

ಶ್ರೀ ಆನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ
ದಲೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳು

ಶ್ರೀ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಮ್

ಅನುವಾದಕರು

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಸುವಿದ್ಯೇಂದ್ರತೀರ್ಥಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು
ದಿ. ವಿದ್ವಾನ್ ಎ. ಅನಂತ ತಂತ್ರಿ ಎಂ.ಎ.

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಆಪ್ತಾಯಂತು ಮಮಾಂಗಾನಿ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಥೋ
ಬಲಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ ಸರ್ವಾಣಿ ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಪನಿಷದಂ
ಮಾಹಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರಾಕುರ್ಯಾಂ ಮಾ ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರಾಕರೋದ್
ಅನಿರಾಕರಣಮಸ್ತ್ವ ನಿರಾಕರಣಂ ಮೇಽಸ್ಮು ತದಾತ್ಮನಿ ನಿರತೇ
ಯ ಉಪನಿಷತ್ಸು ಧರ್ಮಾಸ್ತೇ ಮಯಿ ಸಂತು ತೇ ಮಯಿ ಸಂತು ॥

॥ ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ॥

॥ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಶೇಷಶಾಯಿನೇ ನಮಃ ॥

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತಂ

ಶ್ರೀ ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಮ್

ಭಾಷ್ಯದ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ ಅತ್ಯುದ್ಧಿಕ್ತವಿದೋಷ ಸತ್ಸುಖ ಮಹಾಜ್ಞಾನೈಕತಾನಪ್ರಭಾ
ಸರ್ವಪ್ರಾಭವ ಶಕ್ತಿ ಭೋಗ ಬಲಸತ್ಸಾರಾತ್ಮ ದಿವ್ಯಾಕೃತಿಂ ।
ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಾನ ನಿರೋಧ ನಿತ್ಯನಿಯತಿ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಕಾಶಾವೃತಿ—
ಧ್ವಾಂತಾಮೋಕ್ಷ ವಿಮೋಕ್ಷದಂ ಹರಿಮಜಂ ನಿತ್ಯಂ ಸದೋಪಾಸ್ಯಹೇ ॥

ಅನುವಾದ—ಪರಿಪೂರ್ಣವೂ ಉತ್ಪತ್ತಾದಿ ದೋಷರಹಿತವೂ ಆದ
ಉತ್ತಮಾನಂದ, ಮಹಾಜ್ಞಾನ, ತನ್ನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವಂಥ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಂತಿ,
ಎಲ್ಲದರ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಭುತ್ವ ಶಕ್ತಿ, ಭೋಗ, ಬಲ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳೇ,
ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪದೇಹವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ,
ಸಂಹಾರ, ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೇರಣೆ, ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶ, ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರ, ಸಂಸಾರ,
ಮೋಕ್ಷ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ, ಜನನವಿಲ್ಲದ ನಾಶವಿಲ್ಲದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು
ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನಿಸುವೆವು.

ಉಪೋದ್ಘಾತ ಭಾಷ್ಯ

ಭಾಷ್ಯ—ಹಯಗ್ರೀವ ಮುಖೋದ್ಧೀರ್ಣಗೀರ್ಭಿದೇವೀ ರಮಾಪತಿಂ ।
ಅಸ್ತುವದ್ ವಿಸ್ತೃತಗುಣಂ ಭೋಗಿಪ್ರಸೃತ ಶಾಯಿನಂ ॥

ಅನುವಾದ—ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯು ಹಯಗ್ರೀವದೇವರ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟ ವಚನಗಳಿಂದ, ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಶೇಷಶಾಯಿಯೂ ರಮಾಪತಿಯೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಳು.

ವಿವರಣೆ—ವಿದ್ಯೆಯು ಫಲಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದರ ಋಷಿ, ದೇವತೆ, ಭಂದಸ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೂ ಋಷಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಥ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಷಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಋಷಿ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಗೋಚರಿಸಿಕೊಂಡವರು. ದೇವತೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೀಹಯಗ್ರೀವ ದೇವರು ಪ್ರಧಾನ ಋಷಿಗಳು. ರಮಾದೇವಿಯು ಅನಂತರದ ಋಷಿ. ಶೇಷಶಾಯಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ.

ಉದ್ಗೀಘೋಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—|| ಹರಿಃ ಓಂ || ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಘಮುಪಾಸೀತ | ಓಮಿತಿ ಹ್ಯುದ್ಗಾಯತಿ | ತಸ್ಯೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮ್ |

ಓಂ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ನಾಶರಹಿತ ಸುಖರೂಪನಾದ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯನೂ, ಸರ್ವಾಶ್ರಯನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಓಂ ಎಂದು ಓಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಉದ್ಗಾತ್ರ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಯೇ ಓಂ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಗಾನ ಮಾಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನು.

ಅಂತಹ ಭಗವಂತನಿಗೆ ವಾಚಕವಾದ ಓಂಕಾರದ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾವ, ಪ್ರತಿಹಾರ, ಉದ್ಗೀಘ, ಉಪದ್ರವ ಮತ್ತು ನಿಧನ ಎಂದು ಐದು ಅಂಶಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಘವೆಂಬ ಸಾಮಭಾಗ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಛಾಂದೋಗ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಅದರ ಮೂರನೇ

ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಕರ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಕರ್ಮಕಾಂಡಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಮಗ್ರ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಮಿತಿನಾಮಕಮಕ್ಷರಂ, ಸರ್ವಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾದೇತತ್, ಉಚ್ಚತ್ವಾದ್ ಗೀತ ತ್ವತ್ ಸರ್ವಸ್ಥಾನತ್ವಾಚ್ಚೋದ್ಗೀಢಂ ಭಗವಂತಮುಪಾಸೀತ | ಉಕ್ತಂ ಚ

ಮಹಾಸಂಹಿತಾಯಾಂ—

ಹಯಗ್ರೀವೋದ್ಗೀತವಾಕ್ಯೈರಮಾದೇವೀ ರಮಾಪತಿಂ |

ಓಮಿತ್ಯೇತನ್ಮುಖ್ಯೇದೇವಮಸ್ತುವತ್ ಸಾಮವೇದಗೈಃ || ಇತಿ ||

ಅನುವಾದ—ಓಂ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ನಾಶರಹಿತ ಸುಖರೂಪವಾದ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ 'ಏತತ್' ಎನಿಸಿದ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯನೂ ಸರ್ವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉದ್ಗೀಢ' ಎನಿಸಿದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು.

'ಹಯಗ್ರೀವಮುಖೋದ್ಗೀರ್ಣ' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾವು ಹೇಳಿದ ಪೀಠಿಕಾ ರೂಪವಾದ ವಿಷಯವು ಮಹಾಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—

'ಹಯಗ್ರೀವದೇವರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿರುವ 'ಓಮಿತ್ಯೇತತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ರಮಾದೇವಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಳು' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ವಿವರಣೆ—ಏತತ್ ಎಂದರೆ ಇದು ಎಂದರ್ಥ. ಸಮೀಪದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಇದು' ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಭಗವಂತನು ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಇರುವವನಾದ್ದರಿಂದ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಏತತ್ ಎನಿಸುವನು.

ಭಗವಂತನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ 'ಉತ್' ಎಂದೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ 'ಗೀ' ಎಂದೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದ್ದರಿಂದ 'ಢ' ಎಂದೂ ಹೆಸರುಳ್ಳವಾಗಿ ಉದ್ಗೀಢನೆನಿಸಿರುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂನಾಮಾನಮುಪಾಸೀತ ತದರ್ಥಗುಣಪೂರ್ವಕಂ |

ಓತತ್ವಾದವನಾನ್ಮಾನಾದಧಿಕೋಚ್ಚತ್ತಕಾರಣಾತ್ |

ಆನಂದಾದೋಜಸಶ್ಚೈವ ಭರಣಾದೋಮುದಾಹೃತಃ ||

ಇತಿ ಸಮನ್ವಯೇ |

ಅನುವಾದ—‘ಓಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಓಂ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಗುಣ ಪೂರ್ಣನೂ, ರಕ್ಷಕನೂ, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೂ, ಅಧಿಕನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಆನಂದರೂಪನೂ, ಕಾಂತಿಸ್ವರೂಪನೂ, ಪೋಷಕನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಓಂ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು’ ಎಂದು ಸಮನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಓಂಕಾರವು ಅವಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅವಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ಷಣ, ಗತಿ ಕಾಂತಿ, ಜ್ಞಾನ ಪ್ರವೇಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಓಂಕಾರವು ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ, ರಕ್ಷಕತ್ವ, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅ, ಉ, ಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಅಕಾರವು ಅಧಿಕತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಆನಂದವನ್ನೂ, ಉಕಾರವು ಉಚ್ಚತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಕಾಂತಿಯನ್ನೂ, ಮಕಾರವು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮತ್ತು ಪೋಷಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಓತಮಸ್ಮಿನ್ ಜಗತ್ಸರ್ವಮತ್ಯುಚ್ಚಶ್ಚಾಖಿಲೈರ್ಗುಣೈಃ |

ಇತ್ಯೋಮಿತಿ ಸದೋಪಾಸ್ಯಃ ಸೋಽಕ್ಷರಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಉಚ್ಚತ್ವಾದ್ಗ್ಗೀಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಸಾಧನಾದ್ಗ್ಗೀಢ ಉಚ್ಯತೇ ||

ಅನುವಾದ—ಇಡೀ ಜಗತ್ತು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದೆ. ಈ ಭಗವಂತನು ಸಕಲ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೂ, ನಾಶರಹಿತನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಓಂ ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಅವನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೂ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನೂ, ಸರ್ವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಉದ್ಗ್ರೀಢನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—‘ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಢಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಾರನಿರ್ಣಯದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾ ಆಚಾರ್ಯರು ಆ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಓಮಿತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಓಮಿತಿನಾಮಕಂ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಂಡು ಒಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಓಮಿತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪಾಸೀತ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮತ್ತೊಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯ

ಭಾಷ್ಯ—ಓಮಿತ್ಯೇನಂ ಸಮುದ್ವಿಶ್ಯ ಹ್ಯದ್ಗತಾ ಗಾಯತಿ ಸ್ವುಟಂ |
 ವಿಷ್ಣೋರೋಮಿತಿ ನಾಮೋಽಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಧಿಕೋಚ್ಛತಾ |
 ಅಕಾರೇಣಾಧಿಕಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಉಕಾರೇಣೋಚ್ಚಮುಚ್ಯತೇ |
 ತಥಾ ಮಿತಂ ಸರ್ವವೇದೈರ್ಮಕಾರೇಣಾಭಿಧೀಯತೇ |
 ಅಧಿಕೋಚ್ಛಮಿತಿ ಜ್ಞಾತಮೋಮಿತ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥ ಈರಿತಃ |
 ತದೇತತ್ ಪರಮತ್ವಂ ತು ಯಥಾಕ್ರಮಮುದೀರ್ಯತೇ ||

ಅನುವಾದ—ಉದ್ಗಾತ್ರ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಗಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನು.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಮವೆನಿಸಿದ ಒಂಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಧಿಕ' ಮತ್ತು 'ಸರ್ವೋತ್ತಮ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಕಾರವು ಅಧಿಕತ್ವವನ್ನೂ, ಉಕಾರವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 'ಅಧಿಕ ಮತ್ತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೆಂದು ಸರ್ವವೇದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನು' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಮ'ಕಾರವು ತಿಳಿಸುವುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಒಂಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಧಿಕ ಮತ್ತು ಉಚ್ಚನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನು' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ಈ ಒಂಕಾರದ ಅವಯವವಾದ ಅಕಾರ ಉಕಾರಗಳ ಅರ್ಥವೆನಿಸಿದ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ದೇವತಾತಾರತಮ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕನುಸರಿಸಿ 'ಏಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀ ರಸಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮುಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—'ತಸ್ಯ ಉಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ, 'ತಸ್ಯ-ಅ ಹರಿಯ ಉಪ-ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ವಾಚಕವಾದ ಒಂಕಾರದ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ-ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು' ಎಂದು ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು, 'ಉದೀರ್ಯತೇ-ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಶೇಷಪೂರಣೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕ

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವತಾನುಕ್ರಮಜ್ಞಾಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮತಾವಿದಃ |
 ಏಕಾಂತಿನಸ್ತೇ ವಿಚ್ಛೇಯಾಃ ಯಥಾಕ್ರಮಪರಾಸ್ತಥಾ |
 ಅಸ್ಮಾದಸಾವುಚ್ಚ ಇತಿ ಕ್ರಮಸ್ಯಾಂತಗತಂ ಹರಿಂ |
 ಏಕಮೇವ ತು ಯೇ ವಿದ್ಯುಸ್ತೇ ಹ್ಯೇಕಾಂತಿನ ಈರಿತಾಃ |
 ಏವಂ ಯಥಾಕ್ರಮಜ್ಞಾಶ್ಚ ಸದೈಕಾಂತಪರಾಯಣಾಃ |

ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಪರಂ ದೇವಂ ನಾರಾಯಣಮನಾಮಯಂ |
 ಉಚ್ಚಕ್ರಮಾಂತಗತ್ವೇನ ಕುರ್ಯುಃ ಪೂಜಾಂ ಹರೇಃ ಸದಾ
 ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯದೇಃ ಕ್ರಮಶಃ ಪೂಜಾಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಭಾಗವತಾ ಇತಿ |
 ಸ್ವತಂತ್ರಪೂಜ್ಯತಾಬುದ್ಧ್ಯಾ ನ ದದ್ಯುಃ ಕಿಂ ಚ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |

ಅನುವಾದ—ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಉಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದು, ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರು 'ಏಕಾಂತಿಗಳು' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಇವರಿಗಿಂತ ಇವರು ಉತ್ತಮರು' ಎಂಬ ಕ್ರಮದ ಅಂತದಲ್ಲಿ- ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಏಕಾಂತಿಗಳು. ಹೀಗೆ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಏಕಾಂತಿಗಳೆನಿಸಿದವರು ನಿರ್ದುಷ್ಟನೂ, ಉತ್ತಮನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ತಾರತಮ್ಯ ಕ್ರಮದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವವನು ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅವನ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯೇ ಮೊದಲಾದವರು ಭಗವದ್ಭಕ್ತರೆಂದೇ ತಿಳಿದು, ತಾರತಮ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ಅವರ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಪೂಜ್ಯರೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಯಾರಿಗೂ ಏನನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸಕೂಡದು.

ವಿವರಣೆ—ಏಕಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವೇ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಏಕ ಏವ ಅಂತೇ ವರ್ತತ ಇತಿ ಏಕಾಂತಃ'. ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಗನುಸಾರವಾಗಿ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಏಕಾಂತನೆನಿಸುವನು. ಅವನನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಏಕಾಂತಿಗಳು. ಇಂತಹ ಏಕಾಂತಿಗಳಾಗಬೇಕಾದರೆ ತಾರತಮ್ಯಕ್ರಮ ವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅದರ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತ ಏಕಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ತಾರತಮ್ಯ ಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಏಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀ ರಸಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಮನುಸಂಜ್ಞಾಯೇ ವರ್ಣತೇನೋದಿತಾಃ ಶ್ರುತೌ |
 ಮಾನವಾಖ್ಯಾಸ್ತ ಮುನಯಃ ತಾನ್ ಯಜಂತಿ ನ ಚೇತರಾನ್ |
 ಪಿತೃತ್ವೇನ ಗುರುತ್ವೇನ ಸಾಕ್ಷಾದ್ ಭಾಗವತತ್ವತ್ಃ |
 ಅಪಭ್ರಷ್ಟಾ ಅದೇವಾಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಖ್ಯಾಯುತಾ ಅಪಿ |
 ದೇವಸಂಜ್ಞಾಶ್ಚ ದೀನತ್ವಾತ್ ಪೂಜಯೇಯುರ್ನ ತಾನ್ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಯದ್ಭಾಗವತಬುದ್ಧೈವ ದತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಸುರಾಃ |
 ವೈದಿಕಾಃ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯುರಪಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ತಥೇತರತ್ |
 ಯಥಾಕ್ರಮಪರಿಜ್ಞಾನಾದೇಕಾಂತಿತ್ವಾಚ್ಚ ಕೇವಲಂ |
 ಅಚ್ಛಿದ್ರತ್ವಾಚ್ಚ ನಿಯತೋ ಮೋಕ್ಷೋಽನ್ಯತ್ತು ವಿಡಂಬನಮ್ ||

ಅನುವಾದ—‘ವಿಪ್ರ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಿಟ್ ಶೂದ್ರವರ್ಣ ಭೇದೇನ ಸರ್ವಶಃ |
 ಮನವೋ ಮಾನವಾಶ್ಚೈವ ಸಂಪೂಜ್ಯಾ ನೈವ ದೇವತಾಃ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರವರ್ಣದವರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮನುಗಳೆಂದರೆ
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ. ಮಾನವರೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಪುತ್ರರಾದ ಮರೀಚ್ಯಾದಿ
 ಋಷಿಗಳು. ಅವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು ಹೊರತು ಅಪಭ್ರಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳನ್ನಲ್ಲ.
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನಾದರೂ ಪಿತೃಗಳೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲೀ, ಗುರುಗಳೆಂದಾಗಲೀ
 ಅಥವಾ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಕೃತಯುಗದ ಜನರು
 ಪೂಜಿಸಬೇಕು ಹೊರತು, ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಯುಗದ ಜನರು
 ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಬೇಕು.

ಅಪಭ್ರಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲ, ಅಸುರರು. ಅವರಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮ,
 ರುದ್ರ, ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳಿವೆ. ಮತ್ತು ದೀನರಾದ್ದರಿಂದ ದೇವ ಎಂಬ
 ನಾಮವೂ ಇದೆ. ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಕೂಡದು. ‘ದೇವತಾಃ
 ನ ಸಂಪೂಜ್ಯಾಃ’ ಎಂಬ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಾಮಗಳೇ ಉಳ್ಳ
 ಎರಡು ವಿಧದ ದೇವತೆಗಳಿದ್ದರೂ, ಭಗವದ್ಭಕ್ತರೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದ
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ‘ಸ್ವಾಹಾ’ ಎಂದು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ
 ವಾಸ್ತವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. ಈ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೇ
 ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದಾದರೆ ಅಂತಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಪಭ್ರಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. ಈ
 ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾದ ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ
 ಜ್ಞಾನವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷವು ನಿಶ್ಚಿತ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ
 ಇರುವುದಾದರೆ ಅದು ವಿಡಂಬನೆಯೇ ಹೊರತು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—‘ವಿಪ್ರಕ್ಷತ್ರಿಯ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಮನು ಮತ್ತು ಮಾನವರ
 ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿ, ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವಂತೆ
 ಆಪಾತಕಃ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮನು ಪದಕ್ಕೆ ‘ಮನವೋ
 ಬೋಧವೈಶೇಷ್ಯಾತ್’ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ
 ಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಪೂಜೆಯೇ

ವಿಹಿತವೆಂದಾಯಿತು. 'ನೈವ ದೇವತಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಅಪಭ್ರಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಭಕ್ತಿವಿರಕ್ತಿಗಳೂ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣೋ ಭಕ್ತಿರ್ವಿಶೇಷೇಣ ಮೋಕ್ಷವಾಪ್ತೌ ಹಿ ಕಾರಣಂ ।

ತದ್ಭಕ್ತೇಷು ಕ್ರಮೇಣೈವ ರಮಾದ್ಯೇಷು ತ್ವನಂತರಂ ।

ತೃತೀಯಮಪಿ ವೈರಾಗ್ಯಂ ಚಾನ್ಯನ್ಮೋಕ್ಷಕಾರಣಂ ।

ಏತತ್ಸಾಧನತಾಹೇತೋಃ ತದನ್ಯದ್ಧಿ ವಿಧೀಯತೇ ।

ಅತೋಽನ್ಯಸರ್ವಕೃಚ್ಛಾಪಿ ಗಚ್ಛೇದೇವಾಧರಂ ತಮಃ ।

ಅಸ್ಮಿನ್ ಸುನಿಷ್ಠಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ಮೋಕ್ಷೈವಾನ್ಯೋಜ್ಜಕೋಪಿ ಸನ್ ।

ಅತಸ್ತೇಷಾಂ ಕ್ರಮಂ ವಕ್ಷ್ಯೇ ದೇವಾನಾಂ ಯಃ ಶ್ರುತೌ ಶ್ರುತಃ ।

ಅನುವಾದ—ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಮಾಡುವ ಭಕ್ತಿಯು ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಣ, ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನಂತರ ಅವನ ಭಕ್ತರಾದ ರಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ಭಕ್ತಿಮಾಡುವುದೂ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ವಿರಕ್ತಿಯೂ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಮೋಕ್ಷಕಾರಣವಲ್ಲ. ಬೇರೆಯಾದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನ-ಭಕ್ತಿ-ವೈರಾಗ್ಯಗಳಿಗೇನೇ ಸಾಧನರೂಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಜ್ಞಾನ-ಭಕ್ತಿ-ವೈರಾಗ್ಯಗಳಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಏನು ಮಾಡಿದವನಾದರೂ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು. ನಿತ್ಯವೂ ಜ್ಞಾನ-ಭಕ್ತಿ-ವಿರಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದವನಾಗಿ, ಇತರ ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನಾದರೂ ಮೋಕ್ಷಪಡೆಯುವುದು ನಿಶ್ಚಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು.

ವಿವರಣೆ—ಜ್ಞಾನ-ಭಕ್ತಿ-ವಿರಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವರಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆಂಬುದು, ಜ್ಞಾನಯೋಗಿಗಳಾದ ಸನಕಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಇವರೂ ಕರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವರೆಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇವರಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಅಲ್ಲ, ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಚುರ' ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯ

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀ ರಸಃ । ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಆಪೋ ರಸಃ ।

ಅಪಾಮೋಷಧಯೋ ರಸಃ । ಓಷಧೀನಾಂ ಪುರುಷೋ ರಸಃ ।

ಪುರುಷಸ್ಯ ವಾಗ್ರಸಃ | ವಾಚಃ ಋಕ್ ರಸಃ | ಋಚಃ ಸಾಮ ರಸಃ | ಸಾಮ್ನ
ಉದ್ಗೀಢೋ ರಸಃ | ಸ ಏವ ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಪರಮಃ ಪರಾದ್ಧ್ಯೌಃ
ಅಷ್ಟಮೋ ಯ ಉದ್ಗೀಢಃ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಧರಾದೇವಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು, ಧರಾದೇವಿ
ಗಿಂತ ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ವರುಣ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅವನಿಗಿಂತ ವೃಕ್ಷಗಳಿಗಭಿಮಾನಿಯಾದ
ಚಂದ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅವನಿಗಿಂತ ಪುಂಸ್ತಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ರುದ್ರನಿಗಿಂತ
ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಅವಳಿಗಿಂತ ಋಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿ
ಸರಸ್ವತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಅವಳಿಗಿಂತ ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಸಾಮನೆಂದು
ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾದ
ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಈ ಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯವನಾದ
ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಧರಾದಿಗಳಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ
ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ರಮಾದೇವಿಗಿಂತ ಪರಮನೂ, ಅತಿಶಯನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ
ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಧರಾದಿಗಳಿಗಿಂತ
ಪರಮ ಪರಾದ್ಧ್ಯೌರಸತಮನು ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವಭೂತೇಭ್ಯಃ ಸದಾ ಸರ್ವಗುಣೈರ್ವರಾ |

ರಸಃ ಸಾರೋ ವರಶ್ಚೇತಿ ಶಬ್ದಾ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕಾಃ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವರುಣಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ತಸ್ಮಾದೋಷಧಿದೇವತಾ |

ಸೋಮಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತು ಪುರುಷೋ ರುದ್ರೋ ಯತ್ ಪೌಂಸ್ಯದೇವತಾ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಗ್ನಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಽಸ್ಯಾ ಋಕ್ ಸ್ವರೂಪಿಣೀ |

ಸೈವ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ತತೋ ವಾಯುರ್ವರಿಷ್ಠಃ ಸಾಮನಾಮಕಃ |

ಸಮತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಸಾಮ ಸಾಮ್ನಾಂ ಚ ದೇವತಾ |

ತತಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತಮೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಶ್ರೇಷ್ಠತಮಃ ಸದಾ |

ಶ್ರೇಷ್ಠಾತ್ ಶ್ರೇಷ್ಠತಮಾಚ್ಛಾಪಿ ಪರಮಾತ್ ಪರಮೋ ವಿಭುಃ |

ಪರಮರ್ದ್ಧಿಯುತತ್ವಾಚ್ಚ ಪರಾದ್ಧ್ಯೌಃ ಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ಇತಿ ಸಾರನಿರ್ಣಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಋಭುಗಳು ಮುಂತಾದ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ
ಗಳಿಗಿಂತ ಪೃಥಿವ್ಯಾಭಿಮಾನಿನಿ ಧರಾದೇವಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲ ಗುಣ
ಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು, ರಸ, ಸಾರ, ವರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂಬ ಒಂದೇ

ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಧರಾದೇವಿಗಿಂತ ವರುಣ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅವನಿಗಿಂತ ವೃಕ್ಷಗಳ ದೇವತೆಯಾದ ಚಂದ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅವನಿಗಿಂತ ಪುಂಸ್ತ್ವದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷನಾಮಕನಾದ ರುದ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಅವನಿಗಿಂತ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಅವಳೇ ಋಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದಾಗ ವಾಗಭಿಮಾನಿತ್ವ ದಶೆಯಲ್ಲಿರುವ ತನಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಅವಳಿಗಿಂತ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ವಾಯು ಶ್ರೇಷ್ಠ. ವಾಯು ಎಲ್ಲ ಭೂತಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಸಾಮನೆನಿಸುವನು. ಅವನಿಗಿಂತ ವಿಷ್ಣು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಆ ಹರಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲಾದವರಿ ಗಿಂತ ಯಾವಾಗಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಾಯು ಶ್ರೇಷ್ಠತಮ. ಅವನಿಗಿಂತ ರಮಾದೇವಿ ಪರಮಳು. ಆ ರಮೆಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪರಮ. ಆ ಹರಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಋದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೊಂದಿದವನಾದ್ದರಿಂದ ಪರಾದ್ಧ್ಯೋ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಸಾರನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪರಾ ಋದ್ಧಿಃ ಪರದ್ಧಿಃ | ತಯಾ ಯುತಃ ಪರದ್ಧ್ಯಃ | ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಪರಾದ್ಧ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅತಿಶಯೇನ ಪರಮದ್ಧಿಗುಣಃ ಪರಮಃ ಪರಾದ್ಧ್ಯಃ | ಉತ್ತಮೇ-
ಭ್ಯೋಽಪ್ಯತಿಪರಮೋತ್ತಮೋತ್ತಮೋ ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಪರಮಃ
ಪರಾದ್ಧ್ಯಃ | ರಸಾನಾಂ ಸಕಾಶಾದಪಿ ಪರಮ ಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಾಣಾದೀನಾಂ ಭೂತಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವತ್ ಅಸ್ಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಂ
ನ ಭವತಿ | ಕಿಂತು ಮಹಾನ್ ವಿಶೇಷ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ರಸಾನಾಂ
ರಸತಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹುವಿಶೇಷಣಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಮೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ಗುಣವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮ ಪರಾದ್ಧ್ಯೋ ಎನಿಸುವನು.

‘ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಪರಮಃ ಪರಾದ್ಧ್ಯಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಉತ್ತಮರಿಗಿಂತ ಯಾರು ಅತಿ ಉತ್ತಮರೋ, ಅವರಿಗಿಂತ ಯಾರು ಉತ್ತಮರೋ ಅಂಥವರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಉತ್ತಮ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ರಸಾನಾಂ ಸಕಾಶಾತ್ ಪರಮ ಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮಃ’ ಎಂಬ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಈ ಅರ್ಥ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವು, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವದಂತೆ ಅಲ್ಲ. ಅವನಿಗಿರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ವಿಶೇಷವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ರಸಾನಾಂ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪರಸತಮಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಹಿಂದೆ ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಪರಮಃ ಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪಃ ಎಂದು ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಒಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವೈಯರ್ಥ್ಯ ಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ರಸತ್ವಂ, ತೇಭ್ಯೋ ವರುಣಸ್ಯ ರಸತರತ್ವಂ, ಸೋಮಸ್ಯ ರಸತಮತ್ವಂ, ರುದ್ರಸ್ಯ ಪರಮರಸತಮತ್ವಂ, ವಾಚಃ ಪರಮದ್ಧ್ಯರ್ಪರಸತಮತ್ವಂ, ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪರಮಪರದ್ಧರ್ಪರಸತಮತ್ವಂ | ಅಯಂ ತು ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಾಣಾದಪಿ ಪರಮಪರಾದ್ಧರ್ಪರಸತಮಮಾತ್ರೋಽಪಿ ನ ಭವತಿ | ಕಿಂತು ಪ್ರಾಣಸ್ಯಾಪಿ ರಸಭೂತಾಯಾ ರಮಾಯಾ ಅಪಿ ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪರಸತಮಃ | ಅಸ್ಮಾದಪ್ಯತಿಶಯೀನ ಪರಂ ಇತ್ಯಸಂಖ್ಯಾ ಗೋಚರತ್ವೇನ ಪರಾದ್ಧೇನ ಜ್ಞೇಯಂ ಹಿ ಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪರಸತಮ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಪೃಥಿವಿಯು ರಸ, ವರುಣ ರಸತರ, ಚಂದ್ರ ರಸತಮ, ರುದ್ರ ಪರಮರಸತಮ, ಸರಸ್ವತಿ ಪರಮದ್ಧರ್ಪರಸತಮಳು, ಪ್ರಾಣ ಪರಮಪರದ್ಧರ್ಪರಸತಮ. ಈ ಭಗವಂತನಾದರೂ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಕೇವಲ ಪರಮಪರಾದ್ಧರ್ಪರಸತಮ ಎಂದಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾದ-ಪರಮಪರಾದ್ಧರ್ಪರಸತಮಳಾದ ರಮಾದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪರಸತಮ. ಭಗವಂತನನ್ನು ಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪ ಎನ್ನುವುದೇಕೆಂದರೆ, ಅವನು ಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ 'ತನಗಿಂತ ಸಂಖ್ಯಾ ಗೋಚರನಾಗದಷ್ಟು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಉತ್ತಮ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪ.

ವಿವರಣೆ—ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರ್ಪರಸತಮಃ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಅತಿ

ಪರಮೋತ್ತಮೋತ್ತಮ ಎಂದು. ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮ ಎಂಬುದನ್ನು ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಾದ್ಧ್ಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಾದ್ಧ-ಯ ಎಂದು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪರಾದ್ಧ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ, ಸಂಖ್ಯಾಗೋಚರನಾಗದಷ್ಟು, ಅಧಿಕನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಋಗ್ರೂಪಾಯಾ ವಾಚಃ ಪೃಥಕ್ ಪರತ್ವಾಂಗೀಕಾರೇಽಪಿ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮತ್ವಮೇವ | ನ ತು ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮತ್ವಂ | ಪರಸ್ಮಾದಪಿ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಋದ್ಧಂ ಹಿ ಪರಾದ್ಧ್ಯಂ | ತೇನ ಅಸಂಖ್ಯಾಗೋಚರತ್ವೇನ ಜ್ಞೇಯಂ ಪರಾದ್ಧ್ಯಂ | ಪರಾರ್ಥೋತ್ತಮಂ ಪರಾದ್ಧ್ಯಂ | ತೇನ ಅಸಂಖ್ಯಾಗೋಚರತ್ವೇನ ಜ್ಞೇಯಂ ಪರಾದ್ಧ್ಯಮಿತ್ಯತಃ ಪರಾದ್ಧ್ಯತ್ವಂ ಶ್ರಿಯೋ ಭವತಿ | ಶ್ರಿಯೋಽಪಿ ಪರಾದ್ಧ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ | ಅತೋ ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಪರಮಃ ಪರಾದ್ಧ್ಯಃ |

ಅನುವಾದ—ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಗೆ, ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಸರಸ್ವತಿ ಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಭಗವಂತನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಪರಮಪರಾದ್ಧ್ಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಪರಮ ಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮತ್ವವೇ ಹೊರತು ಪರಮ ಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮತ್ವವಲ್ಲ. ಉತ್ತಮರಿಗಿಂತ ಎಲ್ಲ ವಿಧದಿಂದ ಉತ್ತಮನೆನಿಸಿದವನು ಪರಾದ್ಧ್ಯ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಗನುಸಾರ ಪ್ರಾಣನು ಪರಮ ಪರಾದ್ಧ್ಯರಸತಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಹೀಗೆ ಪರಾದ್ಧ್ಯಳು ಮತ್ತು ಅಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ, ತನಗಿಂತ ಸಂಖ್ಯಾಗೋಚರನಾಗದಷ್ಟು ಉತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನಾದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ಪರಾದ್ಧ್ಯ. ಈಗ 'ಪರಾದ್ಧಕ್ಕೆ ಈಶ' ಎಂಬ ವಿವರಣೆಗನುಸಾರ, ಪರಾದ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದುದು ಪರಾದ್ಧ ಎನಿಸುವುದರಿಂದ, ಪರಾದ್ಧನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮಳು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ಆದುದರಿಂದ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ 'ಪರಾದ್ಧ' ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ತನಗಿಂತಲೂ ಸಂಖ್ಯಾಗೋಚರವಾಗದಷ್ಟು ಉತ್ತಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದೇ ಪರಾದ್ಧ್ಯವೆನಿಸುವುದರಿಂದ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಿಂತ ಪರಾದ್ಧ್ಯ ಭಗವಂತನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ರಸಾನಾಂ ರಸತಮಃ ಪರಾದ್ಧ್ಯಃ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ವಾಚ ಋಗ್ರಸಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ

ಸರಸ್ವತಿಗಿಂತ, ಋಗಭಿಮಾನಿನಿ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಪರಮಪರಾರ್ಥ ರಸತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಗ ಪರಾರ್ಥ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಬಹುದು, ಹೊರತು ರಮಾದೇವಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಆದರೆ, ಹಿಂದೆ ರಮಾದೇವಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವನ್ನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉತ್ತಮತ್ವ ಹೇಳದಿರುವ ಹಿಂದಿನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಮಾದೇವಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಾರ್ಥ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಉತ್ತಮರಿಗಿಂತಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಮೃದ್ಧ' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮಳಾದ ರಮಾದೇವಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವು ಮತ್ತು ಅವಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉತ್ತಮತ್ವ ಹೇಳುವ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಮಾದೇವಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಂತಹ ಪರಾರ್ಥ್ಯಿಯಿಂದ ಜ್ಞೇಯನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವೇ ಹೊರತು ಪರಾರ್ಥ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮತ್ವವಲ್ಲದೇ ರಮಾದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮತ್ವ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

‘ಋಕ್’ ‘ಸಾಮ’ ‘ಉದ್ಗಿಥ’ ಪದಗಳ ಅರ್ಥ

ಉಪನಿಷತ್—ಕತಮಾ ಕತಮಾ ಋಕ್, ಕತಮತ್ ಕತಮತ್ ಸಾಮ, ಕತಮಃ

ಕತಮ ಉದ್ಗಿಥ ಇತಿ ವಿಮೃಷ್ಟಂ ಭವತಿ| ವಾಗೇವ ಋಕ್, ಪ್ರಾಣಃ ಸಾಮ, ಓಮಿತೈತದಕ್ಷರಮುದ್ಗಿಥಃ |

ಋಕ್ ಎಂದರೆ ಯಾರು, ಸಾಮ ಎಂದರೆ ಯಾರು, ಉದ್ಗಿಥ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಎಂದು ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಋಕ್ ಎನಿಸುವಳು. ಪ್ರಾಣನೇ ಸಾಮ. ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ, ನಾಶರಹಿತನಾದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉದ್ಗಿಥ.

ವಿವರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ ಕತಮಾ ಕತಮಾ ಎಂದು ಎರಡು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದು, ಇದು ಕುತೂಹಲಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಚಾರ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸೋಮವರುಣಯೋಶ್ವೇಷದ್ಯಬ್ದೇವತಾತ್ವೇನ, ರುದ್ರಸ್ಯ ಚ ಲಿಂಗದೇವತಾತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ | ಋಗಾದೀನಾಮೇವ ವಿಮರ್ಶಃ ಕ್ರಿಯತೇ ಕತಮಾ ಕತಮರ್ಗಿತ್ಯಾದಿನಾ | ತಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಫಲತ್ವಾಚ್ಚ | ವಾಚಿತ್ಯ ಸರಸ್ವತೀತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ ವಾಗ್ಯಚೋದೈಕ್ಯಾಚ್ಚ ನ ವಿಮರ್ಶ ಕೃತಃ |

ಅನುವಾದ—ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ತಾರತಮ್ಯಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿನಿಯು ಧರಾದೇವಿಯೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವನಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಜಲದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರು. ರುದ್ರನು ಲಿಂಗದೇವತೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೇವಲ ಋಗಾದಿಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯು ಕತಮಾ ಕತಮರ್ಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಋಗಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಹೆಚ್ಚು ಫಲಪ್ರದ ವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಕೇವಲ ಋಗಾದಿಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿದೇವತೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯೂ, ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯೂ ಒಬ್ಬಳೇ ಸರಸ್ವತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಶೇಷಾತ್ ಪ್ರಾಣಸಂಯುಕ್ತಾ ವಾಗ್ ಋಗಿತೈಭಿಧೀಯತೇ |

ಋ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋರ್ಹಿ ಋಕ್ತ್ವಂ, ಸರ್ಗಭಿಮಾನಿನೀ ||

ವಿಶೇಷಸಂಯೋಗಹೀನಾ ಯದಾ ಸೈವ ಸರಸ್ವತೀ |

ತದಾ ತಸ್ಯಾ ವರಾ ಸೈವ ಪ್ರಾಣಸಂಯೋಗಿನೀ ಮತಾ ||

ಪ್ರಾಣಯೋಗವಿಯೋಗಾಭ್ಯಾಂ ಸೈಷೈಕಾಪಿ ವಿಭಿದ್ಯತೇ |

ವಾಗೇವರ್ಕ್ ತಚ್ಛ್ರೋತ್ರಾ ಪ್ರಾಣಃ ಸಾಮೇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ ||

ಅಕ್ಷಯಾದ್ರತಿರೂಪತ್ವಾತ್ ಅಕ್ಷೇಷು ರಮಣಾದಪಿ |

ಅಕ್ಷರಂ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಓಮತ್ಯುಚ್ಚತ್ವಹೇತುತಃ |

ಇತಿಶಬ್ದೋಽನ್ಯಥಾಭಾವನಿವೃತ್ಯರ್ಥ ಉದಾಹೃತಃ |

ಏವಮತ್ಯುಚ್ಚ ಏವಾಸೌ ಸರ್ವದೈತದ್ ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತೇಃ |

ಉದ್ಗೀಯಮಾನ ಉದ್ಗೀರ್ಣೋ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಅನುವಾದ—ಸರಸ್ವತಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿನಿಂದ ಜೊತೆಗೂಡಿಡಾಗ ಋಕ್ ಎನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಋಕ್ ಶಬ್ದದ ಮೂಲವಾದ ಋ ಧಾತುವು ಗತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಋಕ್ ಎನಿಸುವಳು. ಆ ಸರಸ್ವತಿಯು ಋಕ್‌ಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಋಕ್

ಎನಿಸುವಳು. ಸರಸ್ವತಿಯು ಯಾವಾಗ ಪ್ರಾಣನಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜತೆಗೊಡುವು ದಿಲ್ಲವೋ ಆಗ ಅವಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಣಸಂಯೋಗ ಉಳ್ಳ ತಾನೇ ಉತ್ತಮಳೆನಿಸುತ್ತಾಳೆ.

‘ವಾಗೇವ ಋಕ್’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಋಕ್‌ಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಒಬ್ಬಳೇ ಆದರೂ ಪ್ರಾಣನ ಯೋಗ ಮತ್ತು ವಿಯೋಗಗಳೆಂಬ ಅವಸ್ಥಾಭೇದದಿಂದ ಭೇದವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಾಣನೇ ಸಾಮ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಭಗವಂತನು ನಾಶರಹಿತನೂ, ಸುಖರೂಪನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಕ್ಷರನಾಮಕ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯ. ಓಮಿತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ‘ಎಂದೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ‘ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ’ ಎಂದು ಅರ್ಥಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ‘ಏತತ್’ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಸ್ತುತೃನಾದ್ದರಿಂದ ‘ಉದ್ಗೀಠ’ನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—‘ವಾಗೇವರ್ಕ್’ ಎಂದು ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿ ಸರಸ್ವತಿಗೇ ಋಕ್ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಋಕ್ ಶಬ್ದವು ಋ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಋ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಗತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ. ಸಂಯೋಗವೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸಂಯೋಗ ವಿಶೇಷ ವುಳ್ಳ ಸರಸ್ವತಿಯು ಋಕ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾಗುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಋಕ್‌ಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಋಕ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾಗುವಳು. ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನ ವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಅಭಿಮಾನಿಯನ್ನೂ ವ್ಯವಹರಿಸು ವುದು ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಕ್‌ಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿ ಋಕ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಳಾಗುವಳು.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರಸ್ವತೀ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮ

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾ ಎತನ್ನಿಧುನಂ ಯದ್ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಶ್ಚ, ಋಕ್ ಸಾಮ ಚ |

ತದೇತನ್ನಿಧುನಮೋಮಿತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನಕ್ಷರೇ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ |

ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಹಾಗೂ ಋಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಇವರು ನಿತ್ಯದಂಪತಿ ಗಳು. ಈ ದಂಪತಿಗಳು ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ, ಅಕ್ಷರನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನೊಡನೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಯುಜ್ಯ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಥಾ ವೈ ಮಿಥುನೌ ಸಮಾಗಚ್ಛತಃ, ಆಪಯತೋ ಹ ವೈ
ತಾವನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮಮ್ | ಆಪಯಿತಾ ಹ ವೈ ಕಾಮಾನಾಂ ಭವತಿ ಯ
ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಕರ್ಷರಮುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸ್ತೇ |

ಯಾವಾಗ ಈ ದಂಪತಿಗಳು ಭಗವಂತನ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವರೋ
ಆಗ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಯಾವನು ಹೀಗೆ ವಾಕ್
ಪ್ರಾಣರಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಅಭೀಷ್ಟದಾತೃ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಸರ್ವತ್ರ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ
ಓಂಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ಅಕ್ಷರನಾಮಕನಾದ ಉದ್ಗೀಢನೆಂಬ ಭಗವಂತನನ್ನು
ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯ-ಪೂರ್ಣ

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ವಾ ಏತದನುಜ್ಞಾಕರಂ| ಯದ್ಧಿ ಕಿಂ ಚಾನುಚಾನಾತ್ಯೋಮಿತ್ಯೇವ
ತದಾಹ| ಏಷಾ ಉ ಏವ ಸಮೃದ್ಧಿಯದನುಜ್ಞಾ| ಸಮರ್ಥಯಿತಾ ಹ ವೈ
ಕಾಮಾನಾಂ ಭವತಿ, ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಕರ್ಷರಮುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸ್ತೇ |

ಆ ಓಂಕಾರವು ಸಮೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಕ್ಷರ, ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮತ್ತೊಬ್ಬರ
ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ 'ನೀನು ಹೇಳಿದ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಭಗವಂತನು ಹಾಗೇ ಮಾಡಿಸಲಿ' ಎಂದು
ಅನುಮತಿ ಸೂಚಿಸುವಾಗ 'ಓಂ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯ.
ಈ ಅನುಜ್ಞಾಕರವಾದ ಓಂಕಾರವೇ ಭಗವಂತನ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ.
ಏಕೆಂದರೆ ಹರಿಯು ನಿನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಲಿ ಎಂಬ
ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಓಂ ಎಂದು ಅನುಮತಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ
ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಈ ಹರಿಯು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯ ಎಂದು ತಿಳಿದು,
ಅಕ್ಷರನಾಮಕನಾದ ಉದ್ಗೀಢನೆಂಬ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ
ಅವನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದೋಮಿತ್ಯನುಜ್ಞಾನಂ ಕುರ್ವಂತೈತೇ ಜನಾಃ ಸದಾ |

ತದ್ವಕ್ತುಂ ತತ್ತಥಾ ಕುರ್ಯಾತ್ ಭಗವಾನೇವ ಕೇಶವಃ |

ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯತಃ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರವೃತ್ತಃ ಸ ಪುರಾತನೈಃ |

ತದೇತದಚ್ಛೈಸ್ತು ಜನೈಃ ಸ್ವಾನುಜ್ಞೇತಿ ಪ್ರದೀಯತೇ |

ಓಮಿತ್ಯಯಂ ಪೂರ್ಣವಾಚೀ ಸಮೃದ್ಧಿಹ್ಯೋಮಿತಿರಿತಾ |

ಸಮೃದ್ಧಸ್ತೇ ಹಿ ಕಾಮೋಽಯಮಿತ್ಯನುಜ್ಞಾಥವಾ ಭವೇತ್ |

ಅತಃ ಸಮುದ್ದಿವಾಚೀ ಸ್ಯಾದ್ಧರೇರೋಂಶಬ್ಧ ಈರಿತಃ |

ಇತಿ ವಾ ದೀಯತೇಽನುಜ್ಞಾ ಹರಿಸ್ತವ ಸಮುದ್ದಿದಃ |

ಅನುವಾದ—ಓಂಕಾರವು ಭಗವದ್ವಾಚಕವಾದ್ದರಿಂದ ಜನರು ಯಾವಾಗಲೂ ಓಂ ಎಂದೇ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ‘ಭಗವಂತನು ನೀನು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಹಾಗೇ ಮಾಡಿಸಲಿ’ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಈ ಓಂಕಾರದ ಬಳಕೆಯು ಹಿಂದಿನವರಿಂದ ಅನುಜ್ಞೆ ಕೊಡುವಾಗ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಭಗವಂತನ ಅನುಜ್ಞೆ ಎಂದು ಅರಿಯದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮಾತ್ರ, ತಮ್ಮ ಅನುಜ್ಞೆ ಎಂದೇ ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ಕೊಡಲು ಓಂಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಥವಾ, ಓಂಕಾರವು ಪೂರ್ಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಅಭೀಷ್ಟವು ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದು’ ಓಂಕಾರದ ಅರ್ಥ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ‘ನಿನ್ನ ಈ ಅಭೀಷ್ಟವು ಪೂರ್ಣವಾಗಲಿ’ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ‘ಓಂ’ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಥವಾ, ‘ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಿಕೊಡಲಿ’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೇ ಅನುಜ್ಞೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹರಿಯು ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನೇ ಓಂಕಾರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಮೂರನೇ ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ‘ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಢಃ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ‘ತದ್ವಾ ಏತತ್’ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆರನೇ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷಯದ ಅನುಸ್ಮೃತತೆಗಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಮೊದಲು ಆರನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯ ಬರೆದು ಅನಂತರ ೪ ಮತ್ತು ೫ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಹಿಂದೆಯೇ ಓಮಿತಿ ಹೃದ್ಗಾಯತಿ ಎಂದು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಾಕ್ಯಾಣೌ ದಂಪತಿಃ ಚಾಪಿ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ಜನಾರ್ದನೇ |

ಮುಕ್ತೌ ತು ತತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ಸಂಸೃಜ್ಯಂತೇ ತತಃ ಪರೇ ||

ತದ್ವಾ ರೇಣೈವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಣಃ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ಹರೌ ||

ಅನುವಾದ—ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರೆಂಬ ದಂಪತಿಗಳು ಮತ್ತು ಋಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಮರೆಂಬ ದಂಪತಿಗಳು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇತರ

ದೇವತೆಗಳು ಇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ಇವರ ಮೂಲಕವೇ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣದೇವರು ಸಾಕ್ಷಾತ್ವಾಗಿ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ—ಹಿಂದೆ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸರಸ್ವತೀ-ಪ್ರಾಣರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಳ ಮತ್ತು ಖನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಾಣರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಅವನಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗಿಂತ ಭಗವಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ.

ಇಲ್ಲಿ 'ವಾಕ್ ಚ ಪ್ರಾಣಶ್ಚ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಕ್, ಪ್ರಾಣ, ಋಕ್, ಸಾಮ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಿದ್ದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅವಸ್ಥಾ ಭೇದವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಹೊಂದುವರು. ಆದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಈ ದಂಪತಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ. ಈ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತೇನೇಯಂ ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ವರ್ತತೇ | ಓಮಿತ್ಯಾಶ್ರಾವಯತಿ,
ಓಮಿತಿ ಶಂಸತಿ, ಓಮಿತ್ಯುದ್ಗಾಯತಿ ಏತಸ್ಯೈವಾಕ್ಷರಸ್ಯ ಅಪಚಿತ್ಯೈ |
ಮಹಿಮ್ನಾ ರಸೇನ ತೇನೋಭೌ ಕುರುತೋ ಯಶ್ಚೈತದೇವಂ ವೇದ ಯಶ್ಚ
ನ ವೇದ |

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಋಗ್ಯಜು ಸ್ಸಾಮ ಎಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳೂ ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. ಇದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಪೂಜೆಗಾಗಿಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಓಂ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ 'ಆಶ್ರಾವಯ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೋತೃವು ಕೂಡ ಓಂ ಎಂದು ಹೇಳಿಯೇ ಅನಂತರ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದ್ಗಾತೃವೂ ಓಂ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನೂ ಮತ್ತು ತಿಳಿಯದವನೂ ಇಬ್ಬರೂ ಪೂರ್ಣನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಆದ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತ ರಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವರು.

ಉಪನಿಷತ್—ನಾನಾ ತು ವಿದ್ಯಾ ಚಾವಿದ್ಯಾ ಚ | ಯದೇವ ವಿದ್ಯಯಾ ಕರೋತಿ

ಶ್ರದ್ಧಯೋಪನಿಷದಾ ತದೇವ ವೀರ್ಯವತ್ತರಂ ಭವತಿ | ಇತಿ
ಖಿಲ್ವೇತಸ್ಯೈವಾಕ್ಷರಸ್ಯೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಭವತಿ | ಅಥ ಹ ಯ ಏವಾಯಂ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸ್ತಮುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸೀತ | ತಸ್ಯೇತರೈಃ ಪ್ರಾಣೈರುಪ-
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಭವತಿ || ಖಂಡ ೧ ||

ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿಲಕ್ಷಣ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.
ಸಾಧಕನು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾವ
ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಆ ಕರ್ಮವು ಅಧಿಕವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗು-
ತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ದ್ವಾರಾ
ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಾನಂತರ ಮಾಡಿದ್ದು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಾತಿಶಯಕ್ಕೆ
ಕಾರಣ. ಇದಿಷ್ಟು ನಾಶರಹಿತವಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ವಾಚಕವಾದ ಓಂಕಾರದ ಅರ್ಥ
ನಿರೂಪಣೆ. ಇನ್ನು ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಿಂತ
ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗುವುದು.

ವಿವರಣೆ—‘ಅಥ ಹ ಯ ಏವಾಯಂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ...ಭವತಿ!’ ಎಂಬ
ಅಂಶ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವೆಂದನ್ನುತ್ತ
ವೇದೇಶತೀರ್ಥರು ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರು
ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತೇನೈವ ವಿಷ್ಣುನೇಯಂ ಚ ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ |

ಓಮಿತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಹಿ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಸರ್ವೈರ್ಮುಂತ್ರೈಃ ಪ್ರವರ್ತತೇ |

ಓಂನಾಮಕಸ್ಯ ಪೂಜಾರ್ಥಂ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಸದೈವ ಹಿ |

ಮಹಿಮ್ನಾ ಸಾರಭೂತೇನ ವಿಷ್ಣುನಾ ಜ್ಞೋಽಜ್ಞ ಏವ ಚ |

ಕುರುತಃ ಕರ್ಮ ನಾಜ್ಞಸ್ಯ ಮುಕ್ತಿರ್ಜ್ಞಸ್ಯ ಭವೇತ್ತು ಸಾ |

ಸ್ವಯೋಗ್ಯಂ ತು ಪರಿಜ್ಞಾನಂ ಯತ್ತಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ ಸ್ಮೃತಂ |

ಅಕ್ಷರಂ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ತಸ್ಯೋಪ ಪ್ರಣವಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ಉಪಾವ್ಯಾಖ್ಯಾ ತು ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇತ್ಯೇವಮಾಹ ಶ್ರುತಿಃ ಪರಾ |

ಇತಿ ತಾರ್ಕಿಕಯೇ |

ಪರದ್ಧಂ ಪರಮಾದುಚ್ಛಂ ಪರಾದ್ಧಂ ತು ತತೋಽಧಿಕಂ |

ತತೋಽಧಿಕಂ ಪರಾದ್ಧಿ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಾದ್ಧ್ಯಮಿತಿ ತತ್ತರಂ |

ಪರತಃ ಪರಮಾಚ್ಛಿವ ಪರಾರ್ಥೋ ವಾಯುರೀರಿತಃ |

ಪರಾರ್ಥಿನೀ ಶ್ರೀರುದ್ಧಿಷ್ಟಾ ಪರಾರ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥೋ || ಖಂಡ ೧ ||

ಅನುವಾದ—ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಆ ಭಗವಂತನ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದಲೇ ಈ ವೇದವಿದ್ಯೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಓಂಕಾರಾರ್ಥದ ವಿವರಣೆಗೋಸ್ಕರವೇ ವೇದವು ಹೊರಟಿದೆ. ಓಂ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಗವಂತನ ಪೂಜೆಗಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಓಂ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಪೂರ್ಣನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೇ ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವುದು.

‘ಯದೇವ...’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ‘ಉಪನಿಷತ್’ ಅಂದರೆ ‘ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಆತನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನ’ ಎಂದರ್ಥ. ಅಕ್ಷರ ಎಂದರೆ ಭಗವಂತ. ಉಪ ಎಂದರೆ ಅವನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ, ಅರ್ಥಾತ್ ವಾಚಕವಾದ ಓಂಕಾರ. ಆ ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇ ಉಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಎನಿಸುವುದು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತಾರ್ಕಿಕತೆಯ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪರಮಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಪರರ್ದ್ಧ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಪರಾರ್ಥ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಪರಾರ್ಥಿ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಪರಾರ್ಥ್ಯ. ಪರ ಮತ್ತು ಪರಮರಿಗಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಪರಾರ್ಥ. ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪರಾರ್ಥಿ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪರಾರ್ಥ್ಯ ಎಂದು ಶಬ್ದಾರ್ಥಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—‘ತೇನೇಯಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಓಂಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳು ಹೊರಟಿದ್ದು ಓಂಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದಲೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಓಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಇದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಸರ್ವವೇದಗಳೂ ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪ. ಇದನ್ನು ‘ಓಮಿತ್ಯಾಶ್ರಾವಯತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೂಢಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ ಎಂದರ್ಥ. ವಿದ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಉಪನಿಷದಾ ವಿದ್ಯಯಾ’ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಜ್ಞಾನ. ಇದು ಅಸಂಗತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪನಿಷದಾ-ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ವಿದ್ಯಯಾ-ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ದೇವಾಸುರಾ ಹ ವೈ ಯತ್ರ ಸಂಯೇತಿರ ಉಭಯೇ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ, ತದ್ಧ ದೇವಾ ಉದ್ಗೀಥಮಾಜಹುಃ | ಅನೇನೈನಾನ್ ಅಭಿಭವಿಷ್ಯಾಮ ಇತಿ |

ಕಶ್ಯಪ ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳ ಮಕ್ಕಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸುರರು ಇಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗ ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧರಾದರೋ ಆಗ ದೇವತೆಗಳು 'ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹ ದಿಂದ ನಾವು ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸುವೆವು' ಎಂದು ತಿಳಿದು ಉದ್ಗೀಥನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿ ಅಭೀಷ್ಟದಾತಾರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಉಪನಿಷತ್—ತೇ ಹ ನಾಸಿಕ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಮುದ್ಗೀಥಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೀ | ತಂ ಹ ಅಸುರಾಃ ಪಾಪ್ಮನಾ ವಿವಿಧುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತೇನೋಭಯಂ ಜಿಘ್ರತಿ ಸುರಭಿ ಚ ದುರ್ಗಂಧಿ ಚ | ಪಾಪ್ಮನಾ ಹ್ಯೇಷ ವಿದ್ಧಃ |

ಆ ದೇವತೆಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಪ್ರಕಟನೆಗಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪುತ್ರನಾದ ಮೂಗಿಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಥನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು. ತಮ್ಮನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ದೇವತೆಗಳು ಈ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಸುರರು ನಾಸಿಕ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗೆ ನಾಸಿಕ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಜೀವರು ಮೂಗಿನಿಂದ ಸುಗಂಧ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಂಧ ಎರಡನ್ನೂ ಆಘ್ರಾಣಿಸುವರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ವಾಚಮುದ್ಗೀಥಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೀ | ತಾಂ ಹ ಅಸುರಾಃ ಪಾಪ್ಮನಾ ವಿವಿಧುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತಯಾ ಉಭಯಂ ವದತಿ ಸತ್ಯಂ ಚ ಅನ್ಯತಂ ಚ | ಪಾಪ್ಮನಾ ಹ್ಯೇಷಾ ವಿದ್ಧಾ |

ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ವಾಗಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಥನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು. ಅಸುರರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯು ಪಾಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಜೀವರು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಸುಳ್ಳು ಎರಡನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಚಕ್ಷುರುದ್ಗೀಥಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೀ | ತದ್ಧ ಅಸುರಾಃ ಪಾಪ್ಮನಾ ವಿವಿಧುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತೇನ ಉಭಯಂ ಪಶ್ಯತಿ ದರ್ಶನೀಯಂ ಚ ಅದರ್ಶನೀಯಂ ಚ | ಪಾಪ್ಮನಾ ಹಿ ಏತದ್ ವಿದ್ಧಮ್ |

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಕಣ್ಣಿಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗ್ರಿಹನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು. ಅಸುರರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು.

ಕಣ್ಣಿಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು ಹೀಗೆ ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ, ಜೀವರು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಬಹುದಾದ್ದನ್ನೂ ನೋಡಬಾರದ್ದನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಶ್ರೋತ್ರಮುದ್ಗ್ರಿಹಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೀ । ತದ್ ಅಸುರಾಃ ಪಾಪ್ಮನಾ ವಿವಿಧುಃ । ತಸ್ಮಾತ್ ತೇನೋಭಯಂ ಶೃಣೋತಿ ಶ್ರವಣೇಯಂ ಚ ಅಶ್ರವಣೇಯಂ ಚ । ಪಾಪ್ಮನಾ ಹಿ ಏತದ್ ವಿದ್ಧಮ್ ।

ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ಕಿವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗ್ರಿಹನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು. ಅಸುರರು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಇಂತು ಕಿವಿಗಭಿಮಾನಿ ಚಂದ್ರ ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವರು ಕೇಳಬಹುದಾದ್ದನ್ನೂ ಕೇಳಬಾರದ್ದನ್ನೂ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಮನ ಉದ್ಗ್ರಿಹಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೀ । ತದ್ ಅಸುರಾಃ ಪಾಪ್ಮನಾ ವಿವಿಧುಃ । ತಸ್ಮಾತ್ ತೇನ ಉಭಯಂ ಸಂಕಲ್ಪಯತೇ ಸಂಕಲ್ಪನೀಯಂ ಚ ಅಸಂಕಲ್ಪನೀಯಂ ಚ । ಪಾಪ್ಮನಾ ಹಿ ಏತದ್ ವಿದ್ಧಮ್ ।

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಮನಸ್ಸಿಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರ, ಅಹಂಕಾರಕ್ಕಭಿಮಾನಿಯಾದ ಶೇಷ, ಚಿತ್ತಕ್ಕಭಿಮಾನಿ ಗರುಡ ಇವರಲ್ಲಿ ಉದ್ಗ್ರಿಹನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಸುರರು ಅವರನ್ನೂ ಪಾಪ ಉಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಈ ರೀತಿ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಪಾಪ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಬಹುದಾದ್ದನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಬಾರದ್ದನ್ನೂ ಮನಸ್ಸು ಸಂಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹ ಯ ಏವಾಯಂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ ತಮುದ್ಗ್ರಿಹಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೀ । ತಂ ಹ ಅಸುರಾ ಋತ್ವಾ ವಿದಧ್ವಸುಃ ಯಥಾ ಅಶ್ವಾನಮಾಖಣಮ್ವತ್ವಾ ವಿದ್ಧಂಸೇತ ಏವಮ್ ।

ಹೀಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಪಾಪಗ್ರಸ್ತರಾದ ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗ್ರಿಹನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು. ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಟೆ ಒಡೆಯಲಾಗದ ಬಂಡೆಕಲ್ಲಿಗೆ ತಾಗಿ ತಾನೇ ಪುಡಿಯಾಗುವಂತೆ ಅಸುರರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೂ ಪಾಪಗ್ರಸ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಹೋಗಿ ನಾಶಹೊಂದಿದರು.

ಪ್ರಾಣಜ್ಞಾನದ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ಆಖಣಮೃತ್ವಾ ವಿಧ್ವಂಸತೇ ಏವಂ ಹ ವೈ ಸ ವಿಧ್ವಂಸತೇ
ಯ ಏವಂವಿದಿ ಪಾಪಂ ಕಾಮಯತೇ ಯಶ್ಚೈನಮಭಿದಾಸತಿ | ಸ
ಏಷೋಽಶ್ವಾಽಽಖಣಃ |

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ
ಯಾರು ಕೆಡಕು ಮಾಡಬಯಸುವರೋ ಅಥವಾ ಅವರನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಲು
ಇಚ್ಛಿಸುವರೋ, ಅವರೇ ಆಖಣಾಶ್ವವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಲು ಹೋಗಿ ಅಸುರರು
ತಾವೇ ನಾಶ ಹೊಂದಿದಂತೆ ನಾಶ ಹೊಂದುವರು. ಇಲ್ಲಿ, 'ಆಖಣಾಶ್ವ'
ಒಡೆಯಲಾಗದ ಕಲ್ಲು' ಎಂದು ಅಂತಹ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ದೃಢರಾಗಿರುವ ಮುಖ್ಯ
ಪ್ರಾಣನನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಮಹಿಮೆಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ನೈವೈತೇನ ಸುರಭಿ ನ ದುರ್ಗಂಧಿ ವಿಜಾನಾತಿ | ಅಪಹತ ಪಾಪಾ
ಹೈಷಃ | ತೇನ ಯದಶ್ನಾತಿ ಯತ್ ಪಿಬತಿ ತೇನ ಇತರಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್
ಅವತಿ| ಏತಮು ಏವ ಅಂತತೋ ವಿತ್ವಾ ಉತ್ತ್ಯಾಮತಿ | ವ್ಯಾದದಾತ್ಯೇವ
ಅಂತತ ಇತಿ |

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪಾಪರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನ
ವಾದ ಸ್ವರೂಪಭೂತ ಮುಕ್ತದೇಹದಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಸುಗಂಧ ದುರ್ಗಂಧಗಳೆರಡನ್ನೂ
ಜೊತೆಗೆ ಅನುಭವಿಸದೆ, ಕೇವಲ ಸುಗಂಧ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ತನ್ನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಜೀವನು ಯಾವುದನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೋ,
ಯಾವುದನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಾನೋ ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು
ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ
ಅವನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಾದದಾತ್ಯೇವ ಅಂತತ ಇತಿ'
ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತತಃ-ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ, ವಿ-ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ
ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಆದದಾತಿ-ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದೇವತೆಗಳೂ, ಋಷಿಗಳೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ
ಮಾಡಿದ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹ ಅಂಗಿರಾ ಉದ್ಗೀಢಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೇ | ಏತಮು
ಏವಾಂಗಿರಸಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಅಂಗಾನಾಂ ಯದ್ರಸಸ್ತೇನ |

ಅಂಗೀರಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢನೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಆ ಋಷಿಯು ಪ್ರಾಣನಿಗಿರುವ ಅಂಗಿರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ತಾನೂ ಪಡೆದನು. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗಿರಃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಶರೀರದ ಎಲ್ಲ ಅಂಗಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಪ್ರಧಾನರಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸರಸ್ವತೀ ಪರ್ಮಂತ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೇ | ಏತಮು ಏವ
ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ವಾಗ್ ಹಿ ಬೃಹತೀ, ತಸ್ಯಾ ಏಷ ಪತಿಸ್ತೇನಃ |

ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢನೆಂಬ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಪ್ರಾಣನಿಗಿರುವ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ತಾನೂ ಪಡೆದನು. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಬೃಹತೀ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರ ಬೇಕಾದ ಸಕಲಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣಳಾದ ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಆಕೆಯ ಪತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹ ಅಯಾಸ್ಯ ಉದ್ಗೀಢಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರೇ | ಏತಮು
ಏವಾಯಾಸ್ಯಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಅಸ್ಯಾದ್ ಯದ್‌ಅಯತೇ ತೇನ |

ಅಯಾಸ್ಯಋಷಿ ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದನು. ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಅವನು ಅಯಾಸ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದನು. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಯಾಸ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮುಖದಿಂದ ಉಸಿರಾಟದ ಮೂಲಕ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಅಸ್ಯ ಅಂದರೆ ಬಾಯಿ, ಅಯ-ಹೋಗುವುದು. ಮುಖದಿಂದ

ವಾಯುದೇವರು ಒಳಗೆ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾ ಉಸಿರಾಟವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರಿಗೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಯಾಸ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹ ಬಕೋ ದಾಲ್ಛ್ಛೋ ವಿದಾಂಚಕಾರ । ಸ ಹ ನೈಮಿಶೀಯಾನಾಮುದ್ಗಾತಾ ಬಭೂವ । ಸ ಹ ಸ್ಮೈಭ್ಯಃ ಕಾಮಾನಾಗಾಯತಿ ।

ದಲ್ಪರ ಮಗನಾದ ದಾಲ್ಛ್ಛನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಿಳಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನೈಮಿಷಾರಣ್ಯವಾಸಿ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡತಕ್ಕ 'ಉದ್ಗಾತ್ರ' ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನಾದನು. ಆತನು ತನ್ನ ಸಾಮಗಾನದ ಮೂಲಕ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಕಾಮಿತ ಫಲಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟನು.

ವಿವರಣೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆತನ ಅಭೀಷ್ಟಫಲ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ವಾಯುದೇವರನ್ನೇ ಉದ್ಗಾತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವರಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರ ಜ್ಞಾನಉಳ್ಳವನನ್ನಾದರೂ ಉದ್ಗಾತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಅವರಿಗೆ ಸಾಮಗಾನದ ಮೂಲಕ ವಿಘ್ನಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿ ಅಭೀಷ್ಟಫಲ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಾಯುದೇವರ ಮಹಿಮೆ ತಿಳಿದ ಬಕರು ಉದ್ಗಾತ್ರಗಳಾದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಆಗಾತಾ ಹ ವೈ ಕಾಮಾನಾಂ ಭವತಿ, ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಆಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಥಮುಪಾಸ್ಮೇ । ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಮ್ ॥ ಖಂಡ ॥ ೨ ॥

ಯಾರು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೂ, ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನೂ, ತಿಳಿದು, ಉದ್ಗೀಥನಾಮಕನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಕಾಮಿತಫಲಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು. ಹೀಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಹಾಗೂ ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಉದ್ಗೀಥನ ಉಪಾಸನೆಯು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಉದ್ಗೀಥಾಖ್ಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರತಿಮಾ ವಾಯುರೇವ । ಅತಸ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತತೋಪ್ಯುತ್ತಮತ್ವೇನೋಪಾಸಿತ ಏವ ಭಗವಾನ್ ಸಮ್ಯಕ್ ಫಲಂ ದದಾತೀತಿ ದರ್ಶಯತಿ । 'ವಾಯೋ ಮುಖ್ಯಧಿಯಾ' ಇತಿ ಚ ಭಗವದ್ವಚನಮ್ ।

ಅನುವಾದ—ಉದ್ಗೀಥನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಾಯುದೇವರೇ ಮುಖ್ಯ

ಪ್ರತಿಮೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರ ಜೀವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದು, ಆ ವಾಯು ದೇವರಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವು ಸರಿಯಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭಾಗವತ ಏಕಾದಶಸ್ಕಂಧದ ಉದ್ಭವಗೀತೆಯಲ್ಲಿ 'ವಾಯೌ ಮುಖ್ಯಧಿಯಾ-ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರ ಮೂಲಕ ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು' ಎಂದು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ವಚನವೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ಮಾದ್ ವಾಯೌ ಸ್ಮೃತೋ ವಿಷ್ಣುಃ

ವಾಯೋರ್ಮುಖ್ಯತಯಾಖಿಲಾತ್ |

ಸ್ವಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತಯಾ ತಸ್ಮಾತ್ ಪರಾಂ ತುಷ್ಟಿಂ ಗಮಿಷ್ಯತಿ |

ಅತೋ ವಿಚಾರ್ಯ ಸಕಲೈರ್ಧೈವೈಃ ಪ್ರಾಣೇ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಉಪಾಸಿತೋ ದೈತ್ಯಜಯಕಾರಣಾತ್ ಪಾಪವರ್ಜಿತೇ |

ವಾಯುಪುತ್ರಂ ಚ ನಾಸಿಕೈರ್ಮಗ್ನಿಂ ವಾಗಾತ್ಮಕಂ ತಥಾ |

ಸೋಮಂ ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ಮಕಂ ಚೈವ ಸೂರ್ಯಂ ಚಕ್ಷುಃಸ್ವರೂಪಿಣಂ |

ರುದ್ರಂ ಮನಃಸ್ವರೂಪಂ ಚ ಶೇಷಂ ಚಾಹಂಸ್ವರೂಪಿಣಂ |

ಚಿತ್ತಾತ್ಮಕಂ ಚ ಗರುಡಂ ಪಾಪೇನ ವಿವಿಧಃ ಸುರಾನ್ |

ಅಸುರಾಸ್ತ್ರೈರ್ಯತೋ ವಿದ್ವಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ದೋಷಯೋಗಿನಃ |

ಅನುವಾದ—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ವಾಯುದೇವರು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಆ ವಾಯುದೇವರಿಗಿಂತ ತಾನು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪರಮಸಂತೋಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ದೈತ್ಯರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು, ವಾಯುವಿನ ಜೀವೋತ್ತಮತ್ವ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿ, ಪಾಪರಹಿತನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು. ಯಾವಾಗ ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುದೇವರ ಮಗನಾದ ನಾಸಿಕಾಭಿಮಾನಿ ವಾಯು, ವಾಗೀಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿ, ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಶೇಷ, ಚಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿ ಗರುಡ ಇವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರೋ ಆಗ ಅವರನ್ನು ಅಸುರರು ಪಾಪ ಉಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗೆ ಅಸುರರಿಂದ ಪಾಪ ಹೊಂದಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳು ದೋಷ ಉಳ್ಳವರಾದರು. ಅಂದರೆ ಜೀವರಿಗೆ ಸುಗಂಧಾನುಭವ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಂಧಾನುಭವ ಇತ್ಯಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸತಕ್ಕವರಾದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಖ್ಯವಾಯೌ ಯದಾ ದೇವಾಃ ಶರೀರಸ್ಥೇ ಚ ಸೂರ್ಯಗೇ |
 ವಿಷ್ಣುಮುಗ್ಧೀಛನಾಮಾನಂ ತದಾ ತಂ ಚ ವಿದಧ್ವಸುಃ |
 ಯದಾ ವಿದಧ್ವಸುಃ ಪ್ರಾಣಂ ವಿಧ್ವಸ್ತಾಸ್ತೇ ತದಾಽಸುರಾಃ |
 ಅಖಿನ್ಯಾಶ್ಶಾನಮೇವಾಪ್ಯ ಲೋಷ್ಟೋ ವಿಧ್ವಂಸತೇ ಯಥಾ |
 ಪ್ರತಿಮಾಂ ಪ್ರೇಯಸೀಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾಣಂ ತಥಾಽಸುರಾಃ |
 ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಸಂಸ್ಥೇ ವಾ ಶರೀರಸ್ಥೇಽಪಿ ವಾಽನಿಲೇ |
 ಬಲಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕೇ ದಿವ್ಯಾಕೃತಿಮತ್ಯುಜ್ಜ್ವಲಾತ್ಮನಿ |
 ಸರ್ವದೇವೋತ್ತಮಂ ವಿಷ್ಣುಮುಪಾಸೀತ ತತೋಽಧಿಕಂ |

ಅನುವಾದ—ಯಾವಾಗ ದೇವತೆಗಳು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ
 ನಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿ ಉದ್ದೀಛನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು
 ಉಪಾಸಿಸಿದರೋ ಆಗ ಅಸುರರು ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಕೆಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ
 ದರು. ಆದರೆ ಆ ಅಸುರರೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ನುಚ್ಚುನೂರಾದರು. ಹೇಗೆ
 ತುಂಡರಿಸಲಾಗದ ಬಂಡೆಕಲ್ಲಿಗೆ ಬಡಿದ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಟೆಯು ಪುಡಿ ಪುಡಿಯಾಗು
 ವುದೋ ಹಾಗೆ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಿಯತಮ ಪ್ರತಿಮೆಯಾದ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಡವಿದ
 ಅಸುರರೂ ಪುಡಿಪುಡಿಯಾದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಶರೀರ
 ದಲ್ಲಿರುವ ಬಲಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ, ದಿವ್ಯ ಆಕಾರವುಳ್ಳ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ
 ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಸರ್ವದೇವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತಲೂ
 ಅಧಿಕನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ
 ನಲ್ಲಿ ಉದ್ದೀಛೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ಯ
 ಏವಾಸೌ ತಪತಿ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ
 ಉದ್ದೀಛೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿ
 'ಶರೀರಸ್ಥೇ ಚ ಸೂರ್ಯಗೇ' ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸ್ಮೋಪಾಸನಯಾ ದೇವಾಃ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ ಭೇಜಿರೇ |

ಇಂದ್ರೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶಂಭುರಿತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಗಾ ಯತಃ |

ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ನಾಮಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣುಸಂಸ್ಥಿತಾಃ || ಇತಿ ಪ್ರಧ್ಯಾನೇ |

ಅನುವಾದ—'ಇಂದ್ರ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಶಂಭು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು
 ಋಷಿವಾಚಕವಾದ ಅಂಗಿರ, ವಸಿಷ್ಠ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ವಾಚಕ

ವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಣವಾಚಕವಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳಾದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕವೇ ಆಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳು, ಈ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಈ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು' ಎಂದು ಪ್ರಧ್ಯಾನ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉದ್ಗೀಢಾಖ್ಯಂ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಮುಪಾಸ್ತಾಽಜಹ್ಮುರಂಜಸಾ |

ತಥಾಪಿ ಪ್ರಾಣ ಏವಾಸೌ ಪ್ರೀತಿಮಾಗಾದುಪಾಸಿತಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯೈವ ವಿಧ್ವಸ್ತಾ ಯಥಾ ಸರ್ವೇಽಸುರಾಸ್ತಥಾ |

ತದುಪಾಸಕಸ್ಯ ಯತ್ಪಾಪಿ ಪ್ರತೀಪಂ ದಾತುಮಿಚ್ಛತಿ || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಯ ಮೂಲಕವೇ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೂ ಅವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಿತನಾಗಿಯೇ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು, ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ. ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲ ಅಸುರರೂ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾಶವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದರೋ ಹಾಗೆ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಯಾರಾದರೂ ವಿರೋಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಬಯಸಿದರೆ, ಅವರೂ ನಾಶಹೊಂದುವರು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏತಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಸಂಸಾರಾನ್ಮುಕ್ತಿಮೇಷ್ಯತ್ಯಸಂಶಯಮ್ |

ವಿಷ್ಣುವುಷ್ಯಂತತೋ ವೇತ್ತಿ ಪ್ರಾಣವೇತ್ತಾ ಯತಃ ಸ್ಫುಟಮ್ |

ವೀತಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟೋ ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ಸು ಸರ್ವತಃ |

ಆದದಾತ್ಯೇವ ತಂ ಪ್ರಾಣವೇತ್ತಾಽಂತೇ ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ |

ಪ್ರಾಣಾತ್ಪರಂ ತು ಯೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಜೀವಾಂಶ್ಚೈವಾವರಾಂಸ್ತತಃ |

ಯೇ ವಿದುಸ್ತೇ ವಿದುಃ ಪ್ರಾಣಂ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಂಠಚನ | ಇತಿ ಚ |

ಪ್ರಾಣ ಉದ್ಗೀಢ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾ ನಾಮಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾಸ್ತಥಾ |

ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಾಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಾಃ ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ ಯತಃ |

ಪ್ರಾಣಮುದ್ಗೀಢಮಿತ್ಯಾದ್ಯಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಸಪ್ತಮೀ ಮತಾ | ಇತಿ ಚ |

ಖಂಡ ||೨||

ಅನುವಾದ—ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಜ್ಞಾನಿಯು ಭಗವಂತನನ್ನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ 'ವ್ಯಾದದಾತ್ಯೇವ ಅಂತತಃ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಎ' ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರಾಣದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ತಿಳಿದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಯಾರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉತ್ತಮನೆಂದೂ, ಜೀವರನ್ನು ಅಧಮರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಿಳಿದವರು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಅವರು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲ. ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ.

'ಪ್ರಾಣ ಉದ್ಗೀಢಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, 'ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸೀತ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಣಃ ನಾಮ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಅಥ ಹ ಯ ಏವಾಯಂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ ತಮುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸಾಂಚಕ್ರಿರೇ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—'ಅಥ ಹ ಯ ಏವಾಯಂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ ತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಪ್ತಮಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಪ್ರಸಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಪ್ರಾಣ, ಉದ್ಗೀಢ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಸಪ್ತಮಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಅಧಿದೈವತಂ । ಯ ಏವಾಸೌ ತಪತಿ ತಮುದ್ಗೀಢ-
ಮುಪಾಸೀತ । ಉದ್ಯನ್ತಾ ಏಷ ಪ್ರಜಾಭ್ಯ ಉದ್ಗಾಯತಿ । ಉದ್ಯನ್
ತಮೋಭಯಮಪಹಂತಿ । ಅಪಹಂತಾ ಹ ವೈ ಉಭಯಸ್ಯ ತಮಸೋ
ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ॥

ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಪ್ರಕಾಶಿಸು

ವರೋ ಅವರಲ್ಲಿಯೇ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಸ್ವತಃ ಉದಯಾಸ್ತಮಯರಹಿತರಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರವೇ ಉದಯಿಸತಕ್ಕವರಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಯಿಸುತ್ತಲೆ ಆಂತರಿಕ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯವೆಂದು ಎರಡೂ ವಿಧವಾದ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವರು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವರೋ ಅವರೂ ತಮ್ಮ ಒಳಗಿನ ಹಾಗೂ ಹೊರಗಿನ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತಪತಿ ನಾಪರಃ |

ಪ್ರಕಾಶನಂ ಚ ತಪನಂ ಕಾಷ್ಠವತ್ ಸೂರ್ಯಗಂ ಭವೇತ್ |

ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಗೋ ವಾಯುರುದಯಾಸ್ತಮಯೋಜ್ಜಿತಃ |

ಅಪಿ ಪ್ರಜಾಭ್ಯ ಉದ್ಯಂಶ್ಚೈವೋದ್ಗಾಯತಿ ಜನಾರ್ದನಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೇ ನಿತ್ಯವೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಹೊರತು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಕಾಶ ಮತ್ತು ಸುಡುವಿಕೆಯು, ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶ ಮತ್ತು ಸುಡುವಿಕೆಯಂತೆ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ್ದಾರಾ ಉದಯಿಸುವವರಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಶರೀರಸ್ಥ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಸಮಾನ ಉ ಏವಾಯಂ ಚಾಸೌ ಚ | ಉಷ್ಣೋಽಯ-

ಮುಷ್ಣೋಽಸೌ | ಸ್ವರ ಇತೀಮಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಸ್ವರ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ವರ

ಇತ್ಯಮುಂ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಮಿಮಮಮುಂ ಚ ಉದ್ಗೀಢಮುಪಾಸೀತ ||

ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಸಮಾನರು. ಏಕೆಂದರೆ, ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಉಷ್ಣತ್ವಧರ್ಮ ಉಳ್ಳವರು. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಉಷ್ಣತ್ವಧರ್ಮ ಉಳ್ಳವರು. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರನ್ನು, ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಸ್ವ' ಎನಿಸಿದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ರತನಾದುದರಿಂದ, ಸ್ವರ ಎನ್ನುವರು. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರನ್ನು ಸ್ವರ ಎಂದೂ ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ವರ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು. 'ಆ' ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ, 'ಪ್ರತಿ' ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು

ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಕೂಡ 'ಪ್ರತ್ಯಾ' ಎನಿಸುವರು. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ರತರಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ವರ' ಎಂದೂ ಎನಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರನ್ನು 'ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ವರ' ಎನ್ನುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ, ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ಧೀರ್ಘೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ—ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ದೇಹ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಉಷ್ಣತ್ವ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ಉಷ್ಣತ್ವವಿದೆ ಎಂದಾಯಿತು. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಇಬ್ಬರೂ, ಸ್ವತಂತ್ರರಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ 'ಸ್ವರ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ಅವರವರ ಎದುರಾಗಿದೆ ಎಂದೇ ಕಾಣುವುದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನನ್ನು 'ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ವರ' ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ರತನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಉತ್ತಮ ಪ್ರತಿಮೆ. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಹೀಗೆ ಉಷ್ಣತ್ವಾದಿ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಪ್ರತಿಮೆ ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು 'ಏತಮಿಮಮಮುಂ ಚೋದ್ಧೀರ್ಘಮುಪಾಸೀತ' ಎಂಬ ವಿಧಿ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥಶ್ಚ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗತಸ್ತಥಾ |

ವಾಯುಃ ಸಮಾನ ಏವಾಯಂ ಉಷ್ಣೋಽಸಾವಪಿ ಚ ಸ್ಪೃಟಮ್ |

ತಸ್ಮಾದಸ್ಮಿನ್ ಅಮುಷ್ಮಿನ್ವಾಪ್ಯುದ್ಧೀರ್ಘಾಖ್ಯಂ ಜನಾರ್ದನಮ್ |

ಉಪಾಸೀತ ವಿಮೋಕ್ಷಾಯ ಸರ್ವಕಾಮಾಪ್ತಯೇ ತಥಾ || ಇತಿ ಚ ||

ಕೇಶವಃ ಸ್ವಃ ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ ತದ್ರತೇರ್ಮಾರುತಃ ಸ್ವರಃ |

ಶರೀರಸ್ಥಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಸ್ಥಃ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತ್ಯಾ ಸಮಂತತಃ |

ಮಾಂ ಪ್ರತೀತ್ಯತ ಏವಾಸೌ ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ವರ ಉದಾಹೃತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೂ ಸಮಾನರೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ

ಉಷ್ಣತ್ವಧರ್ಮ ಉಳ್ಳವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ಗ್ರೀಢನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಮೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಅಭೀಷ್ಟಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡ ಬೇಕು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ.

ಕೇಶವನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವ. ಆ ಕೇಶವನಲ್ಲಿ ರತರಾದ್ದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಭಕ್ತರಾದ್ದರಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರು ಸ್ವರ ಎನಿಸುವರು. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರು 'ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ ಆ' ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಂದಲೂ 'ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ವರ ನಾಮಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ವಿವರಣೆ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯ 'ಅಭಿಮುಖ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಪದವು ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಂದಲೂ 'ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಆ' ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿ ಪುರುಷರಿಗೆ ಅಭಿಮುಖ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ ಆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಸಮಂತತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ವಾಯುದೇವರು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಾ ಮತ್ತು ಸ್ವರ ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ವರ ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ವಾ' ಕಾರವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ 'ಅಪಿ' ಎಂದೂ, 'ಆ'ಕಾರವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ 'ಸಮಂತಾತ್' ಎಂದೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾನ ನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಿಲು ವ್ಯಾನಮೇವ ಉದ್ಗ್ರೀಢಮುಪಾಸೀತ | ಯದ್ವೈ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಸ ಪ್ರಾಣಃ | ಯದಪಾನಿತಿ ಸಃ ಅಪಾನಃ | ಅಥ ಯಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ ಸಂಧಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಃ | ಯೋ ವ್ಯಾನಃ ಸಾ ವಾಕ್ | ತಸ್ಮಾದಪ್ರಾಣನ್ ಅನಪಾನನ್ ವಾಚಮಭಿವ್ಯಾಹರತಿ | ಯಾ ವಾಕ್ಸಾ ಋಕ್ | ತಸ್ಮಾದಪ್ರಾಣನ್ ಅನಪಾನನ್ ಋಚಮಭಿವ್ಯಾಹರತಿ | ಯಾ ಋಕ್ ತತ್ ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದಪ್ರಾಣನ್ ಅನಪಾನನ್ ಸಾಮ ಗಾಯತಿ | ಯತ್ ಸಾಮ ಸ ಉದ್ಗ್ರೀಢಃ | ತಸ್ಮಾದಪ್ರಾಣನ್ ಅನಪಾನನ್ ಉದಾಯತಿ ||

ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲೇ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಚಾಸವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವರು ಪ್ರಾಣ ಅಂದರೆ, ಶೇಷದೇವರು, ಶರೀರದ ಮಲಾದಿಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವರೇ ಅಪಾನ ಎಂದರೆ ಗರುಡದೇವರು. ಈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಸಂಯೋಗ ಪ್ರವರ್ತಕನೇ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯು. ಈ ವ್ಯಾನನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ವೇದವಚನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ವಾಕ್ನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಗಿಹಿಡಿದು ವೇದೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವೇದವಚನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ವಾಕ್ ನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಋಕ್ನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾಣಾಪಾನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಗಿಹಿಡಿದು ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಋಕ್ನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಸಾಮನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾಣಾಪಾನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಗಿ ಹಿಡಿದು ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಸಾಮನಾಮಕ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉದ್ಗೀಢವೆಂಬ ಸಾಮದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಗಿಹಿಡಿದು ಉದ್ಗೀಢಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡುವನು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯು ಪ್ರಾಣಾಪಾನನಾಮಕ ಶೇಷಗರುಡ ಪ್ರವರ್ತಕನೂ ವೇದಾದಿ ಪ್ರವರ್ತಕನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಪ್ರತಿಮೆ ಎನಿಸಿರುವನು.

ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪಂಚಕ

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಾಸ್ತ್ರಿವಿಧಾಃ ಪಂಚ ಪ್ರಧಾನೋ ವಾಯುರೇವ ಚ |

ಮುಖ್ಯಪಂಚಕರೂಪಃ ಸನ್ ಗರುಡೋ ಮಧ್ಯಪಂಚಕಃ |

ಅವಮಃ ಪಂಚಕಸ್ತ್ವನೈ ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯ ಸೂನವಃ |

ಇತಿ ತ್ರೇಧಾ ವಿಭಾಗೋಽಯಂ ವಿಭಾಗೋಽನ್ಯಶ್ಚತುರ್ಥಕಃ |

ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಶೇಷವೀಂದ್ರೌ ತಥೋದಾನಸಮಾನಕೌ |

ರುದ್ರೇಂದ್ರೌ ತತ್ಪರಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ವಾಯುರ್ವ್ಯಾನ ಉದಾಹೃತಃ |

ತಸ್ಮಿನ್ನದ್ಗೋಢನಾಮಾನಮುಪಾಸೀತ ಹರಿಂ ಪರಂ ।

ಯೋಽಸೌ ವ್ಯಾನಗತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ವಾಗ್ಯಕ್ವಾಮುಗಃ ಸದಾ ।

ಉದ್ಗೀಢೇ ಚ ಸ ಏವೈಕಃ ತಸ್ಮಾದ್ ವ್ಯಾನಾದ್ಧಿ ತತ್ತಿಯಾಃ ।

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ, ಉದಾನ, ಸಮಾನರೆಂಬ ಐವರು ದೇವತೆಗಳು ಮೂರು ವಿಧ-ಮುಖ್ಯಪಂಚಕ, ಮಧ್ಯಪಂಚಕ, ಅವಮಪಂಚಕ ಎಂದು. ಮುಖ್ಯಪಂಚಕರೂಪರಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಮಧ್ಯ ಪಂಚಕವೆಂದರೆ ಗರುಡದೇವರ ಐದು ರೂಪಗಳು. ಅವಮಪಂಚಕರೂಪ ವೆಂದರೆ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಮಕ್ಕಳಾದ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಐದು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಣಾದಿಪಂಚಕದಲ್ಲಿ ಮೂರುವಿಭಾಗ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಭಾಗ ನಾಲ್ಕನೆಯದಿದೆ. ಪ್ರಾಣಾಪಾನರೆಂದರೆ ಶೇಷ-ಗರುಡರು. ಉದಾನ ಸಮಾನರೆಂದರೆ ರುದ್ರ-ಇಂದ್ರರು, ವ್ಯಾನ ಎಂದರೆ ಇವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ. ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ಹರಿಯೇ ವೇದ, ಋಗ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಮತ್ತು ಉದ್ಗೀಢವೆಂಬ ಸಾಮಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ವ್ಯಾನನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾನನಿಂದಲೇ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷದ್—ಅತೋ ಯಾನ್ಯನ್ಯಾನಿ ವೀರೈವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ
ಯಥಾಽಗ್ನೇರ್ಮುಢನಮ್ ಆಚೇಃ ಸರಣಂ ದೃಢಸ್ಯ ಧನುಷ
ಆಯಮನಮ್ ಅಪ್ರಾಣನ್ ಅನಪಾನನ್ ತಾನಿ ಕರೋತಿ । ಏತಸ್ಯ
ಹೇತೋರ್ವ್ಯಾನಮೇವೋದ್ಗೀಢಮುಪಾಸೀತ ।

ಬಹುಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಮಥನ, ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ದೃಢವಾದ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಬಾಗಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಪುರುಷನು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಗಿ ಹಿಡಿದೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಉದ್ಗೀಢನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ ಸ್ಥಿತೋ ವ್ಯಾನಾದಿ ಪಂಚಕೇ ।

ವೀರೈವತ್ಕರ್ಮಕೃತ್ ತಸ್ಮಾದ್ ವ್ಯಾನ ಏವ ಹ್ಯುದಾಹೃತಃ |
 ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾನಗತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಉಪಾಸೀತ್ಯೇವ ನಿತ್ಯಶಃ |
 ಯದ್ಯಪ್ಯೇಕೋ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವದಾ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಃ |
 ಅನೂನೋದ್ರಿಕ್ತಮಹಿಮೋ ನಿರ್ವಿಶೇಷಃ ಸದೈವ ಚ |
 ತಥಾಪಿ ತತ್ತಿಯಾಭೇದಾನ್ನಾಮರೂಪಾದಿಕಂ ಪೃಥಕ್ |
 ಉಚ್ಯತೇ ಹ್ಯಪೃಥಕ್ತ್ವೇಽಪಿ ಪೂರ್ಣೈಶ್ಚರ್ಯೈಕಹೇತುತಃ |
 ಅವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಹೇತುತಃ |
 ವಿಶೇಷ ಹೇತುಕಂ ಸರ್ವಂ ಕರೋತ್ಯವಿಕ್ಯತಃ ಸದಾ |

ಅನುವಾದ—ವ್ಯಾನ, ವಾಕ್, ಋಕ್, ಸಾಮ, ಉದ್ಗೀಥ ಈ ಐದರಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಥನಾಮ ಭಗವಂತನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಬಹುಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವವನು ವ್ಯಾನನೇ ಹೊರತು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಗಳಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಯದ್ಯಪಿ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಭಗವಂತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವನು ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ನ್ಯೂನಾಧಿಕ ಮಹಿಮೆಗಳುಳ್ಳವನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ವಿಲ್ಲದವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೂ, ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ಣವಾದ ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ, ಆಯಾ ಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃತ್ವಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ, ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದುಂಟು. ಭಗವಂತನ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಶೇಷ ಮಾತ್ರವೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸದಾ ದುಃಖಾದಿ ವಿಕಾರರಹಿತನಾಗಿದ್ದೇ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಆಯಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವಿಲ್ಲದೇ ನಡೆಯುವ ಬಲವತ್ತರ ವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ವ್ಯಾನನಾದರೂ, ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕರ್ತೃ ಅಲ್ಲ. ಅವನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಥನಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಕರ್ತೃ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ವ್ಯಾನನಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಗವಂತ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಒಬ್ಬನೂ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಿಶೇಷನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಭಗವಂತ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ಣೈಶ್ವರ್ಯ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಆಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಅದರದರ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನಿರುವ

ನಾದರೂ, ವ್ಯಾನನಿಂದ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಾನನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಘೋಪಾಸನೆಯೇ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉದ್ಗೀಘಾಕ್ಷರೋಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಿಲು ಉದ್ಗೀಘಾಕ್ಷರಾಣ್ಯುಪಾಸೀತ ಉದ್ ಗೀ ಥ ಇತಿ |
ಪ್ರಾಣ ಏವ ಉತ್ | ಪ್ರಾಣೇನ ಹಿ ಉತ್ತಿಷ್ಠತಿ | ವಾಕ್ ಗೀಃ| ವಾಚೋ ಹಿ
ಗಿರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಅನ್ನಂ ಥಂ | ಅನ್ನೇ ಹಿ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ಥಿತಂ |
ದ್ಯೌರೇವ ಉತ್ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಗೀಃ| ಪೃಥಿವೀ ಥಂ | ಆದಿತ್ಯ ಏವ ಉತ್ |
ವಾಯುಃ ಗೀಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಥಂ | ಸಾಮವೇದ ಏವ ಉತ್ |
ಯಜುರ್ವೇದೋ ಗೀಃ | ಋಗ್ವೇದಃ ಥಂ | ದುಗ್ಧೇಽಸ್ಮೈ ವಾಗ್ದೋಹಂ
ಯೋ ವಾಚೋ ದೋಹೋ ಅನ್ನವಾನ್ ಅನ್ನಾದೋ ಭವತಿ ಯ
ಏತಾನ್ಯೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಉದ್ಗೀಘಾಕ್ಷರಾಣ್ಯುಪಾಸೇ ಉದ್ ಗೀ ಥ ಇತಿ |

ಉದ್ಗೀಘದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತೃನಾದ ಮತ್ತು ಆ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ರಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉತ್, ಗೀ, ಥ ಎಂಬ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಉತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಗೀ ಎಂದರೆ ಸರಸ್ವತಿ. ಮಾತುಗಳನ್ನು ಗೀಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಥ ಎಂದರೆ ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ. ಗೀ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿ. ಥ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ. ಉತ್ ಎಂದರೆ ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿ, ಗೀ ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿ. ಥ ಎಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉತ್, ಗೀ, ಥ ಎಂಬ ಉದ್ಗೀಘದ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು, ಅಲ್ಲಿ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ವಾಕ್ ನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನು ವೇದಸಿದ್ಧವಾದ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಉಪಾಸಕನು ಯಥೇಷ್ಟ ಅನ್ನ ಉಳ್ಳವನೂ, ಅನ್ನವನ್ನುಣ್ಣುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಕಾಮ್ಯಸಾಧಕ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಿಲ್ವಾಶೀಃ ಸಮೃದ್ಧಿರುಪಸರಣಾನೀತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಯೇನ
ಸಾಮ್ನಾ ಸ್ತೋಷ್ಯನ್ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ ಸಾ ಉಪಧಾವೇತ್ | ಯಸ್ಯಾಮೃಚಿ
ತಾಮೃಚಂ | ಯದಾರ್ಷೇಯಂ ತಮೃಷಿಂ | ಯಾಂ
ದೇವತಾಮುಭೀಷ್ಟೋಷ್ಯನ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಾಂ ದೇವತಾಮುಪಧಾವೇತ್ |

ಯೇನ ಚ್ಛಂದಸಾ ಸ್ತೋಷ್ಯನ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಚ್ಛಂದ ಉಪಧಾವೇತ್ | ಯೇನ
ಸ್ತೋಮೇನ ಸ್ತೋಷ್ಯಮಾಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ತಂ ಸ್ತೋಮಮುಪಧಾವೇತ್ |
ಯಾಂ ದಿಶಮಭಿಷ್ಟೋಷ್ಯನ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಾಂ ದಿಶಮುಪಧಾವೇತ್ |
ಆತ್ಮಾನಮಂತತ ಉಪಸೃತ್ಯ ಸ್ತುವೀತ ಕಾಮಂ ಧ್ಯಾಯನ್
ಅಪ್ರಮತ್ತೋಽಭ್ಯಾಶೋ ಹ ಯದಸ್ಮೈ ಸ ಕಾಮಃ ಸಮ್ಯಧ್ಯೇತ ಯತ್ಕಾಮಃ
ಸ್ತುವೀತೇತಿ ಯತ್ಕಾಮಃ ಸ್ತುವೀತೇತಿ || ಖಂಡ || ೩ ||

ಅಭಿಲಾಷೆಗಳು ಪೂರೈಸಲು ಕಾರಣವಾದ ಸಾಮಗಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಸಾಮಗಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವಂತನು ನಮ್ಮ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳ ಪೂರೈಕೆಗೆ ಕಾರಣನೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ
ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಪುರುಷನು ಯಾವ ಸಾಮದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡ
ಬೇಕೆಂದಿರುವನೋ, ಆ ಸಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು
ತಿಳಿದು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಪುರುಷನು ಯಾವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನ
ಮಾಡುತ್ತ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವನೋ ಆ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು
ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು, ಆ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾವ
ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವನೋ, ಆ
ಋಷಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸಾಮಗಾನ
ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವನೋ, ಆ ದೇವತೆ
ಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು. ಯಾವ
ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವನೋ, ಆ ಛಂದೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ
ಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು. ಯಾವ
ಸ್ತೋಮದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವನೋ, ಆ ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿರುವ
ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು. ಯಾವ ದಿಗ್ದೇವತೆಯನ್ನು
ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವನೋ, ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು
ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು. ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಉಪಾಸನೆಗಳಲ್ಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು
ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು, ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ,
ಪ್ರಮಾದಕ್ಕಾಸ್ಪದವಿಲ್ಲದಂತೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಪುರುಷನು
ಯಾವುದರ ಕಾಮನೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಭಗವಂತನನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದು,
ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವನೋ, ಆ ಅಭೀಷ್ಟವು ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ
ಶೀಘ್ರದಲ್ಲೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಉದ್ಗೀಢಾಕ್ಷರಗಂ ಚೈವ ಪ್ರಾಣಾದಿಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಂ |

ಆಶೀಸಮೃದ್ಧಿ ಹೇತುಷ್ಟಪ್ಯಖಿಲೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ |

ಏಕಮೇವ ಹರಿಂ ವೇದ ಯಃ ಸ ಸರ್ವೇಷ್ಟಮಾಪ್ನುಯಾತ್’ | ಇತಿ ಚ |

ಉಚ್ಛಿಬ್ಧವಾಚ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಾ ವಾಗಾದ್ಯಾ ಗೀರಿತೀರಿತಾಃ |

ಅನ್ನಾದ್ಯಾ ಸ್ಥಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ತೇಷುದ್ಗೀಢೋ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಆತ್ಮಾನಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ | ಅಂತತಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವೇನ ಸರ್ವತ್ರ

ಉಪಸೃತ್ಯ | || ಖಂಡ ೩ ||

ಅನುವಾದ—‘ಉತ್ ಗೀ ಥ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ, ಈ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ರಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಅಭೀಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಸಾಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲದ ರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ, ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸಿಸುವನೋ, ಅವನು ಸಕಲ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವನು’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಧ್ಯಾನ ದಲ್ಲಿದೆ.

‘ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳು ಉತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು. ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದವರು ಗೀ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರು. ಅನ್ನಾದಿ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ‘ಥ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನು ಇರುವನು’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ.

‘ಆತ್ಮಾನಮಂತತ ಉಪಸೃತ್ಯ ಸ್ತವಿತ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಆತ್ಮಾನಂ’ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ‘ಅಂತತಃ’ ಎಂದರೆ ‘ಸರ್ವೋತ್ತಮ ನೆಂದು’ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಉಪಾಸೃತ್ಯ’ ಎಂದರೆ ಉಪಾಸನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿದು’ ಎಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಣವೋಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸೀತ | ಓಮಿತಿ ಹೃದ್ಗಾಯತಿ |

ತಸ್ಯೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ದೇವಾ ವೈ ಮೃತ್ಯೋರ್ಬಿಭೃತಃ ತ್ರಯೀಂ ವಿದ್ಯಾಂ

ಪ್ರಾವಿಶನ್ | ತೇ ಛಂದೋಭಿರಾಚ್ಛಾದಯನ್ | ಯದೇಭಿರಾಚ್ಛಾ-

ದಯನ್ ತತ್ ಛಂದಸಾಂ ಛಂದಸ್ತ್ವಂ | ತಾನ್ ಉ ತತ್ರ ಮೃತ್ಯುರ್ಯಥಾ

ಮತ್ಸ್ಯಮುದಕೇ ಪರಿಪಶ್ಯೇದ್ ಏವಂ ಪರ್ಯಪಶ್ಯದ್ಋಚಿ ಸಾಮ್ನಿ

ಯಜುಷಿ ತೇ ನು ಮಿತ್ವಾ ಊರ್ಧ್ವಾ ಋಚಃ ಸಾಮ್ನೋ ಯಜುಷಃ

ಸ್ವರಮೇವ ಪ್ರಾವಿಶನ್ |

ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾದ, ಸರ್ವತ್ರ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ, ನಾಶರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯಗುಣಯುಕ್ತನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡತಕ್ಕವರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ಓಂಕಾರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿಯೇ ಗಾನ ಮಾಡುವರು. ಅಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಚಕವಾದ ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಕಾರಣಳಾದ ಮೃತ್ಯುನಾಮಕಳಾದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಗೆ ಹೆದರಿ ವೇದವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು. ಅವರು ಹೀಗೆ ವೇದಗಳಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನು ಆಚ್ಛಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ದೇವತೆಗಳು ವೇದಗಳಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನು ಆಚ್ಛಾದಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವೇದಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಋಕ್, ಸಾಮ, ಯಜುಸ್ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ, ಬಕಪಕ್ಷಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮೀನನ್ನು ನೋಡುವಂತೆ, ಮೃತ್ಯುನಾಮಕ ದುರ್ಗೆ ನೋಡಿದಳು. ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು, ಋಕ್, ಸಾಮ, ಯಜುರ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಸ್ವರನಾಮಕ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವೆಂಬ ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ಸ್ವರಮಣನಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ವರ' ಎನಿಸಿದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ತೊಡಗಿದರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಾ ವಾ ಋಚಮಾಪ್ನೋತಿ ಓಮಿತ್ಯೇವ ಅಭಿಸ್ವರತಿ | ಏವಂ ಸಾಮ | ಏವಂ ಯಜುಃ | ಏಷ ಉ ಸ್ವರೋ ಯದೇತದಕ್ಷರಂ | ಏತದಮೃತಮಭಯಂ | ತತ್ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ದೇವಾ ಅಮೃತಾ ಅಭಯಾ ಅಭವನ್ | ಸ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಅಕ್ಷರಂ ಪ್ರಣೌತಿ ಏತದೇವಾಕ್ಷರಂ ಸ್ವರಮಮೃತಮಭಯಂ ಪ್ರವಿಶತಿ | ತತ್ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಯದಮೃತಾ ದೇವಾಸ್ತದಮೃತೋ ಭವತಿ || ಖಂಡ ೩ ||

ಓಂಕಾರ ರಹಿತವಾದ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸದಿರುವ ಕಾರಣ, ಅಧ್ಯಯನಶೀಲರು ಯಾವಾಗ ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವರೋ, ಆಗ ಓಂಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಮತ್ತು ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಕೂಡ ಪ್ರಣವಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವಸನ್ನಿಹಿತನೂ, ಅವಿನಾಶಿಯೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸ್ವರವೆಂಬ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನು. ಅವನು ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ ಮತ್ತು ಭಯರಹಿತನು. ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಮುಕ್ತರಾದರು. ಯಾರು ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನೆಂದು ತಿಳಿದು

ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಣವಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅವಿನಾಶಿಯಾದ, ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತ ಮತ್ತು ಭಯರಹಿತನಾದ ಆ ಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ದೇವತೆಗಳು ಹೇಗೆ ಮುಕ್ತರಾದರೋ ಹಾಗೆ ಉಪಾಸಕನೂ ಮುಕ್ತನಾಗುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವರತೇಸ್ತು ಸ್ವರೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ವದ್ರತೇರ್ವಾಯುರುಚ್ಯತೇ |

ವಾಯುಸ್ವರೇ ಸ್ವರಂ ವಿಷ್ಣುಮೋಮಾಖ್ಯಂ ಸಮುಪಾಸಿರೇ |

ದೇವಾಸ್ತೇನಾಮೃತಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಮುಕ್ತಾಖ್ಯಂ ಮೃತ್ಯುವರ್ಜಿತಾಃ |

ಮಾರಣಾನ್ಮೃತ್ಯುರಿತ್ಯುಕ್ತಾ ದುರ್ಗಾ ತದ್ಭಯತಃ ಸುರಾಃ |

ಓಮಿತ್ಯುಪಾಸ್ಯ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಾಮೃತಮಾಪಿರೇ | ಇತಿ ಸಂಧ್ಯಾನೇ |

ಊರ್ಧ್ವಾಃ ಉತ್ತಮಾಃ |

ಖಂಡ ೪ ||

ಅನುವಾದ—ಸ್ವರಮಣನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ವರಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ವ' ಎನಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ರತರಾದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರೂ ಸ್ವರ ಎನಿಸುವರು. ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಮತ್ತು ಓಂಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸಿದರು. ಆ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಮೃತ್ಯುಹೀನರಾಗಿ ಮುಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮರಣ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ದುರ್ಗೆಯು ಮೃತ್ಯುಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳು. ಆ ದುರ್ಗೆಯ ಭಯದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು ಎಂದು ಸಂಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಊರ್ಧ್ವಾಃ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮರೆಂದರ್ಥ.

ವಿವರಣೆ—ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡದೆ, ಕೇವಲ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಮುಕ್ತಿ ದೊರೆಯಲಾರದು, ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು, ವೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು. ಇಂದಿಗೂ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ಉದ್ಗೀಢ ಮತ್ತು ಪ್ರಣವ ಒಬ್ಬನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಿಲು “ಯ ಉದ್ಗೀಢಃ ಸ ಪ್ರಣವಃ ಯಃ ಪ್ರಣವಃ ಸ ಉದ್ಗೀಢಃ” ಇತಿ ಅಸೌ ವಾ ಆದಿತ್ಯ ಉದ್ಗೀಢಃ, ಏಷ ಪ್ರಣವಃ || ಓಮಿತಿ ಹೈಷ ಸ್ವರನ್ನೇತಿ ||

ಯಾರು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ನಾಗಿರುವನೋ ಅವನೇ ಪ್ರಕೃಷ್ಟತ್ವ, ನಿಯಾಮಕತ್ವ, ಸರ್ವಾಶ್ರಯತ್ವಗಳಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಣವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವನು. ಯಾರು ಪ್ರಣವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವನೋ ಅವನೇ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾಗಿರುವನು, ಎಂದು ಒಂದು ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿ. ಪ್ರಣವ ಎಂದರೂ ಈತನೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಇತರರಿಗೆ ಒಂಕಾರದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಓಂ ಎಂದು ಜಪದಿಂದ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗತ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಏತಮು ಏವ ಅಹಮಭ್ಯಗಾಸಿಷಮ್ | ತಸ್ಮಾತ್ ಮಮ ತ್ವಮೇಕೋಽಸಿ | ಇತಿ ಹ ಕೌಷೀತಕಿಃ ಪುತ್ರಮುವಾಚ ರಶ್ಮಿನ್ ತ್ವಂ ಪರ್ಯಾವರ್ತಯತಾತ್ ಬಹವೋ ವೈ ತೇ ಭವಿಷ್ಯಂತಿ | ಇತ್ಯಧಿದೈವತಮ್ ||

ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಸ್ಥ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಬಹುಪುತ್ರರನ್ನೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಆನಂದವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ನೀನೊಬ್ಬ ಮಗನಾಗಿ ಜನಿಸಿದ್ದಿ. ನೀನು ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡು. ನಿನಗೆ ಬಹಳ ಪುತ್ರರು ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ, ಎಂದು ಕೌಷೀತಕಿಯು ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಯಿತು.

ಇಂದ್ರಿಯಗತ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಯ ಏವಾಯಂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ
ತಮುದ್ಗೀಢಮುಪಾಸೀತ | ಓಮಿತಿ ಹ್ಯೇಷ ಸ್ವರನ್‌ಏತಿ |

ಏತಮು ಏವಾಹಮಭ್ಯಗಾಸಿಷಂ | ತಸ್ಮಾನ್ಮಮ ತ್ವಮೇಕೋಽಸೀತಿ ಹ
ಕೌಷೀತಕಿಃ ಪುತ್ರಮುವಾಚ | ಪ್ರಾಣಾನ್ ತ್ವಂ
ಭೂಮಾನಮಭಿಗಾಯತಾತ್ ಬಹವೋ ವೈ ತೇ ಭವಿಷ್ಯಂತೀತಿ |

ಈಗ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಯಾರು ಉದ್ಗೀಢನೋ ಅವನೇ ಪ್ರಣವನು. ಯಾರು ಪ್ರಣವನೋ ಅವನೇ ಉದ್ಗೀಢನು ಎಂದು ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢನೆಂದರೆ, ಈ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಹರಿ. ಇವನೇ ಪ್ರಣವನಾಮಕನೂ ಆಗಿರುವನು. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಉದ್ಗೀಢ ನಾಮಕನಾಗಿರುವ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಹರಿಯು ಓಂ ಎಂದು ಜಪಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಬಹುಪುತ್ರರನ್ನೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾನಂದವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾನು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಗಾನದಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ನೀನು ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಾಗಿದ್ದಿ. ನೀನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡು, 'ನನಗೆ ಬಹಳ ಮಕ್ಕಳಾಗಲಿ' ಎಂದು. ಹೀಗೆ ಕೌಷೀತಕಿಯು ಮಗನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು.

ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯಿಂದ ಸಾಮಗಾನದೋಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಲು ಯ ಉದ್ಗೀಢಃ ಸ ಪ್ರಣವೋ ಯಃ ಪ್ರಣವಃ ಸ
ಉದ್ಗೀಢಃ ಇತಿ ಹೋತೃಷದನಾದ್ವೈವಾಪಿ ದುರುದ್ಗೀತಮನು-
ಸಮಾಹರತೀತ್ಯನು ಸಮಾಹರತೀತಿ | || ಖಂಡ ೫ ||

'ಯಾವ ಭಗವಂತನು ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾಗಿರುವನೋ ಅವನೇ ಪ್ರಣವ ನೆನಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಣವನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಉದ್ಗೀಢನೂ ಆಗಿರುವನು' ಎಂದು ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು

ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ, ಪ್ರಮಾದದಿಂದಂಟಾದ ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದವನ್ನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಾಯುಃ ಪ್ರಣವಸ್ತದ್ಗತೋ ಹರಿಃ |

ಪ್ರಕೃಷ್ಟತ್ವಾಚ್ಚ ನೇತೃತ್ವಾದ್ಗಮ್ಯತ್ವಾದಖಿಲಸ್ಯ ಚ |

ಉದ್ಗೀಢ ಉಚ್ಚೈರ್ಗೇಯುತ್ವಾತ್ ಸ ಏವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಸ ಏವ ಪ್ರಾಣಗೋ ದೇಹೇ ಓಮಿತ್ಯೇವ ಸದಾ ಜಪನ್ |

ಏತೈಷ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಧ್ಯಾಯನ್ನೇಕಂ ತಮಕ್ಷರಮ್ |

ಏಕಪುತ್ರೋ ಮುಕ್ತಿಮೇತಿ ಧ್ಯಾಯನ್ ಪ್ರಾಣೇಷು ರಶ್ಮಿಷು |

ಬಹುಪುತ್ರೋ ವಿಮುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ ತಸ್ಮಾದ್ ಧ್ಯಾಯೇತ್ ತಥಾ ಪರಮ್ |

ಇತಿ ಚ ||

ಪ್ರಾಣಸ್ಥ ಭೂಮಾನಂ ಅಭಿಗಾಯ | ದುರುದ್ಗೀತಮನುಸಮಾ ಹರತಿ

ಅನುರೂಪಮೇವ ಕರೋತಿ | ಹೋತೃಸದನಸ್ಥಂ ಅಗ್ನಿಸ್ಥಂ ಭಗವಂತಂ

ಧ್ಯಾತ್ವಾ |

ಅನ್ಯಥಾಗಾನಜಂ ದೋಷಂ ಅಗ್ನೌ ಧ್ಯಾತ್ವಾ ಹರಿಂ ಪರಂ |

ಅಪಾಕರೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ತಂ ಧ್ಯಾಯೇದೇವಾಗ್ನಿಗಂ ಸದಾ |

ಇತಿ ತೈವಿದ್ಯೇ || ಖಂಡ ೫ ||

ಅನುವಾದ—ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಇರುವರು. ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಪ್ರಣವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ, ಪ್ರಕೃಷ್ಟನೂ, ನಿಯಾಮಕನೂ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗಮ್ಯನೂ ಆದುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಪ್ರಣವ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಆ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಅದೇ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಣವನೂ ಉದ್ಗೀಢನೂ ಆಗಿರುವನು. ಈ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು 'ಓಂ' ಎಂದು ಜಪಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುವನು. ನಾಶರಹಿತವಾದ ಆ ಒಂದು ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸ ತಕ್ಕವನು ಒಬ್ಬ ಮಗನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಡೆದವನಾಗಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಬಹಳ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದವನಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾನಂದವನ್ನೂ

ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಮತ್ತು ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು, ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಸಂಧ್ಯಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

‘ಪ್ರಾಣಾಂಸ್ವಂ ಭೂಮಾನಮಭಿಗಾಯತಾತ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಪೂರ್ಣನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸು’ ಎಂದರ್ಥ. ‘ದುರುದ್ಗೀತಮನುಸಮಾಹರತಿ’ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ, ‘ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ದೋಷಯುಕ್ತನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅನುರೂಪವನ್ನಾಗಿಯೇ, ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗದಂತೆಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಹೋತೃಸದನಾತ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಹೋತೃಸದನಸ್ಥಂ ಧ್ಯಾತ್ವಾ’, ‘ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ’ ಎಂದರ್ಥ.

‘ಅನ್ಯಥಾಗಾನದಿಂದಂಚಾದ ದೋಷವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು, ಎಂದು ತ್ರೈವಿದ್ಯದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಹಿಂದಿನ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀರ್ಥೋಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಣವೋಪಾಸನೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಉದ್ಗೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಪ್ರಣವ ಒಬ್ಬನೇ ಒಂದು ಈ ಖಂಡದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ‘ಯಾರು ಉದ್ಗೀರ್ಥನೋ ಅವನೇ ಪ್ರಣವ’ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ‘ಯಾರು ಅರ್ಜುನನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರ’ ಎಂಬಂತೆಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಭವವಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ‘ಯಾರು ಪ್ರಣವನೋ ಅವನೇ ಉದ್ಗೀರ್ಥ’ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಪ್ರಣವ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನರಂತೆ ಅಂಶಾಂಶಿಭಾವ ಉಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಉದ್ಗೀರ್ಥನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಣವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸರಸ್ವತೀ ವಾಯುಗಳ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಇಯಮೇವ ಋಕ್ | ಅಗ್ನಿಃ ಸಾಮ | ತದೇತತ್ ಏತಸ್ಯಾಮೃಚಿ
ಅಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದ್ ಋಚ್ಯಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ |
ಇಯಮೇವ ಸಾ ಅಗ್ನಿರಮಃ | ತತ್ ಸಾಮ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮೇವ ಋಕ್ |
ವಾಯುಃ ಸಾಮ | ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಂ ಋಚಿ ಅಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ |
ತಸ್ಮಾದ್ಋಚ್ಯಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮೇವ ಸಾ |
ವಾಯುರಮಃ | ತತ್ ಸಾಮ |

ದ್ಯೌರೇವ ಋಕ್ | ಆದಿತ್ಯಃ ಸಾಮ | ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಂ ಋಚಿ ಅಧ್ಯಾಥಂ
ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದ್ಭ್ಯಾಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ | ದ್ಯೌರೇವ ಸಾ |
ಆದಿತ್ಯೋಽಮಃ | ತತ್ಸಾಮ |

ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯೇವ ಋಕ್ | ಚಂದ್ರಮಾಃ ಸಾಮ | ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಂ ಋಚಿ
ಅಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದ್ಭ್ಯಾಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ |
ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯೇವ ಸಾ | ಚಂದ್ರಮಾ ಅಮಃ | ತತ್ ಸಾಮ |

ಅಥ ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ ಭಾಃ ಸೈವ ಋಕ್ | ಅಥ ಯನ್ನೀಲಂ ಪರಃ
ಕೃಷ್ಣಂ ತತ್ ಸಾಮ | ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಂ ಋಚಿ ಅಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ |
ತಸ್ಮಾದ್ಭ್ಯಾಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ | ಅಥ ಯದೇವೈತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ
ಭಾಃ ಸೈವ ಸಾ | ಅಥ ಯನ್ನೀಲಂ ಪರಃ ಕೃಷ್ಣಂ ತದಮಃ | ತತ್ ಸಾಮ |

ಋಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಋಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸರಸ್ವತಿಯು ಭೂ
ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವಳು. ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಯುವು
ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತ ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಯುವು ಪೃಥಿವ್ಯಂತ-
ರ್ಗತ ಋಕ್ನಾಮಕ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಕ್‌ನ್ನು ಆಶ್ರಯಿ
ಸಿದ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯೇ
ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ್ದರಿಂದ ಸಾ ಎನಿಸುವಳು. ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ವಾಯುವೇ ಅಪರಿಮಿತನಾದ್ದರಿಂದ
ಅಮ ಎನಿಸುವನು. ಈ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಯುಗಳಿಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿ ಸಾಮ ಎನಿಸುವರು.

ಋಕ್‌ಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಋಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷ
ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವಳು. ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಸಾಮನಾಮಕನಾದ
ಮುಖ್ಯವಾಯುವು ಭೂತವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವನು. ಭೂತವಾಯ್ವಂತರ್ಗತನಾದ ಆ
ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಯುವು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಋಗ್ನಾಮಕಳಾದ
ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಋಕ್‌ನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಸಾಮವನ್ನು
ಗಾನಮಾಡುವರು. ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಸಾ ಎನಿಸುವಳು.
ಭೂತವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಅಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ
ಕೂಡಿ ಸಾಮ ಎನಿಸುವರು.

ಋಗ್‌ಭಿಮಾನಿನಿ, ಋಗ್‌ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರು
ವಳು. ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿ, ಸಾಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರು
ವನು. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮನಾಮಕ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥ

ಋಗ್‌ನಾಮಕ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಋಗಾಶ್ರಿತವಾಗಿ ಸಾಮವು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಸಾ ಎನಿಸುವಳು. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಅಮ. ಇಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿ ಸಾಮ ಎನಿಸುವರು.

ಋಗಭಿಮಾನಿನಿ ಹಾಗೂ ಋಕ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿರುವಳು. ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿ ಹಾಗೂ ಸಾಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಯುವು ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವನು. ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಯುವು ನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಋಗ್‌ನಾಮಕ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಕ್‌ನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಸ್ಥ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಸಾ ಎನಿಸುವಳು. ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವೇ ಅಮ. ಇಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿ ಸಾಮ ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಋಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸರಸ್ವತಿಯು ಆದಿತ್ಯನ ಶುಕ್ಲವರ್ಣ ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವಳು. ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಯುವು, ಆದಿತ್ಯನ ನೀಲವರ್ಣದ, ಅಂದರೆ ಅತಿ ಕಪ್ಪಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಆದಿತ್ಯನ ನೀಲ ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮನಾಮಕವಾಯುವು, ಶುಕ್ಲತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಋಗಾಭಿಮಾನಿನಿ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಕ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತವಾದ ಸಾಮವು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ಆದಿತ್ಯನ ಶುಕ್ಲ ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಆದಿತ್ಯನ ನೀಲವರ್ಣದ ಅತಿ ಕಪ್ಪಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಅಮ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಾಮ ಎನಿಸುವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ನೀರಸೂರ್ಯನಿಲೇಷು ವಾಯುಃ ಸ್ಥಃ ಸಾಮದೇವತಾ |

ಉರ್ವೀವಿಯದ್‌ದ್ಯು ಶುಕ್ಲೇಷು ಋಗ್ದೇವೀ ಸ್ಥಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಸೇತಿ ಭಾರ್ಯಾ ಹಿ ವಾಗ್ದೇವೀ ಪ್ರಾಣೋಽಮಃ ಪತಿರೀರಿತಃ |

ಏವಂ ತೌ ಸಾಮನಾಮಾನೌ ಉಭಾವೇತಾವುದಾಹೃತೌ |

ಅತೋ ಹಿ ಸಾಮವೇದೋಽಯಂ ಋಕ್ಸಾಮಾತ್ಮಕ ಈರಿತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ವಾಯುವು ಅಗ್ನಿ, ಭೂತವಾಯು, ಆದಿತ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯನ ನೀಲತೇಜಸ್ಸು ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವನು, ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಭೂಲೋಕ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಸೂರ್ಯನ ಶುಕ್ಲತೇಜಸ್ಸು ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವಳು. ಪತ್ತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಾ ಎಂದೂ, ಪತ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನು ಅಮ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಹೀಗೆ ಇವರಿಬ್ಬರೂ

ಅರ್ಥನಾರೀನರಾಕಾರದಿಂದ ಮಿಲಿತರಾಗಿ ಸಾಮ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಾಮವೇದವು ಋಕ್ಸಾಮಮಿಳಿತರೂಪ ಉಳ್ಳದ್ದು.

ವಿವರಣೆ—ಹಿಂದೆ 'ವಾಚಃ ಋಗ್ರಸಃ, ಋಚಃ, ಸಾಮರಸಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ಸರಸ್ವತೀ-ವಾಯುಗಳು ವಿಷ್ಣು ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಆರನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆಗೋಸ್ಕರ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ, ಉದ್ಗಿಥೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮೊದಲಿನ ಈ ಐದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಾಣರ ಮಹಿಮೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಸರಸ್ವತಿಗೆ ಸಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅಮ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅರ್ಥನಾರೀನರಾಕಾರದಿಂದ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಆಗಿರುವ ರೂಪವಿಶೇಷವನ್ನು ಸಾಮ ಎನ್ನುವರು. ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣನು ಋಗಭಿಮಾನಿನಿ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮವನ್ನು, ರಾಗವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮವೇದವು ಋಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಸ್ವರೂಪ ವಾಗಿದೆ.

ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿಮೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯ ಏಷೋಽಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಹಿರಣ್ಯಶೃತ್ರುಃ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಃ ಆ ಪ್ರಣಖಾತ್ ಸರ್ವ ಏವ ಸುಖಾಃ | ತಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಪ್ಯಾಸಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ಏವಮಕ್ಷೀಣೀ |

ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸರಸ್ವತೀ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರಲ್ಲಿ ಲೋಕ ವಿಲಕ್ಷಣ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾಗಿ ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಹೊಳೆಯುತ್ತಾ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗಿರುವನೋ, ಅವನು ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಹೊಳೆಯುವ ಕೇಶ ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳವನು. ಉಗುರಿನಿಂದ ಮೊದಲೊಂದು ಎಲ್ಲ ಅವಯವಗಳೂ ಆನಂದಪೂರ್ಣನಾಗಿವೆ. ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿವೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಣ್ಣುಗಳು ನೀರನ್ನು ಹೀರುತ್ತಿರುವ ನಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಬಾಡದೆ ಇರುವ ಕೆಂದಾವರೆಯಂತಿವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಉದಿತಿ ನಾಮ | ಸ ಏಷ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಪಾಪ್ಮಭ್ಯ ಉದಿತಃ | ಉದೇತಿ ಹ ವೈ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಪಾಪ್ಮಭ್ಯೋ ಯ ಏವಂ ವೇದ | ತಸ್ಯ ಋಕ್ ಚ ಸಾಮ ಚ ಗೇಷ್ಣಾ | ತಸ್ಮಾದುದ್ಗಿಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವೇವೋದ್ಗಾತಾ ಏತಸ್ಯ ಹಿ

ಗಾತಾ | ಸ ಏಷ ಯೇ ಚಾಮುಷ್ಮಾತ್ ಪರಾಂಚೋ ಲೋಕಾಃ ತೇಷಾಂ
ಚೇಷ್ಟೇ ದೇವಕಾಮಾನಾಂ ಚ | ಇತ್ಯಧಿದೈವತಂ | || ಖಂಡ ೬ ||

ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಉತ್ ಎಂದು ರಹಸ್ಯನಾಮವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಮೇಲೆ ನಿಂತವನು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಉತ್‌ನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯುವರೋ ಅವರೂ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವರು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಋಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಯುದೇವರು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಋಗ್ವೇದ ಸಾಮವೇದ ಗಾಯಕರು. ಹೀಗೆ ಉತ್ ನಾಮಕನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಾಣರಿಂದ ಗೇಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ನಾಗಿರುವನು. ಅತ್ಯುತ್ತಮರಾದ ಸರಸ್ವತೀ-ಪ್ರಾಣರು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಹರಿಯನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ, ಗಾನಮಾಡುವ ಬೇರೆ ಋತ್ವಿಕ್‌ಗಳೂ ಕೂಡ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಹರಿಯನ್ನೇ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಯುಗತನಾದ ಈ ಹರಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾಗಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಋಕ್, ಸಾಮ ಮತ್ತು ಉದ್ಗೀಢಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಾಗಾದಿಷ್ಟೇವಮೇವೈತೌ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣೌ ಸರ್ವದಾ ಸ್ಥಿತೌ |

ತಯೋರಂತಃಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಗಾಯಕೌ ತಸ್ಯ ತಾವುಭೌ |

ಋಕ್ಸಾಮಭ್ಯಾಂ ಸ ಉನ್ನಾಮಾ ಪಾಪೋದ್ಗಶ್ಚೋಚ್ಚ ಏವ ಚ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಸತ್ತತ್ತ್ವೇ |

ಕಪ್ಯಾಸರಕ್ತಪದ್ಮಾಕ್ಷಃ ಸೂರ್ಯಗಶ್ಚಾಕ್ಷಿಗಶ್ಚ ಸಃ |

ಗಾಯಕಸ್ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಯಃ ಸ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾಂಶ್ಚ ನೃಲೋಕಗಾನ್ |

ಕಾಮಾನ್‌ದದ್ಯಾನ್‌ರಶ್ವೇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸುರಾಣಾಂ ಚ ನೃಣಾಮಪಿ |

ಮೋಕ್ಷದೋ ಯದಿ ವಾಯುಃ ಸ್ಯಾತ್ ಮುಖ್ಯೋದ್ಗಾತಾ ತತೋಽನಿಲ |

ಇತಿ ಚ |

ತಸ್ಮಾದುದ್ಗೀಢ ಉಚ್ಚೋಸೌ ಗೀಯತೇ ಚ ಇತಿ | || ಖಂಡ ೬ ||

ಅನುವಾದ—ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಏಳನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದಂತೆ ಸರಸ್ವತೀ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರು ವಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವಾಕ್, ಪ್ರಾಣ, ಚಕ್ಷುಸ್, ಆತ್ಮ, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು, ಶುಕ್ಲ, ನೀಲ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ವಾಯು, ಸರಸ್ವತಿಯರಲ್ಲಿಯೂ, ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಸ್ಥ

ವಾಯು-ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವು ಇರುವನು. ಆ ಸರಸ್ವತೀ-ಪ್ರಾಣರು ಇಬ್ಬರೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಸಾಮವೇದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪಾಪವನ್ನು ಮೀರಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ ಎನಿಸುವನು, ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸತ್ತತ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನೀರನ್ನು ಹೀರುವ ನಾಳದಲ್ಲಿರುವ, ಅಂದರೆ ಬಾಡದಿರುವ ಕೆನ್ನೈದಿಲೆಯಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ಉದ್ಗಾತೃವು ಮನುಷ್ಯನಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಂದುಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಉದ್ಗಾತೃವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವನು ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸುರ ಮತ್ತು ನರರಿಗೂ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಮುಖ್ಯಗಾಯಕ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಸತ್ತತ್ತದಲ್ಲಿದೆ. 'ತಸ್ಮಾದ್ ಉದ್ಗೀಥ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಸ್ಮಾದ್ ಎಂದರೆ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೂ ಗೇಯನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ವಿವರಣೆ—‘ವಾಗಾದಿಷ್ಟೇವಮೇವೈತೌ ವಾಕ್ಪಾಣೌ ಸರ್ವದಾ ಸ್ಥಿತೌ’ ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯೋದಾಹೃತ ವಾಕ್ಯವು ಏಳನೇ ಖಂಡದ ‘ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ವಾಗೇವರ್ಕ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆ. ‘ತಯೋರಂತಃ ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ’ ಎಂಬುದು ‘ಯ ಏಷೋಂತರಾದಿತ್ಯೇ’ ಎಂಬ ಆರನೇ ಖಂಡದ ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ‘ಯ ಏಷೋಂತರಕ್ಷಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಎಂಬ ಏಳನೇ ಖಂಡದ ಮಂತ್ರ ಭಾಗದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ದೇಹಗತ ಋಕ್-ಸಾಮಗಳ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ವಾಗೇವ ಋಕ್ | ಪ್ರಾಣಃ ಸಾಮ | ತದೇತದ್ ಏತಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದ್ ಋಚ್ಯಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ | ವಾಗೇವ ಸಾ | ಪ್ರಾಣೋಽಮಃ | ತತ್ ಸಾಮ |

ಚಕ್ಷುರೇವ ಋಕ್ | ಆತ್ಮಾ ಸಾಮ | ತದೇತದ್ ಏತಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದ್ ಋಚ್ಯಧ್ಯಾಥಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ | ಚಕ್ಷುರೇವ ಸಾ | ಆತ್ಮಾಽಮಃ | ತತ್ ಸಾಮ |

ಇನ್ನು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಾಮಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಉದ್ಗೀಥ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುವುದು.

ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವಳು.

ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ವಾಯುವು ಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿರುವವನು. ಆ ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಯುವು ಋಗಭಿಮಾನಿನಿ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮ ಗಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಗ್ಗಿದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಸಾ. ಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೇ ಅಮ. ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸಾಮ ಎನಿಸುವರು.

ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವಳು. ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ವಾಯುವು ಜೀವನಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಸಾಮನಾಮಕವಾಯುವು ಋಗಭಿಮಾನಿ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಸಾ. ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೇ ಅಮ. ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸಾಮ ಎನಿಸುವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮಾ ಜೀವಃ |

ಸರಸ್ವತೀ ಹಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಥಾ ಜೀವಸ್ಥೋ ವಾಯುರೀರಿತಃ |

ವಿದಿತ್ವಾ ತಾವುಭೌ ದೇವೌ ತದ್ಗಂ ಧ್ಯಾಯೇದ್ಧರಿಂ ಸದಾ |

ಇತಿ ಮಾನಸೇ |

ಅನುವಾದ—‘ಚಕ್ಷುರೇವ ಋಕ್ ಆತ್ಮಾ ಸಾಮ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಜೀವ. ‘ಸರಸ್ವತಿಯು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವಳು, ವಾಯು ಜೀವನಲ್ಲಿರುವನು. ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಇವರಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನಮಾಡ ಬೇಕು’ ಎಂದು ಮಾನಸವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರೋತ್ರಮೇವ ಋಕ್ | ಮನಃ ಸಾಮ | ತದೇತದೇತಸ್ಯಾಂ

ಋಚ್ಯಧ್ಯಾಧಂ ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದ್ ಋಚ್ಯಧ್ಯಾಧಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ |

ಶ್ರೋತ್ರಮೇವ ಸಾ | ಮನೋಽಮಃ | ತತ್ಸಾಮ |

ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವಳು. ಸಾಮ ನಾಮಕನಾದ ವಾಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಸಾಮನಾಮಕವಾಯುವು ಋಜ್ ನಾಮಕಳಾದ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಗಾಶ್ರಿತವಾಗಿ ಸಾಮವು ಗಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವಳು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಅಮ ಎನಿಸುವನು. ಇಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿ ಸಾಮ ಎನಿಸುವರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯದೇತದ್‌ಅಕ್ಷಃ ಶುಕ್ಲಂ ಭಾಃ ಸೈವ ಋಕ್ | ಅಥ

ಯನ್ನೀಲಂ ಪರಃ ಕೃಷ್ಣಂ ತತ್ ಸಾಮ | ತದೇತದ್ ಏತಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯಧ್ಯೂಢಂ
ಸಾಮ | ತಸ್ಮಾದೃಚ್ಯಧ್ಯೂಢಂ ಸಾಮ ಗೀಯತೇ | ಅಥ ಯದೇವೈತದ್
ಅಕ್ಷಃ ಶುಕ್ಲಂ ಭಾಃ ಸೈವ ಸಾ | ಅಥ ಯನ್ನೀಲಂ ಪರಃ ಕೃಷ್ಣಂ ತದಮಃ |
ತತ್ಸಾಮ |

ಋಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಿಳಿವರ್ಣದ ಪ್ರಕಾಶ
ದಲ್ಲಿರುವಳು. ಸಾಮನಾಮಕವಾಯುವು ಕಣ್ಣಿನ ನೀಲವರ್ಣದ, ಅಂದರೆ ಅತಿ
ಕಪ್ಪಾದ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಸಾಮನಾಮಕ ವಾಯುವು ಋಗಭಿಮಾನಿನಿ
ಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತವಾದ ಸಾಮಗಾನ
ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಿಳಿವರ್ಣದ ಕಾಂತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯು
ಸಾ ಎನಿಸುವಳು. ನೀಲವರ್ಣದ, ಅಂದರೆ ಅತಿ ಕಪ್ಪಾದ ಕಾಂತಿಯಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರಾಣನೇ ಅಮ ಎನಿಸುವನು. ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಕೂಡಿ ಸಾಮ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅಕ್ಷಿಸ್ಥ ಉದ್ಗೀಢನ ಮಹಿಮೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯ ಏಷೋಽಂತರಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಸೈವ ಋಕ್ |
ತತ್ಸಾಮ | ತದ್ ಉಕ್ಥಂ | ತದ್ ಯಜುಃ | ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ
ತದೇವರೂಪಂ ಯದಮುಷ್ಯ ರೂಪಂ | ಯಾವಮುಷ್ಯ ಗೇ ಷ್ಣಾ ತೌ
ಗೇಷ್ಣಾ | ಯನ್ನಾಮ ತನ್ನಾಮ |

ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ಸರಸ್ವತಿಯರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಗವಂತನು ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿ
ಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗುವನೋ, ಅವನೇ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ
ಋಕ್‌ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮ
ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಉಕ್ಥನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಯಾಗ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯಜುಸ್‌ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಪೂರ್ಣ
ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ವಾಯು-ಸರಸ್ವತಿಯರಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವಂತನಿಗೆ ಯಾವ ಆನಂದಮಯರೂಪವಿದೆಯೋ, ಅದೇ ರೂಪವು
ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು-ಸರಸ್ವತಿಯರಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಇದೆ. ಯಾವ
ಸರಸ್ವತೀ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರೋ, ಅವರೇ
ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡುವರು. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉತ್
ಎಂದೂ ಉದ್ಗೀಢ ಎಂದೂ ಯಾವ ನಾಮವಿದೆಯೋ ಅದೇ ನಾಮ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವಂತನಿಗೂ ಇರುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ದೃಶ್ಯತೇ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟ್ಯಾಯಃ ಸೂರ್ಯೇ ಚಕ್ಷುಷಿ ಚೈಕರಾಟ್ |

ಋಜ್ಞಾಮಾ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾತ್ ಸಾಮ ನಿತ್ಯಸಮತ್ವತಃ |

ಉಕ್ಥಮುತ್ತಾಪಕತ್ವಾಚ್ಚ ಯಜುರ್ಯಾಜ್ಯಸ್ವರೂಪತಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಸೌ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾದೇವಂ ಸರ್ವಾಭಿಧಾನವಾನ್ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಭಗವಂತನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನೋ, ಅವನು ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರ ನಾಗುವನು. ಆ ಭಗವಂತನು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಋಜ್ಞಾಮಕನು, ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮನಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಉಕ್ಥ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಯಜುಶೈಬ್ದವಾಚ್ಯ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ನಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಮಾನಸ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ಯೇ ಚೈತಸ್ಮಾದರ್ವಾಂಚೋ ಲೋಕಾಃ ತೇಷಾಂ ಚೇಷ್ಟೇ ಮನುಷ್ಯಕಾಮಾನಾಂ ಚೇತಿ | ತದ್ ಯ ಇಮೇ ವೀಣಾಯಾಂ ಗಾಯಂತೈತಂ ತೇ ಗಾಯಂತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ತೇ ಧನಸನಯಃ |

ಅಥ ಯಾ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಮ ಗಾಯತಿ ಉಭೌ ಸ ಗಾಯತಿ | ಸೋಽಮುನ್ಯೇವ | ಸ ಏಷ ಯೇ ಚಾಮುಷ್ಮಾತ್ ಪರಾಂಚೋ ಲೋಕಾಃ ತಾಂಶ್ಚಾಪ್ನೋತಿ ದೇವಕಾಮಾಂಶ್ಚ |

ಅಥಾನೇನ್ಯೇವ ಯೇ ಚೈತಸ್ಮಾದರ್ವಾಂಚೋ ಲೋಕಾಃ ತಾಂಶ್ಚಾಪ್ನೋತಿ ಮನುಷ್ಯಕಾಮಾಂಶ್ಚ | ತಸ್ಮಾದ್ ಹೈವಂವಿದುದ್ಧಾತಾ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಕಂ ತೇ ಕಾಮಮಾಗಾಯಾನೀತಿ | ಏಷ ಹೈವ ಕಾಮಗಾನಸ್ಯೇಷ್ಟೇ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಮ ಗಾಯತಿ ಸಾಮ ಗಾಯತಿ | || ಖಂಡ 2 ||

ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಈ ಭೂಲೋಕ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕೆಳಗಿನ ಪಾತಾಲಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಯಾರು ವೀಣೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ರಾಜಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಗಾನ ಮಾಡುವರೋ, ಅವರು ಆ ರಾಜಾದಿಗಳ ಅಂತರ್ಯಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಆ ಅಂತರ್ಯಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ರಾಜಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಯಾವ ಉದ್ಗಾತ್ರವು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸರಸ್ವತೀ-ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನೂ, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರಸ್ವತೀವಾಯುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನೂ ತಿಳಿದವನಾಗಿ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವನೋ, ಅವನು ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಗಾನ ಮಾಡುವುದೂ ಭಗವಂತನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ.

ಹೀಗೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಗಾನಮಾಡುವವನು ಮುಖ್ಯವಾಯು ವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಮತ್ತು ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ, ಮನುಷ್ಯನಾಗಿದ್ದರೆ ದೇವಲೋಕದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಉದ್ಗಾತ್ರವಾದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವು ಭೂಲೋಕ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಭೂಲೋಕದ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಮನುಷ್ಯನಾದ ಉದ್ಗಾತ್ರವು ಮನುಷ್ಯರ ಕಾಮಿತಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದು ಸ್ತುತಿಸುವರಿಗೆ ಇಂಥ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಗಾನಮಾಡುವವನು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ನಿನಗೆ ಯಾವ ಅಭೀಷ್ಟಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಭಗವಂತನನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡಲಿ?' ಎಂದು. ಇದು ವಚನ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ಗಾನದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ದೊರಕಿಸಲು ಸರ್ವಥಾ ಸಮರ್ಥನೂ ಆಗುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಥಾ ಬದರಿಕಾನಾಥೋ ದ್ವಾರಕಾನಾಥ ಇತ್ಯಪಿ ।

ಅರ್ವಾಜ್ಞಾಥಃ ಪರಾಜ್ಞಾಥಃ ಇತಿ ತದ್ವದಿಹೋಚ್ಯತೇ ।

ಸರ್ವನಾಥೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ ಸನ್ನಿಧಾನ ವಿಶೇಷತಃ । ಇತಿ ಚ ॥

॥ ಖಂಡ ೭ ॥

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಹೇಗೆ ಸನ್ನಿಧಾನ ವಿಶೇಷನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬದರಿಕಾನಾಥ ದ್ವಾರಕಾನಾಥ ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿದೆಯೋ, ಅದರಂತೆ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳ ಅಧಿಪತಿ, ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳ ಅಧಿಪತಿ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಮಾನಸ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಉದ್ಗೀಥನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ

ಉಪನಿಷತ್—ತ್ರಯೋ ಹ ಉದ್ಗೀಥೇ ಕುಶಲಾ ಬಭೂವುಃ । ಶಿಲಕಃ

ಶಾಲಾವತ್ಯಃ, ಚೈಕಿತಾಯನೋ ದಾಲ್ಘ್ಯಃ, ಪ್ರವಾಹಣೋ ಜೈಬಿಲಿಃ ಇತಿ |
ತೇ ಹೋಚುಃ ಉದ್ಗೀಥೇ ವೈ ಕುಶಾಲಾಃ ಸ್ಮೋ ಹಂತ ಉದ್ಗೀಥೇ ಕಥಾಂ
ವದಾಮ ಇತಿ |

ಶಾಲಾವತಿಯ ಮಗನಾದ ಶಿಲಕ, ಚಿಕಿತಾಯನನ ಮಗ ದಾಲ್ಘ್ಯ, ಜಿಬಿಲನ ಮಗ ಪ್ರವಾಹಣ ಎಂದು ಮೂರು ಜನ ಉದ್ಗೀಥನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ತಮ್ಮೊಳಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಮಾತಾಡಿಕೊಂಡರು. 'ನಾವು ಉದ್ಗೀಥನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದ್ಗೀಥನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಗೋಷ್ಠಿ ನಡೆಸೋಣ' ಎಂದು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಥೇತಿ ಹ ತೇ ಸಮುಪವಿವಿಶುಃ | ಸ ಹ ಪ್ರವಾಹಣೋ
ಜೈಬಿಲಿರುವಾಚ ಭಗವಂತಾವಗ್ರೇ ವದತಾಂ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಯೋರ್ವ-
ದತೋರ್ವಾಚಂ ಶ್ರೋಷ್ಯಾಮಿತಿ | ಸ ಹ ಶಿಲಕಃ ಶಾಲಾವತ್ಯಃ
ಚೈಕಿತಾಯನಂ ದಾಲ್ಘ್ಯಮುವಾಚ ಹಂತ ತ್ವಾ ಪೃಚ್ಛಾನೀತಿ | ಪೃಚ್ಛೇತಿ
ಹೋವಾಚ |

ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಅವರು ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಕುಳಿತರು. ಜಿಬಿಲಿಯ ಮಗ ಪ್ರವಾಹಣ ಹೇಳಿದನು. 'ಮೊದಲು ಪೂಜ್ಯರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರು ಚರ್ಚೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಾನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ನಿಮ್ಮ ಚರ್ಚೆಗಳನ್ನು ಕೇಳುವೆ' ಎಂದು. ಶಾಲಾವತಿಯ ಮಗ ಶಿಲಕನು ಚಿಕಿತಾಯನನ ಮಗ ದಾಲ್ಘ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. 'ನಿಮ್ಮ ಸಮ್ಮತಿ ಇರುವುದಾದರೆ ನಾನು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಲೆ' ಎಂದು. ದಾಲ್ಘ್ಯನು ಕೇಳೆಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಶಿಲಕನ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ದಾಲ್ಘ್ಯನ ಉತ್ತರಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ಕಾ ಸಾಮೋ ಗತಿರಿತಿ | ಸ್ವರ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ಸ್ವರಸ್ಯ ಕಾ
ಗತಿರಿತಿ | ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ | ಅನ್ನಮಿತಿ
ಹೋವಾಚ | ಅನ್ನಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ | ಆಪ ಇತಿ ಹೋವಾಚ ||

'ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯನಾರು?'

'ಸ್ವರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವರನಾಮಕನಾದ ವರುಣ'.

'ಸ್ವರನಾಮಕನಾದ ವರುಣನಿಗೆ ಯಾರು ಆಶ್ರಯ?'

‘ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಸೂರ್ಯ’

‘ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಯಾರು ಆಶ್ರಯ?’

‘ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅನ್ನನಾಮಕನಾದ ದಕ್ಷ’

‘ದಕ್ಷನಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾರು?’

‘ಜಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಪ್‌ನಾಮಕನಾದ ಇಂದ್ರ’

ಉಪನಿಷತ್—ಅಪಾಂ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ | ಅಸೌ ಲೋಕ ಇತಿ ಹೋವಾಚ |

ಅಮುಷ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ | ನ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮತಿನಯೇದಿತಿ

ಹೋವಾಚಃ | ಸ್ವರ್ಗಂ ವಯಂ ಲೋಕಂ ಸಾಮಾಭಿಸಂಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ |

ಸ್ವರ್ಗಸಂಸ್ಥಾವಂ ಹಿ ಸಾಮೇತಿ |

‘ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾರು?’

‘ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರ’

‘ರುದ್ರನಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾರು?’

‘ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರರನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮರೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ನಾವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತೇ ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವೆವು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಮವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರನ ಸ್ತೋತ್ರವೇ ಆಗಿದೆ.’

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹ ಶಿಲಕಃ ಶಾಲಾವತ್ಯಃ ಉವಾಚ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೈ ಕಿಲ ತೇ

ದಾಲ್ಭ್ಯ ಸಾಮ | ಯಸ್ತೇತರ್ಹಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಮೂರ್ಛಾ ತೇ

ವಿಪತಿಷ್ಯತಿ ಮೂರ್ಛಾ ತೇ ವಿಪತೇತ್ ಇತಿ |

ಶಾಲಾವತಿಯ ಮಗನಾದ ಶಿಲಕನು ಚಿಕಿತಾಯನನ ಮಗನಾದ ದಾಲ್ಭ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. “ದಾಲ್ಭ್ಯ, ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ನೀನು ತಿಳಿದ ರುದ್ರನು ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಸರ್ವಥಾ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾರಾದರೂ ಈಗ, ‘ರುದ್ರನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಉತ್ತಮರಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಬೀಳಲಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಬೀಳುವುದು. ಆದರೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹವಿರುವುದರಿಂದ ನಾನು ಹಾಗೆ ಹೇಳಲಾರೆ.”

ದಾಲ್ಭ್ಯನ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಶಿಲಕನ ಉತ್ತರಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ಹಂತಾಹಮೇತದ್ ಭಗವತೋ ವೇದಾನೀತಿ | ವಿದ್ವೀತಿ

ಹೋವಾಚ | ಅಮುಷ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ | ಅಯಂ ಲೋಕ ಇತಿ
ಹೋವಾಚ | ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ | ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ
ಲೋಕಮತಿನಯೇದಿತಿ ಹೋವಾಚ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ವಯಂ ಲೋಕಂ
ಸಾಮಾಭಿಸಂಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸಂಸ್ಥಾವಂ ಹಿ ಸಾಮೇತಿ |

ದಾಲ್ಫ್ಯನು 'ಹಾಗಾದರೆ ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಮ್ಮಿಂದಲೇ ನಾನು ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ
ತಿಳಿಯುವೆನು' ಎಂದನು.

'ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳು' ಎಂದು ಶಿಲಕನು ಹೇಳಿದನು.

'ರುದ್ರನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯನಾರು?'

'ಪೃಥಿವೀಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು.'

'ಪೃಥಿವೀಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾರು?'

'ಸರ್ವಾಧಾರ ಪೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ
ಯಾರನ್ನೂ ಉತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಾಧಾರ
ಪೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತೇ ನಾನು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವುದು.
ಸಾಮವೇದವು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಷ್ಟೇ.'

ಪ್ರವಾಹಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹ ಪ್ರವಾಹಣೋ ಜೈಬಿಲಿರುವಾಚ | ಅಂತವದ್ವೈ ಕಿಲ ತೇ
ಶಾಲಾವತ್ಯ ಸಾಮ | ಯಸ್ತೇತರ್ಹಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಮೂರ್ಛಾ ತೇ
ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ ಮೂರ್ಛಾ ತೇ ವಿಪತೇದಿತಿ |

ಹಂತಾಹಮೇತದ್ ಭಗವತೋ ವೇದಾನೀತಿ | ವಿದ್ಧೀತಿ ಹೋವಾಚ |

ಜಿಬಿಲಿಯ ಮಗನಾದ ಪ್ರವಾಹಣನು ಹೇಳುವನು "ಶಾಲಾವತಿಯ
ಮಗನಾದ ಶಿಲಕನೆ, ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ನೀನು ತಿಳಿದು ಚತುರ್ಮುಖ
ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಕೂಡ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಲ್ಲ. ಅವನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಿನ್ನೊಬ್ಬನಿದ್ದಾನೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಯಾರಾದರೂ 'ನಿನ್ನ ತಲೆಯುರುಳಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ
ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಉರುಳುವುದು."

'ಹಾಗಾದರೆ ಇದನ್ನು ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯುವೆನು' ಎಂದು
ಶಿಲಕನು ಹೇಳಿದ. ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೆಂದು ಪ್ರವಾಹಣನು ಹೇಳಿದ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ನಿಃ ಸಾಮಾಭಿಮಾನೀ ಸ್ಯಾತ್ ವರುಣಸ್ತು ಸ್ವರಾತ್ಮಕಃ |

ಪ್ರಾಣಾವರಾಭಿಮಾನೀ ತು ಸೂರ್ಯ ಏವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅನ್ನಾಭಿಮಾನೀ ದಕ್ಷಶ್ಚ ಶಕ್ರಸ್ತ್ವ ಬಭಿಮಾನವಾನ್ |

ದ್ವಾತ್ಯತಕಶ್ಚ ಶಿವಃ ಪೂಜೀಕ್ತಃ ಕ್ರಮೇಣೈವೋತ್ತರೋತ್ತರಾಃ |

ಕ್ರಮೇಣ ಮೋಕ್ಷೇ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಶ್ಚ ಪೂರ್ವೇಷಾಮುತ್ತರೋತ್ತರಾಃ |

ಇತಿ ನಿವೃತ್ತೇ |

ಅಗ್ನಿವರ್ಗಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ | ಸ್ವರಸ್ಯೋದಕಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ | 'ಆದಿತ್ಯ ಏವ ಪ್ರಾಣೋಽನ್ಯಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ' ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | 'ಆಪ ಏವೇಂದ್ರೋ ದೈರ್ವಾವ ರುದ್ರ' ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ |

ಅನುವಾದ—ಅಗ್ನಿಯು ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ವರುಣನು ಧ್ವನಿರೂಪವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ದೇಹದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಕೆಳಮಟ್ಟದ ಅಭಿಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ, ದಕ್ಷನು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಇಂದ್ರ ನೀರಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಶಿವನು ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ, ಇವರಲ್ಲಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವರು ಹಿಂದಿನವರಿಗಿಂತ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವರಿಗೆ ಅನಂತರದವರು ಆಶ್ರಯರು, ಎಂದು ನಿವೃತ್ತವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿ, ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿ. ಸಾಮವೇದವಾದರೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದು. ವರುಣನು ಸ್ವರಾಭಿಮಾನಿ, ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವರವು ಬಾಯೊಳಗಿನ ನೀರಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು. ವರುಣನು ನೀರಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿ. 'ಆದಿತ್ಯನೇ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿಯು ದಕ್ಷ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷರು ಪ್ರಾಣವಾಯು ಮತ್ತು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. 'ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರ, ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿಯೂ ಶ್ರುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇಂದ್ರ ರುದ್ರರು ಜಲ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು.

ಚರ್ಚೆಯ ಉದ್ದೇಶ

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೌ ಜಾನಂತೋಽಪಿ ಪರಂ ಹರಿಂ |

ಬ್ರೂಯುದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಃ ತದನ್ಯಸ್ಯ ಪರಾತ್ಮತಾಮ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮಾನಿನಂ ರುದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಸಾಮ ಅಭಿಸಂಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ |
ತತ್ ಸ್ತಾವಕಂ ಹಿ ಸಾಮ | ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತೇತ್ ಇತಿ ಯಃ ಕಶ್ಚಿತ್
ಬ್ರೂಯಾಚ್ಚೇತ್ ವಿಪತಿಷ್ಯತಿ | ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಹಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಮಾ...||

ಅನುವಾದ—ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳೂ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ, ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ವಾದಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿದೆ. 'ಸ್ವರ್ಗಂ ವಯಂ ಲೋಕಂ ಸಾಮ ಅಭಿಸಂಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ ಸ್ವರ್ಗಸಂಸ್ಥಾವಂ ಹಿ ಸಾಮ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ನಾವು ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವೆವು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಮವು ರುದ್ರ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾಗಿದೆ' ಎಂದರ್ಥ. 'ಯಸ್ತೇತ್ವತರ್ಹಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಬೀಳಲಿ ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಹೇಳಿದರೆ ಬೀಳುವುದು' ಎಂದು ಅನ್ವಯಾರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಪೃಥಿವಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಯಂ ಲೋಕ ಇತಿ ಹೋವಾಚ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಯಂ ಲೋಕಃ' ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖನೆಂದರ್ಥ.

ಉದ್ಗಿಥ ನಾಮಕ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ | ಆಕಾಶ ಇತಿ ಹೋವಾಚ |
ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಆಕಾಶಾದೇವ ಸಮುತ್ಪದ್ಯಂತೇ |
ಆಕಾಶಂ ಪ್ರತ್ಯಸ್ತಂ ಯಂತಿ | ಆಕಾಶೋ ಹಿ ಏವ ಏಭ್ಯೋ ಜ್ಯಾಯಾನ್ |
ಆಕಾಶಃ ಪರಾಯಣಂ | ಸ ಏಷ ಪರೋವರೀಯಾನ್ ಉದ್ಗಿಥಃ ಸ
ಏಷೋಽನಂತಃ |

'ಪೃಥಿವ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾರು ಆಶ್ರಯ?' ಎಂದು ಶಿಲಕನು ಕೇಳಿದಾಗ ಪ್ರವಾಹನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು— 'ಆಕಾಶ ನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ಆಶ್ರಯ. ಏಕೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಚೇತನರೂ ಆಕಾಶ ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವರು. ಆಕಾಶನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲೇ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಗಿ ಸೇರುವರು. ಏಕೆಂದರೆ, ಆಕಾಶನಾಮಕವಿಷ್ಣುವೇ ಇವರೆಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಆಕಾಶನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉತ್ತಮ ಆಶ್ರಯ. ಈ ಆಕಾಶನಾಮಕವಿಷ್ಣುವೇ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ. ಇವನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಉದ್ಗಿಥನಾಮಕ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲ ದೇಶ-ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಂತನಾಮಕ.

ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನದ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಪರೋವರಿಯೋ ಹಾಸ್ಯ ಭವತಿ ಪರೋವರಿಯಸೋ ಹ
ಲೋಕಾನ್ ಜಯತಿ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್
ಪರೋವರಿಯಾಂಸಮದ್ಗೀಢಮುಪಾಸ್ತೇ |

ಆಕಾಶನಾಮಕನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮನೂ, ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನೂ ಆದ ಈ ಹರಿಯನ್ನ ಯಾರು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೆಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವರೋ, ಅವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣು ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಮತ್ತು ಅವರು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹಂ ಏತಮತಿಥನ್ವಾ ಶೌನಕ ಉದರಶಾಂಡಿಲ್ಯಾಯ ಉಕ್ತ್ವಾ
ಉವಾಚ ಯಾವತ್ತ ಏನಂ ಪ್ರಜಾಯಾಮುದ್ಗೀಢಂ ವೇದಿಷ್ಯಂತೇ
ಪರೋವರಿಯೋ ಹ ಏಭ್ಯಸ್ತಾವದಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಜೀವನಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ
ತಥಾಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಲೋಕ ಇತಿ | ಸ ಯ ಏತದೇವಂ
ವಿದ್ವಾನ್ಮುಪಾಸ್ತೇ ಪರೋವರಿಯ ಏವ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಜೀವನಂ
ಭವಿಷ್ಯತಿ ತಥಾಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಲೋಕ ಇತಿ ಲೋಕೇ ಲೋಕ ಇತಿ |

|| ಖಂಡ ೧೦ ||

ಶುನಕನ ಮಗನಾದ ಅತಿಥನ್ನನು ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯ ಉದರಶಾಂಡಿಲ್ಯನಿಗೆ ಈ ಆಕಾಶನಾಮಕ ಉದ್ಗೀಢತತ್ತ್ವವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿ, ಆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. 'ಅಧಿಕಾರಿ ಜೀವವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಈ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವರೋ, ಅವರಿಗೆ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ದ್ವಾಪರಯುಗದ ಆದಿಯವರೆಗೆ ಇಹಲೋಕದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮ ಜೀವನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು. ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅವನಿಗೆ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದು, ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—'....ವಿಷ್ಣುರಾಕಾಶ ನಾಮಕಃ |

ಆದೀಪ್ತತ್ವಾದ್ ವರಿಯಾಂಶ್ಚ ಪರಮೋ ಹರಿರೇವ ಹಿ | ಇತಿ ಸತ್ತತ್ತೇ |

ಶುಭಾಶುಭಾನಾಂ ದಾಹಾದೌ ಸಾಮ್ಯತ್ ಸಾಮಾಗ್ನಿರೀರಿತಃ |
 ಸ್ವೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾಗರೇ ರಂತಾ ವರುಣೋಽತಃ ಸ್ವರಃ ಸ್ಮೃತಃ |
 ಉದಯಾತ್ ಜಗತ್ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾತ್ ಸೂರ್ಯಪ್ರಾಣ ಉದಾಹೃತಃ |
 ಅತ್ತಾ ರುದ್ರಸ್ತದ್ವಿರೋಧಾತ್ ದಕ್ಷಃ ಸ್ಯಾದನ್ನನಾಮಕಃ |
 ಸ್ವೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದ್ರತಿವಾರ್ಯಯಃ ತದ್ಗೋ ಮುಕ್ತೌ ಸದಾಶಿವಃ |
 ಅತಃ ಸ್ವರ್ಗೋಽಸುಸಂಸ್ಥತ್ವಾತ್ ಅಸೌ ಇತಿ ಚ ಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಸರ್ವದೇವಾಂತರತ್ವಾತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಽಯಂ ಸಮುದಾಹೃತಃ |
 ಲೋಕೋ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾದೇತೇಷಾಂ ಪರಮೋ ಹರಿಃ ||
 ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಆ ಪಾಲನಾದಾಪ ಇಂದ್ರಃ |

ಅನುವಾದ—ಆಕಾಶ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣು, 'ವಿಷ್ಣುವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನ ನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ ಹೊರತು ಜಡ ಆಕಾಶವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆಕಾಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರೋವರೀಯ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಪರೋವರೀಯನು ಹರಿಯೆ' ಎಂದು ಸತ್ತತ್ತದಲ್ಲಿದೆ.

ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾದಿ ನಾಮಕತ್ವವು ಸಾಮಾದ್ಯಭಿಮಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಶುಭ ಹಾಗೂ ಅಶುಭ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಅವನು ಸಾಮನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವ ಎಂದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾದ ವಿಷ್ಣು. ಅವನು, ರ ಎಂದರೆ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಾಗರಾಭಿಮಾನಿ ವರುಣನು ಸ್ವರ ಎನಿಸುವನು. ಉದಯದ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾಣ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ರುದ್ರನು ಸಂಹಾರಕ. ದಕ್ಷ, ರುದ್ರನ ವಿರೋಧಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ದಕ್ಷ ಅನ್ನ ರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೇ, ಅನ್ನ ಎಂದರೆ ದಕ್ಷ. ಸ್ವ ಎಂದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣು, ಅವನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ ವಾಯು ಸ್ವರ್ ಎನಿಸುವನು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರುದ್ರನು ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ರುದ್ರ ಸ್ವರ್ಗಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಸು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ಅವನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುದ್ರ ಅಸೌ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಒಳಗಿರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಅಯಂ ಎಂದೂ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಲೋಕ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಇಂಥ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ಆಶ್ರಯನೆನಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ

ಶ್ರೀಹರಿ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದ 'ಆಪಃ' ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರ.

ವಿವರಣೆ—ಆ=ಎಲ್ಲೆಡೆ, ಕಾಶತೇ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆಕಾಶನಾಮಕ, ಸ್ವ-ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ರಮತೇ=ಅಸ್ಮಿನ್ ಈತನಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ, ವರುಣ ಸ್ವರನಾಮಕನಾಗಿರುವನು. 'ಪ್ರಾಣಿತಿ ಅನೇನ' ಇವನ ಬಲದಿಂದ ಜಗತ್ತು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾಣನಾಗಿರುವನು. ಅದೃತೇ-ರುದ್ರನಿಂದ ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ದಕ್ಷ ಅನ್ನನಾಮಕ. ಆ ಪಾತಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆಪ. ಹೀಗೆ ಆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ 'ಸಾಮ' ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧಿಕಂ ಪರೀಯಾನ್ ಪರೋವರೀಯಾನ್ | ತತ್ ಪರೋವರೀಯಃ

ಅಸ್ಯ ರಕ್ಷಕಂ ಭವತಿ | ಯಾವತ್ತಃ ದ್ವಾಪರಾದಿ ಪರ್ಯಂತಂ || ಖಂಡ ೧೦ ||

ಅನುವಾದ—ಪರೋವರೀಯಾನ್ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಧಿಕ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದರ್ಥ. 'ಪರೋವರೀಯಃ ಹ ಅಸ್ಯ ಭವತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, ಪರೋವರೀಯನಾದ ಭಗವಂತನು ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ರಕ್ಷನಾಗುವನೆಂದರ್ಥ. 'ಯಾವತ್ತ ಏನಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯಾವತ್ತಃ ಏನಂ' ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ, ಯಾವತ್ತಃ ಎಂದರೆ ದ್ವಾಪರದ ಆದಿಯವರೆಗೆ ಎಂದರ್ಥ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಉಷ್ಣಿಯ ಕಥೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಮಟಚೀಹತೇಷು ಕುರುಷು ಆಟಕ್ಯಾ ಸಹ ಜಾಯಯಾ

ಉಷ್ಣಿಹ ಚಾಕ್ರಾಯಣಃ ಇಭ್ಯಗ್ರಾಮೇ ಪ್ರದ್ರಾಣಕ ಉವಾಸ | ಸ ಹ

ಇಭ್ಯಂ ಕುಲ್ಮಾಷಾನ್ ಖಾದಂತಂ ಬಿಭಿಕ್ಷೇ |

ಕುರುದೇಶವು ಆಲಿಕಲ್ಲುಮಳೆಯಿಂದ ಬಾಧಿತವಾದಾಗ, ಚಕ್ರಾಯಣನ ಮಗ ಉಷ್ಣಿಯು ಯಾವನ ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಿರುವ ತನ್ನ ಮಡದಿಯೊಡನೆ ಧನಿಕರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಕೋಸ್ಕರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಅವನು ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ಉದ್ದು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಧನಿಕನನ್ನು ಬೇಡಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಪಲಾ ಇಷ್ಟಕಾಃ ಸ್ಥೂಲಾ ಮಟಚೀತಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಆಸನ್ನ ಯೌವನಾ ಯೋಷಿತ್ ಆಟಕೀತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಇತಿ ಚ |

ಪ್ರದ್ರವನ್ನನ್ನಪಾನಾರ್ಥಂ ಪ್ರದ್ರಾಣಕ ಇತಿರಿತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ದೊಡ್ಡ ಆಲಿಕಲ್ಲುಗಳು ಮಟಚೀ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ. ಯೌವನಕ್ಕೆ ಸಮೀಪಿಸಿದ ಹೆಣ್ಣುಮಗಳು ಆಟಕೀ ಎನಿಸುವಳು ಎಂದೂ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ. ಅನ್ನ ನೀರಿಗಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಪ್ರದ್ರಾಣಕ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು, ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಹ ಉವಾಚ ಇತೋಽನ್ಯೇ ವಿದ್ಯಂತೇ ಯಚ್ಚ ಯೇ ಮ

ಉಪನಿಹಿತಾ ಇತಿ | ಏತೇಷಾಂ ಮೇ ದೇಹೀತಿ ಹೋವಾಚ | ತಾನಸ್ಮೈ

ಪ್ರದದೌ | ಹಂತಾನು ಪಾನಮಿತಿ | ಉಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ವೈ ಮೇ ಪೀತಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ

ಹೋವಾಚ | ನ ಸಿದ್ಧೇತೇಽಪ್ಯುಚ್ಚಿಷ್ಟಾ ಇತಿ |

ಉಷ್ಣಿಗೆ ಧನಿಕ ಹೇಳಿದ, 'ನನ್ನ ಬಳಿ ಇರುವ ಈ ಎಂಜಲಾದ ಉದ್ದು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು. ಇವುಗಳಲ್ಲೇ ನನಗಿಷ್ಟು ಕೊಡು' ಎಂದು ಉಷ್ಣಿ ಕೇಳಿದ. ಧನಿಕ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಷ್ಣಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು 'ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಎಂಜಲಾದ ನೀರನ್ನೂ ಕುಡಿ' ಎಂದ. ಆಗ ಉಷ್ಣಿಯು 'ನಾನು ಈ ನೀರು ಕುಡಿದರೆ ಎಂಜಲು ನೀರನ್ನೂ ಕುಡಿದಂತಾದೀತು' ಎಂದು ನುಡಿದ. ಧನಿಕ ಕೇಳಿದ 'ಈ ಉದ್ದು ಗಳಾದರೂ ಎಂಜಲಲ್ಲವೇ?' ಎಂದು.

ಉಪನಿಷತ್—ನ ವಾ ಅಜೀವಿಷ್ಯಮಿಮಾನ್ ಅಖಾದನ್ನಿತಿ ಹೋವಾಚ |

ಕಾಮೋ ಮ ಉದಪಾನಮಿತಿ | ಸ ಹ ಖಾದಿತ್ವಾಶೇಷಾನ್

ಜಾಯಾಯಾ ಆಜಹಾರ | ಸಾಽಗ್ರ ಏವ ಸುಭಿಕ್ಷಾ ಬಭೂವ | ತಾನ್

ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯ ನಿದಧೌ |

'ಇವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನದೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆ ನಾನು ಬದುಕುಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಿಂದೆ. ಆದರೆ ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದು ನನ್ನ ಇಚ್ಛಾಧೀನವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಉದ್ದುಗಳನ್ನು ತಿಂದು, ಉಳಿದುದನ್ನು ಮಡದಿಗಾಗಿ ತಂದ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲೇ ಅವಳು ಭಿಕ್ಷಾವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಉದ್ದುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಳು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಹ ಪ್ರಾತಃ ಸಂಜಹಾನ ಉವಾಚ—ಯದ್ ಬತಾನ್ನಸ್ಯ

ಲಭೇಮಹಿ | ಲಭೇಮಹಿ ಧನಮಾತ್ರಾಂ | ರಾಜಾಸೌ ಯಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸ

ಮಾ ಸರ್ವೈರಾರ್ತ್ವಿಜೈ ವ್ಯರ್ಣೀತೇತಿ |

ಆ ಉಷಸ್ತಿಯು ಮಾರನೇ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದೆದ್ದು ಹೆಂಡತಿಗೆ ಹೇಳಿದ. 'ನಾವು ಯಥೇಷ್ಟ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯುವೆವು. ಯಥೇಷ್ಟ ಹಣವನ್ನು ಪಡೆಯುವೆವು. ಅದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಜೀವನ ಸುಖಕರವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ದೂರದಲ್ಲೊಬ್ಬ ರಾಜ ಯಾಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಅವನು ಎಲ್ಲ ಋತ್ವಿಜ್ವಾಂಸಗಳ ಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೇಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲು ನನಗೆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬುತ್ತಿಯೇನಾದರೂ ಇದೆಯೇ?' ಎಂದು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ಚಾಯಾ ಉವಾಚ— ಹಂತ ಪತ ಇಮ ಏವ ಕುಲ್ಮಾಷಾ ಇತಿ | ತಾನ್ ಖಾದಿತ್ವಾ ಅಮುಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿತತಮೇಯಾಯ | ತತ್ರ ಉದ್ಗಾತೃನ್ ಆಸ್ತಾವೇ ಸ್ತೋಷ್ಯಮಾಣಾನ್ ಉಪೋಪವಿವೇಶ | ಸ ಹ ಪ್ರಸ್ತೋತಾರಮುವಾಚ |

ಆ ಉಷಸ್ತಿಗೆ ಮಡದಿ ಹೇಳಿದಳು, 'ಪತಿಯೇ ನಾನೇನು ಮಾಡಲಿ? ಈ ಉದ್ದಗಳಷ್ಟೇ ಇಲ್ಲಿವೆ' ಎಂದು. ಉಷಸ್ತಿ ಅವುಗಳನ್ನೇ ತಿಂದು ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ-ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಡುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲಿರುವ ಉದ್ಗಾತೃಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತೋತನನ್ನು ಕೇಳಿದ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಸ್ತೋತಃ ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರಸ್ತಾವಮುನ್ವಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದ್ ಅವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಸ್ತೋಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ |

ಪ್ರಸ್ತೋತ ! ಪ್ರಸ್ತಾವವೆಂಬ ಸಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಇದ್ದು ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೋ, ಆ ದೇವತೆಯನ್ನರಿಯದೆ, ಪ್ರಸ್ತಾವಗಾನಮಾಡಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಏವಮೇವೋದ್ಗಾತಾರಮುವಾಚ—ಉದ್ಗಾತಃ ಯಾ ದೇವತಾ ಉದ್ಗೀಥಮುನ್ವಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ಉದ್ಗಾತೃಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ |

ಹೀಗೆಯೇ ಉದ್ಗಾತೃವಿಗೂ ಹೇಳಿದ. 'ಉದ್ಗಾತ! ಉದ್ಗೀಥವೆಂಬ ಸಾಮಭಾಗ ದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆ ಇದ್ದು, ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೋ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನರಿಯದೆ ಉದ್ಗೀಥಗಾನ ಮಾಡಿದೆಯಾದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯುರುಳುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಏವಮೇವ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾರಮುವಾಚ—ಪ್ರತಿಹರ್ತಃ | ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರತಿಹಾರಮುನ್ವಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿಹರಿಷ್ಯಸಿ

ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ | ತೇ ಹ ಸಮಾರತಾ-
ಸ್ತೌಷ್ಣೀಮಾಸಾಂಚಕ್ರರೇ |

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಹರ್ತ್ಯವಿಗೂ ಹೇಳಿದ. 'ಪ್ರತಿಹರ್ತ! ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂಬ ಸಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆ ಇದ್ದು ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೋ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಪ್ರತಿಹಾರಗಾನ ಮಾಡಿದೆಯಾದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಯುರುಳೀತು' ಎಂದು. ಆಗ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗಾನಕರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತರು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಯಜಮಾನ ಉವಾಚ-ಭಗವಂತಂ ವಾ ಅಹಂ
ವಿವಿಧಿಷಾಣೇತಿ | ಉಷಸ್ತಿರಸ್ಮಿ ಚಾಕ್ರಾಯಣ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ಸ
ಹೋವಾಚ ಭಗವಂತಂ ವಾ ಅಹಮೇಭಿಃ ಸರ್ವೈರಾರ್ತ್ವಿಜೈಃ
ಪರ್ಯೈಷಿಷಂ | ಭಗವತೋ ವಾ ಅಹಮವಿತ್ಯಾ ಅನ್ಯಾನ್ ಅವೈಷಿ
ಭಗವಾಂಸ್ತೇವ ಮೇ ಸರ್ವೈರಾರ್ತ್ವಿಜೈರಿತಿ |

ಅನಂತರ ಯಜಮಾನ ಉಷಸ್ತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದ, 'ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ತಮ್ಮ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದ್ದೇನೆ'

ಉಷಸ್ತಿ ಹೇಳಿದ, 'ನಾನು ಚಕ್ರಾಯಣನ ಮಗ ಉಷಸ್ತಿ.'

ಯಜಮಾನ ಹೇಳಿದ, 'ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಮ್ಮನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ಋತ್ವಿಕ್ ಕರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ನಾನು ವಿಚಾರಿಸಿದ್ದೆ. ಆದರೆ ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಾವು ಸಿಗದಿದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆಯವರನ್ನೇ ಆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಕೇಳಿಕೊಂಡೆ. ಈಗ ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಾವೇ ದೊರಕಿರು ವಿರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಋತ್ವಿಕ್ಗಳು ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು ತ್ತೇನೆ.'

ಉಪನಿಷತ್—ತಥೇತಿ | ಅಥ ತರ್ಹಿ ಏತ ಏವ ಮದತಿಸೃಷ್ಟಾಃ ಸ್ತುವಂತಾಂ |
ಯಾವತ್ ತೇಭ್ಯೋ ಧನಂ ದದ್ಯಾಃ ತಾವತ್ ಮಮ ದದ್ಯಾ ಇತಿ | ತಥೇತಿ
ಹ ಯಜಮಾನ ಉವಾಚ |

ಉಷಸ್ತಿ ಹೇಳಿದ, 'ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ. ಆದರೆ ಇವರೇ ನನ್ನ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲಿ. ಅವರಿಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಟ್ಟು ಎಷ್ಟು ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವಿಯೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ನನಗೂ ದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡಬೇಕು.'

ಯಜಮಾನ ಸಂತೋಷದಿಂದ 'ಆಗಲಿ' ಎಂದ.

ವಿವರಣೆ—ಮೊದಲೇ ಬಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ತಾನು ಮಾಡಿದರೆ

ಬ್ರಹ್ಮದ್ರೋಹ. ಬಿಟ್ಟರೆ ಹಣ ಸಿಗದೆಂದು ತಿಳಿದು ಉಷ್ಣಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವನು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾಗಿಗೂ ಅಪಚಾರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಯಜಮಾನ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಒಪ್ಪಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಪ್ರಸ್ತೋತಾ ಉಪಸಸಾದ | ಪ್ರಸ್ತೋತರ್ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರಸ್ತಾವಮನ್ನಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಸ್ತೋಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ ಮಾ ಭಗವಾನವೋಚತ್ | ಕತಮಾ ಸಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಾಣಮೇವಾಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ಪ್ರಾಣಮಭ್ಯುಜ್ಜಹತೇ | ಸೈ ಷಾ ದೇವತಾ ಪ್ರಸ್ತಾವಮನ್ನಾಯತ್ತಾ | ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಸ್ತೋಷ್ಯೋ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವ್ಯಪತಿಷ್ಯತ್ ತಥೋಕ್ತಸ್ಯ ಮಯೇತಿ |

ಆಗ, ಪ್ರಸ್ತೋತೃವು ಉಷ್ಣಿಯ ಬಳಿಗೆ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಬಂದು ಕೇಳಿದ, “ಪೂಜ್ಯ ರಾದ ತಾವು, ‘ಪ್ರಸ್ತೋತನೇ, ಪ್ರಸ್ತಾವಗತ ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಪ್ರಸ್ತಾವಗಾನ ಮಾಡಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯುರುಳುವುದು’ ಎಂದು ನನಗೆ ಹೇಳಿದಿರಿ. ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು?”

ಉಷ್ಣಿ ಹೇಳಿದ, ‘ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆ ದೇವತೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಸುಪ್ತಿ-ಪ್ರಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಂತ ಯಾಮಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣ ನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವ ಎಂದರೂ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರಣ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದ್ದರೆ, ನಾನು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ನಿನ್ನ ತಲೆಯುರುಳುತ್ತಿತ್ತು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಮುದ್ಗಾತಾ ಉಪಸಸಾದ | ಉದ್ಗಾತರ್ಯಾ ದೇವತಾ ಉದ್ಗೀಥಮನ್ನಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ಋದ್ಗಾಸ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ ಮಾ ಭಗವಾನವೋಚತ್ | ಕತಮಾ ಸಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಆದಿತ್ಯ ಇತಿ ಹೋವಾಚ | ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಆದಿತ್ಯಮುಚ್ಚಿಸ್ಸಂತಂ ಗಾಯಂತಿ | ಸೈಷಾ ದೇವತಾ ಉದ್ಗೀಥಮನ್ನಾಯತ್ತಾ | ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ಋದ್ಗಾಸ್ಯಃ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವ್ಯಪತಿಷ್ಯತ್ ತಥೋಕ್ತಸ್ಯ ಮಯೇತಿ |

ಅನಂತರ ಉದ್ಗಾತನು ಉಷ್ಣಿಯ ಬಳಿಗೆ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಬಂದು ಕೇಳಿದ. “ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಾವು, “ಉದ್ಗಾತ, ಉದ್ಗೀಥಗತ ಉದ್ಗೀಥಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಗಾನ ಮಾಡಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಬೀಳುವುದು’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಿರಿ, ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು?”

ಉಷ್ಣಿ ಹೇಳಿದನು, ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆ ದೇವತೆ. ಎಲ್ಲ ಗಾನಕರ್ತೃಗಳೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉದ್ಗೀಥಗತ ಮತ್ತು ಉದ್ಗೀಥಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಉದ್ಗೀಥ ಎಂದರೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವವ. ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಉದ್ಗೀಥ ಗಾನ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ನಾನು ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾ ಉಪಸಸಾದ | ಪ್ರತಿಹರ್ತರ್ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರತಿಹಾರಮನ್ವಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿಹರಿಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ ಮಾ ಭಗವಾನಪೋಚತ್ | ಕತಮಾ ಸಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಅನ್ನಮಿತಿ ಹೋವಾಚ | ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಅನ್ನಮೇವ ಪ್ರತಿಹರಮಾಣಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಸೃಷಾ ದೇವತಾ ಪ್ರತಿಹಾರಮನ್ವಾಯತ್ತಾ | ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಹರಿಷ್ಯೋ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವ್ಯಪತಿಷ್ಯತ್ ತಥೋಕ್ತಸ್ಯ ಮಯೇತಿ ತಥೋಕ್ತಸ್ಯ ಮಯೇತಿ |

ಅನಂತರ ಪ್ರತಿಹರ್ತನು ಉಷ್ಣಿಯ ಬಳಿಗೆ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಬಂದು ಕೇಳಿದ, “ಪೂಜ್ಯರಾದ ತಾವು, ‘ಪ್ರತಿಹರ್ತನೇ, ಪ್ರತಿಹಾರಗತ ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನರಿಯದೆ ಪ್ರತಿಹಾರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದೆಯಾದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಬೀಳುವುದು’ ಎಂದು ನನಗೆ ಹೇಳಿದಿರಿ. ಆ ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆ ಯಾರು?”

ಉಷ್ಣಿ ಹೇಳಿದನು, ‘ಅನ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆ ದೇವತೆ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅನ್ನಗತ ಭಗವಂತನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಜೀವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಆ ಅನ್ನಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಹಾರಗತ ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆ. ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂದರೂ ಅನ್ನಗತ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದರ್ಥ. ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ, ಪ್ರತಿಹಾರ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ನಾನು ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಿಷ್ಣುನಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಸೂಯಂತೇ ಯತಸ್ತತಃ |

ಪ್ರಸ್ತಾವದೇವತಾ ಸ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಸ್ತಾವಸ್ತು ಜನಿಯತಃ |
 ಆದಿತ್ಯಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಯತ್ ಸದಾ ಸರ್ವಗೀತ ಭುಕ್ |
 ರಾಜಾದೌ ಗೀತಮಪ್ಯಚ್ಛೇಭರ್ತುಕೇ ಗಾನಸ್ಯ ದೇವತಾ |
 ಉದ್ಗೀಥ ದೇವತಾ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ ಏವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಅನ್ನಸ್ಥೇನೈವ ಜೀವಂತಿ ಭೂತಾನ್ಯೇತಾನಿ ವಿಷ್ಣುನಾ |
 ಪ್ರತಿಹಾರ ದೇವತಾಽತಃ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರೋ ಹಿ ಭೋಜನಮ್ | ಇತಿ ಚ |
 ಉಚ್ಚೈಃಸಂತಂ ಉತ್ತಮಂ ಸಂತಮ್ | || ಖಂಡ ೧೧ ||

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲರೂ ಜನಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಸ್ತಾವದೇವತೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಎಂದರೆ ಜನನಕರ್ತೃತ್ವ. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲ ಗಾನವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು. ರಾಜಾದಿಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಅಜ್ಞರ ಗಾನವನ್ನು ಕೂಡ ಗಾನದೇವತೆಯಾದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವೇ ಉದ್ಗೀಥಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆ. ಅನ್ನಸ್ಥನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂದರೆ ಭೋಜನವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದೂ ಇದೆ.

‘ಉಚ್ಚೈಃಸಂತಂ’ ಎಂದರೆ ‘ಉತ್ತಮನಾಗಿರುವ’ ಎಂದರ್ಥ.

ಶೈವೋದ್ಗೀಥೋಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥಾತಃ ಶೌವ ಉದ್ಗೀಥಃ | ತದ್ಧ ಬಕೋ ದಾಲ್ಘ್ಯೋ ಗ್ಲಾವೋ
 ವಾ ಮೈತ್ರೇಯಃ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಮುದ್ವವ್ರಾಜ | ತಸ್ಮೈ ಹ ಶ್ವಾ ಶ್ವೇತಃ
 ಪ್ರಾದುರ್ಬಭೂವ | ತಮನ್ಯೇ ಶ್ವಾನ ಉಪಸಮೇತ್ಯ ಊಚುಃ ಅನ್ನಂ ನೋ
 ಭಗವಾನಾಗಾಯತು | ಅಶನಾಯಾಮ ವಾ ಇತಿ |

ತಾನ್ ಹೋವಾಚ-ಇಹೈ ವ ಮಾ ಪ್ರಾತುರುಪಸಮಾಯಾತೇತಿ | ತದ್ಧ ಬಕೋ ದಾಲ್ಘ್ಯೋ ಗ್ಲಾವೋ ವಾ ಮೈತ್ರೇಯಃ ಪ್ರತಿಪಾಲಯಾಂಚಕಾರ | ತೇ ಹ ಯಥೈವೇದಂ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನೇನ ಸ್ತೋಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಸಂರಬ್ಧಾಃ ಸರ್ಪಂತೀತ್ಯೇವಮಾಸಸ್ಯಪುಃ | ತೇ ಹ ಸಮುಪವಿತ್ಯ ಹಿಂಚಕ್ರುಃ | ಓಮದಾಮ | ಓಂ ಪಿಬಾಮ | ಓಂ ದೇವೋ ವರುಣಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ

ಸವಿತಾಽನ್ನಮಿಹಾಽಹರದ್ | ಅನ್ನಪತೇಽನ್ನಮಿಹಾಽಹರಾಽಹರೋ-
ಮಿತಿ | ॥ ಖಂಡ ೧೨ ॥

ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನಾಯಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಉದ್ದೀರ್ಘೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಒಮ್ಮೆ ದಲ್ಪನ ಮಗನಾಗಿದ್ದ ಮಿತ್ರಾದೇವಿಯಿಂದ ಮಗನಾಗಿ ಸ್ವೀಕೃತನಾದ ಬಳಿಕ ಅಥವಾ ಗ್ಲಾವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ಮುನಿಯು, ವೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟ. ಆಗ ಅವನಿಗಾಗಿ ನಾಯಿ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದ ವಾಯುದೇವನು, ನಾಯಿ ರೂಪದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಅವನ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದನು. ಆ ವಾಯುದೇವನನ್ನು ನಾಯಿಯ ರೂಪದ ರುದ್ರಾದಿಗಳೂ, ಬಕನೂ ಸಮೀಪಿಸಿ 'ನಮಗೆ ಅನ್ನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾಗಬಲ್ಲ ಉದ್ದೀರ್ಘೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಪೂಜ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು. ನಾವು ಆಹಾರವನ್ನು ಉಣಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದೇವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ವಾಯುದೇವರು ಹೇಳಿದರು. 'ನೀವೆಲ್ಲರೂ ನಾಳೆ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ನನ್ನ ಬಳಿ ಬನ್ನಿ' ಎಂದು. ದಾಲ್ಪ್ಯ ಬಕನೆಂದು ಅಥವಾ ಮೈತ್ರೇಯ ಗ್ಲಾವನೆಂದು ಹೆಸರಿನ ಆ ಮುನಿ ಮರುದಿನ ವಾಯುದೇವನನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ. ಆಗ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನವೆಂಬ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವ ಋತ್ವಿಕ್ತುಗಳು ಹೇಗೆ ಒಬ್ಬರ ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬರಂತೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಬೇಗ ಬೇಗನೆ ನಡೆಯುವರೋ ಹಾಗೇ. ನಾಯಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ರುದ್ರಾದಿಗಳೂ ಸಹ ಒಬ್ಬರ ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬರಂತೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಬೇಗ ಬೇಗನೆ ನಡೆದು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರು. ವಾಯುದೇವರು ಅವರಿಗೆ ಮಂತ್ರವನ್ನುಪದೇಶಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಕುಳಿತು ಹಿಂಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, 'ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಾಯುವೇ! ಮತ್ತು ವಾಯ್ವಂತರ್ಗತ ಭಗವಂತನೇ! ನಾವು ಅನ್ನವನ್ನು ಉಣ್ಣುವಂತಾಗಲಿ, ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವಂತಾಗಲಿ, ಗುಣಪೂರ್ಣ ನಾದುದರಿಂದ ಹಿಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ದೇವ ಎನಿಸಿದ, ವರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದುದರಿಂದ ವರುಣ ಎನಿಸಿದ. ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನಾದ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ವಾಯು ಮತ್ತು ತದಂತರ್ಗತ ಭಗವಂತನು ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಲಿ, ಹೇ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯುವೇ! ಮತ್ತು ತದಂತರ್ಗತ ಭಗವಂತನೇ! ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸು, ದಯಪಾಲಿಸು, ಎಂದು.

ಭಾಷ್ಯ—ದಲ್ಪಪುತ್ರೋ ಬಕೋ ಮಿತ್ರಯಾ ಪುತ್ರಾರ್ಥಂ ಸ್ವೀಕೃತೋ ಗ್ಲಾವವತ್
ತೂಷ್ಣೀಂ ಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್ ತಯಾ ಗ್ಲಾವೇತ್ಯುಕ್ತೋ ಗ್ಲಾವ ನಾಮಕೋ ಜಾತಃ |

ಅತ ಉಭಯಥಾಽಸ್ಯ ನಿರ್ದೇಶೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಪ್ರಸಾದಾರ್ಥಂ ಬಕಸ್ಯಾಪಿ ವಾಯುನೋಕ್ತಃ ಶ್ವರೂಪಿಣಾಂ |
 ಶೌವೋದ್ಗೀಢ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ರುದ್ರಾದೀನಾಂ ಶ್ವರೂಪಿಣಾಂ |
 ಉಪಾಸಿತಃ ಪಾರ್ಣಿಮಾಸ್ಯಾಂ ಶೌವೋದ್ಗೀಢೇನ ಕೇಶವಃ |
 ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟಂ ದದಾತೀತಿ ಪ್ರಾತರಿತ್ಯಾಹ ಮಾರುತಃ |
 ಓಮದಾಮಾದಿಕಂ ಮಂತ್ರಂ ವಾಯುನೋಕ್ತಂ ತು ದೇವತಾಃ |
 ವಾಯುಸ್ಥವಿಷ್ಟುಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಹಿಂಕೃತ್ಯ ಪ್ರಾಪುರೀಪ್ಸಿತಮ್ |
 ದೇವೌ ವಿಷ್ಟುಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾತ್ ಕ್ರಮೇಣ ತು |
 ವರುಣೌ ವರಣೀಯತ್ವಾತ್ ಸವಿತಾರೌ ಪ್ರಸೂತಿತಃ |
 ಪ್ರಜಾನಾಂ ಚ ಪತೀ ತದ್ವತ್ ಕ್ರಮಾದೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತೌ | ಇತಿ ಚ |

|| ಖಂಡ ೧೨ ||

ಅನುವಾದ—ದಲ್ಪಪುತ್ರನಾದ ಬಕನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಮುನಿಯು ಮಿತ್ರಾದೇವಿಯಿಂದ ಮಗನೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಮೈತ್ರೇಯನೆನಿಸಿರುವನು. ಒಮ್ಮೆ ಮಿತ್ರಾದೇವಿ ಎಷ್ಟು ಕರೆದರೂ ಅವನು ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತಿದ್ದರಿಂದ ಕಲ್ಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥಉಳ್ಳ ಗ್ಲಾವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅವಳು ಅವನನ್ನು ಕರೆದಳು. ಹೀಗೆ ಗ್ಲಾವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವನಾದ. ಆದ್ದರಿಂದ ದಾಲ್ಭ್ಯಬಕ ಎಂದೂ ಮೈತ್ರೇಯಗ್ಲಾವನೆಂದೂ ಎರಡೂ ವಿಧದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕರೆಯಬಹುದು ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಕಾರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಯಿರೂಪದ ವಾಯುದೇವರು ನಾಯಿರೂಪದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು, ಬಕನನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಉಪಾಸನೆಯು ಶೌವೋದ್ಗೀಢ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಭಗವಂತನನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾದಂದು ಶೌವೋದ್ಗೀಢದಿಂದ ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ, ಅವನು ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರು 'ನಾಳೆ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಬನ್ನಿರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ವಾಯು ಹೇಳಿದ ಓಮದಾಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು, ವಾಯು ಮತ್ತು ವಾಯುಸ್ಥ ವಿಷ್ಟುವಿನ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹಿಂಕಾರದಿಂದ ಜಪಿಸಿ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

ವಿಷ್ಟು ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳು ಇಬ್ಬರೂ ಕ್ರಮೇಣ ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಟುವು ತನ್ನ ಮತ್ತು ಇತರ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ವಾಯುವು

ಭಗವದಿತರ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಲೋಚನಾಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಯುವವನು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವಾಯು ಇಬ್ಬರೂ ದೇವನಾಮಕರು. ವರಿಸಲು ಅರ್ಹರಾದ್ದರಿಂದ ವರುಣನಾಮಕರು. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸವಿತೃಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯರು. ಮತ್ತು ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎನಿಸುವರು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ದೇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದ 'ದಿವ್' ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದಿವ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತಿ ಎಂದರ್ಥ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುವುದೆಂಬ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ದಿವ್ ಧಾತುವು ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞರೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವ, ವರುಣ, ಸವಿತೃ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಅಂದರೆ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸ್ತೋಭಾಕರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೋಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಯಂ ವಾವ ಲೋಕೋ ಹಾವುಕಾರಃ|

ವಾಯುರ್ಹಾಯಿಕಾರಃ | ಚಂದ್ರಮಾ ಅಥಕಾರಃ| ಆತ್ಮಾ ಇಹಕಾರಃ |
 ಅಗ್ನಿರೀಕಾರಃ | ಆದಿತ್ಯ ಊಕಾರಃ | ನಿಹವ ಏಕಾರಃ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾ
 ಔಹೋಯಿಕಾರಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಹಿಂಕಾರಃ | ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ವರಃ | ಅನ್ನಂ
 ಯಾಯಾ | ವಾಗ್‌ವಿರಾಟ್ | ಅನಿರುಕ್ತಃ ತ್ರಯೋದಕಃ ಸ್ತೋಭಃ |
 ಸಂಚರೋ ಹುಪ್‌ಕಾರಃ | ದುಗ್ಧೇಽಸ್ಮೈ ವಾಗ್‌ದೋಹಂ ಯೋ
 ವಾಚೋ ದೋಹೋಽನ್ನವಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ ಯ ಏತಾಮೇವಂ
 ಸಾಮ್ನಾಮುಪನಿಷದಂ ವೇದ ಉಪನಿಷದಂ ವೇದ || || ಖಂಡ ೧೩ |

|| ಇತಿ ಶ್ರೀ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದಿ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಪೃಥಿವಿ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ಧರಾದೇವಿಯನ್ನು ಹಾವು ಎಂದೂ, ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವನ್ನು ಹಾಯಿ ಎಂದೂ, ಚಂದ್ರನನ್ನು ಅಥ ಎಂದೂ, ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಇಹ ಎಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ಎಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಊ ಎಂದೂ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಏ ಎಂದೂ, ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಔಹೋಯಿ ಎಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹಿಂ ಎಂದೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ

ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಸ್ವರ ಎಂದೂ, ಅನ್ನದೇವತೆಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಯಾಯಾ ಎಂದೂ, ಎಲ್ಲ ವಚನಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಎಂದೂ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಸಂಪೂರ್ಣ ವರ್ಣಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹದಿಮೂರನೇ ಸ್ತೋಭವೆನಿಸಿದ ಹುಪ್ಪಳಬ್ಬವಾಚ್ಯನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಯಾವ ಉಪಾಸಕನು ಸಾಮಗಳೊಳಗಿನ ಈ ಹದಿಮೂರು ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರಗಳ ರಹಸ್ಯವನ್ನರಿಯುವನೋ ಅವನಿಗೆ, ಅರಿತು ಮಾಡಿದ ಆ ಉಪಾಸನೆಯು ವೇದಾದಿಗಳ ಫಲವೇನಿದೆಯೋ ಆ ಫಲವನ್ನೊದಗಿಸುವುದು, ಉಪಾಸಕನು ಅನ್ನ ಉಳ್ಳವನೂ ಅನ್ನನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಜೀವಿಸುವವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. || ೧೩ ||

ಭಾಷ್ಯ—ಹೂಯತೇಽತ್ರಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿರ್ಹಾವುಕಾರಸ್ವಿಯಂ ತತಃ |

ಹೇತ್ಯಾಶ್ವರೈವದಾಯಾತಿ ಹೇತಿ ವಾ ಸುಖಿಕೃತ್ವತಃ |

ಹಾಯಿಕಾರಸ್ತತೋ ವಾಯುಃ ಅಥೇತ್ಯುಕ್ತಮನಂತರಮ್ |

ಅನಂತರ್ಯಾತ್ ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಾಚ್ಚಂದ್ರಸ್ತದ್ಧೇರಿತಃ |

ಸರ್ವಸಾಮೀಪ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣುರಿಹೇತಿ ಕಥಿತಃಸದಾ |

ಇಂಧನಾದಗ್ನಿರಿಕಾರಃ ಊಕಾರಃ ಸೂರ್ಯ ಉಷ್ಣಿತಃ |

ನಿತರಾಮಾಹ್ವಯಂತ್ಯೇನಮಿತೀಂದ್ರೋ ನಿಹವಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ಏತೀತ್ಯೇಕಾರ ಏವಾಸೌ ಔಹೋಯೀತ್ಯಖಿಲಾಃ ಸುರಾಃ |

ಉಚ್ಚತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಣುರುಃ ಪ್ರೋಕ್ಯೋ ಹೂಯಂತೇಽಸ್ಮಿನ್

ಯತೋಽಖಿಲಾಃ |

ಮುಕ್ತಾವಾಹೋಯಿನಸ್ಸಸ್ಮಾದ್ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಹೀತಿ ನಿಶ್ಚಯ ಉದ್ದಿಷ್ಟೋ ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನತಃ ಸದಾ |

ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹಿಂಕಾರ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣಃ ಶರೀರಗಃ |

ಸ್ವೇ ವಿಷ್ಣೋ ರಮಯತ್ಯೇನಂ ಜೀವಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ವರಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ಯಯಿರ್ನಿತ್ಯಗತೇರ್ವಾಯುಃ ತದ್ಗಾ ಯಾಯಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಸೈವಾನ್ನದೇವತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಯಾಽತ್ರಾಪ್ರಾಣೇನ ನೀಯತೇ |

ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮಿಕಾ ಯಾ ತು ಶ್ರೀರ್ವಿಶೇಷೇಣ ರಾಜನಾತ್ |

ವಿರಾಡುಕ್ತಾನಿರುಕ್ತಸ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತೋ ನಾರಾಯಣಸ್ತು ಯಃ |

ಆಹೂತ ಏವ ಪಾತೀತಿ ಹುಪ್ಪಕಾರ ಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ಹುಬಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯಸ್ತು ಹುಪ್‌ಕಾರಸ್ತು ಜನಾರ್ದನಃ |

ಅನಿರುಕ್ತಸ್ತ್ವ ವಾಚ್ಯತ್ವಾತ್ ಪರಮಃ ಪುರುಷೋ ಹರಿಃ |

ಇತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇ |

ಸಮ್ಯಕ್ ಚರತೀತಿ ಸ ಏವ ಸಂಚರಃ | || ಖಂಡ ೧೩ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಅನುವಾದ—ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ‘ಹೂಯತೇ ಅತ್ರ’ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಧರಾದೇವಿಯು ‘ಹಾವು’ ಎನಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಹಾವು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, ‘ಹಾವು ಇತಿ ಆಕ್ರಿಯತೇ’ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಹಾವುಕಾರಳು ಧರಾದೇವಿ. ಮುಖ್ಯವಾಯು ‘ಹ’ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿ, ‘ಆಯಿ’ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ‘ಹ’ ಸುಖವನ್ನು, ‘ಆಯಿ’ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಾಯಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಥ ಎಂದರೆ ಅನಂತರ, ಚಂದ್ರನ ಪ್ರಕಾಶವು ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶನದ ಅನಂತರದ್ದಾದ್ದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೇ ಚಂದ್ರನ ಮೂಲಕ ಬರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಅಥ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ‘ಇಹ’ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಹ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಅಗ್ನಿಯು ‘ಈ’ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ‘ಈ’ ಎನಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ‘ಊ’ ದಹಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಊ’ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದೇವೇಂದ್ರನು ‘ನಿ’ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ‘ಹವ’ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನಿಹವ. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನು ‘ಏ’ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಏ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ‘ಔ’ ಉಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ‘ಹೋಯಿ’ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧೀನರಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ‘ಔಹೋಯಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ‘ಹಿಂ’ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು, ‘ಸ್ವ’ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ‘ರ’ ಜೀವನವನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸುವುದರಿಂದ, ಸ್ವರ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ‘ಅತ್’ ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಂದ ‘ನ’ ಪ್ರೇರಿತಳಾದ್ದರಿಂದ ‘ಅನ್ನ’ ಎನಿಸಿ, ಅನ್ನದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ಸರಸ್ವತಿಯು ‘ಯಾಯಾ’. ಏಕೆಂದರೆ, ಯಯಿ ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಯು ಎಂದರ್ಥ. ಆ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಧೀನಳಾದ್ದರಿಂದ ಯಾಯಾ ಅಂದರೆ ಸರಸ್ವತಿ. ಸರ್ವ ವಾಕ್‌ಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಳಾದ್ದರಿಂದ ವಾಕ್ ಎನಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು, ‘ವಿ’ ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ‘ರಾಟ್’ ಪ್ರಕಾಶಿಸು

ವುದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಎನಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಅನಿರುಕ್ತನಾದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ನಾರಾಯಣನು, 'ಹು' ಕರೆದೊಡನೆ ಬಂದು, 'ಪ್' ಪಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ಹುಪ್‌ಕಾರ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಜನಾರ್ದನನು ಹುಪ್ ಎಂದು 'ಕಾರ' ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಹುಪ್‌ಕಾರ. ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಗೋಚರನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪರಮ ಪುರುಷನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು 'ಅನಿರುಕ್ತ'ನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಸಂಚರನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಸಾಧು ಸಾಮ ಪದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕ

ಉಪನಿಷತ್—ಓಂ || ಸಮಸ್ತಸ್ಯ ಖಲು ಸಾಮ್ನ ಉಪಾಸನಂ ಸಾಧು | ಯತ್
ಖಲು ಸಾಧು ತತ್ ಸಾಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಯದಸಾಧು ತದಸಾಮೇತಿ |

ತದುತಾಪ್ಯಾಹುಃ | ಸಾಮ್ನ್ಯನಮುಪಾಗಾದಿತಿ ಸಾಧುನ್ಯನಮುಪಾಗಾದಿ-
ತ್ಯೇವ ತದಾಹುಃ | ಅಸಾಮ್ನ್ಯನಮುಪಾಗಾದಿತಿ ಅಸಾಧುನ್ಯನಮುಪಾಗಾದಿ-
ತ್ಯೇವ ತದಾಹುಃ | ಅಥೋತಾಪ್ಯಾಹುಃ | ಸಾಮ ನೋ ಬತೇತಿ
ಯತ್ಸಾದು ಭವತಿ | ಸಾಧು ಬತೇತ್ಯೇವ ತದಾಹುಃ | ಅಸಾಮ ನೋ
ಬತೇತಿ | ಯದಸಾಧು ಭವತಿ | ಅಸಾಧು ಬತೇತ್ಯೇವ ತದಾಹುಃ |

ಸ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಸಾಧು ಸಾಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತೇಽಭ್ಯಾಶೋ ಹ
ಯದೇನಂ ಸಾಧವೋ ಧರ್ಮಾ ಆ ಚ ಗಚ್ಛೇಯುರುಪ ಚ ನಮೇಯುಃ

|| ಖಂಡ ೧ ||

ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನೂ, ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮಪ್ರತಿ
ಪಾದ್ಯನೂ, ಸಾಧುವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾ
ಸನೆಯು ಸಾಧು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವುದು ಸಾಧುವೋ ಅದನ್ನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸಾಮ
ಎನ್ನುವರು. ಯಾವುದು ಅಸಾಧುವೋ ಅದನ್ನು ಅಸಾಮ ಎನ್ನುವರು. ಅಂದರೆ
ಸಾಧು, ಸಾಮ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸಮಸ್ತಸಾಮದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸ
ಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಸಾಧು, ಸಾಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥ ಸಮಾನ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ
ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಹೇಳುವರು. 'ಸಾಮ್ನ್ಯನಮುಪಾಗಾತ್' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಗವಂತನ

ಬಳಿ ಸಾಮದಿಂದ ಹೋದ, ಎಂದರೆ ಸಾಧು ರೀತಿಯಿಂದ ಹೋದ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಅಸಾಮ್ಪ್ರೇನಮುಪಾಗಾತ್' ಎಂದರೂ ಅಸಾಮದಿಂದ ಭಗವಂತನ ಬಳಿಗೆ ಹೋದ ಎಂದರೆ ಅಸಾಧುವಾಗಿ ಹೋದ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಮ, ಸಾಧು ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕವೆಂಬುದನ್ನೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧು, ಸಾಮ ಪದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ 'ಸಾಮ ನೋ ಬತ' ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವು, ಸಾಧು ನೋ ಬತ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ 'ನಮಗೆ ಶೋಭನವಾಗಲಿ' ಎಂದೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು, ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಸಾಮ ಎಂದರೆ ಅಸಾಧು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಸಾಮ ನೋ ಬತ' ಎಂದರೆ, ಅಸಾಧು ನೋ ಬತ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದೆಂದೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಧು, ಸಾಮ ಇವು ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು.

ಯಾರು ಸಾಧು, ಸಾಮ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥ ಒಂದೇ ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಸಾಧುವಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಾಮನಾಮಕನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸಾಧುಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಬರುವವು ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸುವವು.

ಭಾಷ್ಯ—|| ಹರಿಃ ಓಂ || ಸಮಸ್ತಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಸಾಧುತ್ವಾತ್ ಸಾಮನಾಮಃ
ವಿಷ್ಣೋರುಪಾಸನಂ | ಸಾಧು ಸಾರತ್ವೇನ ಮೇಯಂ ಸಾಮ | ಸಾರತ್ವೇನ
ಧಾರ್ಯಂ ಸಾಧು ಇತ್ಯೇಕ ಏವಾರ್ಥಃ |

ಸಾಧುತ್ವಾತ್ ಸಾಮನಾಮಾನಂ ಸಮಸ್ತಗುಣಪೂರ್ತಿತಃ |

ಸಮಸ್ತಂ ಯ ಉಪಾಸೀತ ನಾರಾಯಣಮನಾಮಯಮ್ |

ಸರ್ವ ಸಾಮ್ನಾಂ ದೇವತೇತಿ ಸ ಮುಕ್ತಃ ಸಾಧುಧರ್ಮಭಾಕ್ |

ಇತಿ ಸಾಮಸಂಹಿತಾಯಾಂ | || ಖಂಡ ೧ ||

ಅನುವಾದ—ಸಮಸ್ತಸ್ಯ ಅಂದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ಸಾಧುವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಪಾಸನೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ಮೊದಲನೆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಸಾಮ ಎಂದರೆ 'ಸಾ' ಸಾರವೆಂದು, 'ಮ' ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಧುವೆಂದರೆ, ಸಾ-ಸಾರವೆಂದು, ಧು-ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವೆರಡೂ ಪದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕ.

ಸಾಧುವಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ, ಸಮಸ್ತ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಎನಿಸಿದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಯಾರು ಎಲ್ಲ ಸಾಮಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆಯೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಸಾಧು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವರು ಎಂದು ಸಾಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಒಂದು ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರ, ಪ್ರಸ್ತಾವ, ಉದ್ಗೀಢ, ಪ್ರತಿಹಾರ, ನಿಧನ ಎಂದು ಐದು ಪ್ರಭೇದಗಳು. ಆದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಈ ಐದರೊಂದಿಗೆ ಆದಿ, ಉಪದ್ರವ ಸೇರಿ ಏಳು ಪ್ರಭೇದಗಳು. ಈ ಏಳು ಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಅವನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಆರಂಭದ ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಾಮ ಸಾಧು ಪದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧುವಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಾಮನಾಮಕನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದು ಸಾಧು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಲೋಕೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮ ಉಪಾಸೀತ |

ಪೃಥಿವೀ ಹಿಂಕಾರಃ| ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ| ಅಂತರಿಕ್ಷಮುದ್ಗೀಢಃ |

ಆದಿತ್ಯಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ| ದ್ಯೌರ್ನಿಧನಮ್| ಇತ್ಯಾರ್ಥೇಷು |

ಅಥಾವೃತ್ತೇಷು| ದ್ಯೌರ್ಹಿಂಕಾರಃ| ಆದಿತ್ಯಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

ಅಂತರಿಕ್ಷಮುದ್ಗೀಢಃ| ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಪೃಥಿವೀ ನಿಧನಮ್ |

ಕಲ್ಪಂತೇ ಹಾಸ್ಮೈ ಲೋಕಾ ಉರ್ಧ್ವಾಶ್ಚಾವೃತ್ತಾಶ್ಚ ಯ

ವಿತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್

ಲೋಕೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮ ಉಪಾಸ್ಮೇ | || ಖಂಡ ೨ ||

ಪೃಥಿವಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ, ಐದು ವಿಧವಾದ ಸಾಮಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಹಿಂಕಾರನಾಮಕ ಸಾಮಭಾಗ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಹಿಂಕಾರನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾಗಿ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಪ್ರಥಮಾವತಾರರೂಪಿಯಾದ್ದರಿಂದ

ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕನೂ, ಪ್ರಸ್ತಾವರೂಪಸಾಮಭಾಗ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಆದ ವಾಸುದೇವನು, ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕನಾಗಿ ಉದ್ಗೀಢಸಾಮಭಾಗ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದೊಳಗಿದ್ದು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವುದರಿಂದ, ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕನಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವನು. ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ತನ್ನು ತೊಡಗಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂಬ ಸಾಮಭಾಗಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಎಲ್ಲರ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆನಿಸಿ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವನು. ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿಧನನಾಮಕನಾಗಿ ನಿಧನವೆಂಬ ಸಾಮಭಾಗದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಕ್ರೀಡಾಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ, ದ್ಯುನಾಮಕನಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚವಿಧಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವನ್ನೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಅನಂತರ ಕೆಳಕೆಳಗೆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚವಿಧ ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವನ್ನೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಹಿಂಕಾರನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಸ್ತಾವನು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ, ಉದ್ಗೀಢನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಹಾರನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಿಧನನು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವನೆಂದು.

ಕ್ರಮದಿಂದ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಕೆಳಕೆಳಗೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತಿಳಿದು ಐದು ಸಾಮಾಂಶಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಐದು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಮೇಲುಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಕೆಳಗಿನ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಹತ್ತು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ಉದ್ಗೀಢಃ ಉದ್ಗೇಯಃ ಪ್ರಣವೇನ ಯತ್ |
 ಉದ್ಗಚ್ಛಂತಿ ಯತೋಽಸ್ಮಾದ್ವಾ ವಾಸುದೇವಾದಿಮೂರ್ತಯಃ |
 ಪ್ರಥಮಾವತಾರರೂಪತ್ವಾದ್ ವಾಸುದೇವಃ ಪರಃ ಪುಮಾನ್ |
 ಪ್ರಸ್ತಾವೋ ನಿಧನಂ ಚಾಪಿ ಸಂಕರ್ಷಣ ಉದಾಹೃತಃ |
 ಸಂಕರ್ಷಣೋ ಹಿ ಸಂಹರ್ತಾ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ |
 ಹಿಂಕಾರ ಇತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತೋ ಹೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿರುದೀರ್ಯತೇ |
 ಪ್ರಸಿದ್ಧತಾ ಹಿ ಸೃಷ್ಟಿಃ ಸ್ಯಾದ್ ಅನಿರುದ್ಧಃ ಪರೋ ವಿಭುಃ |

ಪ್ರತಿಹಾರ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸ ಹಿ ಕಾರ್ಯೇಷ್ಟಿದಂ ಜಗತ್ |

ಪ್ರತಿಪ್ರತಿಹರೇನ್ನಿತ್ಯಂ ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರತಿಹೃತೇಸ್ತಥಾ |

ಅನುವಾದ—ಹಿಂಕಾರದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಉದ್ಗೀಢ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ವಾಸುದೇವಾದಿ ಮೂರ್ತಿಗಳು ನಾರಾಯಣನಿಂದಲೇ ಉದ್ಗಮಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಉದ್ಗೀಢ. ಪರಮಪುರುಷನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಪ್ರಥಮಾವತಾರ ನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾರಂಭ. ನಿಧನ ಎಂದರೆ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಸಂಕರ್ಷಣನು ಸಂಹಾರನಾದುದರಿಂದ ನಿಧನನಾಮಕ. ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಹಿಂಕಾರ, ಏಕೆಂದರೆ, ಹಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದರ್ಥ. ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದರೂ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದಕ್ಕೆ ಅನಂತರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಉಂಟುಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಹಿಂಕಾರನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ, ತೊಡಗಿಸುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಏಕೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಹಾರ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ತೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಷು ಸದಾ ತನ್ನಾಮಾನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ |

ಪೃಥಿವೀತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಾರ್ಥಾಃ ತೇ ಹಿ ಮುಖ್ಯತ ಈರಿತಾಃ |

ತತ್ಸಂಬಂಧಾತ್ ತದರ್ಥತ್ವಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದೇರಮುಖ್ಯತಃ |

ಪ್ರಥನಾದೇವ ಸಸ್ಯಾದೇಃ ಪೃಥಿವೀತ್ವಮುದಾಹೃತಮ್ |

ಅಗ್ನಿತ್ವಮದನಾಚ್ಚೈವ ಹೃಂತರಿಕ್ಷಯೋಗತಃ |

ಅಭಾವಾದ್ ವ್ಯವಧಾನಸ್ಯ ತ್ವಂತರಿಕ್ಷಮಿತೀರ್ಯತೇ |

ಆದಾನಾದಾಯುಷಶ್ಚೈವ ಸ ಆದಿತ್ಯ ಉದೀರಿತಃ |

ದ್ಯೌಃ ಕ್ರೀಡಾಕಾರಣತ್ವಾಚ್ಚ ತತ್ಸರ್ವಂ ಹಿ ಪರೇ ಹರೌ | || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಇರುವುವು. ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿನಾಮಕವಾದ ಆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವೆನಿಸಿವೆ.

ಏಕೆಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಥನಗೊಳಿಸುವುದು. ಅಂದರೆ ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಸಸ್ಯಾದಿ ವೃದ್ಧಿಕಾರಣವೇ ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಸರ್ವಭಕ್ಷಕವಾದುದೇ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಎಲ್ಲರ ಒಳಗೆ ಇದ್ದು, ಯಾವ ವ್ಯವಧಾನವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವವನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ನೀರನ್ನು ಹೀರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಆಪಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಕ್ರೀಡೆಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ದ್ಯು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಸ್ಯಾದಿ ವೃದ್ಧಿಕಾರಣತ್ವ ಮುಂತಾದ ನಿಮಿತ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ಯೋ ಲೋಕೇಷು ಸದೋಪಾಸ್ತೇ ಹರಿಂ ಪರಂ ।

ಊರ್ಧ್ವಾಧಃಸಂಸ್ಥಿತಾಸ್ತಸ್ಯ ಪಂಚೈವ ದಶ ಮೂರ್ತಯಃ ।

ಮೋಕ್ಷಾದಿಕಂ ಅಭೀಷ್ಟಂ ಯತ್ ಕಲ್ಪಂತೇಽಸ್ಯ ಸದೈವ ಹಿ । ಇತಿ ಚ ॥

॥ ಖಂಡ ೨ ॥

ಅನುವಾದ—ಪೃಥಿವೀ, ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾಗಿ ಮೇಲೆಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕ, ಆದಿತ್ಯ ಮುಂತಾಗಿ ಕೆಳಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳುಳ್ಳ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಐದೈದು ರೂಪಗಳೆಂದು ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ಎಂದು ಎನಿಸುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ, ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ, ಅಗ್ನಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಆದಿತ್ಯ, ದ್ಯು ಇವು ಊರ್ಧ್ವ ಲೋಕಗಳೆಂದೂ, ಅವುಗಳೇ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕೆಳಕೆಳಗೆ ದ್ಯು, ಆದಿತ್ಯ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಅಗ್ನಿ, ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದಾಗ ಅಧೋಲೋಕಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ವೃಷ್ಟೌ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ । ಪುರೋವಾತೋ ಹಿಂಕಾರಃ । ಮೇಘೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ । ವರ್ಷತಿ ಸ ಉದ್ಗೀಥಃ ।

ವಿದ್ಯೋತತೇ ಸ್ತನಯತಿ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಉದ್ಗ್ರಹಾತಿ ತನ್ನಿಧನಂ | ವರ್ಷತಿ
ಹಾಸ್ಮೈ ವರ್ಷಯತಿ ಹ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ವೃಷ್ಟೌ ಪಂಚವಿಧಂ
ಸಾಮೋಪಾಸ್ತೇ | || ಖಂಡ ೩ ||

ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ಐದು ಸಾಮಭಾಗಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಹಿಂಕಾರನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪುರೋವಾತನಾಮಕನಾಗಿ ಮಳೆ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವನು. ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನು ಮೇಘನಾಮಕ ನಾಗಿ ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿರುವನು. ಉದ್ಗ್ರಹಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಉದ್ಗ್ರಹನಾಮಕನಾದ ನಾರಾಯಣನು ವೃಷ್ಟಿನಾಮಕನಾಗಿ ಮಳೆಯಲ್ಲಿರುವನು. ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ವಿದ್ಯುತ್‌ನಾಮಕನಾಗಿ ಮಿಂಚಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತನನಾಮಕನಾಗಿ ಗುಡುಗಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಿಧನ ನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಉದ್ಗ್ರಾಹನಾಮಕನಾಗಿ ಮಳೆಯ ಕೊನೆಯ ಹಂತ ದಲ್ಲಿರುವನು.

ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ವೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಐದು ರೂಪದ, ಐದು ಸಾಮಭಾಗಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ, ಮಳೆಯು ಲಭಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಮಳೆಯಂತೆ ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಂಚ ರೂಪಂ ತು ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಪುರೋವಾತಾದಿಷು ಸ್ಥಿತಮ್ |

ಉಪಾಸ್ತೇ ವೃಷ್ಟಿರಸ್ಮೈ ಸ್ಯಾದ್ ವರ್ಷಯತ್ಯಸ್ಯ ಮುಕ್ತಿಗಾನ್ |

ಸರ್ವಭೋಗಾಂತ್ವ ಭಗವಾನ್ ಪಂಚರೂಪೀ ಜನಾರ್ದನಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಖಂಡ ೩ ||

ಅನುವಾದ—ಮಳೆಗೆ ಮುಂಚೆ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟದ ಮಳೆಯಾಗುವುದು. ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಅವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಗತವಾದ ಸಮಸ್ತ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಮಳೆಯಂತೆ ಸುರಿಸುವನು, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಭಗವದುವಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಸರ್ವಾಸ್ವಪ್ನ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತಃ | ಮೇಘೋ

ಯತ್ ಸಂಪ್ಲವತೇ ಸ ಹಿಂಕಾರಃ | ಯದ್ ವರ್ಷತಿ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಯಾಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಸ ಉದ್ಗೀಥಃ | ಯಾಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯಃ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಸಮುದ್ರೋ ನಿಧನಮ್ |

ನ ಹ ಅಪ್ನು ಪ್ರೈತಿ ಅಪ್ನುಮಾನ್ ಭವತಿ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಸರ್ವಾಸ್ವಪ್ನ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸ್ತೇ | || ಖಂಡ ೪ ||

ಪಂಚವಿಧ ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪಂಚರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಸಂಚರಿಸುವ ಮೋಡದ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರವೆಂಬ ಸಾಮಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಹಿಂಕಾರನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸುರಿಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕ ವಾಸುದೇವ, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗೀಥ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಉದ್ಗೀಥನಾಮಕ ನಾರಾಯಣ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧ, ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವವನು ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಿಧನನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣ.

ಹೀಗೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಸಾಮ ಭಕ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪಂಚರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಪ್ನು ಪಂಚವಿಧೋಪಾಸೀ ಯೋ ನಾರಾಯಣವಾನ್ ಭವೇತ್ |

ನ ಚಾಸ್ಯ ಮೃತಿರಪ್ನು ಸ್ಯಾತ್ ಅಪ್ನುಷದ್ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ || ಇತಿ ೪ ||

ಅಪ್ನು ಸ್ಥಿತನಾರಾಯಣವಾನ್ ಮುಕ್ತೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಃ ಸೂತೇ ಇತಿ ಅಪ್ನುಃ ಭಗವಾನ್ | ದೀರ್ಘಲೋಪೇನ ಅಪ್ನುಮಾನಿತಿ ವಾ |

|| ಖಂಡ ೪ ||

ಅನುವಾದ—ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಅವನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವನು, ಅವನು ರಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಅಪ್ನುಮಾನ್ ಭವತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಪ್ತಮೀಭಕ್ತಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲದ ಅಲುಕ್

ಸಮಾಸವಿದು. ಅಥವಾ ನೀರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಪ್ಪೂ, ಎಂದರೆ ನಾರಾಯಣ. ಅಪ್ಪೂಮಾನ್ ಎಂಬುದು ದೀರ್ಘಲೋಪದಿಂದ ಅಪ್ಪೂಮಾನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಹಿಂದೆ ವೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಈಗ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಿಗುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಪ್ಪೂಮಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪು ಎಂದರೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ, ಮಾನ್ ಎಂದರೆ ಹೊಂದಿದವನು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಇರುವವನನ್ನು' ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಮಧ್ಯಮಪದಲೋಪ, ಅಪ್ಪು ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಅಪ್ಪೂ ಎಂಬ ದೀರ್ಘಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಎಂದರ್ಥ. ದೀರ್ಘ ಲೋಪಮಾಡಿ ಅಪ್ಪೂಮಾನ್ ಎಂದು ಛಾಂದಸಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಋತುಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ | ವಸಂತೋ
ಹಿಂಕಾರಃ | ಗ್ರೀಷ್ಮಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ವರ್ಷಾಃ ಉದ್ಗೀಥಃ | ಶರತ್ ಪ್ರತಿಹಾರಃ |
ಹೇಮಂತೋ ನಿಧನಮ್ | ಕಲ್ಪಂತೇ ಹಾಸ್ಮೈ ಋತವಃ | ಋತುಮಾನ್
ಭವತಿ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಋತುಷು ಪಂಚವಿಧಂ
ಸಾಮೋಪಾಸೇ | || ಖಂಡ ೫ ||

ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಋತುನಾಮಕನಾಗಿರುವ ಪಂಚವಿಧ ಸಾಮಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪಂಚರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ವಸಂತದಲ್ಲಿ ವಸಂತನಾಮಕನಾಗಿ, ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಹಿಂಕಾರನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿರುವನು. ಗ್ರೀಷ್ಮದಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಷ್ಮನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾವನ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನಿರುವನು. ವರ್ಷಾಋತುವಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಷನಾಮಕನಾಗಿ, ಉದ್ಗೀಥ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಉದ್ಗೀಥನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನಿರುವನು. ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿ ಶರತ್ ನಾಮಕನಾಗಿ, ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧನಿರುವನು. ಹೇಮಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಮಂತನಾಮಕನಾಗಿ, ನಿಧನವೆಂಬ ಸಾಮಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಿಧನನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನಿರುವನು.

ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ, ಪಂಚಸಾಮ ಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನಿಗೆ,

ಋತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನೇ ರಕ್ಷಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಋತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅವನಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರಯೋರೈಕೈನ ಪಂಚತ್ವಂ |

ಋತುನಾಮಾನಮೃತುಗಂ ಋತತ್ವಾದ್ಋತುನಾಮಕಃ |

ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಪಂಚಾತ್ಮಾನಮಮುಷ್ಯ ಹಿ |

ಮೋಕ್ಷಾದೀನ್ ಕಲ್ಪತೇ ಚಾಸ್ಯ ಋತುಸಂಸ್ಥೋ ಜನಾರ್ದನಃ |

ರಕ್ಷ್ಯತ್ವಾತ್ ತೇನ ತದ್ವಾಂಶ್ಚ ಸದೈವ ಸ್ಯಾದುಪಾಸಕಃ | ಇತಿ ಚ |

ವಾಸಸ್ಯ ಸುಖಕಾರಿತ್ವಾತ್ ವಸಂತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ನೀರಾದೇರ್ಗರಣಾತ್ ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ವರ್ಷಣಾದ್ವರ್ಷ ಉಚ್ಯತೇ |

ಶಂ ರಾತೀತಿ ಶರತ್ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಹೇಮಂತೇ ಹಿಮಕಾರಣಾತ್ |

ಇತಿ ಚ | || ಖಂಡ ೫ ||

ಅನುವಾದ—ಹೇಮಂತ ಮತ್ತು ಶಿಶಿರಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಐದು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವು ಐದು ಋತುಗಳೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಋತುಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಋತುನಾಮಕನಾದ, ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಜ್ಞೇಯನಾದುದರಿಂದ ಋತುನಾಮಕನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ, ಋತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥನು. ಆ ಉಪಾಸಕನು ಋತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿತನಾಗುವುದರಿಂದ, ಯಾವಾಗಲೂ ಆ ಭಗವಂತನುಳ್ಳವನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಜೀವರಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿ ಅವರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಸಂತ, ನೀರು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೀರುವುದರಿಂದ ಗ್ರೀಷ್ಮ. ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ವರ್ಷ, ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಶರತ್. ಹಿಮವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೇಮಂತ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವನು.

ವಿವರಣೆ—ವಸಂತೀತಿ ವಸಃ, ತನೋತೀತಿ ತಃ| ವಸಶ್ಚಾಸೌ ತಶ್ಚೇತಿ ವಸಂತಃ| ಜೀವರಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಸುಖ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸಂತನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಿರತಿ ಇತಿ ಗ್ರೀಷ್ಮಃ, ವರ್ಷತಿ ಇತಿ ವರ್ಷಃ, ಶಂ ರಾತೀತಿ ಶರತ್, ಹಿಮಂ ತನೋತೀತಿ ಹೇಮಂತಃ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಪಶುಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸಿತಃ | ಅಜಾ ಹಿಂಕಾರಃ |
ಅವಯಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಗಾವ ಉದ್ಗಿಥಃ | ಅಶ್ವಾಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಪುರುಷೋ
ನಿಧನಂ |

ಭವಂತಿ ಹಾಸ್ಯ ಪಶವಃ ಪಶುಮಾನ್ ಭವತಿ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್
ಪಶುಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೇ | || ಖಂಡ ೬ ||

ಐದು ವಿಧವಾದ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ, ಪಂಚವಿಧಸಾಮ
ಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಡುಗಳಲ್ಲಿ
ಅಜನಾಮಕನಾಗಿ, ಹಿಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಹಿಂಕಾರನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ
ನಿರುವನು. ಕುರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವ
ನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನಿರುವನು. ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋನಾಮಕನಾಗಿ ಉದ್ಗಿಥ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಉದ್ಗಿಥನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನಿರುವನು. ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವ
ನಾಮಕನಾಗಿ, ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧನಿರುವನು.
ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಾಮಕನಾಗಿ, ನಿಧನ ನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನಿರುವನು.
ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚವಿಧಸಾಮಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ
ಪಂಚರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನಿಗೆ
ಭಗವದನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪಶುಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವಂತನೇ ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪಾಲನಾತ್ ಸುಖಿಕಾರಿತ್ವಾತ್ ಪಶುನಾಮಾ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಮುಕ್ತಸ್ತದ್ವಾನ್ ಭವತ್ಯೇವ ಪಶುಷೂಪಾಸಕೋ ಹರೇಃ | ಇತಿ ಚ |

ಯಜ್ಞೇನಾಂಜನ ಹೇತುತ್ವಾದಜಸ್ಮೋ ಭಗವಾನಜಃ |

ಅವಿಸ್ಥಸ್ತ್ವಿರೇವೋಕ್ತಃ ಊರ್ಣಯಾ ಶೀತತೋಽವನಾತ್ |

ಗೌಶ್ಚ ಸದ್ಗತಿಹೇತುತ್ವಾತ್ ಗೋಸ್ಥಃ ಸ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಅಶ್ವಶ್ಚೈವಾಶುಗಂತ್ಯತ್ವಾತ್ ಪುರುಷಃ ಪೂರ್ತಿಹೇತುತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಭವಂತಿ ಹಾಸ್ಯ ಪಶವ ಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಶವ ಏವ | ಅಜಾ

ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹುವಚನಂ

ಬಹುರೂಪತ್ವಾತ್ ಭಗವತಃ |

|| ಖಂಡ ೬ ||

ಅನುವಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸುಖಕಾರಿಯಾದುದರಿಂದ ಪಶುನಾಮಕ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು ಪಶುನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪಡೆದವನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. 'ಅಜಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಜ್ಞದ್ವಾರಾ ಸದ್ಗತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಅಜನಾಮಕ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕುರಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಉಣ್ಣೆಯ ಮೂಲಕ ಚಳಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅವಿನಾಮಕ. ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಸದ್ಗತಿ ಹೇತುವಾದುದರಿಂದ ಗೋನಾಮಕ. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಕುದುರೆ ಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತ ಅಶ್ವನಾಮಕ. ಅಭೀಷ್ಟಪೂರ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷನಾಮಕ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

'ಭವಂತಿ ಹಾಸ್ಯ ಪಶವಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಶವಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಶುಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಹೀಗೇ ಅಜಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಭಗವದ್ಭಾಷಕವಾದರೂ, ಭಗವಂತ ಬಹುರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಅಜಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹುವಚನ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು.

ವಿವರಣೆ—ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಪುರುಷನನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಗ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನೂ ಯಜ್ಞಪಶುವಾಗುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನೂ ಪಶುವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಜತಿ ಅನೇನೇತಿ, ಅಂಜತಿ ಅನೇನೇತಿ, ಯಜತಿ ಅನೇನೇತಿ ವಾ ಅಜಃ ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಿಂದ, ಅಜಶಬ್ದವು ಅಜಸ್ಥ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅವತೀತಿ ಅವಿಃ, ಗಮಯತೀತಿ ಗೌಃ, ಅಶು ವಾತೀತಿ ಅಶ್ವಃ, ಪೂರಯತೀತಿ ಪುರುಷಃ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಪರೋವರೀಯಃ ಸಾಮ ಉಪಾಸೀತ |

ಪ್ರಾಣೋ ಹಿಂಕಾರಃ | ವಾಕ್ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಚಕ್ಷುರುದ್ಗ್ರಿಧಃ | ಶ್ರೋತ್ರಂ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಮನೋ ನಿಧನಂ | ಪರೋವರೀಯಾಂಸಿ ವಾ ಏತಾನಿ |

ಪರೋವರೀಯೋ ಹಾಸ್ಯ ಭವತಿ ಪರೋವರೀಯಸೋ ಹ ಲೋಕಾನ್ ಜಯತಿ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಪರೋವರೀಯಃ ಸಾಮೋಪಾಸ್ತೇ | ಇತಿ ತು ಪಂಚವಿಧಸ್ಯ || ಖಂಡ 2 ||

ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪಂಚವಿಧ ಸಾಮಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ

ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಪಂಚರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಶ್ವಾಸವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ, ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಹಿಂಕಾರನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿರುವನು. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನಿರುವನು. ಚಕ್ಷುರ್ದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಸ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಉದ್ಗೀಢಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನಿರುವನು. ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕ ನಾಗಿ, ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧನಿರುವನು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮನೋನಾಮಕನಾಗಿ, ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಿಧನನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನಿರುವನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರೂಪಗಳೇ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪಂಚ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ರಕ್ಷಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಆ ಉಪಾಸಕನು ಎಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನಂತಾಸನಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪರಸ್ಮಾದುತ್ತಮಂ ಪ್ರೋಕ್ಷಂ ಪರೋ ಇತಿ ತತಃ ಪರಂ |

ಪರೋವರಂ ಪರಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರೋಕ್ಷಂ ಪಾರೋವರೀಯಕಂ ||

ಪರೋವರೀಯಾಂಸ್ಯೇತಾನಿ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ |

ತೇಷಾಂ ವಿಶೇಷೋ ನೈವಾಸ್ತಿ ಸದಾ ತಾನಿ ಸಮಾನಿ ಹಿ |

ಅತ್ಯುತ್ತಮೋತ್ತಮಾನ್ಯೇತಾನ್ಯನ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವತೋಽಪಿ ತು || ಇತಿ ಚ ||

ಪ್ರಾಣೋ ನೇತೃತ್ವತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ವಾಕ್ ಸರ್ವವಚನಾತ್ ಸದಾ |

ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ದರ್ಶನಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಶ್ರವಣಹೇತುತಃ |

ಮನೋ ಮಂತ್ರತ್ವತ್ವಾಸ್ಯ ಹೈಕ ಏವ ತು ಪಂಚಧಾ |

ಪರೋವರಿಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಯ ಭವತಿ ಸರ್ವಾಪೇಕ್ಷಿತದಾತ್ಮತ್ವಾತ್ |

|| ಖಂಡ ೭ ||

ಅನುವಾದ—ಪರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದನ್ನು ಪರೋ ಎನ್ನುವರು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದುದನ್ನು ಪರೋವರ ಎನ್ನುವರು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದುದನ್ನು ಪಾರೋವರೀಯಕ ಎನ್ನುವರು. ಲೋಕ, ವೃಷ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಎಲ್ಲ

ರೂಪಗಳೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೇ ಆಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. ಅವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲದಕ್ಕಿಂತ ಮಾತ್ರವೆ ಅವು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಂತು ಎಲ್ಲ ಮಾತುಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ವಾಕ್, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಚಕ್ಷುಸ್, ಕೇಳುವ ಶಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಶ್ರೋತ್ರ. ಮನನಶಕ್ತಿಪ್ರದ ನಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಮನೋನಾಮಕ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಪಂಚರೂಪ ನಾಗಿರುವನು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. 'ಪರೋವರೀಯೋ ಹಾಸ್ಯ ಭವತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ಅಂಥ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಫಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏಳುವಿಧ ಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಸಪ್ತವಿಧಸ್ಯ | ವಾಚಿ ಸಪ್ತವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ | ಯತ್ ಕಿಂಚ ವಾಚೋ ಹುಮಿತಿ ಸ ಹಿಂಕಾರಃ | ಯತ್ ಪ್ರೇತಿ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಯದೇತಿ ಸ ಆದಿಃ | ಯದುದಿತಿ ಸ ಉದ್ಗೀಥಃ | ಯತ್ ಪ್ರತಿತಿ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಯದುಪೇತಿ ಸ ಉಪದ್ರವಃ | ಯನ್ನೀತಿ ತನ್ನಿಧನಮ್ |

ದುಗ್ಧೇಽಸ್ಮೈ ವಾಗ್ ದೋಹಂ ಯೋ ವಾಚೋ ದೋಹೋಽನ್ನವಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ವಾಚಿ ಸಪ್ತವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೇ || ಖಂಡ ೮ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸಪ್ತರೂಪಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಸಪ್ತವಿಧ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಸಪ್ತವಿಧ ಸಾಮಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ಸಪ್ತರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹಿಂಕಾರವೆಂಬ ಸಾಮಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವನು. ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವನು, ಪ್ರ ಎಂಬ ವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವನು. ಆದಿ ಎಂಬ ಸಾಮಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವರಾಹನು ಆ ಎಂಬ ವರ್ಣದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವನು. ಉತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಉದ್ಗೀಥವೆಂಬ ಸಾಮಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣನಿರುವನು. 'ಪ್ರತಿ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ,

ಉಪದ್ರವನಾಮಕನೂ ತನ್ನಾಮಕ ಸಾಮಭಕ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಆದ ನರಸಿಂಹ ನಿರುವನು. ನಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣನಿರುವನು.

ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು, ಸಪ್ತವಿಧವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಸಪ್ತವಿಧಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ಸಪ್ತರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ, ವಾಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಗವಂತನು ವೇದದ ಫಲವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಆ ಉಪಾಸಕನು ಯಥೇಷ್ಟ ಅನ್ನ ಉಳ್ಳವನೂ, ಅನ್ನ ಭೋಗಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿ: ಕಲ್ಪಾದಿಹೇತುತ್ವಾತ್ ಕ್ರೋಡಾತ್ಮಾ ಕೇಶವ: ಸ್ವಯಂ |

ದುಷ್ಟೋಪದ್ರವಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ನಾರಸಿಂಹ ಉಪದ್ರವ: | ಇತಿ ಚ ||

ಹುಂಕಾರಸಹಿತೇ ವಾಕ್ಯೇ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತು ಸದಾ ಸ್ಥಿತಃ |

ಆಕಾರಯುಕ್ತೇ ವಾರಾಹೋ ವಾಸುದೇವಃ ಪ್ರಸಂಯತೇ |

ನಾರಾಯಣಸ್ತಥೋದ್ಯುಕ್ತೇ ಪ್ರತಿಯುಕ್ತೇನಿರುದ್ಧಕಃ |

ಉಪಯುಕ್ತೇ ನೃಸಿಂಹಶ್ಚ ನೀತಿ ಸಂಕರ್ಷಣಸ್ತಥಾ |

ಅಭಾವೇ ಯಾವದೇತೇ ಸ್ಯುಸ್ತಾವತ್‌ತದ್ವೈವತಂ ಸ್ಮೃತಂ |

ಏವಂ ಸಪ್ತವಿಧಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಯ ಉಪಾಸ್ಮೇ ಸದಾ ವಿಭುಮ್ |

ವಾಜ್ಞಾಮಾ ಭಗವಾಂಸ್ತಸ್ಯ ಭವೇತ್ಸರ್ವಾರ್ಥದೋಹಕೃತ್ | ಇತಿ ಚ ||

|| ಖಂಡ ೮ ||

ಅನುವಾದ—ಕಲ್ಪಾದಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ, ವರಾಹರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತ ಸ್ವಯಂ ಆದಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದುರ್ಜನರಿಗೆ ಉಪದ್ರವ ಉಂಟು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನರಸಿಂಹನು ಉಪದ್ರವ ನಾಮಕ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಹುಂಕಾರಸಹಿತ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಇರುತ್ತಾನೆ. 'ಅ'ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರಾಹ. 'ಪ್ರ'ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವ, ಉತ್ ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ, ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧ, ಉಪ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ, ನಿ ಎಂಬ ವರ್ಣಯುಕ್ತವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹುಂಕಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಇದ್ದು ನಡುವೆ ಆ ವರ್ಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಎಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣವು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗು ತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಆರಂಭದಲ್ಲಿದ್ದ ವರ್ಣದ ದೇವತೆ ಇರುವುದೆಂದು

ಸ್ಮೃತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸಪ್ತರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ವಾಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾಗುವನು.

ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಸಪ್ತರೂಪಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಲ್ವಮುಮಾದಿತ್ಯಂ ಸಪ್ತವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ |

ಸರ್ವದಾ ಸಮಃ ತೇನ ಸಾಮ | ಮಾಂ ಪ್ರತಿ ಮಾಂ ಪ್ರತೀತಿ ಸರ್ವೇಣ

ಸಮಃ ತೇನ ಸಾಮ | ತಸ್ಮಿನ್ನಿಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಅನ್ವಾಯತ್ತಾನೀತಿ

ವಿದ್ಯಾತ್ |

ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾಗಿರುವ, ಸಪ್ತರೂಪ ಉಳ್ಳ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ, 'ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖ' ಎಂದು ಸಮವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಧ್ಯಾಯೇದಾದಿತ್ಯನಾಮಕಂ |

ಸಪ್ತರೂಪಂ ಸಾಮ ಚಾಸೌ ಸರ್ವದಾ ಸಮರೂಪತಃ |

ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮಾಂ ಪ್ರತೀತ್ಯೇವ ದೃಷ್ಟಿಸಾಮ್ಯಾಚ್ಚ ಸಾಮ ಸಃ |

ದೃಷ್ಟಿಸಾಮ್ಯಂ ಮಂಡಲಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಸ್ಯ ಚ ಕಾರಣಂ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವಾಣೈವಾಶ್ರಿತಾನಿ ಹಿ |

ಅನುವಾದ—ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಸಪ್ತರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಏಳು ರೂಪ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮಾನವಾದ ಸಪ್ತರೂಪ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಸಾಮ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ 'ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖ' ಎಂದು ಸಮಾನವಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದಲೂ ಸಾಮ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯದ್ಯಪಿ 'ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖ' ಎಂದು ಕಾಣುವುದು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೇ ಆದರೂ ಅದಕ್ಕಾದರೂ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ, ಅವನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಾಮ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಯತ್ ಪುರೋದಯಾತ್ ಸ ಹಿಂಕಾರಃ | ತದಸ್ಯ

ಪಶವೋಽನ್ವಾಯತ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಹಿಂಕುವಂತಿ | ಹಿಂಕಾರ ಭಾಜಿನೋ
ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ |

ಅಥ ಯತ್ ಪ್ರಥಮೋದಿತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ತದಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಾ
ಅನ್ವಾಯತ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತೇ ಪ್ರಸ್ತುತಿ ಕಾಮಾಃ ಪ್ರಶಂಸಾಕಾಮಾಃ |
ಪ್ರಸ್ತಾವಭಾಜಿನೋ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ |

ಅಥ ಯತ್ ಸಂಗವವೇಲಾಯಾಂ ಸ ಆದಿಃ | ತದಸ್ಯ ವಯಾಂಸಿ
ಅನ್ವಾಯತ್ತಾನಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ತಾನ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇಽನಾರಂಬಣಾನ್ಯಾದಾಯ
ಆತ್ಮಾನಂ ಪರಿಪತಂತಿ | ಆದಿಭಾಜಿನೋ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ |

ಅಥ ಯತ್ಸಂಪ್ರತಿ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸ ಉದ್ಗಿಥಃ | ತದಸ್ಯ ದೇವಾ
ಅನ್ವಾಯತ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತೇ ಸತ್ತಮಾಃ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾನಾಮ್
ಉದ್ಗಿಥಭಾಜಿನೋ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ |

ಅಥ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಮಧ್ಯಂದಿನಾತ್ ಪ್ರಾಗಪರಾಹ್ಲಾತ್ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ |
ತದಸ್ಯ ಗರ್ಭಾ ಅನ್ವಾಯತ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತೇ ಪ್ರತಿಹೃತಾಃ ನಾವಪದ್ಯಂತೇ |
ಪ್ರತಿಹಾರಭಾಜಿನೋ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ |

ಅಥ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಅಪರಾಹ್ಲಾತ್ ಪ್ರಾಗಸ್ತಮಯಾತ್ ಸ ಉಪದ್ರವಃ |
ತದಸ್ಯಾಽರಣ್ಯಾ ಅನ್ವಾಯತ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತೇ ಪುರುಷಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕಕ್ಷಂ
ಶ್ಚಬ್ರಮಿತ್ಯುಪದ್ರವಂತಿ | ಉಪದ್ರವ ಭಾಜಿನೋ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ |

ಅಥ ಯತ್ ಪ್ರಥಮಾಸ್ತಮಿತೇ ತನ್ನಿಧನಂ | ತದಸ್ಯ
ಪಿತರೋಽನ್ವಾಯತ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತಾನ್ ನಿ ದಧತಿ | ನಿಧನ ಭಾಜಿನೇ
ಹೈತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ | ಏವಂ ಖಿಲ್ವಮುಮಾದಿತ್ಯಂ ಸಪ್ತವಿಧಂ
ಸಾಮೋಪಾಸ್ತೇ |

|| ಖಂಡ ೯ ||

ಸೂರ್ಯೋದಯದ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರ ಎಂಬ ಸಾಮಭಕ್ತಿ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಎಲ್ಲ ಪಶುಗಳೂ ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನೇ
ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಹಿಂಕಾರನಾಮಕ
ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪವನ್ನು ಪಶುಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಮ್ ಎಂದು ಶಬ್ದ
ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಸೂರ್ಯೋದಯದ ಪ್ರಥಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿ-
ಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಈ ರೂಪವನ್ನು
ಮನುಷ್ಯರು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ
ಪ್ರಸ್ತಾವವೆಂಬ ವಾಸುದೇವರೂಪವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯರು
ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರೂ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ
ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ಸೂರ್ಯೋದಯದ ನಂತರ ಆರು ಘಳಿಗೆಯಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಘಳಿಗೆಯ
ವರೆಗಿನ ಕಾಲವು ಸಂಗವಕಾಲ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಆದಿ ಎಂಬ
ಸಾಮಭಕ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಆದಿನಾಮಕನಾದ ವರಾಹ. ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ
ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಆ ವರಾಹರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ.
ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಆದಿ ಎಂಬ ವರಾಹರೂಪವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರು
ವುದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮನ್ನು
ತಾವೇ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾರುತ್ತವೆ.

ಈಗ ಅಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಉದ್ಗೀಢಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ
ನಾರಾಯಣ, ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಆ ರೂಪವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು
ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ
ನಾರಾಯಣ ರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿರುವು
ದರಿಂದ, ಆ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂತತಿಯವರಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಂಧರ್ವಾದಿ
ಗಳೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ನಂತರ ಅಪರಾಹ್ನಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು,
ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧ, ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ
ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಆರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ
ಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಆ ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂಬ
ಅನಿರುದ್ಧರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಗರ್ಭಸ್ಥ ಜೀವರು ಮೊದಲು
ಪಿತೃದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದು ನಂತರ ಮಾತೃದೇಹಕ್ಕೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟರೂ ನಾಶಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ
ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅಪರಾಹ್ನದ ನಂತರ ಅಸ್ತಮಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವಂತನು ಉಪದ್ರವವೆಂಬ ಸಾಮಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಉಪದ್ರವ
ನಾಮಕನಾದ, ನಾರಸಿಂಹ, ಎಲ್ಲ ವನ್ಯಮೃಗಗಳು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಸಾಮನಾಮಕ

ಭಗವಂತನ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪದ್ರವನಾಮಕ ನರಸಿಂಹರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮಾನವರನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಮೃಗಗಳು, ಕಾಡುಗಳಿಗೂ, ಗುಹೆಗಳಿಗೂ ಓಡಿಹೋಗುತ್ತವೆ.

ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯದ ಪ್ರಥಮಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ನಿಧನವೆಂಬ ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಿಧನನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಈ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ನಿಧನನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪವನ್ನು ಪಿತೃಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡಪ್ರದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಯಾರು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತರೂಪಿ ಸಾಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉದಯಾತ್ ಪೂರ್ವಮೇವಾಸೌ ಭವೇತ್ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕಃ |

ಪಶ್ಚಾಧಾರಸ್ತದಾತ್ಮಾಸೌ ವಾಸುದೇವಸ್ತಥೋದಯೇ |

ಆಶ್ರಯಶ್ಚ ನೃಣಾಂ ತತ್ರ ವರಾಹಃ ಸಂಗವೇ ತು ಸಃ |

ತತ್ರ ಪಕ್ಷ್ಯಾಶ್ರಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ತಥಾ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ |

ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸ ಆಧಾರೋ ದೇವಾನಾಂ ಚ ತತಃ ಪರಂ |

ಅನಿರುದ್ಧಃ ಸ ಆಧಾರೋ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನಾಂ ಸದೈವ ಹಿ |

ತತಃ ಪರಂ ನೃಸಿಂಹಾಖ್ಯಃ ಸ ಅರಣ್ಯಾಶ್ರಯೋ ಮತಃ |

ಅಥಾಸ್ತಮಿತ ವೇಲಾಯಾಂ ಸ ಸಂಕರ್ಷಣ ಈರಿತಃ |

ಆಶ್ರಯಃ ಸ ಪಿತೃಣಾಂ ಚ ಸಪ್ತಾತ್ಮಕಮುಪಾಸ್ಯ ತಂ |

ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಪರಮಂ ಸ್ಥಾನಂ ಮುಕ್ತಃ ಸಂಸಾರಸಾಗರಾತ್ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಉದಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ನಾಮಕನಾಗಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ಆಗ ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ ಎಲ್ಲ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಆಧಾರ. ಹಾಗೆಯೇ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕ ವಾಸುದೇವ. ಆಗ ಅವನೇ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ ಆಗಿರುವನು. ಸಂಗವಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರಾಹನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ಆಗ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನಾಮಕನು ನಿಯಾಮಕ. ಆಗ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಅನಂತರ ಅಪರಾಹ್ನದ ವರೆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧನು ನಿಯಾಮಕ. ಆಗ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಗರ್ಭಸ್ಥಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಅನಂತರ ಅಸ್ತಮಯದ ವರೆಗಿನ

ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನಾಮಕನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅವನು ವನ್ಯಮೃಗಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಅನಂತರ ಅಸ್ತಮಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣನು ನಿಯಾಮಕನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಗ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಹೀಗೆ ಸಪ್ತರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು ಸಂಸಾರಸಾಗರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಉತ್ತಮಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಹಿಂಕಾರನಾಮಾನಾಮಾಶ್ರಿತತ್ವಾತ್ ಹಿಂಕುರ್ವಂತಿ | ಪ್ರಸ್ತಾವಾ-
ಶ್ರಯತ್ವಾತ್ | ಪ್ರಸ್ತುತಿಕಾಮಾಃ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಮಾಃ ಪ್ರಶಂಸಾಕಾಮಾಶ್ಚ |
ಪ್ರಾರಂಭಾವತಾರತ್ವಾತ್ ಪ್ರಶಂಸಾದೇವತಾತ್ವಾಚ್ಚ ತಸ್ಯ | ಸರ್ವಾ-
ಧಾರತ್ವಾತ್ ವರಾಹಸ್ಯ ತದಾಧಾರಾಣಾಂ ಪಕ್ಷಿಣಾಮನಾಧಾರೇಣೈವ
ಗಮನಂ | ನಾರಾಯಣನಾಮಾರ್ಥತ್ವೇನ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ತ್ಯೋ-
ಪಾಸನಾದೇವ ಸರ್ವೋತ್ತಮಾ ದೇವಾಃ | ಇತರ ಮೂರ್ತಿನಾಮಪಿ
ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ತ್ಯೋಪಾಸನೇ ನಾರಾಯಣೋಪಾಸನಮೇವ ಭವತಿ |
ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ತ್ಯರ್ಥತ್ವಾನ್ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದಸ್ಯ |

ಅನುವಾದ—ಹಿಂಕಾರನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಮಧೇನು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಹಿಂ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆಧುನಿಕ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅದೇ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳೂ ಕೂಡ ಹಿಂ ಎಂದು ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮನುಷ್ಯರು ಪ್ರಸ್ತುತಿ ಕಾಮರು, ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರು ಮತ್ತು ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಬಯಸುವವರು. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಸುದೇವನು ಪ್ರಾರಂಭದ ಅವತಾರ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಂಸೆಯ ದೇವತೆ. ವರಾಹನು ಎಲ್ಲ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹಾರುತ್ತವೆ. ಸಮಸ್ತಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವು ನಾರಾಯಣಶಬ್ದಾರ್ಥ ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರು. ಮಧ್ವಾದಿ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವಾದಿ ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದೂ ನಾರಾಯಣೋಪಾಸನೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ವಾದಿವಿದ್ಯೆಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಪದಪ್ರಾಪ್ತಿ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—ಉದ್ಗೀಢನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತಮರೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪಶುಗಳೂ ಕೂಡ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳೇ ಉತ್ತಮ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಬರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಚಾರ್ಯರು ಉದ್ಗೀಢಭಾಜಿನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದ್ಗೀಢೋಪಾಸಕರೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದ್ಗೀಢನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದುದು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವೇನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತಮರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನಿರುದ್ಧಾಶ್ರಯತ್ವಾತ್ ಗರ್ಭಾಣಾಂ ಪಿತುಃ ಶರೀರಾದನ್ಯತ್ರ ಪ್ರತಿಹೃತಾ ಅಪಿ ನ ವಿನಶ್ಯಂತಿ | ವರ್ಧಂತೇ ಚ ತತ್ತ್ವವ | ಅನ್ಯದ್ವಿ ಭುಕ್ತಂ ಜೀರ್ಯತ ಏವ | 'ಧಾತಾ ಗರ್ಭಂ ದಧಾತು ತೇ' ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ | ಧಾತಾ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ಅನಿರುದ್ಧಃ |

ವಿಷ್ಣುಸ್ವ ಸ್ವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಧಾತಾ ಇತಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಯೋ

ಹ್ಯುಚ್ಯಂತೇ |

ಯೋನಿಕ್ಲ್ಯಪ್ತಿರ್ವಾಸುದೇವಾದ್ ರೂಪಂ ಸಂಕರ್ಷಣಾದ್ ಭವೇತ್ |

ಆಸೇಕ ಕರ್ಮ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದ್ ಅನಿರುದ್ಧಾಚ್ಚ ಧಾರಣಂ | ಇತಿ ಚ |

ವ್ಯಾಪ್ತೇರ್ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಸುದೇವಃ ತ್ವಷ್ಟಾ ತ್ವೇಷಾತ್ ದ್ವಿತೀಯಕಃ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪಾತಾತ್ ನಿಷೇಕಃ ಪಾತನಂ ತತಃ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಧಾತಾ ಧಾರಣಕರ್ಮತಃ |

ಅನಿರುದ್ಧ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಕೃಷ್ಣರಾಮೌ ತಥಾಶ್ವಿನೌ || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವರು ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ತಂದೆಯ ಶರೀರದಿಂದ ತಾಯಿಯ ಶರೀರಕ್ಕೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟರೂ ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ತಾಯಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ತಾಯಿಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲ್ಲ, ತಾಯಿಯ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಅನ್ನಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದು ಸರ್ವಾನುಭವ ಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ! ಅನಿರುದ್ಧನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಧಾತಾ ಗರ್ಭಂ ದಧಾತು ತೇ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತಾ ಎಂದರೆ ಅನಿರುದ್ಧನೇ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ವಿಷ್ಣುರ್ಯೋನಿಂ ಕಲ್ಪಯತು ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಿ ಪಿಂಶತು | ಆಸಿಂಚತು ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಧಾತಾ ಗರ್ಭಂ ದಧಾತು ತೇ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣು, ತ್ವಷ್ಟಾ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಧಾತಾ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಯೋನಿ ಶುದ್ಧಿ, ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನ ಶರೀರೋತ್ಪತ್ತಿ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ ಪ್ರಸವ, ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದ ಗರ್ಭದ ಧಾರಣ ಪೋಷಣೆಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ ಎಂದೂ ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ತ್ವಷ್ಟಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಪ್ತಾರ್ಥಕವಾದ ವಿಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತ ನಾದ್ದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನೇ ಅರ್ಥ. ದೀಪ್ಯರ್ಥಕ ತ್ವಿಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ತ್ವಷ್ಟು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ್ದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನೇ ಅರ್ಥ, ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಗರ್ಭದಿಂದ ಹೊರಗೆಡಹುವವನು ಪ್ರಜಾಪತಿ. 'ಆ ಸಿಂಚತು' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಿಷೇಕವೆಂದರೆ, ಗರ್ಭದಿಂದ ಜೀವನನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ, ಗರ್ಭಧಾರಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಧಾತಾ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. "ಗರ್ಭಂ ತೇ ಅಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ಆದಾತ್ತಾಂ" ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನೌ ಎಂದರೆ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ರಾಮಾ ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು, ತ್ವಷ್ಟಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಕ್ಷಶ್ವಭ್ರೇ ನೃಸಿಂಹಸ್ಯ ಸದಾಽವಸ್ಥಿತಿಕಾರಣಾತ್ |

ದ್ರವಂತಿ ಕಕ್ಷಶ್ವಭ್ರಾಭ್ಯಾಂ ತದಜ್ಞಾನೇಽಪಿ ರಕ್ಷಣಾತ್ |

ಮೃಗಾ ಭೀತಾ ಯತಸ್ತೇಷಾಂ ನೃಸಿಂಹಸ್ತಾ ಶ್ವಯಃ ಸದಾ |

ಪಿತೃಣಾಮಾಶ್ರಯೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಂಕರ್ಷಣ ಉದಾಹೃತಃ |

ಅತಸ್ತಾನ್ ಪ್ರತಿ ಪಿಂಡಾದೀನ್ ನಿದಧತ್ಯಜ್ಞಕಾ ಅಪಿ |

ಅನ್ಯಥಾ ತತ್ ಮೃತಾನಾಂ ತು ಕುತ ಏವೋಪತಿಷ್ಠತಿ | ಇತಿ ಚ ||

ನ ರೂಪಾಣಾಂ ವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ಗುಣತೋ ನಾಮತೋಽಪಿ ವಾ |

ತಥಾಪಿ ತತ್ರಿಯಂ ನಾಮ ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಸ್ಮೃ ಹ |

ವಿಶೇಷತಃ ಸಮಸ್ತಾನಾಂ ನಾಮ್ನಾಂ ತಸ್ಯಾರ್ಥ ಏವ ತು |

ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಗುಣೈಃ ಪೂರ್ತಿನಾಮಸಾಮ್ಯಂ ತದಾ ತಥಾ | ಇತಿ ಚ |

ನಾಮೋ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೈಃ ಪೂರ್ತಿಂ ಹಿ ದೇವತಾಃ |

ವಿಜ್ಞಾಯಾರ್ಥಮುಪಾಸ್ಮೈವ ಸರ್ವಾಧಿಕ್ಯಮವಾಪಿರೇ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ವನ್ಯಮೃಗಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ನರಸಿಂಹನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅರಣ್ಯ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ನೋಡಿ ಹೆದರಿದ ಮೃಗಗಳು ಅರಣ್ಯ ಗುಹೆಗಳ ಕಡೆಗೆ, ಅಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನಿರುವನೆಂಬ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಓಡುತ್ತವೆ. ಮೃಗಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರಣ್ಯ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹನೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಕನು ಹೊರತು, ಕೇವಲ ಅರಣ್ಯ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಆಶ್ರಯ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞರೂ ಕೂಡ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡಾದಿ ಪ್ರದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮೃತರಾದ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಪಿಂಡಾದಿ ದೊರೆಯುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಗುಣದಿಂದಾಗಲೀ, ನಾಮಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ನಾರಾಯಣನಾಮವು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳಿಗಿಂತ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರಿಯ, ಅಥವಾ ಭಗವಂತನ ಇತರ ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳಿಗೂ ನಾರಾಯಣನಾಮದ ಅರ್ಥವಾದ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ಅರ್ಥ ಎಂದು ತಿಳಿದಾಗ, ಇತರ ಸಮಸ್ತನಾಮಗಳಿಗೆ ಒಂದು ನಾರಾಯಣನಾಮದ ಸಾಮ್ಯ ಬರಬಹುದು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ನಾರಾಯಣ ನಾಮದ ಅರ್ಥವಾದ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ತಿಳಿದು, ಅದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿಯೇ ದೇವತೆಗಳು ಇತರ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದರು, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಸಪ್ತವಿಧಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಶ್ರೀಹರಿಯ ರೂಪಗಳು ಸಮ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಖಲ್ವಾತ್ಮಸಂಮಿತಂ ಅತಿಮೃತ್ಯು ಸಪ್ತವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ | ಹಿಂಕಾರ ಇತಿ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ | ಪ್ರಸ್ತಾವ ಇತಿ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ | ತತ್ ಸಮಂ | ಆದಿರಿತಿ ದ್ವ್ಯಕ್ಷರಂ | ಪ್ರತಿಹಾರ ಇತಿ ಚತುರಕ್ಷರಂ | ತತ್ ಇಹೈಕಂ ತತ್ ಸಮಂ | ಉದ್ಗಿಥ ಇತಿ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ | ಉಪದ್ರವ ಇತಿ ಚತುರಕ್ಷರಂ | ತ್ರಿಭಿಸ್ತ್ರಿಭಿಃ ಸಮಂ ಭವತಿ | ಅಕ್ಷರಮತಿಶಿಷ್ಯತೇ | ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ ತತ್ ಸಮಂ | ನಿಧನಮಿತಿ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ | ತತ್ ಸಮಮೇವ ಭವತಿ | ತಾನಿ ಹ ವಾ ಏತಾನಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿರಕ್ಷರಾಣಿ |

ತನ್ನಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಸಮನಾದ, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ಮೃತ್ಯು ರಹಿತನಾದ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಸಪ್ತರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ವಾಚಕವಾದ 'ಹಿಂಕಾರ'ವು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಬಲವಾಚಕವಾದ ಮೂರು ಅಕ್ಷರ ಉಳ್ಳದ್ದು. ವಾಸುದೇವವಾಚಕವಾದ

‘ಪ್ರಸ್ತಾವ’ವೂ ವಾಸುದೇವನ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಬಲವಾಚಕವಾದ ಮೂರು ಅಕ್ಷರ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಸಮ. ವರಾಹವಾಚಕವಾದ ‘ಆದಿ’ ಪದವು ಎರಡು ಅಕ್ಷರ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಅನಿರುದ್ಧ ವಾಚಕವಾದ ‘ಪ್ರತಿಹಾರ’ ಪದ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಪ್ರತಿಹಾರ ಪದದಿಂದ ಪ್ರ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಕ್ಷರವನ್ನು “ಆದಿ” ಪದದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಎರಡು ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಲವಾಚಕವಾದ ಮೂರು ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗಿ ಅವೆರಡೂ ನಾಮಗಳೂ, ಸಮವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವರಾಹ ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪಗಳೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನ, ನಾರಾಯಣವಾಚಕವಾದ ಉದ್ಗೀಥವು ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ನರಸಿಂಹವಾಚಕವಾದ ‘ಉಪದ್ರವ’ವು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಉತ್, ಗೀ, ಥ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮತ್ತು ಉ, ಪ, ದ್ರ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಎರಡೂ ನಾಮಗಳು ಸಮ. ಮತ್ತು ಅವು ಹೇಳುವ ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಲಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ, ನರಸಿಂಹರೂಪಗಳೆರಡೂ ಸಮಾನ. ವಃ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಉಳಿಯುವುದು. ಕ್ಷೀರಸಾಗರಶಾಯಿ ನಾರಾಯಣವಾಚಕವಾದ ಆ ನಾಮವೂ ವ್, ಅ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗವೆಂಬ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಬಲವಾಚಕವಾದ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಅದೂ ಇತರ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಶಾಯಿ ರೂಪವೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವೆ. ಸಂಕರ್ಷಣವಾಚಕವಾದ ‘ನಿಧನ’ನಾಮದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಬಲವಾಚಕವಾದ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದೂ ಕೂಡ ಇತರ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣ ರೂಪವೂ ಬೇರೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವೇ. ಹಿಂಕಾರಾದಿ ಏಳು ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು. ವಃ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ. ಆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೂ ನಾಶರಹಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಅಕ್ಷರನಾಮಕವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಭಗವನ್ನೂರ್ತಿಗಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ಯಾನ್ಯಃ ಸದೃಶೋ ನಾಸ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಾಣಿ ಸಮಾನಿ ಚ

ಸ ಆತ್ಮಸಮ್ಮಿತೋ ವಿಷ್ಣುರತಿಮೃತ್ಯುರಮೃತ್ಯುತಃ |

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಪ್ತಧಾ ಸ್ಥಿತಃ |

ಸಮಾನಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಲೈಸ್ತಥಾ |

ಜ್ಞಾನಾದಿತ್ರಯವಾಚೀನಿ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಾಣ್ಯಪಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಹಿಂಕಾರಾದೀನಿ ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |

ಆದಿನಾಮ್ನು ಪ್ರಕಾರಸ್ತು ಯೋಜ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತಿಹಾರತಃ |
 ತೇನ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಮೇವ ಸ್ಯಾತ್ ನಾಮದ್ವಯಮಪಿ ಪ್ರಭೋಃ |
 ಉಪದ್ರವೇ ತು ವಃಕಾರೋ ಯದ್ಯಪಿ ವ್ಯತಿರಿಚ್ಯತೇ |
 ನಾಮ ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈವ ಸೋಽಪಿ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿನಃ |
 ವ್ಯಂಜನಸ್ವರಸರ್ಗೈಸ್ತು ಸೋಽಪಿ ಜ್ಞಾನಾದಿವಾಚಕಃ |
 ತ್ರಿವರ್ಣತ್ವಾತ್ ಸಮಃ ಸೋಽಪಿ ಜ್ಞಾನಾದ್ಯೈಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಅನುವಾದ—ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸದೃಶರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಮಾನ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಆತ್ಮ ಸಮ್ಮಿತ. ಅಂದರೆ ತನಗೆ ಮಾತ್ರ ತಾನು ಸಮಾನ. ಮೃತ್ಯುವೇ ಇಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವನು ಅತಿಮೃತ್ಯು, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ವಾಸುದೇವ, ವರಾಹ, ನಾರಾಯಣ, ಅನಿರುದ್ಧ, ನರಸಿಂಹ, ಸಂಕರ್ಷಣ ಎಂದು ಏಳು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವವನು. ಆ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಜ್ಞಾನ, ಆನಂದ, ಬಲಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನ, ಏಕೆಂದರೆ, ಮೂರು ಮೂರು ವರ್ಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಹಿಂಕಾರಾದಿ ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳೂ ಭಗವಂತನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಆನಂದ ಬಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ನಾಮದಲ್ಲೂ ಮೂರು ಮೂರು ವರ್ಣಗಳು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆದಿ ಎಂಬ ನಾಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಹಾರನಾಮದಿಂದ ಪ್ರವರ್ಣಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಅವರೆಡೂ ನಾಮಗಳು ಮೂರು ಮೂರಕ್ಷರಗಳದ್ದಾಗುವವು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೂ ಯದ್ಯಪಿ ಉಪದ್ರವ ಎಂಬ ನಾಮದಲ್ಲಿ ವಃ ಎಂಬ ವರ್ಣವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಉಳಿಯುವುದು. ಆದರೆ ಅದೂ ಕೂಡ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿಯಾಯದ ನಾರಾಯಣನ ನಾಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಆ 'ವಃ' ಎಂಬ ವರ್ಣವೂ ಕೂಡ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮೂರು ವರ್ಣ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಜ್ಞಾನ ಆನಂದ ಬಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು, ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಆ ನಾರಾಯಣನೂ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಇತರ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಕವಿಂಶತ್ಯಾಽಽದಿತ್ಯಮಾಪ್ನೋತಿ | ಏಕವಿಂಶೋ ವಾ
 ಇತೋಽಸಾವಾದಿತ್ಯಃ | ದ್ವಾವಿಂಶೇನ ಪರಮಾದಿತ್ಯಾಜ್ಜಯತಿ | ತನ್ನಾಕಂ
 ತದ್ವಿಶೋಕಂ |

ನಿಧನ ಎಂಬ ನಾಮದಲ್ಲಿರುವ ನ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅಕ್ಷರದಿಂದ

ವಾಚ್ಯನಾದ ಕಲ್ಪಿಯ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಪಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಕನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನ ದೇಹದ ಹಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೇಶವದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಪಿಯು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಶಾಯಿ ನಾರಾಯಣನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ, ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಆಚೆ ಇರುವ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರಗತ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆ ರೂಪವು ಸ್ವಯಂ ದುಃಖರಹಿತ ಮತ್ತು ಭಕ್ತರ ದುಃಖ ನಿವಾರಕ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಆಯಾ ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಆಯಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಃ ಕಾರಾರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ನೋಽಬಿಶ್ವಯನಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಏಕವಿಂಶಾರ್ಣವಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ನೋಽಸೌ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲೇ |

ಅನುವಾದ—ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ವಃ ಎಂಬ ವರ್ಣದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕ್ಷೀರಾಬಿಶ್ವಶಾಯಿ ನಾರಾಯಣನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ 'ನ' ಎಂಬ ವರ್ಣದ ಅರ್ಥೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ಕಲ್ಪಿರೂಪ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿಂಕಾರಾದಿ ಅಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವಂತನ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ರೂಪಗಳು

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ದ್ವಾವಿಂಶದ್ರೂಪವಾನ್ ಯತಃ |

ತಾನ್ಯೇವ ಸಪ್ತ ರೂಪಾಣಿ ವಿಭಿದ್ಯಂತೇ ತ್ರಿಧಾ ತ್ರಿಧಾ |

ಏಕಃ ಪಯೋಽಬಿಶ್ವಯನಃ ಇತಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ಪ್ರಭೋಃ |

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದ್ಯಾಸ್ತು ಚತ್ವಾರೋ ದ್ವಿಷ್ಣಾಸೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |

ತ್ರಿಶಃ ತ್ರಿಶಃ ಕೇಶವಾದ್ಯಾ ವಸಂತಾದಿಷು ಪಂಚಮಃ |

ರೂಪದ್ವಯಂ ತು ಷಷ್ಠಸ್ಯ ಸ್ಥಿತಂ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಪಂಚಕಂ |

ತೃತೀಯಂ ಪೃಥಿವೀಸಂಸ್ಥಂ ಚಾಮಾದಾಗ್ನ್ಯಾಖ್ಯಮೇವ ತತ್ |

ಅಂತರಿಕ್ಷ ದ್ಯು ಸೂರ್ಯೇಷು ಸಪ್ತಮಸ್ಯ ತ್ರಿಧಾ ತನುಃ |

ರಾಮಃ ಕೃಷ್ಣಃ ಕಲ್ಪಿರಿತಿ ತಜ್ಜ್ಞಾನಾತ್ ತಾನ್ಯವಾಪ್ಯ ಚ |

ದ್ವಾವಿಂಶೇನ ಪಯೋಬಿಧ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ರೂಪಮಕ್ಷರಂ |

ಏತದ್ ದ್ವಾವಿಂಶಕಂ ರೂಪಂ ನಾಕಂ ಚಾಸುಖವರ್ಜನಾತ್ |

ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ವಿಶೋಕಂ ಶೋಕನಾಶನಾತ್ |

ಇತಿ ಸಾಮಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಆ ಸಪ್ತರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನೇ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆ ಏಳು ರೂಪಗಳು ಒಂದೊಂದು ಮೂರು ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿಯಾದ ನಾರಾಯಣ ರೂಪ. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ವಾಸುದೇವ, ವರಾಹ, ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು ಒಂದೊಂದು ಮೂರು ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿ ಕೇಶವಾದಿ ದ್ವಾದಶರೂಪಗಳಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿವೆ. ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿದ ಅನಿರುದ್ಧ ವೆಂಬ ಪಂಚಮರೂಪ ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ನರಸಿಂಹನ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಐದು ರೂಪಗಳು, ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳಾಗಿ, ವಸಂತಾದಿ ಐದು ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ನರಸಿಂಹನ ಮೂರನೇ ರೂಪವು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಪರಶುರಾಮನಾಮಕ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಏಳನೆಯ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪವು, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಕಲ್ಕಿ ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗಿ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ರೂಪಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ರೂಪಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬಳಿಕ 'ಯಾವಚ್ಛೇತಂ ನ ಗಚ್ಛತಿ | ಯೋಗೀ ತಾವನ್ನ ಮುಕ್ತಃಸ್ಯಾತ್' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರ, ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೇ ರೂಪದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶರಹಿತವಾದ, ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಆ ರೂಪವು ದುಃಖರಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಾಕ ಎನಿಸಿದೆ. ಕ ಎಂದರೆ ಸುಖ, ಅಕ ಎಂದರೆ ದುಃಖ, ಅದು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ 'ನಾಕ'. ಭಕ್ತರ ಶೋಕ ನಿವಾರಕವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೋಕ ಎಂದು ಸಾಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಭಗವಂತನ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ರೂಪಗಳ ವಿವರ ಹೀಗಿದೆ—

೧.	೧	ಚೈತ್ರ	ಕೇಶವಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ	ಹಿಂ
೨.	೨	ವೈಶಾಖ	ನಾರಾಯಣಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ	ಕಾ
೩.	೩	ಜ್ಯೇಷ್ಠ	ಮಾಧವಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ	ರಃ
೪.	೪	ಆಷಾಢ	ಗೋವಿಂದ ವಾಸುದೇವ	ಪ್ರ
೫.	೫	ಶ್ರಾವಣ	ವಿಷ್ಣು ವಾಸುದೇವ	ಸ್ತಾ
೬.	೬	ಭಾದ್ರಪದ	ಮಧುಸೂದನ ವಾಸುದೇವ	ವಃ

೭.	೭	ಆಶ್ವಯುಜ	ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ವರಾಹ	ಆ
೮.	೮	ಕಾರ್ತಿಕ	ವಾಮನ ವರಾಹ	ದಿಃ
೯.	೯	ಮಾರ್ಗಶಿರ	ಶ್ರೀಧರ ವರಾಹ	ಪ್ರ
೧೦.	೧೦	ಪೌಷ	ಹೃಷೀಕೇಶ ನಾರಾಯಣ	ಉತ್
೧೧.	೧೧	ಮಾಘ	ಪದ್ಮನಾಭ ನಾರಾಯಣ	ಗೀ
೧೨.	೧೨	ಫಾಲ್ಗುನ	ದಾಮೋದರ ನಾರಾಯಣ	ಧಃ
೧೩.	೧	ವಸಂತ	ಮತ್ಸ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ	ತಿ
೧೪.	೨	ಗ್ರೀಷ್ಮ	ಕೂರ್ಮ ಅನಿರುದ್ಧ	ಹಾ
೧೫.	೩	ವರ್ಷ	ವರಾಹ ಅನಿರುದ್ಧ	ರಃ
೧೬.	೪	ಶರತ್	ನೃಸಿಂಹ ನೃಸಿಂಹ	ಉ
೧೭.	೫	ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರ	ವಾಮನ ನೃಸಿಂಹ	ಪ
೧೮.	೧	ಪೃಥಿವಿ	ಭಾರ್ಗವ ನೃಸಿಂಹ	ದ್ರ
೧೯.	೨	ಅಂತರಿಕ್ಷ	ರಾಮ ಸಂಕರ್ಷಣ	ನಿ
೨೦.	೩	ದ್ಯುಲೋಕ	ಕೃಷ್ಣ ಸಂಕರ್ಷಣ	ಧ
೨೧.	೪	ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ	ಕಲ್ಪಿ ಸಂಕರ್ಷಣ	ನಂ
೨೨.	೫	ಕ್ಷೀರಸಾಗರ	ನಾರಾಯಣ ಸಂಕರ್ಷಣ	ವಃ

ಉನಿಷತ್—ಆಪ್ನೋತೀಹಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜಯಂ | ಪರೋ ಹಾಸ್ಯಾದಿತ್ಯ ಜಯಾ-
ಜ್ಞಯೋ ಭವತಿ ಸ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ನಾತ್ಮಸಮಿತಮತಿಮೃತ್ಯು
ಸಪ್ತವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸ್ತೇ ಸಾಮೋಪಾಸ್ತೇ | || ಖಂಡ ೧೦ ||

ಯಾರು ಈ ಏಳು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು, ತನಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಸಮನಾದ, ಮೃತ್ಯುರಹಿತನಾದ ಸಪ್ತರೂಪಿಯಾದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ಯನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವನೋ ಅವನು, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಶುರಾಮಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದರೂ, ಆದಿತ್ಯಗತ ಕಲ್ಪಿರೂಪವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಆದಿತ್ಯಗತರೂಪ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಪರಶುರಾಮಾದಿ ರೂಪಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಏಕೈಕ ಇದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಪ್ನೋತೀಹಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜಯಂ | ಇಹ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಷು ಸ್ಥಿತ
 ಭಗವತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಪ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಥ ಏವ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ಐಕ್ಯಾತ್ | ಪರೋ
 ಹಾಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜಯಾಜ್ಞಯೋ ಭವತಿ | ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಸ್ಯಾದಿತ್ಯನಾಮ್ನೋ
 ಭಗವತಃ ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯಾ ಪರೋ ಜಯಃ ರೂಪಾಂತರಪ್ರಾಪ್ತಿರಪಿ ಭವತಿ |
 ಸ್ವರೂಪಮೇಕಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ತು ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವರೂಪಗಃ |
 ಐಕ್ಯಾತ್ ತಥಾಪಿ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಃ ಬಹೂಪಾಸ್ಯಾ ಸುಖಾಧಿಕೇ | ಇತಿ ಚ |
 ಜಯೋ ನಾಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿರೇವ | ಧನಜಿತೇ ಸ್ವರ್ಜಿತೇ ಸತ್ವಾಜಿತೇ

ಇತ್ಯಾದಿವತ್ |

ಕೇಶವಾದಿರೂಪೇಣ ಲಲಾಟಾದಿಷು ಸ್ಥಿತೇಃ ಇತ ಏಕವಿಂಶ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ |
 ಚಿತ್ರಾದಿಯೋಗದಾತ್ಮತ್ವಾತ್ ಮಾಸನಾಮಾ ಸ್ವಯಂ ಹರಿಃ |

ಲೋಕಃ ಪ್ರಕಾಶರೂಪತ್ವಾದಿತ್ಯಶ್ಚಾದನಾದಪಾಮ್ || ಇತಿ ಚ ||

|| ಖಂಡ ೧೦ ||

ಅನುವಾದ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಆಪ್ನೋತೀಹಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜಯಂ’ ಎಂಬ
 ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ
 ಭಗವಂತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಆದರೂ ಅದು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ
 ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಪರೋ ಹಾಸ್ಯ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜಯಾಜ್ಞಯೋ ಭವತಿ’ ಎಂಬ
 ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಅವನ
 ರೂಪಾಂತರದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ
 ಐಕ್ಯವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳನ್ನು
 ಹೊಂದಿದವನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಬಹುರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದ
 ರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ರೂಪಾಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಅಧಿಕಸುಖ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ
 ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಜಯಂ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ.
 ‘ವಿಶ್ವಜಿತೇ ಧನಜಿತೇ ಸ್ವರ್ಜಿತೇ ಸತ್ವಾಜಿತೇ...ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಂ ಭರ’ ಎಂಬ
 ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧನಜಿತೇ, ಸ್ವರ್ಜಿತೇ, ಸತ್ವಾಜಿತೇ,
 ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ‘ಏಕವಿಂಶೋ ವಾ
 ಇತೋಽಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕೇಶವನಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯವನು
 ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಕಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇತಃ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ರೂಪದಿಂದ
 ಎಂದರ್ಥ. ಕೇಶವನು ಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪ. ಆದರೂ ಮಾಸಗತ ಭಗವಂತನೇ
 ಜೀವನ ದೇಹದ ಹಣೆ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಶವಾದಿ ರೂಪದಿಂದ

ಇರುವುದರಿಂದ ಇತಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ, ಅಂದರೆ ಹಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೇಶವನಿಂದ, ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯವನು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥನಾದ ಕಲ್ಪಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

‘ದ್ವಾದಶಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಃ ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ ಏಕವಿಂಶಃ’ ಎಂಬ ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಮಾಸಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಿಗೆ ಚಿತ್ರಾದಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಯೋಗ ಉಂಟು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಯಂ ಹರಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಮಾಸನಾಮ ಗಳುಳ್ಳವನು. ಪ್ರಕಾಶರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ‘ಲೋಕ’ನಾಮಕನೂ ಆಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಕಿರಣಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಗಾಯತ್ರ ಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಮನೋ ಹಿಂಕಾರಃ | ವಾಕ್ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಚಕ್ಷುರುದ್ಗ್ರಿಥಃ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಪ್ರಾಣೋ ನಿಧನಂ | ಏತತ್ ಗಾಯತ್ರಂ
ಪ್ರಾಣೇಷು ಪ್ರೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತತ್ ಗಾಯತ್ರಂ ಪ್ರಾಣೇಷು
ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ಪ್ರಾಣೇ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಗ್
ಜೀವತಿ | ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ |
ಮಹಾಮನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತದ್ ವ್ರತಂ | || ಖಂಡ ೧೧ ||

ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚವಿಧ ಸಾಮ ಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮನೋನಾಮಕನಾಗಿ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿದ್ದಾನೆ. ವಾಕ್ನಾಮಕನಾಗಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವನಿರುವನು. ಚಕ್ಷುಸ್ ನಾಮಕನಾಗಿ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗ್ರಿಥಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣನಿರುವನು, ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣನಿರುವನು. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಗಾಯತ್ರಸಾಮವು ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಚಕವೂ ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಯಾರು ಹಿಂಕಾರಾದಿ ನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥನೆಂದೂ ಈ ಗಾಯತ್ರಸಾಮವನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ಭಗವದ್ವಾಚಕ ವೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ, ಅವನು ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ಭಗವಂತನ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿ ಬಾಳುತ್ತಾನೆ. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ವೇದಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದಲೂ

ಉತ್ತಮನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಜಾಪಶುಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮನಾಗುವನು. ಕೀರ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನೆನಿಸುವನು. ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಗಾಯತ್ರಸಾಮ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ವ್ರತ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಸಂಸ್ಥೇ ಹರೌ ಪ್ರೋತಂ ಗಾಯತ್ರಂ ಸಾಮ ಸರ್ವದಾ ।

ತದ್ವಾಚಕಂ ನಿಯಮ್ಯಂ ಚೇತ್ಯತಃ ಪ್ರೋತಮಿತೀರ್ಯತೇ ।

ಪ್ರಾಣಸಂಸ್ಥೋಃ ಸಾಮೀಪ್ಯಾತ್ ತತ್ ಸ್ವಮೇತದಿತೀರ್ಯತೇ ।

ಕ್ಷಚಿನ್ನಿದೇಶಸಾಮೀಪ್ಯಾತ್ ವಿಷ್ಣೋರೇತದಿತೀರ್ಯತೇ । ಇತಿ ಚ ॥

ಪ್ರಾಣಸಂಸ್ಥುಲಾಲ್ಯತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಣೇತ್ಯೇವಾಭಿಧೀಯತೇ ।

ಮೋಕ್ಷಸ್ತು ಸರ್ವಮಾಯುಃ ಸ್ಯಾತ್ ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ ಜ್ಯೋಕ್ ಸಮಸ್ತವಿತ್ ।

ಇತಿ ಚ ।

॥ ಖಂಡ ೧೧ ॥

ಅನುವಾದ—ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಗಾಯತ್ರ ಸಾಮವು ಪ್ರೋತವಾಗಿದೆ. (ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿದೆ) ಅದು ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಚಕವೂ ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರೋತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರ. ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವು 'ಮನೋ ಹಿಂಕಾರಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಗಾಯತ್ರಸಾಮ ವನ್ನು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಏತತ್ ಗಾಯತ್ರಂ' ಎಂದು ಏತತ್ ಪದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 'ಅಥ ಖಿಲ್ವಾತ್ಮ ಸಂಮಿತಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ವಿಷ್ಣು ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ 'ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಏತತ್ ಎಂದು ಅನಂತರ ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದುಂಟು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. 'ಪ್ರಾಣೇ ಭವತಿ' ಎಂದರೆ ಉಪಾಸಕನು ಒಳ್ಳೆಯ ಇಂದ್ರಿಯ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥ ಭಗವಂತನು ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಉಪಾಸಕನು ಪ್ರಾಣೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. 'ಸರ್ವಮಾಯುಃ' ಎಂದರೆ ನೂರು ವರ್ಷದ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸು ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ನಿತ್ಯವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಜ್ಯೋಕ್ ಎಂದರೆ ಉಜ್ವಲ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. 'ಸರ್ವಜ್ಞ' ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿಂಕಾರವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತವಿಧ ಸಾಮಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಪ್ತರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ

ಹನ್ನೊಂದು ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗಾಯತ್ರ, ರಥಂತರ, ವಾಮದೇವ್ಯ, ಬೃಹತ್, ವೈರೂಪ, ವೈರಾಜ, ಶಕ್ವರೀ, ರೇವತಿ, ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಯ, ರಾಜನ ಮತ್ತು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಸಾಮವಿಶೇಷಗಳ ಅಂಶಗಳಾದ ಹಿಂಕಾರಾದಿ ಪಂಚಸಾಮಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪಂಚರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ರಥಂತರಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಭಿಮಂಥತಿ ಸ ಹಿಂಕಾರಃ | ಧೂಮೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಜ್ವಲತಿ ಸ ಉದ್ಗಿಥಃ | ಅಂಗಾರಾ ಭವಂತಿ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಉಪಶಾಮ್ಯತಿ ತನ್ನಿಧನಂ | ಸಂಶಾಮ್ಯತಿ ತನ್ನಿಧನಂ | ಏತದ್ ರಥಂತರಮಗ್ನಿ ಪ್ರೋತಂ |

ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್ ರಥಂತರಮಗ್ನಿ ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಚಸ್ವನ್ನಾದೋ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಕ್ ಜೀವತಿ | ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ | ನ ಪ್ರತ್ಯಜ್ ಅಗ್ನಿಮಾಚಾಮೇತ್ | ನ ನಿಷ್ಕಿವೇತ್ | ತದ್ ವ್ರತಂ |

|| ಖಂಡ ೧೨ ||

ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರಾದಿ ಸಾಮಭಕ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅರಣಿಮಥನದಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಹೊಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ, ಜ್ವಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಿಥ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ, ಕೆಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ, ಬೆಂಕಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಆರುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಧನ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ, ನಿಶೇಷವಾಗಿ ಆರುವುದ ರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಧನ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ರಥಂತರ ಸಾಮವು ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿ ನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿ ಅಗ್ನಿಸ್ಥನೆಂದೂ ಈ ರಥಂತರಸಾಮವು ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಆ ಉಪಾಸಕನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪತೇಜ ಉಳ್ಳವನೂ ಯಥೇಷ್ಟ ಅನ್ನ ಉಳ್ಳವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ನಿತ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣ ಆಯುಷ್ಯ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗುವನು, ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪತ್ತಿನಿಂದಲೂ, ಐಹಿಕಪ್ರಜಾಪಶು ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ,

ಕೀರ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಉತ್ತಮನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಭೋಜನ ಮಾಡಿ ದಿರುವುದು ಮತ್ತು ಕಫ ಉಗುಳುವುದನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದು ರಥಂತರಸಾಮ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವ್ರತ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಂಥನಾದಿಸ್ಥಿತಂ ಯಸ್ತು ತನ್ನಾಮಾನಂ ಹರಿಂ ಪರಂ ।

ತತ್ತತ್ಕ್ರಿಯೈಕಹೇತುತ್ವಾತ್ ಯೋಽಗ್ನೌ ಧ್ಯಾಯೇಜ್ಜನಾರ್ದನಂ ।

ರಥಂತರಾಶ್ರಯಂ ಪಂಚರೂಪಂ ಸ ಚ ವಿಮುಚ್ಯತೇ । ಇತಿ ಚ ।

॥ ಖಂಡ ೧೨ ॥

ಅನುವಾದ—ಅರಣಿಮಥನವೇ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿರುವ, ಆ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಮಥನ, ಧೂಮ ಮೊದಲಾದ ಆಯಾ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ, ರಥಂತರಸಾಮಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಪಂಚರೂಪ ಗಳುಳ್ಳ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವವನು ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಾಮದೇವ್ಯಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಉಪಮಂತ್ರಯತೇ ಸ ಹಿಂಕಾರಃ । ಜ್ಞಪಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ ।

ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಸಹ ಶೇತೇ ಸ ಉದ್ಗೀಠಃ । ಪ್ರತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಸಹ ಶೇತೇ ಸಹ ಪ್ರತಿಹಾರಃ । ಕಾಲಂ ಗಚ್ಛತಿ ತನ್ನಿಧನಂ । ಪಾರಂ ಗಚ್ಛತಿ ತನ್ನಿಧನಂ । ಏತದ್ ವಾಮದೇವ್ಯಂ ಮಿಥುನೇ ಪ್ರೋತಂ ।

ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್ವಾಮದೇವ್ಯಂ ಮಿಥುನೇ ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ಮಿಥುನೀ-
ಭವತಿ । ಮಿಥುನಾನ್ಮಿಥುನಾತ್ ಪ್ರಜಾಯತೇ । ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ।
ಜ್ಯೋಗ್ಜೀವತಿ । ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ । ಮಹಾನ್
ಕೀರ್ತ್ಯಾ । ನ ಕಾಂಚನ ಪರಿಹರೇತ್ । ತದ್ ವ್ರತಂ । ॥ ಖಂಡ ೧೩ ॥

ಮಿಥುನದಲ್ಲಿ ಪಂಚವಿಧಸಾಮಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಮಡದಿಯೊಂದಿಗೆ ನಡೆಯಿಸುವ ಸಲ್ಲಾಪದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸುಖಾನುಭವದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ, ಮಡದಿಯೊಂದಿಗೆ ಮಲಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾದವನು ಉದ್ಗೀಠಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ, ಮಡದಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮಲಗುವ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ನಿಯಾಮಕ ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ.

ಮೈಥುನ ಸಮಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ ಮತ್ತು ಅದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವಾಗ ನಿಯಾಮಕನಾದವನು ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ, ಈ ಮಿಥುನದಲ್ಲಿರುವ, ಮಿಥುನನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ವಾಮದೇವ್ಯಸಾಮವು, ಮಿಥುನ ನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯವಾಗಿದೆ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಮಿಥುನಸ್ಥನೆಂದೂ, ಈ ವಾಮದೇವ್ಯ ಸಾಮವನ್ನು ಮಿಥುನಸ್ಥವಿಷ್ಣುವಾಚಕವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಆ ಉಪಾಸಕನು ಮಿಥುನನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮಿಥುನ ದಲ್ಲಿರುವ ಮಿಥುನನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಪಾಸಕನು ಅಮೋಘ ರೇತಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು... (ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅರ್ಥ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳ ಬೇಕು). ಅನೇಕ ಮಡದಿಯರಿದ್ದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನು ಬಿಡಕೂಡದೆಂಬುದು ವಾಮದೇವ್ಯಸಾಮ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವ್ರತ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಿಥುನಸ್ಥಂ ಪಂಚರೂಪಂ ಧ್ಯಾತ್ವೈವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ ।

ಅತ್ಯಾಗೀ ಚ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಣಾಂ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ ॥ ಇತಿ ಚ ॥

ಮಿಥೋ ನಯತೀತಿ ಮಿಥುನಂ ಭಗವಾನ್ ॥ ಖಂಡ ೧೩ ॥

ಅನುವಾದ—ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಜೋಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ, ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನೂ ಬಿಡದಿರುವ ವ್ರತ ಪಾಲಿಸಿದವನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಭಗವಂತನು ಪತಿಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ಗೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಮಿಥುನ.

ಬೃಹತ್ ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಉದ್ಯನ್ ಹಿಂಕಾರಃ । ಉದಿತಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ । ಮಧ್ಯಂದಿನ ಉದ್ಗೀಢಃ । ಅಪರಾಹ್ಣಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ । ಅಸ್ತಂ ಯನ್ನಿಧನಂ । ಏತದ್ ಬೃಹದಾದಿತೈ ಪ್ರೋತಂ । ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್ ಬೃಹದಾದಿತೈ ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ತೇಜಸ್ವೀ ಅನ್ನಾದೋ ಭವತಿ । ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ । ಜ್ಯೋಗ್ ಜೀವತಿ । ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ । ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ । ತಪಂತಂ ನ ನಿಂದೇತ್ । ತದ್ ವ್ರತಂ ॥ ಖಂಡ ೧೪ ॥

ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಉದಯಿಸಿದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ

ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗೀಢಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ. ಅಪರಾಹ್ನದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ. ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು. ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಈ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಬೃಹತ್ ಸಾಮವು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥನೆಂದೂ, ಈ ಬೃಹತ್ತಾಮವನ್ನು ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಆ ಉಪಾಸಕನು ತೇಜಸ್ವಿಯೂ, ಯಥೇಷ್ಟ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು.... (ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು). ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಸುಡುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನಿಂದಿಸದಿರುವುದು ಬೃಹತ್ ಸಾಮ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವ್ರತ.

ವೈರೂಪಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಭ್ರಾಣಿ ಸಂಪ್ಲವಂತೇ ಸ ಹಿಂಕಾರಃ | ಮೇಘೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ವರ್ಷತಿ ಸ ಉದ್‌ಗೀಢಃ | ವಿದ್ಯೋತತೇ ಸ್ತನಯತಿ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಉದ್ಗ್ರಹಾತಿ ತನ್ನಿಧನಂ | ಏತದ್‌ವೈರೂಪಂ ಪರ್ಜನ್ಯೇ ಪ್ರೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್‌ ವೈರೂಪಂ ಪರ್ಜನ್ಯೇ ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ವಿರೂಪಾನ್ ಸರೂಪಾಂಶ್ಚ ಪಶೂನವರುಂಧೇ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಗ್‌ಜೀವತಿ | ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ | ವರ್ಷಂತಂ ನ ನಿಂದೇತ್ | ತದ್‌ ವ್ರತಂ || ಖಂಡ ೧೫ ||

ಮೋಡಗಳ ಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮನ, ಮೋಡಲು ಮಳೆ ಸುರಿಸಲು ಉನ್ಮುಖವಾದಾಗ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ. ಮಳೆಯಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗೀಢ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ, ಮಿಂಚು, ಗುಡುಗಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ. ಮಳೆಯ ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ನಿಧನ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಹೀಗೆ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿವು ವೈರೂಪ ಸಾಮವು ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿ ನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಥನೆಂದೂ, ಈ ವೈರೂಪ ಸಾಮವನ್ನು ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಥವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಆ ಉಪಾಸಕನು, ವಿಜಾತೀಯ ಮತ್ತು ಸಜಾತೀಯ ಪಶುಗಳೆನಿಸಿದ ಆಡು, ಕುರಿ, ಗೋವು, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು

ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು.... (ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು). ಮಳೆ ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೋಡವನ್ನು ನಿಂದಿಸದಿರುವುದು ವೈರೂಪಸಾಮ ಉಪಾಸಕನ ವ್ರತ.

ವೈರಾಜಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ವಸಂತೋ ಹಿಂಕಾರಃ | ಗ್ರೀಷ್ಮಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ವರ್ಷಾ ಉದ್ಗೀಥಃ | ಶರತ್ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಹೇಮಂತೋ ನಿಧನಂ | ಏತದ್ ವೈರಾಜಂ ಋತುಷು ಪ್ರೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್ ವೈರಾಜಂ ಋತುಷು ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ವಿರಾಜತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭ್ರೂಹೃವರ್ಚಸೇನ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಗ್ಜೀವತಿ | ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಋತೂನ್ ನ ನಿಂದೇತ್ | ತದ್ ವ್ರತಂ ||

ಖಂಡ ೧೬ ||

ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ವಸಂತದಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ. ಗ್ರೀಷ್ಮದಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ. ವರ್ಷಾಋತುವಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗೀಥಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾರಾಯಣ. ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ. ಹೇಮಂತನಲ್ಲಿರುವವನು ನಿಧನ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಈ ಋತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ವೈರಾಜ ಸಾಮವು ಋತುನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪತ್ತಿನಿಂದಲೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವನು. ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು. ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿ ಬಾಳುವನು, ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಜಾಸಂತತಿ ಪಶುಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನೆನಿಸುವನು. ಕೀರ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನೆನಿಸುವನು. ಋತುಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸದಿರುವುದು ವೈರಾಜ ಸಾಮೋಪಾಸಕನ ವ್ರತ.

ಶಕ್ಲರೀ ಸಾಮಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಪೃಥಿವೀ ಹಿಂಕಾರಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ದ್ಯೌರುದ್ಗೀಥಃ | ದಿಶಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಸಮುದ್ರೋ ನಿಧನಂ | ಏತಾಃ ಶಕ್ಲರ್ಯೋ ಲೋಕೇಷು ಪ್ರೋತಾಃ | ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಃ ಶಕ್ಲರ್ಯೋ ಲೋಕೇಷು

ಪ್ರೋತಾ ವೇದ ಲೋಕೀಭವತಿ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಗ್
ಜೀವತಿ | ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ |
ಲೋಕಾನ್ ನ ನಿಂದೇತ್ | ತದ್ ವ್ರತಂ || ಖಂಡ ೧೭ ||

ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗ್ರಿಥಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ. ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವವನು ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಈ ಪೃಥಿವಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಶಕ್ವರೀ ಸಾಮವು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿನಾಮಕ ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಗೆ ಲೋಕ ನಿಯಾಮಕಗಳೆಂದು, ಈ ಶಕ್ವರೀ ಸಾಮವನ್ನು ಲೋಕನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ, ಆ ಉಪಾಸಕನು ಲೋಕನಿಯಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ರಕ್ಷಕನುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು...(ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು). ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸಕೂಡದು. ಇದೆ ಶಕ್ವರೀಸಾಮವೇದಿಯ ವ್ರತ.

ರೇವತೀಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಜಾ ಹಿಂಕಾರಃ | ಅವಯಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಗಾವ ಉದ್ಗ್ರಿಥಃ |
ಅಶ್ವಾಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಪುರುಷೋ ನಿಧನಮ್ | ಏತಾ ರೇವತ್ಯಃ ಪಶುಷು
ಪ್ರೋತಾಃ | ಸ ಯ ಏವಮೇತಾ ರೇವತ್ಯಃ ಪಶುಷು ಪ್ರೋತಾ ವೇದ
ಪಶುಮಾನ್ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಗ್ಜೀವತಿ |
ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ | ಪಶೂನ್
ನ ನಿಂದೇತ್ | ತದ್ ವ್ರತಂ || ಖಂಡ ೧೮ ||

ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಆಡುಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಕುರಿಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ, ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗ್ರಿಥ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾರಾಯಣ, ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ, ಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವವನು ನಿಧನ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಹೀಗೆ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ರೇವತೀಸಾಮವು ಪಶುಸ್ಥ ಭಗವಂತನಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿನಾಮಕ ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಶುನಿಯಾಮಕ

ಗಳೆಂದೂ, ಈ ರೇವತೀಸಾಮವನ್ನು ಪಶುನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಆ ಉಪಾಸಕನು ಪಶುನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನೇ ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು... (ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು). ಪಶುಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸದಿರುವುದು ರೇವತೀಸಾಮ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವ್ರತ.

ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯ ಸಾಮವೇದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಲೋಮ ಹಿಂಕಾರಃ | ತ್ವಕ್ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಮಾಂಸಮುದ್ಗೀಢಃ |
ಅಸ್ಥಿ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಮಜ್ಜಾ ನಿಧನಮ್ | ಏತದ್ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಂ
ಅಂಗೇಷು ಪ್ರೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್
ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಮಂಗೇಷು ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ಅಂಗೀ ಭವತಿ | ನಾಂಗೇನ
ವಿಮೂರ್ಚ್ಯತಿ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಗ್ ಜೀವತಿ | ಮಹಾನ್
ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ | ಸಂವತ್ಸರಂ ಮಜ್ಜೋ
ನಾಶ್ನೀಯಾತ್ | ತದ್ ವ್ರತಂ | ಮಜ್ಜು ನಾಶ್ನೀಯಾದಿತಿ ವಾ |

॥ ಖಂಡ ೧೯ ॥

ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ರೋಮಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪ್ರದ್ಯಮ್, ಚರ್ಮದಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ, ಮಾಂಸದಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗೀಢ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ. ಎಲುಬುಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ. ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿರುವವನು ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಹೀಗೆ ಅಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯ ಸಾಮವು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಅಂಗ ನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ, ಈ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯ ಸಾಮವನ್ನು ಅಂಗನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣು ವಾಚಕವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ, ಈ ಉಪಾಸಕನು ಅಂಗನಿಯಾಮಕ ಹರಿಯೇ ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉನಾಂಗ ಉಳ್ಳವನಾಗುವುದಿಲ್ಲ... (ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು). ಒಂದು ವರ್ಷದ ಗುರುಕುಲವಾಸದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಆ ಒಂದು ವರ್ಷ ವಿಹಿತ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಮತ್ತನಾಗಿ ಉಣ್ಣಕೂಡದು. ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಮದಕಾರಿ ಆಹಾರವನ್ನು ತಿನ್ನಕೂಡದೆಂಬುದು ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯ ಸಾಮ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವ್ರತ.

ರಾಜನಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಗ್ನಿಹಿಂಕಾರಃ | ವಾಯುಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಆದಿತ್ಯ ಉದ್ಗಿಥಃ |
 ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಚಂದ್ರಮಾ ನಿಧನಂ | ಏತದ್ ರಾಜನಂ
 ದೇವತಾಸು ಪ್ರೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್ರಾಜನಂ ದೇವತಾಸು
 ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ಏತಾಸಾಮೇವ ದೇವತಾನಾಂ ಸಲೋಕತಾಂ
 ಸಾಷ್ಟಿತಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ | ಜ್ಯೋಗ್
 ಜೀವತಿ | ಮಹಾನ್ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ |
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ ನ ನಿಂದೇತ್ | ತದ್ ವ್ರತಂ | || ಖಂಡ ೨೦ ||

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವವನು ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ. ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗಿಥಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ. ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ. ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವವನು ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಈ ಭಗವಂತನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ರಾಜನವೆಂಬ ಸಾಮವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ದೇವತಾನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ಈ ರಾಜನ ಸಾಮವನ್ನು ದೇವತಾನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯವೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಆ ಉಪಾಸಕನು ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಲೋಕ್ಯ, ಸಾಮೀಪ್ಯ ಸಾಯುಜ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವನು...ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ನಿಂದಿಸದಿರುವುದು ರಾಜನಸಾಮ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವ್ರತ.

ಇತರ ಸರ್ವಸಾಮ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ಹಿಂಕಾರಃ | ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಸ
 ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಅಗ್ನಿವಾಯುರಾದಿತ್ಯಃ ಸ ಉದ್ಗಿಥಃ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವಯಾಂಸಿ
 ಮುರೀಚಯಃ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಸರ್ಪಾ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರಸ್ತತ್ ನಿಧನಂ |
 ಏತತ್ ಸಾಮ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತತ್ ಸಾಮ
 ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ಸರ್ವಂ ಹ ಭವತಿ |

ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ—

ಯಾನಿ ಪಂಚಧಾ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ

ತೇಭ್ಯೋ ನ ಜ್ಯಾಯಃ ಪರಮನ್ಯದಸ್ತಿ |

ಯಸ್ತದ್ವೇದ ಸ ವೇದ ಸರ್ವಂ

ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ಬಲಿಮಸ್ಮೈ ಹರಂತಿ |

ಸರ್ವಮಸ್ಮೈತ್ಯುಪಾಸೀತ | ತದ್ ವ್ರತಂ | ತದ್ ವ್ರತಂ | || ಖಂಡ ೨೧||

ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ತ್ರಯೀ ವೇದವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಹಿಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರಸ್ತಾವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಾಸುದೇವ. ಅಗ್ನಿ-ವಾಯು-ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿರುವವನು ಉದ್ಗೀಥ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣ. ನಕ್ಷತ್ರ, ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಪ್ರತಿಹಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧ. ಸರ್ಪ, ಗಂಧರ್ವ, ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ನಿಧನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ. ಈ ಐದುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಭಗವಂತನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಸಾಮವು ತ್ರಯೀವೇದವಿದ್ಯಾಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಚಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯ. ಯಾರು ಹೀಗೆ ಹಿಂಕಾರಾದಿನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತ್ರಯೀವಿದ್ಯಾದಿನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ, ಗಾಯತ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಎಲ್ಲ ಸಾಮಗಳನ್ನು ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾದಿ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಾಚಕಗಳೆಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಸರ್ವೋನ್ನತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಶ್ಲೋಕವು ತ್ರಯೀವಿದ್ಯಾದಿ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ— ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮೂರು ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಸ್ತುವೆ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನು ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜನರೂ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ.

ದುಷ್ಟಸಂಹಾರ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೆಂದೂ, ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ಸರ್ವಸಾಮೋಪಾಸಕನ ವ್ರತ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿತ್ಯನಾಮ್ನಿ ಪಂಚಾತ್ಮನ್ಯಭಿಧ್ಯಾತೇ ಜನಾರ್ದನೇ |

ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮ್ನಿ ಚರ್ತ್ವಾಖ್ಯೇ ಲೋಕಾಖ್ಯೇ ಪಶುಸಂಜ್ಞಕೇ |

ಅಂಗಾಖ್ಯೇ ದೇವಾಖ್ಯೇ ಚ ಸರ್ವಾಖ್ಯೇ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ಬೃಹದಾದ್ಯಂ ಚ ಯೋ ವೇದಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ಸಮುದ್ರೇಕಾತ್ ಸಮುದ್ರಸ್ತು ದೇಶನಾದ್ ದಿಶ ಉಚ್ಯತೇ |
 ಲೋಪಕತ್ವಾತ್ ಲೋಮ ಚ ಸ್ಯಾತ್ ತವೋರೂಪಸ್ವ ಗುಚ್ಯತೇ |
 ಮಾದನಾತ್ ಸಾರರೂಪತ್ವಾತ್ ಮಾಂಸೋಽಸ್ಥಿ ತ್ವಾಸ್ತನಾತ್ ಸ್ಥಿರಂ |
 ಮದಸ್ಯ ಜನನಾತ್ ಮಜ್ಜಾ ಸೋಽಂಗಮಂತಿಗತತ್ವತಃ |
 ವಾಯುಃ ಜ್ಞಾನಾತ್ ತಥಾಽಯುಷ್ಣಾತ್ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಸ್ವತಂತ್ರತಃ |
 ಚಂದ್ರಮಾ ಪರಮಾನಂದಾತ್ ತ್ರೈವಿದ್ಯೋ ಜ್ಞಾನರೂಪತಃ |
 ವಯಾಂಸಿ ವ್ಯಯನಾಚ್ಚೈವ ವೀತ್ಯಾಕಾಶಸ್ತಥೋಚ್ಯತೇ |
 ತತ್ರಾಯನಾದ್ವಯಃ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಮರೀಚಿರ್ಮಿತರುಕ್ವ ತಃ |
 ಸರ್ಪಃ ಸರ್ಪಣಹೇತುತ್ವಾತ್ ಗಂಧವೋ ಗೋಧರತ್ವತಃ |
 ಪಿತಾ ಸ ಸೃಷ್ಟಿ ಹೇತುತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಗುಣತ್ವತಃ |
 ಏತೈರ್ನಾಮಭಿರುದ್ಧಿಷ್ಟೋ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ, ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಕ, ಋತುನಾಮಕ, ಲೋಕ
 ನಾಮಕ, ಪಶುನಾಮಕ, ಅಂಗನಾಮಕ, ದೇವನಾಮಕ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮಕ
 ನಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಪಂಚರೂಪಿಯಾಗಿರುವನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಲ್ಪಡುವ
 ಜನಾರ್ದನನಲ್ಲಿ ಬೃಹದಾದಿ ಸಾಮಗಳು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದವನು
 ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಗುಣಸಮೃದ್ಧಿ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಸಮುದ್ರ ಎಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ
 ಗಳಿಗೂ ಆದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ದಿಶಃ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ದುರ್ಜನ
 ಸಂಹಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಲೋಮ, ಎಂದು. ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದುದರಿಂದ ತ್ವಕ್
 ಎಂದು, ಹರ್ಷ ಉಂಟು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಾರರೂಪನಾದುದರಿಂದ
 ಮಾಂಸ ಎಂದು, ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಥಿ ಎಂದು, ಮದಜನಕನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ
 ಮಜ್ಜಾ ಎಂದು, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗ ಎಂದು, ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಿ ಮತ್ತು
 ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ವಾಯು ಎಂದು, ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ
 ನಕ್ಷತ್ರ ಎಂದು, ಪರಮಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರಮನೆಂದು, ತ್ರಯೀ
 ವಿದ್ಯಾವೇದ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ತ್ರೈವಿದ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ವಿ ಎಂದರೆ ಆಕಾಶ.
 ಅಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದನ್ನು ವ್ಯಯನ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಯನದಿಂದ ವಯಃ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.
 ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಮರೀಚಿ' ಎಂದು,
 ಗಮನಹೇತುವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ಪ ಎಂದು, ಭೂಧರನಾದುದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವ
 ಎಂದು, ಸೃಷ್ಟಿಹೇತುವಾದುದರಿಂದ ಪಿತಾ ಎಂದು, ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ

ಸರ್ವ ಎಂದೂ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಲೋಮಯತೀತಿ ಲೋಮ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ ಲೋಮಶಬ್ದವು ಸಂಹಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ತವಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶ. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ವಕ್ ಎಂದರೂ ಪ್ರಕಾಶ ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಂಸ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಾರ ಹರ್ಷಾರ್ಥಕ, ಸಕಾರವು ಸಾರವೆಂಬ ಅರ್ಥ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಅಸ್ಥಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಿರಂ ಆಸ್ತೇ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಅಂಗಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಂ ಎಂದರೆ ಅಂತಿ, ಅಂದರೆ ಹತ್ತಿರ ಎಂದರ್ಥ. ಗ ಎಂದರೆ ಇರುವವನು. ವಾಯು ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾ+ಆಯು ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿ, ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಕ್ಷತ್ರ ಪದಕ್ಕೆ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ನಿಯಾಮಕಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಚಂದ್ರಮಾ ಪದವು ಚಂದಿ ಆಹ್ಲಾದೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತ್ರೈವಿದ್ಯಪದಕ್ಕೆ ತ್ರಯ್ಯಾ ಎಂದರೆ ವೇದದಿಂದ, ವೇದ್ಯತೇ ಇತಿ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ವಿ ಎಂದರೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಯಃ ಎಂದರೆ ಸಂಚರಿಸುವವನು. ಆದುದರಿಂದ ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಹರಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ‘ಮರೀಚಿ’ ಪದದಲ್ಲಿ ಮ ವರ್ಣವು ಪ್ರಮಿತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ರೀಚಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಥ ವನ್ನೂ ಕೊಡುವುದು. ಸರ್ವಪದವು ಸೃಷ್ಟಿ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನ. ಗಂಧರ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ಗಾಂ ಧರತಿ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಗೋ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ.

‘ಸರ್ವಂ ಹ ಭವತಿ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ

ಭಾಷ್ಯ—ಯಾದೃಶೈವೋನ್ನತಿಯೋಗ್ಯಾತ್ಯಾಃ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾಽಽಯತಿಃ |

ಸರ್ವಭಾವಸ್ತು ವಿಚ್ಛೇದೋ ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತಾ | ಇತಿ ಚ ||

ನ ಚ ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತಾ ಪುರುಷಾರ್ಥಃ | ನಾರಕಿತ್ವಾದೇರಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇಃ |

ನ ಚ ಅರ್ಥಾಂತರಕಲ್ಪನಾ ಯುಕ್ತಾ | ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ |

ಅಸನಾಂತಿರೂಪತ್ವಾದ್ ಅಸ್ಮಿತ್ಯುಕ್ತಃ ಪರೋ ಹರಿಃ |

ತಂ ಸರ್ವ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಪೂರ್ಣತಾ ಸರ್ವತಾ ಸ್ಮೃತಾ | ಇತಿ ಚ ||

ಸರ್ವಮಸ್ಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಮಪುರುಷತ್ವೇ ತೇಭ್ಯೋ ನ ಜ್ಞಾಯಃ ಪರಮನ್ಯದೃಶಿ’

ಇತಿ ಜ್ಞಾಯಃಪರಶಬ್ದೌ ವ್ಯರ್ಥೌ ಅನ್ಯಸ್ಯೈವಾಭಾವಾತ್ |

ಅತಸ್ತತೋಽನ್ಯದೃಶೀತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಅತಸ್ತತೋಽನ್ಯತ್ ಪರಮಜ್ಞಾಯ ಏವ

ನಾಸ್ತಿ | ಜ್ಞಾಯೋ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ವಿದ್ಯತೇ | ಪರಮಜ್ಞಾಯಸ್ತು ಭಗವಾನೇವ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಂ ಹ ಭವತಿ ಎಂದು ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವಭಾವ ರೂಪವಾದ ಫಲವೆಂದರೆ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವವಲ್ಲ. ಅವನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊಂದುವ ಉತ್ಕರ್ಷವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಹೊರತು ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಲ್ಲ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಸರ್ವಭಾವವೆಂದರೆ ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವವೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಪುರುಷಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸಕನು ಪಡೆಯುವುದಾದಲ್ಲಿ ನರಕದುಃಖ ಅನುಭವಿಸುವ ದುರ್ಜೀವಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಾನು ಪಡೆಯಬೇಕಾಗುವುದು.

ನರಕಾದಿಗಳು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನರಕದುಃಖಾನುಭವ ಪ್ರಸಂಗವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಎಲ್ಲ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ.

‘ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಮಸ್ಮೀತ್ಯುಪಾಸೀತ ಎಂದು ಸರ್ವೈಕ್ಯದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಫಲವೂ ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವವೇ ಇರಬೇಕು’ ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ‘ದುರ್ಜನರನ್ನು ನಿರಸನಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಸ್ತಿ ಎನಿಸುವನು. ಅವನನ್ನು ಸರ್ವ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಸರ್ವ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ’ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಮಸ್ಮಿ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡದೆ ಸರ್ವಮಸ್ಮಿ, ಸರ್ವಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಕ್ರಿಯಾಪದವೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ, ಇದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಸರ್ವಂ ಹ ಭವತಿ ಎಂಬ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯವೂ ಎಲ್ಲವೂ ತಾನಾಗುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗಿ, ತನಗಿಂತ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ಆಗ ಮುಂದಿನ ‘ತೇಭ್ಯೋ ನ ಜ್ಯಾಯಃ ಪರಮನ್ಯದಸ್ತಿ’. (ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಸ್ತು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಜ್ಯಾಯಃ ಮತ್ತು ಪರಂ ಶಬ್ದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ, ತೇಭ್ಯೋ ನಾನ್ಯದಸ್ತಿ. ಅವುಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ ಎಂದಷ್ಟೇ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ ಕೊಡುವ ಜ್ಯಾಯಃ, ಪರಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಶಬ್ದಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ಇವೆ ಎಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಭಗವಂತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು

ಬೇರೆ ಉತ್ತಮಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅವಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮ ವಾಗಿದ್ದು, ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಎನಿಸುವ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲ ಎಂದೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನು ಭಗವಂತನೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ತಿ ಪದವು ಭಗವದ್ವಾಚಕವೇ ಆಗಿದೆ ಹೊರತು ಕ್ರಿಯಾಪದವಲ್ಲ.

ಸರ್ವಮಸ್ಮಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯಪರವಲ್ಲ

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವೈಕ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ ಯಸ್ತದ್ವೇದೇತಿ ತಚ್ಚಬ್ಧೋಽಪ್ಯಯುಕ್ತಃ | ತದಾ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ವೇದೇತ್ಯೇವ ಸ್ಯಾತ್ | ನ ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೇದಾನುವಾದಃ | ಶ್ರುತಿಂ ವಿನಾ ತತ್ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯೈವಾಽಸಿದ್ಧೇಃ ತದ್ಭೇದಸ್ಯಾತಿಶಯೇನಾಸಿದ್ಧಿಃ | ಐಕ್ಯೇ ಈಶ್ವರಸ್ಯ ಸ್ವಜ್ಞಾನಮಸ್ತೀತಿ ನ ತದ್ರೂಪಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದಿಕಂ ಯುಜ್ಯತೇ | ಔಪಾಧಿಕ ಭೇದಾಂಗೀಕಾರೇಽಪ್ಯುಪಾಧಿರುಭಯೋರೈಕ್ಯಾ - ದುಭಯೋರಪ್ಯಜ್ಞತ್ವಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ಉಪಾಧಿ ನಿಮಿತ್ತ ದೋಷಾಶ್ಚೋಭಯೋರಪಿ ಸ್ಯುಃ | ಉಪಾಧಿಸಂಬಂಧಸ್ಯ ಸಮತ್ವಾತ್ | ಉಪಾಧಿಸಂಬಂಧಸ್ಯಾಸ್ಮಿನ್ ಅನ್ಯಥಾ ತಸ್ಮಿನ್ ಅನ್ಯಥಾ ಇತಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಂ ಅಯಂ ಅಸೌ ಇತಿ ಭೇದಸ್ಯ ಉಪಾಧಿಂ ವಿನಾ ಸ್ವತಃ ವಿವಾಪೇಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ | ಅತಃ ಸ್ವತೋ ಭಿನ್ನಸ್ಯೈವೋಪಾಧಿನಾ ವಿಶೇಷೋ ಭವತಿ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಮಸ್ಮಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವತ್ರ ಅನುಗತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚೈತನ್ಯ ನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಉಪಾಸಕಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಜೀವನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಆಗ ಮುಂದೆ 'ಯಃ ತತ್ ವೇದ, (ಯಾರು ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ತತ್ ಶಬ್ದವೂ ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಐಕ್ಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ತತ್ ವೇದ' ಶಬ್ದದ ಬದಲು 'ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ವೇದ' ಯಾರು ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಯಸ್ತದ್ವೇದ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ತತ್ ಶಬ್ದವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಸಿದ್ಧವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುವುದೇ ಹೊರತು ಅಪೂರ್ವಭೇದವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದುರ್ಬಲವಾದ ಆ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸರ್ವಮಸ್ಮಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ಬರಲಾರದೆಂಬ ವಾದವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆದಿದ್ದ. ಹೀಗಿರುವಾಗ

ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವೂ ಸುತರಾಂ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದೇ ಆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಸ್ತದ್ವೇದ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ಸಿದ್ಧ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಕವಲ್ಲ.

ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನೊಪ್ಪಿದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವಿರುವುದರಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿ ಜೀವನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಿದ್ದಂತಾಗಿ, ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಜೀವನಲ್ಲಿ ಸರಿಗೂಡಲಾರವು. ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಭೇದವನ್ನೊಪ್ಪಿ ಜೀವನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದ ಕಾರಣ, ಆ ಉಪಾಧಿಯು ಜೀವನಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅಜ್ಞಾನಸಂಬಂಧವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಅಪತ್ತಿಬರುವುದು ಮತ್ತು ಜೀವ, ಬ್ರಹ್ಮ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಉಪಾಧಿಯ ಸಂಬಂಧ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ, ಉಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತ ದುಃಖಾದಿ ದೋಷಗಳು ಜೀವನಿಗಿರುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಬರಬೇಕಾದೀತು. ಉಪಾಧಿ ಸಂಬಂಧವು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದರೂ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದರೂ, ಉಪಾಧಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಜೀವ, ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಉಂಟಾಗುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಸ್ತು ಭಿನ್ನಃ ಸ್ವತಃ ಖಾದಿಃ ತಸ್ಯ ಭೇದೋ ಹ್ಯಬುದ್ಧಿನಾಂ ।

ಉಪಾಧಿಭಿರ್ಜ್ಞಾಪ್ಯ ಏವ ನ ತು ಭೇದಂ ಸ್ವಯಂ ಸೃಜೇತ್ ।

ಉಪಾಧಿರಪ್ಯ ಭಿನ್ನಸ್ಯ ಭೇದಂ ಸಾಧಯಿತುಂ ಕ್ವಚಿತ್ ।

ನ ಕ್ಷಮಃ ಸಿದ್ಧಭೇದಸ್ಯ ಜ್ಞಾಪಕಃ ಸ್ಯಾದ್ ಅಬುದ್ಧಿನಾಮ್ ।

ಆಕಾಶಾ ಅಪ್ಯತಸ್ತೇತೇ ಹ್ಯನಂತಾ ಅಪ್ಪಕಣಾದಿವತ್ ।

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಃ ।

ಅತೋ ನ ಜೀವೇಶಾಭೇದಃ ।

ನ ತು ದೇವಃ ಸ್ವಯಂ ಭೂತ್ವಾ ದೇವದೇವಂ ಸಮರ್ಚಯೇತ್ ।

ಸಮಾನ ವ್ಯವಹಾರೇ ಹಿ ನ ಪೂಜ್ಯಃ ಪೂಜಕೋ ಭವೇತ್ ।

ಇತಿ ಚ ಪರಮಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ ।

ಅನುವಾದ—ಘಟದೊಳಗಿನ ಆಕಾಶ, ಮರದೊಳಗಿನ ಆಕಾಶ ಎಂದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಭೇದ ಉಳ್ಳ ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಆ ಭೇದವು ಘಟಮಠಾದಿ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ, ಹೊರತು ಇಲ್ಲದಿದ್ದ

ಭೇದವನ್ನು ಉಪಾಧಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾಧಿಯು ಎಲ್ಲಿಯೂ, ಅಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇರುವ ಭೇದವನ್ನೇ ಉಪಾಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು. ನೀರಿನ ಕಣಗಳಂತೆ ಭೂತಾಕಾಶಗಳೂ ಕೂಡ ಅನಂತ. ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಅನಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಂತ ಉಪಾಧಿಗಳು ಅನಂತ ಭೇದಜ್ಞಾಪಕವೆನಿಸುವುದು ಅಸಂಭವವೇನಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಉಪಾಧಿಯು ಭೇದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಐಕ್ಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಸ್ಥಿರವಾಗುವ ಕಾರಣ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಭಗವಂತನು ತಾನೇ ಉಪಾಸಕನಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಪೂಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರ. ಸಾಮ್ಯಜ್ಞಾನವಿರುವಾಗಲೇ ಪೂಜ್ಯಪೂಜಕಭಾವ ಕೂಡಲಾರದೆಂದಮೇಲೆ, ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯಪೂಜಕಭಾವ ಸುತರಾಂ ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೆ ಎಂದು ಪರಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧ

ಭಾಷ್ಯ—‘ಅನನ್ಯಪ್ರೋಕ್ಷೇ ಗತಿರತ್ರ ನಾಸ್ತುಣೀಯಾನ್ ಹೃತಕೃಮಣು ಪ್ರಮಾಣಾತ್’ । ಪ್ರೋಕ್ಷಾಽನ್ಯೇನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠ । ‘ಅನ್ಯದೇವ ತದ್ವಿದಿತಾದಥೋ ಅವಿದಿತಾದಧಿ’ । ‘ಅನ್ಯತ್ರ ಧರ್ಮಾದನ್ಯತ್ರಾಧರ್ಮಾತ್ ಅನ್ಯತ್ರಾಸ್ಮಾತ್ ಕೃತಾಕೃತಾತ್ । ಅನ್ಯತ್ರ ಭೂತಾಚ್ಚ ಭವ್ಯಾಚ್ಚ ಯತ್ತತ್ಪಶ್ಯತಿ ತದ್ವದ್’ । ‘ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಮೇಕೋ ಬಹೂನಾಂ ಯೋ ವಿದಧಾತಿ ಕಾಮಾನ್’ । ‘ಯಥೋದಕಂ ಶುದ್ಧೇ ಶುದ್ಧಮಾಸಿಕ್ತ ತಾದ್ಯಗೇವ ಭವತಿ ।’ ‘ಇದಂ ಜ್ಞಾನಮುಪಾಶ್ರಿತ್ಯ ಮಮ ಸಾಧರ್ಮ್ಯಮಾಗತಾಃ’ ‘ಸೋಽಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಾ ।’

ಆಧಿಪತ್ಯಮೃತೇ ಚೈವ ಭೋಗೇನ ವಿಷಯೇಣ ಚ ।

ಆನಂದಾದೀನೃತೇ ಮುಕ್ತಾಃ ಸರ್ವೇ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಮಾಃ । ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ ।

ಅನುವಾದ—‘ನಾನು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ, ಒಂದೇ’ ಎಂದು ತಿಳಿದವನು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ಅವನು ಮಾಡಿದ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತನು ಅಣುಪರಿಮಾಣದ ಜೀವನಿಗಿಂತಲೂ ಅಣುವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರನಲ್ಲ. ಅನುಮಾನಗೋಚರನೂ ಅಲ್ಲ. ನನಗೆ ಅತ್ಯಂತ

ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ನಚಿಕೇತನೇ, 'ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ' ಎಂದು ತಿಳಿದ ಭೇದಜ್ಞಾನಿಯ ಉಪದೇಶವು ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟವಾಗದ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ. 'ಪುಣ್ಯಾತ್ಮರಾದ ಮತ್ತು ಪಾಪಿಗಳಾದ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗಿಂತ ಬೇರೆ. ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲ ಜಡಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆ. ವರ್ತಮಾನ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣ. ಇಂಥ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನೀವು ಕಂಡಂತೆ ನಮಗೆ ತಿಳಿಸಿರಿ'. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ. ಅಂದರೆ ಚತುರ್ವಿಧನಾಶ ರಹಿತ. ಚೇತನರಲ್ಲಿ ಚೇತನ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞ ಅವನೊಬ್ಬನೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಅಭೀಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ.

ಈ ಭೇದವು ಅವಿದ್ಯಾಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲ. ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳೂ ಇವೆ- ಶುದ್ಧ ಜಲವು ಮತ್ತೊಂದು ಶುದ್ಧಜಲದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿದಾಗ ಅದರಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಹಾಗೇ ಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರೂ ಇತರ ಮುಕ್ತಜೀವರಂತೆ ಆಗುವರು ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನನ್ನ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಕೃಷ್ಣನ ಉಪದೇಶವಿದೆ. ಮುಕ್ತ ಜೀವನು ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವನು, ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. ಜಗದಾಧಿಪತ್ಯ, ಲಕ್ಷ್ಯಾದಿ ವಿಷಯ ನಿಮಿತ್ತಕ ಭೋಗ ಮತ್ತು ಭಗವಂತನ ಪೂರ್ಣಾನಂದಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ನಿರ್ದುಃಖತ್ವಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರೂ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸದೃಶರಾಗುವರು, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳೂ ಇವೆ.

ವಿವರಣೆ—ಈ ಪ್ರಮಾಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರರೊಳಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಭೇದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಸಾಮ್ಯವಾಗಲೀ ಸಾಹಿತ್ಯವಾಗಲೀ ಭಿನ್ನ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಒಂದರಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಮಸ್ಮಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದೀನಿ ರೂಪಾಣಿ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣ್ಯೇವ ಪಂಚ ಚ |

ಋಗಾದಿಸ್ಥಾನಭೇದೇನ ನಿತ್ಯಾಭಿನ್ನಾನಿ ಚೇಶನಾತ್ ||

ಇತಿ ಸಾಮಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಐದುರೂಪಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ, ಮೂರು

ವೇದಗಳು ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ, ಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ಥಾನಭೇದವಿದ್ದರೂ ಆ ಯಾವ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲ, ಎಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ, ಇದು ಭಗವಂತನ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಸಾಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೇಭ್ಯಃ ಜ್ಯಾಯಃ ಪರಮನ್ಯದಸ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಬಲದಿಂದ ಭಗವಂತನಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ವಸ್ತು ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತ ಪ್ರಪಂಚವಿರುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ಭೇದವು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ

ಭಾಷ್ಯ—ದೃಷ್ಟವಸ್ತುನೋ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾಂಗೀಕಾರೇ ಚ ಯುಕ್ತಪೇಕ್ಷಾ |

ನ ತು ಸತ್ಯತ್ವೇ |

ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಸತ್ಯತಾಯಾಂ ತು ಯುಕ್ತಿರ್ವಾಽಯುಕ್ತಿರೇವ ವಾ |

ಭೂಷಣಂ ತಸ್ಯ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಯುಕ್ತಭಾವೋಽತಿರೂಪಣಂ |

ಯುಕ್ತಿಶ್ಚ ದೋಷ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಬಲವನ್ ಮಾನವರ್ಜಿತಾ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ನ ಚ ಶೂನ್ಯತ್ವ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಯೋಃ ಕಶ್ಚಿತ್ ವಿಶೇಷಃ |

ತತ್ತ್ವಮಾಣಾಭಾವಾತ್ | ಅತಃ ಸತ್ಯ ಏವ ಭೇದಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಅನನ್ಯ ಪ್ರೋಕ್ಷೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಭೇದ ಸ್ವರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾದೀತೆ ಹೊರತು ಸಿದ್ಧವಾದ ಭೇದವು ಸತ್ಯವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಆ ಭೇದವು ಮಿಥ್ಯೆಯೇ ಹೊರತು ಸತ್ಯವಲ್ಲ’ ಎಂಬ ವಾದವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮಿಥ್ಯೆ ಎನ್ನಲು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣ ಬೇಕೇ ಹೊರತು, ಸತ್ಯ ಎನ್ನಲು ಬೇಕಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇದೆ— ‘ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ ವಸ್ತು ಸತ್ಯವೆನ್ನಲು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣ ಇದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭೂಷಣವೇ, ಇದ್ದರೆ ದಾಡ್ಯ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮಿಥ್ಯೆ ಎನ್ನಲು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದು ದೊಡ್ಡ ದೋಷವಾಗುವುದು. ದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಯುಕ್ತಿ ಇದ್ದರೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣ ಸಂವಾದ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ದೋಷವೇ.

ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದರೆ ಅಸತ್ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಮಿಥ್ಯಾ ತ್ವಕ್ಕೂ ಅಸತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ಎಂದೂ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ವಿಷಯದಲ್ಲೇ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೇದಮಿಥ್ಯೆ ಎಂದರೆ ಅಸತ್ (ಇಲ್ಲದಿರುವುದು) ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗಿ, ಅಸತ್ ಆದ ಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದ ಸತ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಭೇದ ಸತ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಕದಾಚಿತ್ ಕಸ್ಯಾಪಿ ನಾಸೀದಸ್ತಿ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಭಾವೇ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯಮಿತ್ಯತ್ರಾಸ್ಮಾಕಂ ವಿರೋಧಃ | ತದ್ಭಾವೇ ಚ ನ ಶೂನ್ಯಾದ್ ವಿಶೇಷಃ | 'ಸತ್ಯಮೇನಮನುಮಿಶ್ಲೇ ಮದಂತೀ'ತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇತ್ವ ಸತ್ಯೋ ಭೇದಃ |

ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಮಾಯಾಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ |

ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ ಕೇನಚಿತ್ |

ಉಪದೇಶಾದಯಂ ವಾದೋಽಜ್ಞಾತೇ ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇತ್ವ |

ಪ್ರಪಂಚೋ ಭೇದಃ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ಭವೇತ ಉತ್ಪದ್ಯೇತ ತರ್ಹಿ ನಿವರ್ತೇತ | ಅತೋ ನ ಜೀವೇಶ್ವರಾದಿ ಭೇದಃ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ | ಕಿಂತು ನಿತ್ಯ ಏವ | ಅತೋ ಮಾಯಯಾ ಭಗವತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನ ಮಾತ್ರಂ ರತಂ ಚ ಮಾತ್ರಂ | ಭಗವಾನ್ ಜಾನಾತಿ ರಮತೇ ಚಾಸ್ಮಿನ್ ಭೇದ ಇತಿ | ತಚ್ಚ ಭಗವದ್ರೂಪಮದ್ವೈತಂ | ಪರಮಾರ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ ತದ್ರೂಪೇಣಾದ್ವೈತಂ | ಯದದ್ವೈತಂ ನಾಮೋಚ್ಯತೇ ತತ್ಪರಮಾರ್ಥ ಭಗವದಪೇಕ್ಷಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವಗತ ಭೇದೋ ಭಗವತಿ ನಾಸ್ತಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ನ ಚ ಕಲ್ಪನಾಮಾತ್ರೋ ಭೇದಃ | ಯದಿ ಕೇನಚಿತ್ ಕಲ್ಪಿತೋ ವಿಕಲ್ಪಃ ತಥಾಪಿ ನಿವರ್ತೇತ | ತಸ್ಮಾದುಪದೇಶಾದಯಮೇವ ವಾದಃ—ಕೇನಾಪಿ ತತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ವಿನಾಽವಿಜ್ಞಾತತ್ವಾತ್ ಅಜ್ಞಾತೋ ಭಗವಾನ್ ತದ್ಗತೋ ಭೇದೋ ನ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದವನ್ನು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ, ಆ ಭೇದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ ‘ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಿಲ್ಲ, ಈಗ ಇಲ್ಲ, ಮುಂದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಬುದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವಾದರೆ, ಆ ಭೇದವನ್ನು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದರೂ ನಮಗೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲಾದರೊಮ್ಮೆ ಯಾರಾದರೊಬ್ಬರಿಗೆ ಆ ಬುದ್ಧಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದನ್ನುವುದಾದರೆ, ಆ ಭೇದವನ್ನು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕಸತ್ಯವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೂ ಅಸತ್ತಿಗಿಂತ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅಸತ್ ಭೇದವನ್ನೇ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗಿ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ, ಜೀವೇಶ ಭೇದವು ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ.

ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಮಾಯಾಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ |

ಏಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ ಕೇನಚಿತ್ |

ಉಪದೇಶಾದಯಂ ವಾದೋಽಜ್ಞಾತೇ ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಭೇದ ಸತ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪ್ರಪಂಚಃ” ಭೇದವು, ‘ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ತರ್ಹಿ’ ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ, “ನಿವರ್ತೇತ” ನಾಶವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದ ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಇಲ್ಲ, ಅದು ನಿತ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಸತ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ‘ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ’ ಅಂದರೆ ‘ಮಾಯಾ’ ಭಗವತ್ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ‘ಮಾತಂ’ ಗೋಚರವಾಗಿದೆ. ‘ರತಂ’, ಅವನಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೂ ಆಗಿದೆ. ಭಗವಂತನು ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆ ಭಗವಂತನ ರೂಪವಾದರೂ ಭೇದವಿಲ್ಲದ್ದು ಎಂದು ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಾರ್ಥ ಎಂದರೆ, ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಭಗವಂತ. ಅವನು ತನ್ನ ರೂಪವಾದ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ‘ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು, ಅದ್ವೈತಂ ಬುಧ್ಯತೇ ತದಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತಪದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿರುವುದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಗವದಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ, ಅಂದರೆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಎಂದು ಹೇಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಹೊರಟಿದೆ. ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾವತಾರದಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭೇದವು ಕಾಲ್ಪನಿಕವಲ್ಲ, ಅದು ಯಾರಿಂದಲಾದರೂ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತ

ವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅನಂತರ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಬಂದಂತಹ ಜ್ಞಾನಾಂತರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಾಧಿತವಾಗಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲ. ಯಥಾರ್ಥವೇ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅದ್ವೈತಂ ಬುದ್ಧತೇ ತದಾ' ಎಂಬ ಉಪದೇಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಅರ್ಥವೆಂದರೆ, 'ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಾನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾತನೆನಿಸಿದವ ಭಗವಂತ. ಅವನಲ್ಲಿ ಅವತಾರರೂಪಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವೇಶ್ವರಗತೋ ಜೀವೇಷ್ಟಥ ಜೀವಜಡಾತ್ಮನೋಃ |
 ಜಡೇಶಯೋರ್ಜಡೇಷ್ಟೇವಂ ಪಂಚಭೇದಃ ಪ್ರಪಂಚಕಃ |
 ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಮೋಕ್ಷಹೇತುತ್ವಾತ್ ತಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |
 ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಪಂಚಕತ್ವಾದ್ವಾ ಪ್ರಪಂಚೋಽಯಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಯದ್ಯಯಂ ಸಾದಿರೇವ ಸ್ಯಾನ್ನಿವರ್ತೇತ ಕದಾಚನ |
 ನ ನಿವರ್ತತೇ ಯತಸ್ತೇನ ನಾಯಂ ಸಾದಿರ್ಭವೇತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಮಾಯೇತಿ ವಿಷ್ಣುವಿಜ್ಞಾನಂ ತನ್ನಿತತ್ವಾಚ್ಚ ನ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಭ್ರಾಂತತತ್ವಮಸ್ಯ ಯದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ನೈವ ಭ್ರಾಂತಿಃ ಕಥಂಚನ |
 ರಮತೇ ಚಾತ್ರ ಯದ್ವಿಷ್ಣುಃ ನ ಹಿ ಭ್ರಾಂತೌ ರಮೇದ್ಧರಿಃ |
 ಪರಮಾರ್ಥೇ ಹರೌ ನೈವ ಭೇದೋಽಸ್ತಿ ಜಡಜೀವವತ್ |
 ಯದ್ಯಯಂ ಕಲ್ಪಿತೋ ಭೇದಃ ಕಸ್ಮಾನ್ನೈವ ನಿವರ್ತತೇ |
 ತಸ್ಮಾದ್ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯಾಖ್ಯ ಭವದಾಖ್ಯ ಪರಾಭಿಧಾಃ |
 ತದನ್ಯೇ ಚೈಕ ಏವಾಸ್ಮಿನ್ ಓಂಕಾರಾಖ್ಯೇ ಜನಾರ್ದನೇ |
 ಅಜ್ಞಾತನಾಮಕೇ ತಸ್ಮಿನ್ ನ ಭೇದೋಽಸ್ತಿ ಕಥಂಚನ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ ||

ಅನುವಾದ—ಜೀವೇಶ್ವರರಲ್ಲಿರುವ ಭೇದ, ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದ, ಜೀವ ಜಡ ಬೇಧ, ಜಡ-ಕುಶಲತ ಭೇದ, ಜಡಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದ, ಹೀಗೆ ಐದು ವಿಧ ಭೇದವು 'ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಪಂಚಭೇದಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಅದೂ 'ಪ್ರ' ಎನಿಸಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಪಂಚಭೇದಗಳೂ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚ ಎನಿಸುವವು. ಅಥವಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಪಂಚಭೇದಗಳುಳ್ಳದ್ದಾದ್ದರಿಂದ, ಅವುಗಳ ಸಮೂಹವು ಪ್ರಪಂಚ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಐದು

ವಿಧ ಭೇದವು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಇದು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗದ ಕಾರಣ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೇ ಅಲ್ಲ. ನಿತ್ಯ. ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಞಾನ, ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭೇದವು ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಭ್ರಾಂತಿಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗಂತೂ ಭ್ರಾಂತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಭೇದವನ್ನು ಅವನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭೇದವು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದಾದರೆ, ಪ್ರೇಕ್ಷಾವಂತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭೇದವನ್ನೊಪ್ಪಲಾರನಷ್ಟೇ. ಜಡ-ಜೀವಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರುವಂತೆ, ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅವತಾರರೂಪಗುಣ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲ.

ಭೇದವು ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಾಕೆ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ? ಹೀಗೆ ಭೇದವು ಸತ್ಯವೆಂದೇ 'ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ, ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಆರಂಭದಲ್ಲಿರುವ 'ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಂ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಕೂಡಾ. 'ಭೂತ-ಭವಿಷ್ಯತ್-ವರ್ತಮಾನ'ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಭವತ್ ಎಂಬ ನಾಮಗಳೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ, ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ' ಎಂದರ್ಥ. ಅಜ್ಞಾತೇ ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾತನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅವತಾರರೂಪಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥ, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಧಿಃ ಕಾದಾಚಿತ್ಕಸ್ವರೂಪಲಾಭೇ ಇತಿ ಚ ಧಾತುಃ | ಭಿದ್ಯೇತೇತಿವತ್ ವಿದ್ಯೇತೇತಿ ಶಬ್ದಃ | ಪರಮಾರ್ಥತ ಇತಿ ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುರಿತಿವತ್ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ | ಪರಮಾರ್ಥೇ ದ್ವೈತಾಭಾವ ಏವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪರಮಾರ್ಥಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಅದ್ವೈತ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥೋ ವಾ | ನಹಿ ವಿದ್ಯಮಾನಂ ನಿವರ್ತತ ಇತಿ ನಿಯಮಃ | ಉತ್ಪದ್ಯಮಾನಂ ಹಿ ಪ್ರಾಯೋ ನಿವರ್ತತೇ | ಜೀವೇಶ್ವರ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಕಂ ಬಹುಲಂ ಹಿ ವಿದ್ಯಮಾನಂ ನ ನಿವರ್ತತೇ | ನ ಚ ಕಲ್ಪಿತೋ ವಿಕಲ್ಪ ಇತಿ ಪಕ್ಷೇ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ' ಇತಿ ಯದಿಶಬ್ದೋ ಯುಜ್ಯತೇ | ನ ಚ 'ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ' 'ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ' ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಅನಿಷ್ಠಾಪಾದನರೂಪಃ ಶಬ್ದೋ ಯುಜ್ಯತೇ | ಕಲ್ಪಿತತ್ವಂ ಚೇತ್ ಶ್ರುತೇರಭಿಪ್ರಾಯಃ, ಅವಿದ್ಯಮಾನೋಽಯಂ ಪ್ರಪಂಚೋ ನಿವರ್ತತೇ, ಕಲ್ಪಿತೋ ವಿಕಲ್ಪೋ ನಿವರ್ತತೇ ಇತ್ಯೇವ ಶಬ್ದಃ ಸ್ಯಾತ್ | ನತು ನಿವರ್ತೇತ ಇತಿ | ಅತಃ ಸತ್ಯತಾ

ವಿಷಯಮಿದಂ ವಾಕ್ಯಂ | ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಂ |
 ಏತಾಂ ದೃಷ್ಟಿಮವಷ್ಟಭ್ಯ ನಷ್ಟಾತ್ಮಾನೋಽಲ್ಪಬುದ್ಧಯಃ ಇತಿ ನಿಂದನಾಚ್ಚ |
 ವಿದ್ಯಾಽಽತ್ಮನಿ ಭಿದಾಭೋದಃ, ಜುಷ್ಪಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮೀಶಮಸ್ಯ
 ಇತ್ಯಾದಿ ಭೇದಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಪ್ರಶಂಸನಾಚ್ಚ | ಅತೋಽಸನಾನ್ವಿತತ್ವಾಚ್ಚ ಅಸ್ಮೀತಿ
 ಭಗವನ್ನಾಮೈವೈತತ್ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೇತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ
 ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೋ ಒಮ್ಮೆ
 ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾ ಧಾತುವಿದೆ ಎಂದು ಧಾತು
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಧಾತುವಿಗೆ ಹುಟ್ಟುವಿಕೆ
 ಎಂದರ್ಥವಿದೆ. ಭಿದಿರ್ ಧಾತುವಿನ ಲಿಜ್ ರೂಪ ಭಿದ್ಯೇತ ಎಂದಿರುವಂತೆ
 ವಿದ್ಯಾಧಾತುವಿನ ಲಿಜ್ ರೂಪ ವಿದ್ಯೇತ ಎಂದಿದೆ. ಪರಮಾರ್ಥೇ ಹರೌ ನೈವ
 ಭೇದೋಽಸ್ತಿ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ವಚನಕ್ಕೆ ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ
 ವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ವಿಶ್ವತಃ ಚಕ್ಷುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
 ವಿಶ್ವತಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗದಂತೆ, ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಸಪ್ತಮೀ
 ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
 ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವೈತವಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ
 ಪರಮಾರ್ಥಃ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವಗತಭೇದಶೂನ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ
 ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಪರಮಾರ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ ತದ್ರೂಪೇಣಾದ್ವೈತಂ ಎಂದೂ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸ
 ಲಾಗಿದೆ. 'ವಿದ್ಯೇತ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ 'ಇರುವುದಾದರೆ' ಎಂದರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ,
 ಇರುವುದಾದರೆ ನಾಶವಾಗಬೇಕಾದೀತು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಆದರೆ
 ಇರುವುದೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಪ್ರಾಯಃ
 ನಾಶಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಜೀವ ಈಶ ಪ್ರಕೃತಿ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು
 ಇರತಕ್ಕದ್ದಾದರೂ ನಾಶ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೇದವು ಕಲ್ಪಿತವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ವಾದದ ಪ್ರಕಾರ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ
 ಎಂಬುದಾಗಿ 'ಭೇದವು ಕಲ್ಪಿತವೆಂದಾದರೆ ಬಾಧಿತವಾಗಬೇಕಾದೀತು' ಎಂದು
 ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಆಪಾದಿಸಲು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಯದಿ ಶಬ್ದವು ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
 ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗತ್ತು, ಭೇದ ಇವು ಕಲ್ಪಿತವೆಂದೇ ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದ್ದರೆ,
 ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಪಂಚವು ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಭೇದ

ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಶಬ್ದ ವಿನ್ಯಾಸವಿರಬೇಕಿತ್ತು. ಬಾಧಿತವಾಗಬೇಕಾದೀತು ಎಂದು ಲಿಜ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬಾರದಾಗಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಭೇದಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಲು ಹೊರಟಿದೆ.

‘ಅಸುರರು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸುಳ್ಳೆಂದೂ, ಬಾಧ್ಯವೆಂದೂ, ನಿಯಾಮಕರಿಲ್ಲದ್ದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಸುರರು ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪನಾಶ ಮಾಡಿಕೊಂಡವರು, ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು’ ಎಂದು ನಿಂದಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಜಗತ್ತು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ. ‘ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಜೀವಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೇ ವಿದ್ಯೆ. ಜೀವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನ್ನೂ ಸರ್ವಸೇವ್ಯನೂ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೂ, ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಭೇದವು ಸತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ದುರ್ಜನನಿರಸನ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಮಸ್ಮಿತ್ಯುಪಾಸೀತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಿ ಎಂಬುದು ಭಗವನ್ನಾಮವೇ ಆಗಿದೆ.

ಸಾಮಗಾನದ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ವಿನದಿ ಸಾಮೋ ವೃಣೇ | ಪಶವ್ಯಮಿತ್ಯಗ್ನೇರುದ್ಗಿಠಃ | ಅನಿರುಕ್ತಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ | ನಿರುಕ್ತಃ ಸೋಮಸ್ಯ | ಮೃದು ಶಕ್ತಂ ವಾಯೋಃ | ಶಕ್ತಂ | ಬಲವದಿಂದ್ರಸ್ಯ | ಕ್ರೌಂಚಂ ಬೃಹಸ್ಪತೇಃ | ಅಪಧ್ವಾಂತಂ ವರುಣಸ್ಯ | ತಾನ್ ಸರ್ವಾನೇವೋಪಸೇವೇತ | ವಾರುಣಂ ತ್ವೇವ ವರ್ಜಯೇತ್ |

ಸರ್ವತ್ರ ಸಮನಾದುದರಿಂದ ಸಾಮನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಮೇಘಧ್ವನಿ ಇಲ್ಲವೆ ವೃಷಭಧ್ವನಿಯಂಥ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮಗಾನಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ್ನಿಯ ಸಾಮಗಾನ ಪ್ರಕಾರವು ಹೆಣ್ಣು ಪಶುವಿನ ಸ್ವರದಂತೆ ಸ್ವರ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಸಾಮಗಾನವು ಅಸದೃಶ ಮತ್ತು ಗಂಭೀರ. ಚಂದ್ರನ ಸಾಮಗಾನವು ಘಂಟಾನಾದದಂತೆ ಇರುವುದು. ವಾಯುವಿನ ಸಾಮಗಾನವು ಮೃದು ಮತ್ತು ಗುಡುಗಿನಂತೆ ಗಂಭೀರಸ್ವರೋಪೇತ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಸಾಮಗಾನವು ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿಯು ಸ್ವರದಂತೆ ಸ್ವರಉಳ್ಳದ್ದು. ವರುಣನ ಸಾಮಗಾನವು ಒಡೆದ ಕಂಚಿನ ಧ್ವನಿಯಂತೆ ಅಪಸ್ವರ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಉದ್ಗಾತನು ಈ ಎಲ್ಲ ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ವರುಣನು ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಡಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವದಾ ಸಮತ್ವಾತ್ ಸಾಮ ಭಗವಾನ್ | ತಸ್ಮೋದ್ಗಾನಪ್ರಕಾರೋ

ವಿನದಿ ವೃಷಭಸ್ವರವನೈಘನರ್ಧನವದ್ವಾ | ತದೇವ ವೃಣೇ
ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾತ್ |

ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವರೋ ವೃಷಭವನೈಘನಾದವದೇವ ವಾ |

ಸ್ತ್ರೀಪಶುಸ್ವರವದ್ವದ್ವೇಃ ಗಂಭೀರೋಽನುಪಮೋ ವಿಭೋಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವಧ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಘಂಟಾನಿನಾದವತ್ |

ಮೃದು ಮೇಘಸ್ವರೋ ವಾಯೋರಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸ್ತನಯಿತ್ನುವತ್ |

ಬೃಹಸ್ಪತೇಃ ಕ್ರೌಂಚವಚ್ಚ ವರುಣಸ್ಯ ತು ವಿಸ್ವರಃ |

ಏಕಸ್ಯ ಪಾದವರ್ಷಸ್ಯ ಸ್ವರೋ ವಿಷ್ಣೋರುದಹೃತಃ |

ವಾಯೋರ್ವಿಂಶತಿವರ್ಷಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತು ತದಂತರಾ | ಇತಿ ಚ |

ಗಾಯೇದೇತೈಃ ಸ್ವರೈಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಥಾಶಕ್ತಿ ನ ವಿಸ್ವರಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನು ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಾಮ. ಅವನ ಗಾನಪ್ರಕಾರವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ನಾದ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಎತ್ತಿನ ಸ್ವರದಂತೆ ಅಥವಾ ಮೋಡದಂತೆ ಧ್ವನಿಯಂತೆ ಅವನ ಧ್ವನಿ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾದುದರಿಂದ ಆ ಧ್ವನಿಯನ್ನೇ ವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರವು ವೃಷಭನಾದದಂತೆ ಅಥವಾ ಮೇಘನಾದದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರವು ಹೆಣ್ಣುಪಶುವಿನ ಸ್ವರದಂತೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಸ್ವರವು ಅಸದೃಶ ಅಂದರೆ ಬಲು ಗಂಭೀರ. ಚಂದ್ರನ ಸ್ವರವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಘಂಟಾನಾದದಂತೆ. ವಾಯುವಿನ ಸ್ವರವು ಮೃದುವಾದ ಮೋಡದ ಸ್ವರದಂತೆ. ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರವು ತೀವ್ರವಾದ ಮೋಡದ ಸ್ವರದಂತೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಸ್ವರವು ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿಯ ಸ್ವರದಂತೆ. ವರುಣನದ್ದು ಮಾತ್ರ ಅಪಸ್ವರ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರವು ಒಂದೂಕಾಲು ವರ್ಷದ ಎತ್ತಿನ ಸ್ವರದಂತೆ ಗಂಭೀರ. ವಾಯುವಿನ ಸ್ವರವು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ಎತ್ತಿನ ಸ್ವರದಂತೆ ಗಂಭೀರ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಸ್ವರವು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷದೊಳಗಿನ ಎತ್ತಿನ ಸ್ವರದಂತೆ ಗಂಭೀರ, ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಈ ಸ್ವರಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದರಿಂದ ಉದ್ಗಾತನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಸ್ವರಗಳಿಂದಲೇ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು. ಅಪಸ್ವರಗಾನ ಅನರ್ಥಕರವಾದ್ದರಿಂದ ಅಪಸ್ವರವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಕೂಡದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಮೃತತ್ವಂ ದೇವೇಭ್ಯ ಅಗಾಯಾನೀತ್ಯಾಗಾಯೇತ್ |

ಸ್ವಧಾಂಪಿತೃಭ್ಯ ಆಶಾಂ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಸ್ಪೃಣೋದಕಂ ಪಶುಭ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಲೋಕಂ ಯಜಮಾನಾಯ ಅನ್ನಮಾತ್ಮನ ಆಗಾಯಾನೀತ್ಯೇತಾನಿ ಮನಸಾ
ಧ್ಯಾಯನ್ನಪ್ರಮತ್ತಃ ಸ್ತುವೀತ |

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಗಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು. ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಶ್ರಾದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಪಿಂಡಾದಿಭಾಗವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅವರ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು, ಪಶುಗಳಿಗೆ ಹುಲ್ಲುನೀರನ್ನು, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಗಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಮಾದರಹಿತನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧಿಕಾರೀ ಸದಾದ್ಗತೇ ಮುಖ್ಯತಃ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಯತ್ |

ಅತೋ ಮೋಕ್ಷಾದಿನಾನೇ ಸ ದೇವಾದೀನಾಂ ಕ್ಷಮೋ ಭವೇತ್ |

ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಸ ದದಾತೀಹ ಮದ್ವದಿಸ್ಥ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಿಃ |

ಕಾರ್ಯಾ ಹಿ ನಾನ್ಯಥಾ ಕುರ್ಯಾತ್ ಅವಮಂತಾನ್ಯಥಾ ಭವೇತ್ |

ದೇವಾನಾಂ ಮೋಕ್ಷದಾನಾದೌ ನ ಹಿ ಮಾನುಷ ಈಶ್ವರಃ |

ಅತಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಿಸ್ಥೋ ಮೇ ದದಾತೀತಿ ಸ್ಮೃತಿರ್ಭವೇತ್ |

ಸಂಕಲ್ಪೋಕ್ತಾದಿಕರ್ತಾ ಚ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಯತಃ ಸದಾ |

ಆಗಾಯಾನೀತಿ ಯುಜ್ಯೇತ ತಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಮಿನ್ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ |

ಆತ್ಮೇತಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ತಸ್ಮಾ ಅನ್ನಂ ಹ್ಯರ್ಥತಸ್ತು ಪ್ರಾಣಸ್ಯಾನ್ನಭುಜಿರ್ಭವೇತ್ |

ಪ್ರಾಣಸ್ಯಾಪ್ಯಮೃತತ್ವಂ ಹಿ ಮುಖ್ಯಮೇವ ಫಲಂ ಯತಃ |

ದೇವಾಂತರ್ಭಾವತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ನಾಮೃತತ್ವಂ ಕ್ಷ ಚಾದಿಮತ್ |

ಅನುವಾದ—ಸಾಮಗಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಯುದೇವರೇ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ದೇವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಅವರೇ ಸಮರ್ಥರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರೇ ಉದ್ಗತರಾಗಿದ್ದರೆ ಗಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಗಾನ ಮಾಡುವವರು ಬೇರೆಯವರಾದರೆ ಅವರಿಗೆ 'ನಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೇ ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು' ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಬೇಕು. 'ನಾನೇ ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವೆನು' ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಕೂಡದು. ಇಂತಹ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿದರೆ ದೇವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಮಾನ ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೇ ದೇವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನೆಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ ಬೇಕು. ಸಂಕಲ್ಪಿಸುವುದು, ಅದನ್ನು ಹೇಳುವುದು,

ಗಾನ ಮಾಡುವುದು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಡುವವನು ಪ್ರಾಣನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ' ಎನ್ನುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲೇ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಅನ್ನಂ ಆತ್ಮನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ತನ್ನ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಗಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅನ್ನಭೋಜನವಾದರೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಅನ್ನಭೋಜನವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಾಣನು ದೇವತೆಗಳ ಮೇಕ್ಷಕಕ್ಕಾಗಿ ಗಾನ ಮಾಡುವಾಗ, ತಾನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತನಗೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮೇಕ್ಷಕವೆಂಬ ಫಲ ದೊರಕುವುದರಿಂದ, ತನ್ನ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಣನು ಗಾನಮಾಡುವನೆಂಬ ಯಥಾಶ್ರುತ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೇಕ್ಷದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣನು ಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಕ್ತಿಯು ಆದ್ಯಂತಗಳುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ, ಅದು ನಿತ್ಯ.

ಸಾಮಗಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಇರಬೇಕಾದ ಅನುಸಂಧಾನ

ಉಪನಿಷತ್—ಸರ್ವೇ ಸ್ವರಾಃ ಇಂದ್ರಸ್ಯಾತ್ಮಾನಃ | ಸರ್ವೇ ಉಷ್ಮಾಣಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರಾತ್ಮಾನಃ | ಸರ್ವೇ ಸ್ವರ್ಶಾ ಮೃತ್ಯೋರಾತ್ಮಾನಃ | ತಂ ಯದಿ ಸ್ವರೇಷೂಪಾಲಭೇತ ಇಂದ್ರಂ ಶರಣಂ ಪ್ರಪನ್ನೋಽಭೂವಂ ಸ ತ್ವಾ ಪ್ರತಿವಕ್ಷ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಅಥ ಯದ್ಯೇನಮೂಷ್ಮಸೂಪಾಲಭೇತ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ಶರಣಂ ಪ್ರಪನ್ನೋಽಭೂವಂ ಸ ತ್ವಾ ಪ್ರತಿಪೇಕ್ಷ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಅಥ ಯದ್ಯೇನಂ ಸ್ವರ್ಶೇಷೂಪಾಲಭೇತ ಮೃತ್ಯುಂ ಶರಣಂ ಪ್ರಪನ್ನೋಽಭೂವಂ ಸ ತ್ವಾ ಪ್ರತಿಧಕ್ಷ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಸರ್ವೇ ಸ್ವರಾ ಘೋಷವಂತೋ ಬಲವಂತೋ ವಕ್ತವ್ಯಾ ಇಂದ್ರೇ ಬಲಂ ದದಾನೀತಿ | ಸರ್ವ ಉಷ್ಮಾಣೋಽಗ್ರಸ್ತಾ ಅನಿರಸ್ತಾ ವಿವೃತಾವಕ್ತವ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರಾತ್ಮಾನಂ ಪರಿದದಾನೀತಿ | ಸರ್ವೇ ಸ್ವರ್ಶಾ ಲೇಶೇನಾನಭಿಹಿತಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ ಮೃತ್ಯೋರಾತ್ಮಾನಂ ಪರಿಹರಾಣೀತಿ |

ಆಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಗಳೂ ಪ್ರಾಣಪ್ರತಿಮೆಗಳು. ಎಲ್ಲ ಉಷ್ಮಗಳು

ಅಂದರೆ ಶ, ಷ, ಸ, ಹ ವರ್ಣಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು. 'ಕ'ದಿಂದ 'ಮ'ವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲ ಸ್ವರ್ಣಕ್ಷರಗಳೂ ರುದ್ರನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು. ಗಾನ ಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತನು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೂ, ಯಾರಾದರೂ ಅಸುರ ಸ್ವಭಾವದವನು, 'ಸ್ವರಗಳನ್ನು ನೀನು ಸರಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಂದಿಸಿದರೆ', 'ನಾನು ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಶರಣಾಗಿ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಆ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವೇ ನಿನಗೆ ಶಿಕ್ಷಾರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕು.

ಗಾನ ಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತನನ್ನು ಊಷ್ಮ ಆಕ್ಷರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿಸಿದರೆ ಅವನಿಗೆ, 'ನಾನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೊರೆ ಹೊಂದಿದವನು. ಆ ವಿಷ್ಣು ನಿನ್ನನ್ನು ಪುಡಿ ಮಾಡುವನು' ಎಂದು ಉದ್ಗಾತನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಣಕ್ಷರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತನನ್ನು ನಂದಿಸಿದರೆ ಉದ್ಗಾತನು ಅವನಿಗೆ 'ನಾನು ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮೊರೆಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ಆ ರುದ್ರದೇವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಸುಡುವರು' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಾಯು ಪದಯೋಗ್ಯ ಋಜುಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಕೊಡಿಸುವೆ ಎಂಬ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಗಳನ್ನೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಾದ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಊಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಲೋಪಗೊಳಿಸದೆ ವಿಧೃತ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿಸುವೆನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರ್ಣಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ, ಒಂದೇ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಣ ಸೇರದಂತೆ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಉದ್ಗಾತೃ ಆಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವನು ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ಹಾಗೂ ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಶರಣುಹೊಂದಿದವನು. ಅನ್ಯರು ಉದ್ಗಾತೃಗಳಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವರು ಪ್ರಾಣನನ್ನೂ ರುದ್ರನನ್ನೂ ಶರಣು ಹೊಂದಿದ್ದೇವೆ ಎನ್ನಲು ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಂದ್ರೇ ಬಲಂ ದದಾನೀತಿ ಸ್ವರಾನ್ ಘೋಷಬಲಾತ್ಕಾನ್ |

ಬ್ರೂಯಾದಗ್ರಸ್ತಾನಿರಸ್ತಾನೂಷ್ಮಣಃ ಸ್ವರ್ಣಾನಪಿ |

ಸಮಸ್ತಾನ್ ಬಲದಾನಾರ್ಥಮಿಂದ್ರೇ ಚೈವ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ |

ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮೇವಾಹಮರ್ಪಯೇ ಮೃತ್ಯುವರ್ಜಿತಾನ್ |

ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯಾನ್ ಕರಿಷ್ಯಾಮೀತ್ಯೇವಂ ಸ ಪ್ರಾಣ ಏವ ತು |
 ಕುರ್ಯಾದನ್ಯಸ್ತು ಮತ್ಸ್ತು ಪ್ರಾಣ ಏವೇದೃಶಃ ಕ್ಷಮಃ |
 ಕರೋತಿತಿ ಸ್ಮರೇನ್ನಿತ್ಯಂ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ |
 ದೇವಾವಮಂತಾ ಹಿ ತಮೋ ಯಾತ್ಯಾಸಂಶಯತೋ ಯತಃ |
 ಅತ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರಜಾಪಾಖ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಮೃತ್ಯುಂ ಚ ಸರ್ವದಾ |
 ಶರಣಂ ಗತೋಽಹಮಿತಿ ಚ ಧ್ಯಾಯೇತ್ ಸರ್ವತ್ರ ಸರ್ವದಾ |
 ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಂದ್ರನಾಮಾ ತು ವಾಯುಃ ಸ್ವರಪತಿಃ ಸದಾ |
 ಊಷ್ಮಾಧಿಪಸ್ತು ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
 ಮೃತ್ಯುನಾಮಾ ತು ಸಂಹಾರಾದ್ ರುದ್ರಃ ಸ್ವರ್ಶಾಧಿಪಃ ಸ್ಮೃತಃ |
 ಮಾನುಷಾಣಾಂ ತು ಶರಣಮಿತರೇಷಾಂ ತು ವಾಯುತಃ |
 ವಾಯೋಸ್ತು ಬಲದಾನಾದ್ಯಂ ಮೋಕ್ಷದಾನಾದಿಕಂ ಹರೇಃ |
 ಯಸ್ಮಾದ್ವಾಯುಪದೇ ಯೋಗ್ಯಾ ಬಹವಸ್ವಿಂದ್ರ ನಾಮಕಾಃ |
 ಅತ ಇಂದ್ರೇ ದದಾನೀತಿ ಸ್ಮೃತಿಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಸಾಮಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಇಂದ್ರಪದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ಬಲದಾನ ಮಾಡುವೆ
 ನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ, ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಸ್ವರಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ
 ನನ್ನನ್ನೇ ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ, ಊಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ,
 ಲೋಪವಾಗದಂತೆ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಮೃತ್ಯು ಇಲ್ಲದಂತೆ
 ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ, ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಉದ್ಗಾತನು ಮುಖ್ಯ
 ಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದರೆ ಇದೆಲ್ಲವನ್ನು ಅವನೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆಯವರಾಗಿದ್ದರೆ ಅವರಿಗೆ
 'ನಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಫಲಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲು
 ಸಮರ್ಥ' ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ ಬೇಕು, ಹೊರತು ನಾನೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ
 ಮಾಡುವೆನು ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನ ಇರಕೂಡದು. ಇಂಥ ಅನುಸಂಧಾನವಿದ್ದರೆ
 ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವಮಾನ ಮಾಡಿದವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂಥವನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ
 ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಉದ್ಗಾತನು 'ನಾನು
 ವಾಯು, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ರುದ್ರರನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ
 ಮೊರೆಹೊಂದಿದ್ದೇನೆಂದೂ' ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ವಾಯು
 ಐಶ್ವರ್ಯಶಾರಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಊಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿ
 ಯಾದವನು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು. ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ

ರುದ್ರನು ಸಂಹಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಮೃತ್ಯು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ವಾಯುವಿಗಿಂತ ಇತರರಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಉದ್ಗಾತೃಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ, ಅವರಿಗೆ ವಾಯು ಮುಂತಾದವರಿಂದ ರಕ್ಷಣೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೊರತು ವಾಯುದೇವರಾಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲ, ವಾಯುವಿಗಾದರೂ ಬಲದಾನಾದಿ ಎಂದರೆ ವಾಯುಪದ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಋಜುಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ದಾನ. ವಾಯುವೇ ಉದ್ಗಾತನಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬಲದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಬ ಸಂಕಲ್ಪವು ಹೇಗೆ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ, ಆಗ ಇಂದ್ರ ಎಂದರೆ ವಾಯುಪದಯೋಗ್ಯರಾದ ಋಜುಗಳು ಎಂದರ್ಥ ಎಂದಿಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಾಯುಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಅವರು ಎಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರನಾಮಕರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ, ಎಂದೂ ಸಾಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೋಪದ್ರವ ಕರ್ತೃಣಾಂ ಅಸುರಾಣಾಂ ಕುಬುದ್ಧಿನಾಮ್ |

ಉಪಾಲಂಭೇ ಕೃತೇ ಯುಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರತಿಪೇಕ್ಷ್ಯತಿ |

ರುದ್ರಸ್ತ್ವಂ ಧಕ್ಷ್ಯತೀತ್ಯಾದಿ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ | ಇತಿ ಚ |

ಮೃತ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾದಾತ್ಮಾನಂ ಪರಿಹರಾಣೀತಿ |

ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚೇತಿ ವಿಷ್ಣುರನ್ಯಂ ಪ್ರಬೋಧಯನ್ |

ತಥೇಂದ್ರನಾಮಾ ವಾಯುಶ್ಚ ಪರೇಷಾಂ ಬೋಧಕೋ ಯದಾ |

ಇತಿ ಚ |

ಬೃಂಹಯತಿ, ಪ್ರಜಾಃ ಪಾತಿ, ಇದಂ ರಾತೀತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಭಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಉದ್ಗಾತನು ತಪ್ಪಿಲ್ಲದೇ ಗಾನ ಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ಮಾಡುವ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಗಳಾದ ಅಸುರರು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ, 'ವಿಷ್ಣುವು ನಿನ್ನನ್ನು ಪುಡಿ ಮಾಡುವನು, ರುದ್ರನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸುಡುವನು' ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೊರತು ಸಜ್ಜನರು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಕೂಡದು, ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

'ಮೃತ್ಯೋರಾತ್ಮಾನಂ ಪರಿಹರಾಣಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, ಮೃತ್ಯುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ನಾಶಮಾಡುವನೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಜೀವಾತ್ಮರನ್ನು, ಮೃತ್ಯುವಿನ ಕೈಯಿಂದ ಬಿಡಿಸುವನೆಂದರ್ಥ, ಉಷ್ಣಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಆಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ವಿಷ್ಣುವು ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎನಿಸುವನು. ವಾಯುವು ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಅವುಗಳಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಾಗ, ಇಂದ್ರನಾಮಕ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಬೃಂಹಯತಿ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವನು,

ಪ್ರಜಾಃ ಪಾತಿ-ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು, ಇದಂ ರಾತಿ-ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಇಂದ್ರಶಬ್ದವು ವಾಯುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದ ಫಲಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ತ್ರಯೋ ಧರ್ಮ ಸ್ತಂಧಾಃ | ಯಚ್ಛೋಽಧ್ಯಯನಂ ದಾನಮಿತಿ ಪ್ರಥಮಃ | ತಪ ಏವ ದ್ವಿತೀಯಃ | ಬ್ರಹ್ಮಚಾರ್ಯಾಚಾರ್ಯಕುಲವಾಸೀ ತೃತೀಯೋಽತ್ಯಂತಮಾತ್ಮಾನಮಾಚಾರ್ಯಕುಲೇಽವ ಸಾದಯನ್ | ಸರ್ವ ಏತೇ ಪುಣ್ಯಲೋಕಾ ಭವಂತಿ | ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಸ್ಥೋಽಮೃತತ್ವಮೇತಿ |

ಧರ್ಮವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳು—ಯಜ್ಞ, ಅಧ್ಯಯನ ದಾನವೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯದು. ತಪಸ್ಸು ಎರಡನೆಯದು. ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಗುರುಕುಲವಾಸದಿಂದ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸವೆಸುವುದು ಮೂರನೆಯ ಶಾಖೆ. ಈ ಮರು ವಿಧ ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವವರೆಲ್ಲರೂ, ಬ್ರಹ್ಮಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವರಾಗಿದ್ದರೆ ಪುಣ್ಯಲಭ್ಯವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಧರ್ಮೈಃ ಪುಣ್ಯಲೋಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಾದ್ವಿಮುಚ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಪುಣ್ಯಲಭ್ಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷ.

ಓಂಕಾರವು ಸರ್ವವೇದಗಳ ಸಾರ

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ಯೋಕಾನಭ್ಯತಪತ್ | ತೇಭ್ಯೋಽಭಿತಪ್ತೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಪ್ರಾಸ್ರವತ್ | ತಾಮಭ್ಯತಪತ್ | ತಸ್ಯಾ ಅಭಿತಪ್ತಾಯಾ ಏತಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಸಂಪ್ರಾಸ್ರವಂತ | ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವರಿತಿ | ತಾನ್ಯಭ್ಯತಪತ್ | ತೇಭ್ಯೋಽಭಿತಪ್ತೇಭ್ಯ ಓಂಕಾರಃ ಸಂಪ್ರಾಸ್ರವತ್ | ತದ್ಯಥಾ ಶಂಕುನಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಪರ್ಣಾಣಿ ಸಂತ್ಯಕ್ತಾನ್ಯೇವಮೇತೇನೋಽಂಕಾರೇಣ ಸರ್ವಾ ವಾಕ್ ಸಂತ್ಯಕ್ತಾ | ಓಂಕಾರ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ | ಓಂಕಾರ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ |

ವಿಷ್ಣುವು ಶಬ್ದರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ ಯಾವುದೆಂದು ನೋಡಿದ. ಹಾಗೆ

ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶಬ್ದರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಋಗಾದಿ ವೇದವಿದ್ಯೆಯೇ ಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಋಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸಾರವೆಂದು ನೋಡಿದ, ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ ಯಾವುದೆಂದು ನೋಡಿದಾಗ, ಓಂಕಾರವು ಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ಚೂಪಾದ ಮೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಎಲೆಗಳೂ ಸೇರುವಂತೆ ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಚನಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಈ ಓಂಕಾರವು ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂಕಾರೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ನಾಮ ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮಕಶ್ಚ ಸಃ |

ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತತ್ವಾತ್ ಸರ್ವವಾಚಾಂ ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮತಾ ಭವೇತ್ |

ಇದಂ ತು ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ ಸ ಸರ್ವಂ ಚಾಪ್ಯರ್ಥಪೂರ್ಣತಃ |

ಸರ್ವಶಬ್ದಾನಿತ್ವತ್ವಾಚ್ಚ ನ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯೋ ಭವೇತ್ |

ಅಧಿಕೃಂ ಚೈವ ಸರ್ವತ್ವಂ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ತದ್ಯಥೇತಿ ತತ್ | ಇತಿ ಚ ||

ಅಕಾರಾದ್ಯಾಃ ಕ್ರಮೇಣೈವ ಭೂರಾದೇಃಸಾರ ರೂಪಿಣಃ |

ಅಸ್ಮಾದಯಂ ಸಾರ ಇತಿ ಜ್ಞಾನಮೇವಾಭಿತಾಪನಂ |

ಸಂಪ್ರಸ್ರಾವಶ್ಚ ತದ್ವೃಷ್ಟಿಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಮಸ್ಯ ಹಿ |

ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ ಕ್ರೀಡಯಾಚೀಕ್ಷೃಪದ್ಯದಾ |

ತದಾಸಭಿತಾಪ ಶಬ್ದೋಽಯಂ ವರ್ತಕೇ ಪರಮಾತ್ಮನಿ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಓಂಕಾರವು ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಮ. ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳು ಓಂಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಓಂಕಾರವು ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮಕವೆನಿಸುವುದು. ಓಂಕಾರ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪ್ರಸ್ತುತವಾದ್ದರಿಂದ ಓಂಕಾರವೇ ಇದಂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಂ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದಂ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವುದು ಛಾಂದಸಪ್ರಯೋಗವಾದ್ದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಸರ್ವಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಇದಂ ಎಂದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯವೆಂಬ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಇಂಥ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಶಬ್ದವು ಓಂಕಾರವೇ ಎಂದು ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತದ್ಯಥಾ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ತ್ವವು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, 'ಇದಂ ಸರ್ವಂ'. ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಶಬ್ದವು ಎಂದು ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿದ್ದು ಸರಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಓಂಕಾರವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳ ಸಾರ ಹೇಗೆಂದರೆ, ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಅಕಾರ ಉಕಾರ, ಮಕಾರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸ್ವಃ ಎಂಬುದು ಸಾರ.

ಇದಕ್ಕಿಂತ ಇದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಅಭಿತಾಪನ. ಪ್ರಸ್ಯವಣ ಎಂದರೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಆ ಸಾರತ್ವದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಭಗವಂತನು ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನೇ. ಆದರೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಭ್ಯತಪತ್ ನೋಡಿದನು ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಪಶ್ಯಬ್ದೇನೈವ ಯತಿಧರ್ಮಶೋಕಃ |

ಸರ್ವೇಷಾಮಾಶ್ರಮಸ್ಥಾನಾಮಜ್ಞಾನಾಂ ಪುಣ್ಯಲೋಕತಾ |

ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶಾಂ ವಿಷ್ಣೋರಮೃತತ್ವಂ ನ ಚಾನ್ಯಥಾ | ಇತಿ ಚ |

ಯಜ್ಞಾದ್ಯಯನ ದಾನೈಸ್ತು ಗೃಹೀ ಸ್ಯಾತ್ ಸೋಮಲೋಕಗಃ |

ಯತಯಸ್ತಪಸಾ ಸೂರ್ಯಂ ಚತ್ವಾರೋಽಪಿ ವಿಶೇಷತಃ |

ಗಚ್ಛಂತಿ ತಪಸೈವರ್ಷಿಣ್ ವನಸ್ಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ |

ನೈಷ್ಠಿಕಾ ವಾಲಖಿಲ್ಯಾಂಶ್ಚ ಗುರುಶೂಶ್ರೂಷಯೈವ ತು |

ಯದಿ ಪಶ್ಯಂತೈತ ಏವ ಸಾಕ್ಷಾದ್ವೇವಂ ಜನಾರ್ದನಂ |

ಅಮೃತತ್ವಂ ತದಾ ಯಾಂತಿ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ | ಇತಿ ಚ |

ನ ಚ ಸನ್ಯಾಸ ಮಾತ್ರೇಣಾಮೃತತ್ವಂ | ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ಅಯನಾಯ ವಿದ್ಯತೇ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | 'ವಿದ್ಯೈವ ತು ನಿರ್ಧಾರಣಾತ್ |' ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಮ್ |

ನ ರೋಧಯತಿ ಮಾಂ ಧರ್ಮೋ ನ ಸಾಂಖ್ಯಂ ಯೋಗ ಉದ್ಭವ |

ನ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಸ್ತಪಸ್ಪಾಗೋ ನೇಷ್ಠಾಪೂರ್ತಂ ನ ದಕ್ಷಿಣಾ | ಇತಿ ಚ |

ನ ಚ ಸನ್ಯಸನಾದೇವ ಸಿದ್ಧಿಂ ಸಮಧಿಗಚ್ಛತಿ | ಇತಿ ಚ |

ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಾ ದಾಯಮುಪಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದೇರ್ಗೃಹಸ್ಥಾದೀನಾಪಿ ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮೋಕ್ಷಃ ಪ್ರತೀಯತೇ |

ಸರ್ವವರ್ಣಾಶ್ರಮಾಣಾಂ ಚ ಜ್ಞಾನಾನೋಕ್ತೋ ವಿನಿಶ್ಚಿತಃ |

ಅಂತ್ಯಾನಾಂ ಸಾಧ್ವರಾಣಾಂ ವಾ ತಥಾಪಿ ಯತಿರುತ್ತಮಃ |

ಜ್ಞಾನದ್ವಾರೋ ಯತೋ ನ್ಯಾಸೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಇತಿ ಚ |

ವೇದಾಂತವಿಜ್ಞಾನ ಸುನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಾಃ

ಸನ್ಯಾಸಯೋಗಾದ್ಯತಯಃ ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಾಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ತಪ ಏವ ದ್ವಿತೀಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ತಪಃ’ ಪದದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹಾದಿರೂಪವಾದ ಯತಿಧರ್ಮವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಆಶ್ರಮದವರಿಗೂ ಪುಣ್ಯ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ಎಲ್ಲ ಆಶ್ರಮದವರಿಗೂ ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷವಿಲ್ಲದವರಾಗಿದ್ದರೆ, ಕೇವಲ ಪುಣ್ಯಲಭ್ಯವಾದ ಲೋಕಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಉಳ್ಳವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಚ್ಯುತಿ ಇಲ್ಲ, ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಯು ಯಜ್ಞ, ಅಧ್ಯಯನ, ದಾನಗಳಿಂದ ಚಂದ್ರ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಹಂಸ, ಹಂಸ, ಕುಟೀಚಕ, ಬಹೂದಕ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಯತಿಗಳು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆ ಸೂರ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ವಾನಪ್ರಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಗಳು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಋಷಿಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳು ಗುರುಶುಶ್ರೂಷೆಯಿಂದ ವಾಲಖಿಲ್ಯರ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆಶ್ರಮಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದವರೇ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ಯಾವ ಮಾರ್ಗದಿಂದಲೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಯತಿಗಳಿಗಾದರೂ ಕೇವಲ ಸಂನ್ಯಾಸಮಾತ್ರದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತಿಗೆ ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ, ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. “ತಮೇವ ವಿದಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಹೊರತು ಇತರ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಒಂದೇ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನ” ಎಂದು ಭಗವಾನ್ ವ್ಯಾಸರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ವಚನವೂ ಇದೆ. ‘ಉದ್ಧವ! ಸ್ವಾಶ್ರಮಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ, ತತ್ತ್ವಗಳ ವಿವೇಚನೆ, ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸ, ವೇದಾಧ್ಯಯನ, ತಪಸ್ಸು, ಸನ್ಯಾಸದೀಕ್ಷೆ, ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳು, ಅನ್ನದಾನಾದಿಗಳು, ದಕ್ಷಿಣೆ ಇವಾವುವೂ ನನ್ನನ್ನು ಮೋಕ್ಷ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಸನ್ಯಾಸಧರ್ಮ ಸ್ವೀಕಾರದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಯಾರೂ ಹೊಂದಲಾರರು ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಆ ಮುಕ್ತಜೀವನ ಮಕ್ಕಳು ಧನ-ಕ್ಷೇತ್ರಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರು

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಗಳಿಗೂ ಮೋಕ್ಷ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲ ವರ್ಣದವರಿಗೂ, ಎಲ್ಲ ಆಶ್ರಮದವರಿಗೂ, ಅಂತ್ಯಜರಿಗೂ, ಗಿಡ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾವರಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ನಿಶ್ಚಿತ. ಆದರೂ ವಿಶೇಷ ವಾಗಿ ಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾದ ಸನ್ಯಾಸಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಯವರಿಗಿಂತ ಯತಿಗಳು ಉತ್ತಮ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ ಇದೆ. ಸನ್ಯಾಸಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣರಾದ ಯತಿಗಳು ವೇದಾಂತದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿಯಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಕ್ತರಾಗುವರು, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಸ್ವರ್ಗ, ಮೋಕ್ಷ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಘ್ನಪರಿಹಾರೋಪಾಯ

ಉಪನಿಷತ್—ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿಯದ್ವಸೂನಾಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ,
ರುದ್ರಾಣಾಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ, ಆದಿತ್ಯಾನಾಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ಚ
ದೇವಾನಾಂ ತೃತೀಯಂ ಸವನಂ, ಕ್ಷ ತರ್ಹಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಲೋಕ ಇತಿ |
ಸ ಯಸ್ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾತ್ ಕಥಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ಅಥ ವಿದ್ವಾನ್ ಕುರ್ಯಾತ್ |

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ವಸುಗಳು ಭೂಲೋಕಾಧಿಪತಿಗಳು, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ರುದ್ರರು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳು, ತೃತೀಯಸವನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಆದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಾಧಿಪತಿಗಳು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳೂ ಅನ್ಯರ ವಶದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾಗ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಾವ ಲೋಕ ದೊರಕಿತು? ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳಾದ ಶಿಷ್ಯರು, ಗುರುಗಳ ಬಳಿ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರು.

ಲೋಕದ್ವಾರಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಸು ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ವಸ್ತಾದಿಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡು ವಸ್ತಾದಿಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಮೇಯ ವನ್ನರಿಯದೆ ಹೇಗೆ ಯಾಗ ಮಾಡಿಯಾನು? ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನರಿತೇ ಯಾಗಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಗುರುಗಳು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದರು.

ವಸುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಪುರಾ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯೋಪಾಕರಣಾತ್ ಜಘನೇನ
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಸ್ಯ ಉದಜ್ಞುಖ ಉಪವಿಶ್ಯ ಸ ವಾಸವಂ ಸಾಮಾಭಿಗಾಯತಿ |

ಲೋಕೀಕದ್ವಾರಮಪಾವಾಃ ಲೋಕೀಕೀ ಪಶ್ಯೇಮ ತ್ವಾವಯಂ ರಾ
 ಷೀಷೀಷೀ ಹುಃ. ಮ್ ಆಷೀ ಜ್ಯಾಷೀ ಯೋಷೀ. ಆಷೀ೦೧೧೧ ಇತಿ | ಅಥ
 ಜುಹೋತಿ ನಮೋಽಗ್ನಯೇ ಪೃಥಿವೀಕ್ಷಿತೇ ಲೋಕಕ್ಷಿತೇ ಲೋಕಂ ಮೇ
 ಯಜಮಾನಾಯ ವಿಂದ | ಏಷ ವೈ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಲೋಕ ಏತಾಽಸ್ಯೈತ್ರ
 ಯಜಮಾನಃ ಪರಸ್ತಾದಾಯುಷಃ | ಸ್ವಾಹಾಪಜಹಿ ಪರಿಘಮ್ |
 ಇತ್ಯುಕ್ತೋತ್ತಿಷ್ಠತಿ | ತಸ್ಮೈ ವಸವಃ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛಂತಿ |

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕವೆಂಬ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠಿಸಲು
 ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು, ಯಜಮಾನನು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ
 ದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು, ವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ
 ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಲೋಕದ್ವಾರ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡ
 ಬೇಕು—“ಭಗವನ್ ಭೂಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ದ್ವಾರವನ್ನು ತೆರೆ. ನಾವು ಭೂಲೋಕ
 ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಕೊಂಡಿರಲು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ” ಎಂದು. ಅನಂತರ
 ‘ವಸುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ
 ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಯಾಗಮಾಡುವ ನನಗೆ
 ಯೋಗ್ಯವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸು. ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ
 ಲೋಕವೆಂದರೆ ಈ ಭೂಲೋಕವೇ. ಯಜಮಾನನಾದ ನಾನು ಮರಣಾನಂತರ
 ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು’ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ
 ಹೋಮಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ‘ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಆನಂದಾನುಭವ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ
 ಬರಬಹುದಾದ ಅಡ್ಡಿಯನ್ನು ದೂರಗೊಳಿಸು’ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಏಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ
 ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಸ್ವಂತರ್ಯಾಮಿಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಪ್ರಾತಃಸವನ
 ವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಭೂಲೋಕವನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸುಖಭೋಗ
 ವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಮರಣಾನಂತರ ಭೂಲೋಕದ
 ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಗೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷಿಯಾದ ಏಕಗುಣೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಚರಮದೇಹ
 ಪಾತಾನಂತರ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಮೋಕ್ಷಸುಖಹೊಂದುವುದಕ್ಕೂ ಬರಬಹು
 ದಾದ ವಿಘ್ನಗಳ ನಿವಾರಣೆಗೆ, ಭೂಲೋಕದ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ವಸುಗಳು ಮತ್ತು
 ಅವರ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಯಾಗ
 ದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ತಾನೇ ಲೋಕದ್ವಾರ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡಿ
 ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ ಇದೆ.

ಈ ಸೋಮಯಾಗವು ನಿತ್ಯಕರ್ಮ. ಪ್ರತಿ ವಸಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಬೇಕಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭೂಲೋಕ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ, ವಸುಗಳು ರುದ್ರರು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಲಿಸಲು ಯಜಮಾನನು ಲೋಕದ್ವಾರ ಸಾಮಗಳನ್ನು ಹಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಮಾಡಿ, ಈ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಗಿರುವ ವಿಘ್ನಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿರೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು.

ರುದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಪುರಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸ್ಯ ಸವನಸ್ಯೋಪಾಕರಣಾತ್
ಜಘನೇನಾಗ್ನೀದ್ರೀಯಸ್ಯ ಉದಜ್ಜುಖ ಉಪವಿಶ್ಯ ಸ ರೌದ್ರಂ
ಸಾಮಾಭಿಗಾಯತಿ | ಲೋಕದ್ವಾರವಾಃ ಲೋಕಾಃ ಪಶ್ಯೇಮ ತ್ವಾ
ವಯಂ ವಿರಾಃ ಲೋಕಾಃ ಹುಮ್ ಆ ಲೋಕಾಃ ಜ್ಯಾಃ ಯೋಃ ಆ ೨೧೧೧
ಇತಿ | ಅಥ ಜುಹೋತಿ | ನಮೋ ವಾಯವೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಕೀ ಲೋಕಕೀ
ಲೋಕಂ ಮೇ ಯಜಮಾನಾಯ ವಿಂದ | ಏಷ ವೈ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಲೋಕ
ಏತಾಃ ಸ್ಮೃತೃ ಯಜಮಾನಃ ಪರಸ್ತಾದಾಯುಷಃ | ಸ್ವಾಹಾಽಪಹಿ
ಪರಿಘಂ | ಇತ್ಯುಕ್ತೌತ್ತಿಷ್ಠತಿ | ತಸ್ಮೈ ರುದ್ರಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ
ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ |

ಯಜಮಾನನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿದ್ರೀಯವೆಂಬ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು, ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಪ್ರತಿಪಾದಕ “ಲೋಕದ್ವಾರ” ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಬೇಕು— ‘ಭಗವಾನ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶ ಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ’ ಎಂದು. ಬಳಿಕ ‘ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ ವಾಯುನಾಮಕ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಯಾಗ ಮಾಡುವ ನನಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸು. ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಲೋಕ, ಆಯಸ್ಸು ಮುಗಿದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ನಾನು ಅಲ್ಲಿಗೇ ಹೋಗುವವನು’ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸ್ವಾಹಾಕಾರ ದಿಂದ ಹೋಮಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ‘ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ವಿಘ್ನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸು, ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಏಳಬೇಕು. ಅವನಿಗೆ ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ ಭಗವಂತನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಕೊಟ್ಟು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸುಖಭೋಗವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಪುರಾ ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯೋಪಾಕರಣಾತ್ ಜಘನೇನಾಹವನೀ-
ಯಸ್ಯ ಉದಜ್ಞುಖ ಉಪವಿಶ್ಯ ಸ ಆದಿತ್ಯಂ ಸ ವೈಶ್ವದೇವಂ
ಸಾಮಾಭಿಗಾಯತಿ | ಲೋಕಿದ್ವಾರಮಪಾವಾಃರ್ಣೋಽಪಶ್ಯೇಮ
ತ್ವಾ ವಯಂ ಸ್ವಾರಾಃಽಽಽಽಽ ಹುರಿಮ್ ಆಽಽಽ ಚ್ಯಾಽಽ ಯೋಽಽ
ಅಽಽಽಽಽಽಽ ಇತಿ ಆದಿತ್ಯಮ್ |

ಅಥ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಲೋಕಿದ್ವಾರಮಪಾವಾಃರ್ಣೋಽಪಶ್ಯೇಮ ತ್ವಾ
ವಯಂ ಸಾ ಮ್ರಾಽಽಽಽಽಽಽ ಹುರಿಮ್ ಆಽಽಽ ಚ್ಯಾಽಽ ಯೋಽಽ
ಅಽಽಽಽಽಽಽ ಇತಿ | ಅಥ ಜುಹೋತಿ | ನಮ ಆದಿತ್ಯೇಭ್ಯಶ್ಚ ವಿಶ್ವೇಭ್ಯಶ್ಚ
ದೇವೇಭ್ಯೋ ದಿವಿಕ್ಷಿದ್ಭ್ಯೋ ಲೋಕಕ್ಷಿದ್ಭ್ಯೋ ಲೋಕಂ ಮೇ
ಯಜಮಾನಾಯ ವಿದತ | ಏಷ ವೈ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಲೋಕ
ಏತಾಽಸ್ಮತ್ತ್ರ ಯಜಮಾನಃ ಪರಸ್ತಾದಾಯುಷಃ | ಸ್ವಾಹಾಽಪಜಹಿ
ಪರಿಘಮ್ | ಇತ್ಯುಕ್ತೋತ್ತಿಷ್ಠತಿ | ತಸ್ಮಾ ಅದಿತ್ಯಾಶ್ಚ ವಿಶ್ವೇ ಚ
ದೇವಾಸ್ತೃತೀಯಂ ಸವನಂ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛಂತಿ | ಏಷ ಹ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಮಾತ್ರಾಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಮಚ್ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದಿ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ತೃತೀಯಸವನದ ಆರಂಭಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ
ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು, ಆ ಯಜಮಾನನು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತ, ಆದಿತ್ಯ
ನಾಮಕ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾಂತರ್ಗತ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು
ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಲೋಕದ್ವಾರ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಬೇಕು— ‘ಭಗವನ್
ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಕೊಂಡಿರಲು ನಿನ್ನನ್ನು
ಕಾಣುತ್ತೇವೆ’ ಎಂದು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡಿ,
ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು “ಭಗವಾನ್
ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಬಾಗಿಲು ತೆರೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ’ ಎಂದೂ ಹಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ‘ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ
ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ
ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಯಾಗ ಮಾಡುವ ನನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ
ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿರಿ. ಯಜಮಾನನಾದ ನನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಲೋಕವು

ಸ್ವರ್ಗವೇ ಆಗಿದೆ. ಯಜಮಾನನಾದ ನಾನು ಆಯುಸ್ಸು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಲೋಕವನ್ನೇ ಹೊಂದುವವನು' ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಸ್ವಾಹಾಕಾರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುವ ವಿಘ್ನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ವಿಳಬೇಕು. ಅವನಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ತೃತೀಯಸವನವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಯಾಗ ಮಾಡುವವನೇ ಯಜಮಾನನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೂ, ಅಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಸು ರುದ್ರಾದಿತೇಯೇಷು ವಿಶ್ವೇಷು ಸ್ಥಿತಮೀಶ್ವರಂ ।

ತನ್ನಾಮಾನಂ ಹರಿಂ ಮಂತ್ರೈರ್ಲೋಕದ್ವಾರಾದಿಭಿಃ ಪ್ರಭುಂ ।

ಪ್ರಾರ್ಥಯಿತ್ವಾ ದಿವಂ ತಜ್ಞೋ ಜ್ಞೋ ಮೋಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯತ್ತಥಾ ।

ಯಜಮಾನೋ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಲೋಕೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ವರಃ ।

ರಾಜನಂ ಪೃಥಿವೀಲೋಕೇ ರಾಜ್ಯಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಬುದ್ಧಃ ।

ವಿರಾಜ್ಯಮಂತರಿಕ್ಷೇ ತು ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಸ್ವರ್ಗಗಂ ಭವೇತ್ ।

ಏತೇಷು ಮೋಕ್ಷೋಽಪಿ ಭವೇತ್ ಮಾನುಷಾಣಾಂ ವಿಶೇಷಿಣಾಂ ।

ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಂ ತಥಾ ಗತ್ತಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಷ್ಣುಂ ಚ ತೇ ತತಃ ।

ಅನುಜ್ಞಾತಾಃ ಪ್ರಮೋದಂತೇ ನಿರ್ದುಃಖಾಸ್ತು ಧರಾದಿಷು । ಇತಿ ಚ ।

ಅನುವಾದ—ವಸುಗಳು, ರುದ್ರರು, ಆದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಸು ರುದ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಯಾ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಲೋಕದ್ವಾರಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ಯಜಮಾನನು ಬ್ರಹ್ಮಪರೋಕ್ಷಿಯಾಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಬ್ರಹ್ಮಪರೋಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ವಸು ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಯಾವ ಶ್ರೇಷ್ಠಲೋಕವೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ರಾಜ್ಯವೆಂದರೆ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ವಿರಾಜ್ಯವೆಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಭಗವಂತನು ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಏಕಗುಣವನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಮಾನವರಿಗೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮೋಕ್ಷದ ಸುಖಭೋಗವೂ

ದೊರೆಯುವುದು. ಅಂತಹ ಮಾನವರು ಮೊದಲು ಶ್ವೇತದ್ವೀಪವೆಂಬ ಮುಕ್ತಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದರ್ಶನ ಪಡೆದು, ಅವನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದುಃಖರಾಗಿ ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುವರು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಸು ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳು ಭಗವತ್ಪರ

ಭಾಷ್ಯ—ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವೇತಿ ಶ್ರುತೇಶ್ಚ ಭಗವತ ಏವ ವಸ್ತಾದಿನಾಮಾನಿ । ತೈವಿದ್ಯಾ ಮಾಂ ಸೋಮಪಾಃ ಪೂತಪಾಪಾ ಯಚ್ಛೈರಿಷ್ಟ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗತಿಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ ಇತಿ ವಚನಾಚ್ಚ ಭಗವಾನೇವ ಪ್ರಾರ್ಥ್ಯಃ । ಭಗವತ್ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ಸಮ್ಯಗಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್ ರಾಗಾಚ್ಚ ತೇಷಾಮಂತವತ್ಪಲತ್ವಂ ।

“ನ ತು ಮಾಮಭಿಜಾನಂತಿ ತತ್ತ್ವೇನಾತತ್ತ್ವವಂತಿ ತೇ।”

“ಗತಾಗತಂ ಕಾಮಕಾಮಾ ಲಭಂತೇ।” ಇತಿ ವಚನಾತ್ ।

ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನಾತ್ ವಿಷ್ಣೋರಂಧಂತಮೋ ಭವೇತ್ ।

ತದ್‌ದ್ವೇಷಾತ್ ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದ್ವೇಷತೋಽಪಿ ವಾ ।

ತಾರತಮ್ಯಾಪರಿಜ್ಞಾನಾದನುತ್ಥಾನಂ ತಮೋ ಭವೇತ್ ।

ಅಪರಾಧಕೃತೇಸ್ತೇಷಾಂ ನಿರಯಂ ತ್ವೇವ ಗಚ್ಛತಿ ।

ಪೂಜಾಯಾ ಆಕೃತೇಸ್ತೇಷಾಂ ನ ವರ್ಣೇಷು ಜನಿರ್ಭವೇತ್ ।

ಸಮ್ಯಕ್‌ಕರ್ಮಾನನುಷ್ಠಾನಾತ್ ಸ್ವರ್ಗಂ ನೈವೋಪಗಚ್ಛತಿ ।

ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶೇರೌನ್ಯಾನೋಕ್ಷಂ ನೈವೋಪಗಚ್ಛತಿ । ಇತಿ ಚ ।

ಅನುವಾದ—“ಯಾವ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವಾಚ್ಯನೋ” ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ವಸುದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಗವಂತನಿಗೇ ಇವೆ.

‘ಕರ್ಮದ ನಡುವೆ ‘ಹರಿಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ’ ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೇ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣವೆನ್ನುವ ತ್ರೈವಿದ್ಯರು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿ ಪಾಪಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡವರಾಗಿ ನನ್ನನ್ನೂ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸು ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ಭಗವಂತನೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ತ್ರೈವಿದ್ಯರು ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೂ ಕೂಡಾ

ಭಗವತ್‌ಸ್ವರೂಪದ ಜ್ಞಾನ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಫಲಕಾಮನ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ನಶ್ವರಫಲವೇ ಸಿಗುತ್ತದೆ. 'ನನ್ನನ್ನವರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಮರಳಿ ಭೂಮಿಗೆ ಬರುವರು. ಕಾಮ್ಯಫಲಾಭಿಲಾಷೆಯುಳ್ಳವರು ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಗಮನಾಗಮನವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಿರುವರು' ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ.

ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದರೂ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಹರಿದ್ವೇಷದಿಂದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಏನು ಹೇಳುವುದು? ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ದ್ವೇಷದಿಂದಾಗಲೀ ತಾರತಮ್ಯ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಾಗಲೀ ಪುನರುತ್ಥಾನವಿಲ್ಲದ ತಮಸ್ಸೇ ಆಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ತಮಸ್ಸಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿತ್ಯವಾದ ನರಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅವರಿಗೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಉತ್ತಮ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವಾಗಲಾರದು. ಅದರಿಂದ ಸಮೀಚೀನವಾದ ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ್ಗ ಸಿಗದಂತಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷವಿಲ್ಲದೇ ಮೋಕ್ಷವೂ ಸಿಗಲಾರದು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ಗುಣೈರ್ದೋಷಾ ನ ಶಕ್ತಾ ಉತ್ತರೋತ್ತರಾಃ |

ಸ್ಥಾನದ್ವಯೋತ್ತರೇ ಶಕ್ತಾ ಮೋಕ್ಷೋ ನಾನಪರೋಕ್ಷಿಣಃ |

ವಿರುದ್ಧರಾಗಿಣಾಂ ನೈವ ಹ್ಯಪರೋಕ್ಷದ್ವೈರ್ಭವೇತ್ |

ಯಾವದ್ರಾಗವಿನಾಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ವಿರಕ್ತೋ ಭಕ್ತಿಸಂಯುತಃ |

ಸರ್ವದೈವಾಪ್ರಮತ್ತಶ್ಚ ಪಶ್ಯೇದೇವ ಹರಿಂ ಪರಂ |

ಅವಿಸ್ಮೃತಿಸ್ಸದಾ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನ ವರ್ಜನಂ |

ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸಃ ಸದೋದ್ಯೋಗಾತ್ ಶ್ರವಣಾಚ್ಚ ವಿಚಾರತಃ |

ನಿಷಿದ್ಧ ಕರ್ಮಣಾಂ ತ್ಯಾಗಃ ಸ್ವಧರ್ಮಸ್ಯ ಕೃತಿಸ್ಸದಾ |

ಅಪ್ರಮಾದ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ವೇದಾಸ್ತು ಪಂಚ ಚ |

ಭಾರತಂ ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಚ ಮೂಲರಾಮಾಯಣಂ ತಥಾ |

ಪುರಾಣಂ ಭಾಗವತಂ ಚೈವ ಪಂಚಮೋ ವೇದ ಉಚ್ಯತೇ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಸ್ಯಾಜ್ಞಾನಾತ್...ಅನುತ್ಥಾನಂ ತಮೋ ಭವೇತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಅನಂತರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ

ದ್ವೇಷಾದಿ ದೋಷಗಳೂ ಯಾವಾಗಲಾದರೊಮ್ಮೆ ಬಂದರೆ ಅವು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ತಾರತಮ್ಯ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಹರಿದ್ವೇಷ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ದ್ವೇಷ. ಹೀಗೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ದ್ವೇಷಗಳೆಂಬ ಎರಡು ದೋಷಗಳು ನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅಪರಾಧಕೃತೇಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಪರಾಧ ಮುಂತಾದ ದೋಷಗಳು ಮಾತ್ರವೇ, ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳಿದ್ದರೂ, ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯವಾದ ನರಕಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿವೆ. ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿದ್ದರೂ, ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಾಭಾವವೆಂಬ ದೋಷವಿದ್ದರೆ, 'ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶೇ ರೌನ್ಯಾತ್ ಮೋಕ್ಷಂ ನೈವೋಪಗಚ್ಛತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮೋಕ್ಷ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ.

ನಿಷಿದ್ಧಕಾಮನೆಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಷಿದ್ಧ ಅಭಿಲಾಷೆ ಹೋದ ಮೇಲೆ ವಿರಕ್ತನಾಗಿ, ಭಕ್ತನಾಗಿ, ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಮಾದವಿಲ್ಲದವನಾಗಿದ್ದರೆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಕ್ಷಣವೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮರೆಯದಿರುವುದು, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಶ್ರವಣದಿಂದ ವಿಚಾರದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸ, ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮ ತ್ಯಾಗ, ಸ್ವಧರ್ಮಾಚರಣೆ ಇವುಗಳು ಅಪ್ರಮಾದವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದರೆ ಐದು ವೇದಗಳು, ಭಾರತ, ಪಂಚರಾತ್ರ, ಮೂಲರಾಮಾಯಣ, ಭಾಗವತಾದಿ ವೈಷ್ಣವ ಪುರಾಣಗಳು. ಇವುಗಳು ಪಂಚಮವೇದ ಎನಿಸುತ್ತವೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಸ್ಯಾಜ್ಞಾನಾತ್, ತದ್ವೇಷಾತ್, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದ್ವೇಷತೋ ವಾ, ತಾರತಮ್ಯಾಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ಹೊರತು ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ಗುಣೈಃ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ಗುಣೈಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿರುದ್ಧ ಗುಣ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನ, ಹರಿಭಕ್ತಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ, ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನ, ಈ ಗುಣಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತ್ರಿಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಪರಿಘಾಃ ತ್ರಯಸ್ಸಂತಿ ಸನಾತನಾಃ ।

ತೇಷಾಮಗ್ನ್ಯಾದಿಗೋ ವಿಷ್ಣುರಪಹಂತಾ ಸ್ಮೃತೋ ಭವೇತ್ ।

ಮೃತಸ್ಸನ್ ಸುಖಭೋಗಾಯ ಯತ್ರ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರ ಹ |
 ಏಕೈಕಃ ಪರಿಘೋಽಗ್ರೇ ಸ್ಯಾತ್ ಗತೇ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತು ವಿಷ್ಣುನಾ |
 ಯಜಮಾನಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಾನ್ ಭೋಗಾಯ ಯಾತಿ ಹಿ | ಇತಿ ಚ |
 ಯಸ್ಮಾತ್ತಿ ಯಜ್ಞಮಾತಾರಂ ಯಜ್ಞಮಾತ್ರಾ ಹರಿಸ್ತು ಸಃ |
 ತಮೇವಂ ವೇತ್ತಿ ಯೋ ಭಕ್ತೋ ಯಾತಿ ಸ್ವರ್ಮುಕ್ತಿಮೇವ ಚ |

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ
 ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗವೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯ ಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಆನಾದಿಯಾದ ಮೂರು ತಡೆಗಳಿವೆ. ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದರೆ ಅವನು ಆ ತಡೆಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಜಮಾನನು ಮರಣದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸುಖಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನೋ ಅಲ್ಲಿ ಅವನೆದುರು ಸುಖಭೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ತಡೆಯು ಬರುವುದು. ಭಗವಂತನಿಂದ ಅದರ ನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ ಯಜಮಾನನು ಸುಖಭೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆಯಾ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವನು, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞಮಾತ್ರಾ ಪದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಭಗವಂತ ಎಂದರ್ಥ. ಯಾವ ಭಕ್ತನು ಆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ವಸ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಫಲಪ್ರದನೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಜೀವನು ಮರಣದ ನಂತರ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಲೋಕವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪಡೆಯಲೇಬೇಕು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತಡೆ, ಅದರ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆಲ್ಲ ಏಕೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ತಡೆ ಇಲ್ಲವಾದರೂ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ತಡೆ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು 'ಮೃತಸ್ಸನ್ ಸುಖಭೋಗಾಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ವಿರಚಿತ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದ್ ಭಾಷ್ಯದ
 ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ

ಮಧುವಿದ್ಯೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಓಂ || ಅಸೌ ವಾ ಆದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧು | ತಸ್ಯ ದ್ಯೌರೇವ
ತಿರಶ್ಚೀನವಂಶಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮಪೂಷಃ | ಮರೀಚಯಃ ಪುತ್ರಾಃ |

ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗುವ, ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ, ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ
ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಮತ್ತು ಅಧಿಕವಾದ ಸುಖಾನುಭವಪೂರ್ಣ
ನಾದ್ದರಿಂದ ಮಧುನಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜೇನುತುಪ್ಪದಂತೆ
ಆಹ್ಲಾದಕನೂ ಆಗಿರುವನು. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ, ದ್ಯುನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು
ಭಗವಂತನ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಗ್ಗಿನಿತು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿ
ಕೊಂಡಿರುವಳು. ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಜೇನುಗೂಡಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಅಡ್ಡತೊಲೆಯಂತೆ,
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವುಳ್ಳ ವಾಯುವಿಗೆ ಆಶ್ರಯಳು. ತನ್ನೊಳಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು
ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕನಾದ, ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು,
ಜೇನಿನಂತೆ ಆಹ್ಲಾದಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನ ಪಾತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ
ಜೇನುಗೂಡಿನಂತೆ, ಜೇನಿನಂಥ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ
ವಸು-ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಜೇನುಹುಳುಗಳಂತೆ. ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ
ಮರೀಚ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳು ಜೇನುಹುಳುಗಳ ಮರಿಗಳಂತೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯ ಆದಿತ್ಯಗತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ಏವ ಮಧುನಾಮಕಃ |

ಮದರ್ಧಿರ್ಮಧ್ವಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಮದಃ ಸುಖಮಿಹೋಚ್ಯತೇ |

ಆ ಇತ್ಯಾಧಿಕ್ಯಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ ಮದ್ ಜ್ಞಾನತತಿರುಚ್ಯತೇ |

ತದ್ವತ್ತಾ ತತಿರುದ್ದಿಷ್ಟಾ ತೇನಾನುಭವ ಈರಿತಃ |

ಅಧಿಕೋಽನುಭವೋ ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಮಾದೀಪ್ನೀತಾದಪಿ |

ಸೋಽಯಂ ಮದ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸರ್ವಂ ಹಿ ಸುಖಸಾಧನಮ್ |

ತತ್ಪೂರ್ಣೋ ಮಧುನಾಮಾ ಸ್ಯಾತ್ ತೃತೀಯೋಽತಿಶಯಾರ್ಥಕಃ |

ದೇವಾನಾಮುಪಜೀವ್ಯತ್ವಾತ್ ಸ ದೇವಮಧುನಾಮಕಃ |
 ಆದಿತ್ವಾದಾತತತ್ವಾಚ್ಚ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವತ್ವದಾ |
 ಆದಿತ್ಯ ಇತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಧುವಚ್ಚ ಸಃ |
 ತಿರೋವಂಶಾದಿಸಂಯುಕ್ತೋ ದ್ಯುನಾಮ್ನಿ ಚ ದ್ಯುಸಂಸ್ಥಿತಾ |
 ಪ್ರಕಾಶಾದಿ ಗುಣೈಃ ಶ್ರೀಸ್ತು ವಾಯೋರಾಶ್ರಯರೂಪತಃ |
 ತಿರೋ ವಂಶ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಮಧ್ವಪೂಪಸ್ತು ಮಾರುತಃ |
 ತಸ್ಮಿನ್ ಸನ್ನಿಹಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ವಿಶೇಷೇಣ ಯತಸ್ತದಾ |
 ಸೋಽತರಿಕ್ಷಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸ್ವಾಂತಸ್ಸಮ್ಯಗ್ ಹರಿಕ್ಷಣಾತ್ |
 ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಿತಶ್ಚಾಸೌ ವಸ್ವಾದ್ಯಾ ಮಧುಕಾರಿಣಃ |
 ತತ್ಪುತ್ರಾಸ್ತು ಮರೀಚಾದ್ಯಾಃ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
 ತಿರ್ಯಕ್ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವಶೇ ಕುರ್ಯಾತ್ ಯಸ್ಮಾದ್ ದೇವೀ ರಮಾ ಹರಿಂ |
 ಭಕ್ತ್ಯೈವಾತಸ್ತಿರೋವಂಶಃ ತಿರ್ಯಕ್ತ್ವಂ ಪ್ರಣತಿಃ ಸ್ಮೃತಾ |
 ತಿರ್ಯಕ್ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಸ್ವಸಂಸ್ಥಂ ತು ವಶೀಕುರ್ಯಾದ್ಯತಸ್ತತಃ |
 ವಂಶಸ್ತಿರಶ್ವೀನೋಽನ್ಯೋಽಪಿ ಯಸ್ಮಿನ್ ಆಪ್ಯಮುಪಸ್ಥಿತಮ್ |
 ಸೋಽಪೂಪ ಆಪ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಮಧ್ವಾಚ್ಚಾಪಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವನೋ ಅವನೇ ಮಧು ನಾಮಕನು. ಮಧು ಎಂದರೆ ಮದ ಉಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಮದ ಎಂದರೆ ಸುಖ. ಮದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ, ತ್ ಎಂದರೆ ತತಿ, ಜ್ಞಾನತತಿ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನವಿಷಯತ್ವ ಎಂದರ್ಥ. ಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ಬರುವ ಯಥಾರ್ಥ ಅನುಭವವೇ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲ ಅಭೀಷ್ಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಯ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದುದೇ ಮದ ಎಂದಾಯಿತು. ಅಂತಹ ವಸ್ತು ಸುಖವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಕೇವಲ ಸುಖಸಾಧನವೇ ಹೊರತು ಸುಖದಂತೆ ಆತ್ಮಂತ ಅಭೀಷ್ಟವಲ್ಲ 'ಮದಧಿ' ಅಂದರೆ ಸುಖಪೂರ್ಣನಾದವನೇ ಮಧು ಎನಿಸುವನು. ಮದಧಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ದ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಇ ಈ ಉ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದಾದ ಉ ವರ್ಣವು ಅತಿಶಯಾರ್ಥಕ. ಅದು ಮಧು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುಖಪೂರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ ದೊರೆಯುವುದು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವಮಧು ಎನಿಸುವನು. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆದಿ, ವ್ಯಾಪ್ತ ಮತ್ತು

ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಧುಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಜೇನಿನ ಸಾದೃಶ್ಯವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೇನುತುಪ್ಪವು ಜೇನುಗೂಡು, ಅಡ್ಡತೊಲೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಕೂಡಿರುವನು. ಪ್ರಕಾಶಾದಿ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯುನಾಮಕಳಾದ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಜೇನುಗೂಡಿನಂತಿರುವ ವಾಯುವಿಗೆ ಆಶ್ರಯಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಡ್ಡತೊಲೆಯಂತೆ, ವಿಷ್ಣುವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ಸದಾ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವು ಜೇನುಗೂಡಿನಂತೆ. ಆ ವಾಯುವು ತನ್ನೊಳಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ, ವಸುದ್ರಾದಿತ್ಯರು ಮಧುವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಹುಳುಗಳಂತೆ, ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮರೀಚಿ ಮೊದಲಾದ ಋಷಿಗಳು ಜೇನುನೋಣಗಳ ಮರಿಗಳಂತೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಬಾಗಿ ನಿಂತು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ವಶೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ 'ತಿರಶ್ಚೀನವಂಶ' ಎನಿಸುವಳು. ಬಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದೆಂದರೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಅಡ್ಡತೊಲೆಯೂ ಸಹ ಜೇನುಗೂಡಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ನಿಂತು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೇ ತಿರಶ್ಚೀನ ವಂಶ ಎನಿಸುವುದು. 'ಅಪ್' ಎಂದರೆ ಆಪ್ಯ. ಮುಕ್ತಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ವಾಯುದೇವನಲ್ಲಿ, 'ಉಪ' ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವು ಅಪೂಪನೆನಿಸುವನು. ಜೇನುಗೂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಜೇನುತುಪ್ಪವೂ ನೀರಿನ ಪರಿಣಾಮವಾದುದರಿಂದ ಆಪ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೇನುಗೂಡು ಅಪೂಪವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಮಧುನಾಮಕ ವಾಸುದೇವೋಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಯೇ ಪ್ರಾಂಚೋ ರಶ್ಮಯಃ ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯೋ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಋಚ ಏವ ಮಧುಕೃತಃ | ಋಗ್ವೇದ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ | ತಾ ಅಮೃತಾ ಆಪಃ | ತಾ ವಾ ಏತಾರುಚಃ ಏತಮೃಗೇದಮಭ್ಯತಪಸಂ | ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶಸ್ತೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽಜಾಯತ | ತದ್ ವೃಕ್ಷರತ್ | ತದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽಶ್ರಯತ್ | ತದ್ವಾ ಏತತ್ ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ರೋಹಿತಂ ರೂಪಮ್ |

ಸೂರ್ಯನ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳು ಜೇನುಗೂಡಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಧುಭಿದ್ರಗಳಂತೆ ಇರುವುವು. ಆ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಶ್ಮಿನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪ

ಗಳು ಮಧುನಾಡೀ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ರೂಪಗಳ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೇ ಉಪಾಸಕನು ಸುಖಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರ. ಯುಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಪೂಜ್ಯರೂ ಆದ ಅಷ್ಟವಸುಗಳು ಮಧುನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದರಿಂದ ಜೇನನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಜೇನುಹುಳುಗಳಂತೆ, ಯುಗ್ವೇದವು ಪುಷ್ಪ ಅಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪೋಷಕ. ಅದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹೂವಿನಂತೆ. ಯುಗ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳು ಹೂವಿನೊಳಗಿರುವ ಮಕರಂದ ರಸದಂತೆ. ಆ ಮಂತ್ರಗಳೂ ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಮೃತ ಎಂದೂ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣ ಆಪಃ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಜೇನುಹುಳುಗಳು ಮಕರಂದ ರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವಂತೆ, ಯುಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ವಹ್ನಿ ಮತ್ತು ವಸುಗಳು ಯುಗ್ವೇದ ವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಾಗ ಆ ವೇದದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯರೂಪನಾದ, ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹಶಕ್ತನಾದ, ಬಲರೂಪನಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ಪುಷ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಧುವಿನಂತೆ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡನು. ಸಿದ್ಧಗೊಂಡ ಜೇನುತುಪ್ಪವು ಜನುಗಿ ಜೇನುಗೂಡಿನ ಭಿದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಿತವಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಜ್ಞಾನಾ ನಂದಾದಿಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮ-ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಸೂರ್ಯನ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದನು. ಅವನೇ ಸೂರ್ಯನ ಕೆಂಪುವರ್ಣದಲ್ಲೂ ಇರುವನು.

ರಶ್ಮಿ, ಮಧುನಾಡಿ, ಯುಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಅರ್ಥ

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಚ್ಯರಶ್ಮಿಷು ಸಂಸ್ಥಸ್ತು ರಶ್ಮಿಶಂಮಾನರೂಪತಃ |

ಪ್ರಾಚ್ಯರಶ್ಮಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ವಾಸುದೇವಾಭಿದೋ ಹರಿಃ |

ಏತದ್ವಿನಾ ನಾಲಮಿತಿ ನಾಡೀತ್ಯಂತ ಉದಾಹೃತಃ |

ಸ್ವರೂಪಾಂಶೈರ್ವಿನಾ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನಾಲಂ ಹಿ ಪ್ರಾಪಿತಾಂಶಿನಮ್ |

ಯುಗ್ವೇದಮಾನಿನಶ್ಚೈವ ವಹ್ನಾದ್ಯಾ ವಸ್ತುಚಃ |

ಅರ್ಚ್ಯತಾತ್ ಪ್ರಥಮಂ ಚೈವ ವಿಶೇಷಾದ್ ಯಜ್ಞದೇವತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವನು ಕ್ರೀಡೆ, ಸುಖ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ರಶ್ಮಿ ಎನಿಸುವನು. ಏತದ್ ವಿನಾ ನ ಅಲಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಾಡೀಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಶ

ರೂಪಗಳು ನಾಡೀ ಎನಿಸಿವೆ. ವಾಸುದೇವಾದಿ ಸ್ವರೂಪಾಂಶಗಳ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಉಪಾಸಕನು ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನಷ್ಟೆ! 'ಋಚಿ ಏವ ಮಧುಕೃತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ವಸುಗಳೇ ಋಕ್ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲ. ಅಗ್ನಾದಿ ವಸುಗಳು ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅರ್ಚಿತರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಋಕ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. || ಖಂಡ-೧ ||

ಮಧುನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಯಜುಂಷ್ಯೇವ ಮಧುಕೃತಃ | ಯಜುರ್ವೇದ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ | ತಾ ಅಮೃತಾ ಆಪಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಯಜುಂಷಿ ಏತಂ ಯಜುರ್ವೇದಮಭ್ಯತಪನ್ | ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶಸ್ವೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽಜಾಯತ | ತದ್ ವ್ಯಕ್ಷರತ್ | ತದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽಶ್ರಯತ್ | ತದ್ ವಾ ಏತದ್ ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ ರೂಪಮ್ |

ಸೂರ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳು ಜೇನುಗೂಡಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಮಧುನಾಡಿಗಳಂತೆ. ಆ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸಂಕರ್ಷಣ ರೂಪಗಳು ಇರುವುವು. ಆ ರೂಪಗಳೂ ಮಧುನಾಡಿ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಯಜುರ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರರು ಜೇನುಹುಳುಗಳಂತೆ. ಅವರು ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವರು. ಯಜುರ್ವೇದವು ಪುಷ್ಪದಂತೆ. ಅದರ ಮಂತ್ರಗಳು ಮಕರಂದ ರಸದಂತೆ. ಆ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಮೃತ ಎಂದೂ, 'ಅಪ್' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಯಜುರ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ 'ಯಜುಸ್' ಎನಿಸಿದ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರರು ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾ ನಂದಾತ್ಮಕನೂ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹ ಶಕ್ತನೂ, ಬಲರೂಪನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಪ್ರಕಟನಾದ. ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮ-ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದ. ಅವನು ಸೂರ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಸಂಕರ್ಷಣನೇ ಸೂರ್ಯನ ಶುಕ್ಲರೂಪದಲ್ಲೂ ಇರುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಂದ್ರಾದ್ಯಾ ಯಜುರುದ್ವಿಷ್ಟಾ ರುದ್ರಾ ಇಂದ್ರಸಖಾ ಯತಃ |

ಇಂದ್ರಶಬ್ದೋದಿತೋ ವಾಯುಃ ಸ ಯಾಜ್ಞಃ ಸೋಮಭುಕ್ ಪುರಃ |
ಸ ಹಿ ಶಂಕರ ಪೂರ್ವಾಣಾಂ ರುದ್ರಾಣಾಂ ಮುಖ್ಯ ಏವ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಯಜ್ಞದೇವತೆಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ರುದ್ರರು ಯಜುಸ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರುದ್ರರು ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೂ ರುದ್ರರಲ್ಲಿ ಸೇರುವನು. ಈ ಇಂದ್ರನೆಂದರೆ ವಾಯುವೇ ಹೊರತು ಪುರಂದರನಲ್ಲ. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ರುದ್ರರಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಆ ವಾಯುವೇ ಇಂದ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂದೆ 'ರುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಇಂದ್ರೇಣ ಮುಖೇನ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ರುದ್ರರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮುಖ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ಶಂಕರನೇ ಮೊದಲಾದ ರುದ್ರರಿಗಿಂತ ಮುಖ್ಯನಾದವನು ವಾಯುವೇ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪದದಿಂದ ವಾಯುವೇ ವಿವಕ್ಷಿತ. || ಖಂಡ-೨ ||

ಮಧುನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಂಚೋ ರಶ್ಮಯಃ ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಪ್ರತೀಚ್ಯೋ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಸಾಮಾನ್ಯೇವ ಮಧುಕೃತಃ | ಸಾಮವೇದ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ | ತಾ ಅಮೃತಾ ಆಪಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಸಾಮಾನಿ ಏತಂ ಸಾಮವೇದಮಭ್ಯತಪನ್ | ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ಸ್ಯ ಯಶಸ್ವೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽಜಾಯತ | ತದ್ ವ್ಯಕ್ತರತ್ | ತದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽಶ್ರಯತ್ | ತದ್ವಾ ಏತದ್ ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಮ್ |

ಸೂರ್ಯನ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳು, ಜೇನುಗೂಡಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮಧುನಾಡಿಗಳಂತೆ. ಆ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿ ಎನಿಸಿದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಗಳು ಇರುವುವು. ಈ ರೂಪಗಳು ಮಧುನಾಡಿ ಎನಿಸಿವೆ. ಸಾಮನಾಮಕರಾದ, ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಆದಿತ್ಯರು ಜೇನುಹುಳುಗಳಿದ್ದಂತೆ. ಅವರು ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವರು. ಸಾಮವೇದವು ಪುಷ್ಪದಂತೆ. ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಮಕರಂದಕ್ಕೆ ಸಮಾನ. ಅವುಗಳು ಅಮೃತ ಎಂದೂ ಅಪ್ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿ ಆದಿತ್ಯರು ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕನೂ, ಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹಶಕ್ತನೂ, ಬಲರೂಪನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪ್ರಕಟನಾದ. ಆ

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮ-ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಅವನು ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಮ ಕಿರಣದಲ್ಲಿರುವನು. ಅವನೇ ಸೂರ್ಯನ ಕಪ್ಪುವರ್ಣದಲ್ಲೂ ಇರುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಾಮಾನಾಮನ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಮಾಸಶಃ ಸಮಭೋಗತಃ |

ಇಂದ್ರೋ ವರುಣ ಉದ್ದಿಷ್ಟೋ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಿಯತೇ ಯತಃ |

ಆದಿತ್ಯಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸ ಹಿ ವಿಷ್ಣುನಿಯೋಜಿತಃ |

ವಿಷ್ಣುಸ್ತೌಪಾಸ್ಯ ರೂಪತಾತ್ ನೋಪಾಸಕಗಣೇ ಯುತಃ |

ಅನುವಾದ—ಒಂದೊಂದು ಮಾಸಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಂತೆ ಸಮವಾದ ಭೋಗ ಉಳ್ಳವರಾದ ಕಾರಣ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರು ಸಾಮ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದೆ 'ಆದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ವರುಣೇನ ಮುಖೇನ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರುಣನೆಂದರೆ ಪುರಂದರ. ಪ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ವರುಣಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವರಿಸಲ್ಪಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಪುರಂದರನೇ ಇಲ್ಲಿ ವರುಣ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಂದರನೇ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವರುಣನಲ್ಲದೆ ಪುರಂದರನೇ ವರುಣಪದದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವಿಷ್ಣುವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವನು ಉಪಾಸ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಉಪಾಸಕ ಗಣದಲ್ಲಿ ಅವನು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪುರಂದರನನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. || ಖಂಡ-೩ ||

ಮಧುನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧನ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೇಽಸ್ಮೋದಂಚೋ ರಶ್ಮಯಃ ತಾ ಏವಾಸ್ಮೋದೀಚೋ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸ ಏವ ಮಧುಕೃತಃ | ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಂ ಪುಷ್ಪಂ | ತಾ ಅಮೃತಾ ಆಪಃ | ತೇ ವಾ ಏತೇಽಥರ್ವಾಂಗಿರಸ ಏತದಿತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಂ ಅಭ್ಯತಪನ್ | ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ಸ್ಯ ಯಶಸ್ತೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽಜಾಯತ | ತದ್ ವ್ಯಕ್ಷರತ್ | ತದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽಶ್ರಯತ್ | ತದ್ ವಾ ಏತದ್ ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಪರಃ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಮ್ |

ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ತರ ಕಿರಣಗಳು, ಜೇನುಗೂಡಿನ ಉತ್ತರದ ಮಧುನಾಡಿಗಳಂತೆ.

ಆ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಗಳು ಇರುವುವು. ಈ ರೂಪಗಳು ಮಧುನಾಡಿ ಎಂದೆನಿಸಿವೆ.

ಅಥರ್ವವೇದ ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಅಥರ್ವ. ಅಂಗೀರಸ ಎಂದೂ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ ಮರುತ್ ದೇವತೆಗಳು, ಜೇನನ್ನು ಜೇನುಹುಳುಗಳು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುವರು. ಅಥರ್ವವೇದ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಪುಷ್ಟವಿದ್ದಂತೆ. ಆ ಅಥರ್ವವೇದ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಾದಿಗಳ ವಚನಗಳು ಮಕರಂದರಸವಿದ್ದಂತೆ. ಇವು ಅಮೃತ ಮತ್ತು ಅಪ್ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಅಥರ್ವವೇದ ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕನೂ ಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಸ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹಶಕ್ತನೂ, ಬಲರೂಪನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಪ್ರಕಟನಾದ. ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮ-ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಅವನು ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ತರ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದನು. ಆ ಅನಿರುದ್ಧನೇ ಸೂರ್ಯನ ಅತಿಶಯವಾದ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದಲ್ಲಿರುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಾನಾಂ ಸೋಮಾದ್ಯಾ ಅಭಿಮಾನಿನಃ |

ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಾಂ ಚೈವಾಪ್ಯಥರ್ವಾಂಗಿರನಾಮಕಾಃ |

ಅಧರಂ ವರ್ತಯೇಯುಸ್ತೇ ವೃಷ್ಟಿಮಂಗರಸಾಸ್ತಥಾ |

ಮನಸ್ತಾತ್ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಾದ್ ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಸ್ತತಃ |

ಅನುವಾದ—ಚಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಅಥರ್ವ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವರು. ಅವರು ಮಳೆಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಸುರಿಸುವವರೂ ಮತ್ತು ಅಂಗಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಧರಂ ವರ್ತಯಂತಿ', ಹಾಗೂ 'ಅಂಗಾನಾಂ ರಸಾಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ, ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸನಾಮಕ ರಾಗಿರುವವರು. ಚಂದ್ರನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಿಯಾಮಕ. ಇತರ ಮರುತ್ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ರೂಪರಾಗಿರುವರು. ಅಥರ್ವಾ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರು ವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಂಗಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರು. || ಖಂಡ-೪ ||

ಮಧುನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಾ ರಶ್ಮಯಃ ತಾ ಏವಾಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಾ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಗುಹ್ಯಾ ಏವಾದೇಶಾ ಮಧುಕೃತಃ | ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಪುಷ್ಪಂ | ತಾ ಅಮೃತಾ ಅಪಃ | ತೇ ವಾ ಏತೇ ಗುಹ್ಯಾ ಆದೇಶಾ ಏತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಭ್ಯತಪನ್ | ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶಸ್ತೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽಜಾಯತ | ತದ್ ವ್ಯಕ್ವರತ್ | ತದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽಶ್ರಯತ್ | ತದ್ವಾ ಏತದ್ ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಕ್ಷೋಭತ ಇವ | ತೇ ವಾ ರಸಾನಾಂ ರಸಾಃ | ವೇದಾ ಹಿ ರಸಾಃ ತೇಷಾಮೇತೇ ರಸಾಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನ್ಯಮೃತಾನಾಮಮೃತಾನಿ | ವೇದಾ ಹ್ಯಮೃತಾಃ ತೇಷಾಮೇತಾನ್ಯಮೃತಾನಿ |

ಸೂರ್ಯನ ಉರ್ಧ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳು ಜೇನುಗೂಡಿನ ಮೇಲಿನ ಮಧು ಛಿದ್ರಗಳಂತೆ. ಆ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಶ್ಮಿನಾಮಕ ನಾರಾಯಣರೂಪಗಳು ಮಧುನಾಡಿ ಎನಿಸಿವೆ. ಗೋಪ್ಯವಾದ ವೇದದ ಆದೇಶವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವುದ ರಿಂದ ಗುಹ್ಯಾದೇಶ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಸರ್ವವೇದಾಭಿಮಾನಿ ಋಜುಗಳು ಜೇನುಹುಳುಗಳಿದ್ದಂತೆ. ವೇದರಾಶಿಯೇ ಪುಷ್ಪದಂತೆ. ಅದರೊಳಗಿನ ವಚನಗಳು ಮಕರಂದದ ರಸದಂತೆ, ಆ ವಚನಗಳು ಅಮೃತ ಎಂದೂ ಅಪ್ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆ ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಋಜುಗಳು ವೇದರಾಶಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕನೂ ಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಸ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹಶಕ್ತನೂ, ಬಲರೂಪನೂ, ಸರ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರಕಟನಾದ. ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮ ಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ವಿತರಿಸಿದ. ಆ ನಾರಾಯಣನು ಸೂರ್ಯನ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ. ಅವನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಚಲನಾದರೂ ನೋಡುವವರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಚಲಿಸುವವನಂತೆ ಕಾಣುವನು. ಆ ವಾಸುದೇವಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳು ಸಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ. ಏಕೆಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಾದಿಗಳು ಸಾರಭೂತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪಗಳು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾಗಿವೆ. ಆ ಪಂಚರೂಪಗಳು ಅಮೃತದಲ್ಲಿ ಅಮೃತಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಋಗ್ವೇದಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಮೃತ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವಾಸುದೇವಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳು ಅಮೃತಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗುಹ್ಯಾದೇಶಾ ಬ್ರಹ್ಮಪದೇ ಯೇ ಯೋಗ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ |
 ಸರ್ವಗುಹ್ಯೋಪದೇಷ್ವಾರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಗುರವೋ ಹಿ ತೇ |
 ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಸರ್ವವೇದಾನಾಂ ನಾಮಾನಂತತ್ವತಃ ಸ್ಮೃತಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಪ್ಯ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಬ್ರಹ್ಮಪದಯೋಗ್ಯರಾದ ಋಜುಗಳೂ ಗುಹ್ಯಾದೇಶರನಿಸಿರುವರು, ಋಜುಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗುರುಗಳು ಉಪದೇಶಕರೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ವೇದಗಳು ಅನಂತ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದರೆ ವೇದರಾಶಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಋಗ್ವೇದಾದೀಂಸ್ತು ತೇ ದೇವಾಃ ಅಗ್ನಾದ್ಯಾಃ ಸಂವ್ಯಚಾರಯನ್ |
 ಮಧುಬ್ರಹ್ಮವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾತ್ ತೇ ವೈ ಮಧುಕೃತಃ ಸ್ಮೃತಾಃ |
 ಜ್ಞಾನಪೋಷಕರತ್ನಾತ್ತ್ವ ವೇದಾಃ ಪುಷ್ಪಾಭಿಧಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ |
 ಅನ್ಯತ್ರ ಮಧುಕೃತ್ ಪೋಷಾತ್ ನಿತ್ಯತ್ವಾದಮೃತಾಶ್ಚ ತಾಃ |
 ವೇದವಾಚಃ ಸುರೈಃ ಪೇಯಾ ಭೋಗ್ಯತ್ವಾದ್ ಆಪ ಈರಿತಾಃ |
 ವೇದಪಾನಂ ವಿಚಾರಶ್ಚ ಶ್ರವಣಂ ಪಾಠ ಏವ ಚ |
 ದೇವೈರ್ವಿಚಾರಿತೇಭ್ಯಶ್ಚ ವೇದೇಭ್ಯೋ ವ್ಯಕ್ತತಾಂ ಗತಃ |
 ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಯಶಸ್ತೇಜಃಸ್ವರೂಪಕಃ |
 ಇಂದ್ರಿಯಂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಾದ್ ವೀರೈರೂಪಶ್ಚ ಸರ್ವದಾ |
 ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹಶಕ್ತಿತ್ವಾದ್ ಅನ್ನಾದ್ಯೋ ಬಲರೂಪತಃ |
 ರಸಾನಾಮಾ ಚ ಭಗವಾನ್..... |

ಅನುವಾದ—ಋಗ್ವೇದವೇ ಮೊದಲಾದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಯಾ ವೇದಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಆ ದೇವತೆಗಳು ಜೇನುತುಪ್ಪಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಕಟ ಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಮಧುಕರರೆಂದು ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪೋಷಯತಿ ಇತಿ ಪುಷ್ಪಂ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವೇದಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಪ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಉಪಮಾನದ ವಿವಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ, ಜೇನುಹುಳುಗಳು ಪೋಷಣೆಗೈಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೂಗಳೂ ಪುಷ್ಪ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವೇದವಚನಗಳು ಅಮೃತ. ದೇವತೆಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ 'ಆ ಪೀಯಂತೇ ಇತಿ ಅಪಃ'

ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಆ ವೇದವಚನಗಳು 'ಅಪಃ' ಎಂದೆನಿಸಿವೆ. ವೇದಗಳ ಪಾಲನೆ ಮತ್ತು ಪಾನವೆಂದರೆ ವಿಚಾರ ಶ್ರವಣ ಮತ್ತು ಪಾಠರೂಪವಾದುದು. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದಗಳಿಂದ ಭಗವಂತ ವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಜ್ಞಾನಾನಂದರೂಪಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಯಶಃ ಎಂದೂ ತೇಜೋರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ತೇಜಃ ಎಂದೂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಶಾಲಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಕಾರ ಇಂದ್ರಿಯ ಎಂದೂ, ವೀರ್ಯರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ವೀರ್ಯಂ ಎಂದೂ, ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹ ಶಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನಾದ್ಯ ಎಂದೂ, ಬಲರೂಪಿಯಾದ್ದರಿಂದ ರಸ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಸಂಸ್ಥಿತಃ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲೇ |

ವ್ಯಕ್ಷರದ್ ಧರ್ಮೋಕ್ವಾದೀನ್ ದೇವಾನಾಂ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ |
 ಋಕ್ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಲೋಹಿತಾಕಾರೋ ವಾಸುದೇವಃ ಪರಃ ಪುಮಾನ್ |
 ಸ ಏವ ಸೂರ್ಯ ಲೋಹಿತೈ ಪ್ರಾಚ್ಯರಶ್ಮಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಶುಕ್ಲವರ್ಣೋ ಯಜುರ್ವೇದೋದಿತಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಶುಕ್ಲವರ್ಣೇ ಚ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದಕ್ಷರಶ್ಮಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಶ್ಯಾಮವರ್ಣಸ್ತು ಸಾಮವೇದೋದಿತಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಗ್‌ರಶ್ಮಿಷು ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಶ್ಯಾಮವರ್ಣೇಽಪಿ ಚ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಅನಿರುದ್ಧಃ ಸುನೀಲಶ್ಚ ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣಯೋಃ |
 ಅಥರ್ವವೇದೇ ಚೋಕ್ತಸ್ಸನ್ ಉದಗ್‌ರಶ್ಮಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಸುಕೃಷ್ಣೇ ಸೂರ್ಯರೂಪೇ ಚ ಮಧ್ಯೇ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ಉರ್ಧ್ವರಶ್ಮಿಷು ಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಶ್ರೋದ್ಯದಾದಿತ್ಯಸಪ್ರಭಃ |
 ಮಹಾಮರೀಚಿಪುಂಜೇನ ಚಲತೀವಾಚಲೋಽಪಿ ಸನ್ |
 ಸ ವಾಚ್ಯಃ ಸರ್ವವೇದಾನಾಮೇವಂ ಪಂಚಾತ್ಮಕೋ ಹರಿಃ |
 ವೇದಾನಾಂ ಸಾರಭೂತೋಽಸೌ ವೇದಾನಾಂ ನಿತ್ಯತಾಪ್ರದಃ |
 ಅತೋಽಮೃತಾನಾಮಮೃತೋ ರಸಾನಾಂ ರಸ ಏವ ಚ |

ಇತಿ ಸಾಮಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದವನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮ-ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಋಗ್ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನು ಸೂರ್ಯನ ಕೆಂಪುವರ್ಣ

ದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಯಜುರ್ವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಆದ ಬಿಳಿಬಣ್ಣದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಸೂರ್ಯನ ಶುಕ್ಲವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವನ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನೂ, ಸಾಮವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಆದ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಸೂರ್ಯನ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವರ್ವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ಅತಿಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ತರದ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅವನು ಅತಿಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ತರದ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಉದಯಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ಅವನು ನಿಶ್ಚಲನಾದರೂ, ಅತಿಯಾದ ಕಿರಣಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದಾಗಿ ನೋಡುವವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಚಲಿಸುವವನಂತೆ ತೋರುವನು. ಆ ನಾರಾಯಣನು ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಹೀಗೆ ಪಂಚ ರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ವೇದಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ, ವೇದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವಪ್ರದಾಯಕನೂ ಆಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ರಸಾನಾಂ ರಸಃ' ಎಂದೂ 'ಅಮೃತಾನಾಂ ಅಮೃತ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು, ಎಂದು ಸಾಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಭಗವಂತನೇ ಮಧುವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಅಚೇತನವಲ್ಲ

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಅಚೇತನ ಮಾತ್ರಮುಪಾಸಿತಂ ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರದಾನಶಕ್ತಮ್ |

'ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಯ ಪುತ್ರಾಯ ಪಿತಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಬ್ರೂಯಾತ್' ಇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಾಚ್ಚ ಏತದವಗಮ್ಯತೇ | 'ಯ ಏತಾಮೇವಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪನಿಷದಂ ವೇದೇ'ತಿ ಚ | ಕಥಂ ಚಾಚೇತನೋಪಾಸನಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪದಪ್ರದಂ ಭವತಿ? 'ನೈವ ತತ್ರ ನ ನಿಮ್ಲೋಚೋ ನೋದಿಯಾಯ ಕದಾಚನ' | 'ಸಕೃದ್ವಿವಾ ಹೈವಾಸ್ಮೈ ಭವತೀ'ತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಸ್ಯೈವ ಮುಖ್ಯತೋ ಯುಜ್ಯತೇ |

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಂತೆ, ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಜಡವಾದ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ರೂಪವೇ ಮಧುವೆಂದು ಉಪಾಸನೆಗಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಚೇತನ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಜಡವಸ್ತುವು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕರಿಗೆ ವಸುರುದ್ರಾದಿಗಳ ಪದಪ್ರಾಪ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದು

ಅಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಜಡಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ, ಹಿಂದಿನ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಚೇತನನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವನು.

ಈ ಮಧುವಿದ್ಯಾ ಪ್ರಕರಣದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಿಗೆ ತಂದೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪದೇಶಿಸಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯು ಬ್ರಹ್ಮಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. 'ಯಾರು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಈ ರಹಸ್ಯವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವರೋ' ಎಂದೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಪದವೀಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಮಹಾಫಲಪ್ರದತ್ವವೂ ಕೂಡ ಅಚೇತನದ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾದೀತು? ಮತ್ತು 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷಗಳೂ ಇಲ್ಲ, ಅವನಲ್ಲಿ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಾದಿ ದೋಷಗಳೂ ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಹಗಲೇ ಇರುವುದು, ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಾದಿ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಮುಕ್ತನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಶಸ್ವೇಜಃ ಇಂದ್ರಿಯವೀರ್ಯಾನ್ನಾದ್ಯರಸತ್ವಂ ಚ ಭಗವಂತಂ ವಿನಾ ಕಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತೋ ಯುಜ್ಯತೇ? “ತಸ್ಯ ನಾಮ ಮಹತ್ ಯಶಃ”, “ಐಶ್ವರ್ಯಸ್ಯ ಸಮಗ್ರಸ್ಯ ವೀರ್ಯಸ್ಯ ಯಶಃ ಶ್ರಿಯಃ | ಜ್ಞಾನ-ವಿಜ್ಞಾನಯೋಶ್ಚೈವ ಷಣ್ಣಾಂ ಭಗ ಇತೀರಣಾ” “ರಸೋ ವೈ ಸಃ”, “ಸುಖಾತ್ಮಕಂ ಷಡ್ ಗುಣವಿಗ್ರಹಂ ಪರಂ ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರಂಜನಂ ಸ್ವರೂಪಂ | ಐಶ್ವರ್ಯವೈರಾಗ್ಯಯಶೋವಿಬೋಧ ವೀರ್ಯಶ್ರಿಯಾ ಪೂರ್ಣಮಹಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ” “ಅಹಂ ತತ್ ತೇಜೋ ರಶ್ಮೀನ್ನಾರಾಯಣಂ ಪುರುಷಂ” ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ | “ಧೈಯಃ ಸದಾ ಸವಿತೃಮಂಡಲ ಮಧ್ಯವರ್ತೀ ನಾರಾಯಣಃ” ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪತ್ವ ಪ್ರಕಾಶರೂಪತ್ವ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ರೂಪತ್ವ ವೀರ್ಯರೂಪತ್ವ ಸರ್ವಾನುಗ್ರಹಶಕ್ತ್ಯ ಬಲರೂಪತ್ವ ಹಾಗೂ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಗಳು ಭಗವಂತನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯ? ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮಗಳಿವೆ ಎನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ—ಆ ಭಗವಂತನ ಹೆಸರು 'ಮಹತ್ ಯಶಃ' ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಸಮಗ್ರವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಾಕ್ರಮ,

ಯಶಸ್ಸು, ಜ್ಞಾನ, ಸಂಪತ್ತು, ವಿಜ್ಞಾನ ಈ ಆರಕ್ಕೆ 'ಭಗ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳುಳ್ಳವನು ಭಗವಂತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ರಸ, ಎಂದರೆ ಆ ಭಗವಂತನೇ. 'ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಗುಣಗಳೇ ದೇಹವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಉತ್ತಮನಾದ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ, ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ದೋಷದೂರನಾದ, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾದ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವೈರಾಗ್ಯ ಯಶಸ್ಸು ವಿಜ್ಞಾನ ವೀರ್ಯಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮೊರೆಹೊಂದುವೆನು', ದೋಷದೂರನು, ವ್ಯಾಪ್ತನು, ತೇಜಸ್ವರೂಪನು, ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳ ಕಿರಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನೂ, ಪೂರ್ಣಷಡ್ಗುಣನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನೂ ಆಗಿರುವ ನಾರಾಯಣನನ್ನು' ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಯಶಸ್ತೇಜಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿಯೇ ಸಮನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು' ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ಭಗವಂತನು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತ ಭಗವಂತನು ಮಧು ಸದೃಶನೆಂದು ಉಪಾಸ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ನಾವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಚಾಚೇತನಸ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಾದಿರೂಪತ್ವಂ ಯುಜ್ಯತೇ | “ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕೋ ಭಗವಾನ್ ಐಶ್ವರ್ಯಾತ್ಮಕೋ ಭಗವಾನ್ ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕೋ ಭಗವಾನ್” ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ | “ಸರ್ವವೇದಾಂತಪ್ರತ್ಯಯಂ ಚೋದನಾದ್ಯ-ವಿಶೇಷಾತ್” ಇತಿ ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವಂ ಭಗವತ ಉಕ್ತಂ ಭಗವತಾ | “ಸ ಸರ್ವನಾಮಾ ಸ ಚ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಸಿದಿತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಮಹಾವಿಭೂತಿಃ|” ಇತಿ ಚ | “ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾಮನಂತಿ”, ‘ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಪ್ರಾಣ ಏವ’, ‘ವೇದೇ ರಾಮಾಯಣೇ ಚೈವ ಪುರಾಣೇ ಭಾರತೇ ತಥಾ | ಆದಾವಂತೇ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವತ್ರ ಗೀಯತೇ’, ‘ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ ತಂ ವೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುದಾಹರಂತಿ’ ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ |

ಅನುವಾದ—ಅಚೇತನದಲ್ಲಿ ತೇಜೋರೂಪತ್ವ ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಕೂಡಿದರೂ, ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ರೂಪತ್ವವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಗಾದರೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನು ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕ, ಐಶ್ವರ್ಯಾತ್ಮಕ, ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕ ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. ‘ಒಂ

ಸರ್ವವೇದಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಚೋದನಾದ್ಯವಿಶೇಷಾತ್ ಓಂ' ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರು ಭಗವಂತನಿಗೇನೆ ಸರ್ವವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಅಚೇತನವಾದ ಮಧುವು ಈ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಲ್ಲ. “ಆ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವನಾಮಗಳುಳ್ಳವನು. ಅವನೇ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು, ಮಹಾಐಶ್ವರ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಆ ಭಗವಂತನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಲಿ.” ‘ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳು ಯಾವ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೋ’, ‘ಎಲ್ಲ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ, ಎಲ್ಲ ಧ್ವನಿಗಳೂ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ದುಷ್ಟತ್ವಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಾಮಗಳೇ ಆಗಿವೆ’. ‘ವೇದ ರಾಮಾಯಣ ಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಭಾರತ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಅಂತ್ಯ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ’, ‘ಎಲ್ಲ ನಾಮಗಳೂ ಯಾರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೋ ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉಪನಿಷತ್ತಾ ಚ್ಚ ವಿಶೇಷತೋ ನ ಯತ್ ಕಿಂಚಿದುಚ್ಯತೇ

ಇತಿ ವಕ್ತುಂ ಯುಕ್ತಂ ।

ವಿಷ್ಣುರುಕ್ತಃ ಸರ್ವವೇದೈರ್ಮುಂತ್ರೇಷು ತು ವಿಶೇಷತಃ ।

ಆರಣ್ಯಕೇ ವಿಶೇಷೇಣ ನೈವಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚಿದುಚ್ಯತೇ ।

ಕರ್ಮಾರ್ಥಂ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಸ್ಯಾದ್ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಯಾ ।

ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣುರೇವೈಕೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷ್ಟಪಿ ಕಥ್ಯತೇ ।

ಆರಣ್ಯಕೇಷು ಋತೇ ವಿಷ್ಣುಂ ನೈವಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚಿದುಚ್ಯತೇ ।

ಸೂತ್ರಾತ್ಮಾ ತುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣೋಃ ತದ್ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವ ವಿತ್ತಯೇ ।

ಕುತ್ರಚಿತ್ ತದುಪಾಸ್ತಿಶ್ಚ ತಸ್ಯಾಧ್ಯರ್ಥತನುತ್ವತಃ ।

ತಸ್ಮಿನ್ ವಿಷ್ಣೋರುಪಾಸ್ತಾರ್ಥಂ ನಾನ್ಯಥಾ ಕಿಂಚಿದುಚ್ಯತೇ ।

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ।

ಯಸ್ಯಾಂ ನ ಮೇ ಪಾವನಮಂಗ ಕರ್ಮ

ಸ್ಥಿತ್ಯುದ್ಭವತ್ರಾಣ ನಿರೋಧಮಸ್ಯ ।

ಲೀಲಾವತಾರೈಧಿತಕರ್ಮ ವಾ ಸ್ಯಾತ್

ವಂಧ್ಯಾಂ ಗಿರಂ ತಾ ಬಿಭ್ರಯಾನ್ ಭೀರಃ ।

ವಿತ್ತಂ ತ್ವತೀರ್ಥೀಕೃತಮಂಗ ವಾಚಂ

ಹೀನಾಂ ಮಯಾ ರಕ್ಷತಿ ದುಃಖದುಃಖೀ |

ಯನ್ನ ವ್ರಜಂತ್ಯಘಾಭಿದೋಽರಚನಾನುವಾದಾಃ

ಶೃಣ್ವಂತಿ ಯೇಽನ್ಯ ವಿಷಯಾಃ ಕುಕಥಾ ಮತಿಘ್ನೀಃ |

ಯಾಸ್ತು ಶ್ರುತಾ ಹತ ಭಗೈಃ ನೃಭಿರಾತ್ಮವೀರ್ಯಾಃ

ತಾನ್ ತಾನ್ ಕ್ಷಿಪಂತ್ಯಶರಣೇಷು ತಮಃಸು ಹಂತ' |

ಇತ್ಯಾದಿ ಭಗವದ್ವಚನಾಚ್ಚ |

“ಸರ್ವಾಸು ಶಾಖಾಸ್ವಾರಣಮಾವರ್ತಯೇದ್

ಆರಣಮಾವರ್ತಯೇದ್

ಉಪನಿಷದಮಾವರ್ತಯೇದ್ ಉಪನಿಷದಮಾವರ್ತಯೇತ್ |”

ಇತ್ಯುಪನಿಷದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸತಾತ್ಪರ್ಯಂ ವಿಹಿತತ್ವಾತ್ ಅಭಗವದ್ವಿಷಯಸ್ಯ

ನಿಂದಿತತ್ವಾಚ್ಚನೋಪನಿಷತ್ತು ಅನ್ಯದುಚ್ಯತೇ |

ಅಭ್ಯಸೇದಧಿಯಜ್ಞಂ ಚಾಪ್ಯಧಿದೈವಂ ವಿಶೇಷತಃ |

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತು ವಿಶೇಷೇಣ ಯಸ್ಮಾದ್ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರೀಷೂದಿತಃ |

ಇತಿ ಸ್ಕಾಂದೇ |

ಮಾಂ ವಿಧತ್ತೇಽಭಿಧತ್ತೇ ಮಾಂ ವಿಕಲ್ಪಾಪೋಹ್ಯ ಇತ್ಯಹಮ್ |

ಇತ್ಯಸ್ಯಾ ಹೃದಯಂ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾನೋ ಮದ್ ವೇದ ಕಶ್ಚನ |

ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ ಭಗವದುಪಾಸನಾ ಏವ ಸರ್ವತ್ರೋಕ್ತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ ಆದ್ದರಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ವಿಷಯ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳಿಂದ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬ ವೇದಭಾಗವು ಮಾತ್ರ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕರ್ಮಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸೂತ್ರಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅದು,

ವಾಯುವಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಹೊರತು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಯುವನ್ನು ಹೇಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಾಯುದೇವರ ಉಪಾಸನೆಯೇ ವಿಹಿತವಾದದ್ದು ಕಂಡಿದೆ. ಅದೂ ಕೂಡ ಬೇರೆಯವರಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರತಿಮೆಯೆನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿ ನಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹೊರತು ವಾಯುವೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ.

‘ಉದ್ಧವ! ಯಾವ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿ, ಸೃಷ್ಟಿ, ಪಾಲನೆ ಸಂಹಾರ ರೂಪವಾದ ನನ್ನ ಪಾವನ ಕರ್ಮಗಳಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಲೀಲಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಾನು ತೋರಿದ ಕರ್ಮಗಳಾಗಲೀ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ವಿವೇಕಿಯು ಆಡಬಾರದು’, ‘ಉದ್ಧವ! ಸತ್ಪಾತ್ರರಿಗೆ ದಾನಮಾಡದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವವನು ಮತ್ತು ನನ್ನ ವಿಚಾರವಿಲ್ಲದ ಮಾತನ್ನು ಆಡುವವನು ಬಹುದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ’, ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕಳೆಯುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಾನುವಾದವಿಲ್ಲದ, ಅನ್ಯವಿಷಯಕವಾದ, ಹತಭಾಗ್ಯ ಜನರಿಂದಲೇ ಕೇಳಲ್ಪಡುವ, ಶ್ರೋತೃಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೀರುವ ಆಯಾ ಅಯೋಗ್ಯ ಜನರನ್ನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿಗೆ ತಳ್ಳುವ, ತಲೆಕೆಡಿಸುವ ಕೆಟ್ಟಕಥೆಗಳನ್ನು ಯಾರು ಕೇಳುತ್ತಾರೋ ಅಂತಹವರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡದಿರುವುದೇ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಲೋಕ’, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಮಾತಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ‘ಎಲ್ಲಾ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆರಣ್ಯಕವನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಬೇಕು. ಆರಣ್ಯಕವನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಬೇಕು’ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕು, ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ತಾತ್ಪರ್ಯಪೂರ್ವಕ ವಿಧಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೂ, ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಲ್ಲದ ವಚನಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ವಿಷಯವೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಲ್ಲ. ‘ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಆರಣ್ಯಕ ಈ ಮೂರನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮೂರರಲ್ಲೂ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ’, ಎಂದು ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ. ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಶ್ರುತಿಯೂ ನನ್ನನ್ನೇ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಯೂ ನನ್ನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಚತ್ವಾರಿ ವಾಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ನಾನೇ ವಿವಿಧರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ, ನ ಸುರಾಂ ಪಿಬೇತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಿಷೇಧಕ್ಕೂ ನಾನೇ

ವಿಷಯ ಅಂದರೆ “ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಳು ನನಗಿರಲಿ” ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನದ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ನಾನೇ ವಿಷಯ, ಇಂತಹ ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನನ್ನ ಹೊರತು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ಖಂಡ ೫ ||

ಮಧುನಾಮಕ ವಾಸುದೇವೋಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ಯತ್ ಪ್ರಥಮಮಮೃತಂ ತದ್‌ವಸವ ಉಪಜೀವಂತಿ ಅಗ್ನಿನಾ ಮುಖೇನ | ನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ನಂತಿ ನ ಪಿಬಂತಿ | ಏತದೇವ ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ | ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದ್ಯಂತಿ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐದುರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಯಾವ ವಾಸುದೇವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ವಸು ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು ತಮಗೆ ಉಪದೇಶಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ, ಶ್ರವಣಾದಿರೂಪವಾದ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವರ ವೈರಾಗ್ಯವೂ ಕಾರಣ, ಅವರು ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವುದಿಲ್ಲ. ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲ ಭೋಗಗಳನ್ನು ತೊರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ವಾಸುದೇವರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಾನಂದ ಅನುಭವದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ವಾಸುದೇವ ರೂಪವನ್ನು ಅವರು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ರೂಪದಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ವೇದ ವಸೂನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಅಗ್ನಿನೈವ ಮುಖೇನ ಏತದೇವ ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ | ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶತಿ | ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದೇತಿ | ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾದ್ ಉದೇತಾ ಪಶ್ಚಾದ್ ಅಸ್ತಮೇತಾ ವಸೂನಾಮೇವ ತಾವದ್ ಆಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರ್ಯೇತಾ ||

ವಸುಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದು, ಇನ್ನೂ ಆ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಯಾರು ಈ ವಸುದೇವನನ್ನು ಮಧು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೂ ಕೂಡ ವಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಈ ವಾಸುದೇವ ರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಯುಜ್ಯಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಈ ವಾಸುದೇವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಹೊರಬರು

ತ್ತಾನೆ. ಅಂಥ ವಾಸುದೇವರೂಪದ ಜ್ಞಾನಿಯು, ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ ಭಗವಂತನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ, ಎಷ್ಟು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಪಶ್ಚಿಮಾದ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವನೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟುದೇಶದ ಮೇಲೆ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಸುಖಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ವಿವರಣೆ—ವಸುಗಳ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲದ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಹಗಲಿನ ಮೂವತ್ತೊಂದೂ ಕಾಲು ಘಳಿಗೆ. ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಐದುಮುಕ್ಕಾಲರಿಂದ ಸಂಜೆ ಆರೂಕಾಲು ಗಂಟೆಯವರಿಗೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಥಮಾಮೃತಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾರೋ ವಸವಸ್ವ ಗ್ನಿ ಪೂರ್ವಕಾಃ |

ಯಾವತ್ ಪಶ್ಯಂತಿ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತಾವತ್ತೇ ನಾನ್ಯಭೋಗಿನಃ |

ಏತದೇವ ವಿಶಂತ್ಯದ್ಧಾ ಮೋಕ್ಷೇ ತೇ ತತ ಏವ ಚ |

ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವ ಸಮುದ್ಯಂತಿ ಮುಕ್ತಾಸ್ಸಂತೋ ಬಹಿಸ್ತಥಾ ||

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಐದು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ವಾಸುದೇವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ವಸುಗಳು. ಅವರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲ ಭೋಗವನ್ನು ಬಿಡುವರು. ಅದರಿಂದ ಸಾಯುಜ್ಯಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವರು ಅನಾಯಾಸದಿಂದಲೇ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವರು ಮತ್ತು ಇಚ್ಛಾನ್ಯಾಸಾರ ಹೊರಬರುವರು. || ಖಂಡ-೬ ||

ಮಧುನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯದ್ ದ್ವಿತೀಯಮಮೃತಂ ತದ್ ರುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತಿ

ಇಂದ್ರೇಣ ಮುಖೇನ | ನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ನಂತಿ ನ ಪಿಬಂತಿ ಏತದೇವ

ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ | ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತಿ |

ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದ್ಯಂತಿ ||

ಎರಡನೆಯದಾದ ಸಂಕರ್ಷಣ ರೂಪವನ್ನು ರುದ್ರರು ತಮಗೆ ಉಪದೇಶಕರಾದ ವಾಯುದೇವರನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ, ಶ್ರವಣಾದಿರೂಪವಾದ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆಯುವರು. ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲು ವಿರಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವರು ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವುದಿಲ್ಲ, ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಈ ಸಂಕರ್ಷಣ

ರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿಪಡೆದು ತೃಪ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ, ಅವರು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಹೊರಬರುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ವೇದ ರುದ್ರಾಣಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಇಂದ್ರೇಣೈವ ಮುಖೇನ ಏತದೇವ ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ | ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದೇತಿ | ಸ ಯಾವದ್ ಆದಿತ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾದ್ ಉದೇತಾ ಪಶ್ಚಾದ್ ಅಸ್ತಮೇತಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವದ್ ದಕ್ಷಿಣತ ಉದೇತಾ ಉತ್ತರತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ರುದ್ರಾಣಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರ್ಯೇತಾ |

ಯಾರು ಸಂಕರ್ಷಣನನ್ನು ಮಧು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ರುದ್ರರಲ್ಲಿಯೇ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ವಾಯುವಿನ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಯುಜ್ಯಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸಂಕರ್ಷಣನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಹೊರಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ ಎಷ್ಟುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟುದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲ ದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ರುದ್ರರಿಗೆ ಆಧಿಪತ್ಯ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ, ಅವನು ಸಂಚರಿಸುವ, ವಸುಗಳ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲ-ದೇಶಗಳು ಅದೇ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ರುದ್ರರ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲ-ದೇಶಗಳಿಗಿಂತ ಇಮ್ಮಡಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪೋಪಾಸಕನು ವಸುಗಳ ಆಧಿಪತ್ಯದ ದೇಶ-ಕಾಲಗಳ ಅರ್ಧದಷ್ಟರ ಮೇಲೆ ಆದಿಪತ್ಯವನ್ನೂ ಸುಖಭೋಗವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು.

ವಿವರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ 'ಯಾವದಾದಿತ್ಯಃ ದಕ್ಷಿಣತ ಉದೇತಾ ಉತ್ತರ-ತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ರುದ್ರಾಣಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ | ಯಾವದಾದಿತ್ಯಃ ದಕ್ಷಿಣತ ಉದೇತಾ ಉತ್ತರತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ ಪುರಸ್ತಾದ್ ಉದೇತಾ ಪಶ್ಚಾದ್ ಅಸ್ತಮೇತಾ | ಸ ತತ್ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಚ ಪರ್ಯೇತಾ' ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂರ್ಯನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವುದೆಂದರೆ ನಮ್ಮ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಾದ್ವಿ, ದೇಶದವರಿಗೆ ಅತಿ ಸಮೀಪ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಅತಿ ದೂರ ಹೋಗುವುದೇ ಹೊರತು

ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಲ್ಲ. ಇದರ ಕಾಲವೂ ಸಂಜೆ ಆರೂಕಾಲು ಗಂಟೆಯಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಹನ್ನೆರಡುವರೆ ಗಂಟೆಯವರೆಗೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ದ್ವಿತೀಯರೂಪಂ ತು ಶಿವಾದ್ಯಾ ವಾಯುಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |
 ವಾಯೋರ್ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭತ್ವಾತ್ ಪದದ್ವಯಮುದಾಹೃತಮ್ |
 ರುದ್ರಾಣಾಮಾಶ್ರಯತ್ವಂ ಚ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |
 ಅತೋ ಯಜುರ್ವಿಚಾರಶ್ಚ ಸರ್ವವೇದಾತ್ಮನಸ್ತಥಾ |
 ವಾಯೋರೇವ ವಿಚಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ವಿಶೇಷತಃ |
 ಉಭಯಾಶ್ರಯಸ್ಸ ಮೋಕ್ಷೋಽಪಿ ವಾಯುರೇವ ಹಿ ಸರ್ವದಾ |

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಎರಡನೆಯದಾದ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪವನ್ನು ವಾಯುದೇವರನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಶಿವನೇ ಮೊದಲಾದ ರುದ್ರರು ಶ್ರವಣಾದಿ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ವಾಯುದೇವರೇ ಮುಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ, ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾಧಿಪತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯರೆನಿಸಿದ ಋಜುಗಣಾಧಿಪತಿತ್ವವೆಂಬ ಎರಡು ಪದವಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ರುದ್ರಗಣ ಮತ್ತು ಋಜುಗಣಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ್ದರಿಂದಲೇ, ವಾಯು ದೇವರಿಗೇನೇ ಯಜುರ್ವೇದ ವಿಚಾರವೂ, ಹಾಗೇ ರುದ್ರರಿಗಿಂತ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಕಲವೇದ ವಿಚಾರವೂ ಇರುವುದು. ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯುದೇವರು ಯಾವಾಗಲೂ ರುದ್ರರಿಗೆ ಮತ್ತು ಋಜುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರುವರು.

ವಿವರಣೆ—ಹಿಂದೆ ‘ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಯಜೂಂಷಿ...ಅಭ್ಯತಪನ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರು ಮತ್ತು ರುದ್ರರು ಯಜುರ್ವೇದ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತು ‘ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಪುಷ್ಪಂ...ಬ್ರಹ್ಮಾ ಅಭ್ಯತಪತ್...’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮತ್ತು ಋಜುಗಳು ಸಮಸ್ತ ವೇದರಾಶಿಯನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ವಾಯುದೇವರು ಋಜುಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರಾದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ರುದ್ರಾಧಿಪತಿ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ವಾಯುಪದವಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರು ರುದ್ರರಿಗೆ ಉಪದೇಶಕರಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸರಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಧ್ಯರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿ ಎನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯೇ. ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಸಾಧ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಕರು. ಈ ಉಭಯಾಶ್ರಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಹಿಂದೆ ನಿರೂಪಿತವಾದ ಯಜುರ್ವೇದ ವಿಚಾರವು ರುದ್ರರೊಂದಿಗೆ ವಾಯುದೇವರಿಗೇ ಎಂದದ್ದು ಸರಿ, ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಪುಷ್ಪಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ

ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವೇದರಾಶಿಯ ವಿಚಾರವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ಖಂಡ—೭ ||

ಮಧುನಾಮಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯತ್ ತೃತೀಯಮಮೃತಂ ತದಾದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ
ವರುಣೇನ ಮುಖೇನ | ನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ನಂತಿ ನ ಪಿಬಂತಿ |
ಏತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ | ತ ಏತದೇವ
ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದ್ಯಂತಿ |

ಮೂರನೆಯದಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪವನ್ನು ಆದಿತ್ಯರು ತಮಗೆ ಉಪದೇಶಕರಾದ ಇಂದ್ರದೇವರನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ, ಶ್ರವಣಾದಿರೂಪವಾದ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆಯುವರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ವಿರಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವುದಿಲ್ಲ. ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಬಳಿಕ ಅಪರೋಕ್ಷದಿಂದ ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದಿ ತೃಪ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಹೊರಬರುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ವೇದ ಆದಿತ್ಯಾನಾಮೇವ ಏಕೋ
ಭೂತ್ವಾ ವರುಣೇನೈವ ಮುಖೇನ ಏತದೇವ ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ | ಸ
ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದುದೇತಿ | ಸ
ಯಾವದಾದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷಿಣತ ಉದೇತಾ ಉತ್ತರತೋಽಸ್ತಮೇತಾ
ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ ಪಶ್ಚಾದ್ ಉದೇತಾ ಪುರಸ್ತಾದಸ್ತಮೇತಾ ಆದಿತ್ಯಾನಾಮೇವ
ತಾವದ್ ಆಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈತಾ |

ಯಾರು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನು ಮಧು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಅವನು ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿಯೇ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಹೊರಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ ಹರಿಯು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗಿನ ಕಾಲ-ದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಆದಿತ್ಯರ ಅಧಿಪತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ರುದ್ರರ ಅಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲ ಮತ್ತು ದೇಶಗಳು, ಅದೇ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗಲು ಬೇಕಾಗುವ

ಆದಿತ್ಯರ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲ-ದೇಶಗಳಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟು ಪರಿಮಿತಿಯ ಕಾಲ ಮತ್ತು ದೇಶದ ಮೇಲೆ ಆದಿತ್ಯರಿಗಿರುವ ಆಧಿಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಸುಖಭೋಗವನ್ನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋಪಾಸಕನು ಹೊಂದುವನು.

ವಿವರಣೆ—ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉದಯಾಸ್ತಗಳೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಆದಿತ್ಯರ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲ-ರಾತ್ರಿ ಹನ್ನೆರಡುವರೆ ಗಂಟೆಯಿಂದ ಮೂರುವರೆ ಗಂಟೆಯವರೆಗಿನದು. ಆದಿತ್ಯರು ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ. ಕಶ್ಯಪರಿಗೆ ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರು.

ಭಾಷ್ಯ—ದ್ರಷ್ಟಾರೋಽಥ ತೃತೀಯಸ್ಯ ಶಕ್ರಮುಖ್ಯಾದಿತೇಃಸುತಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಉಪದೇಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಅದಿತಿಸುತರಾದ ಆದಿತ್ಯರು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. || ಖಂಡ-೮ ||

ಮಧುನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧನ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಚ್ಚತುರ್ಥಮಮೃತಂ ತನ್ನರುತ ಉಪಜೀವಂತಿ ಸೋಮೇನ ಮುಖೇನ | ನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ನಂತಿ ನ ಪಿಬಂತಿ | ಏತದೇವ ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ | ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದ್ಯಂತಿ |

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪವನ್ನು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮಗೆ ಉಪದೇಶಕನಾದ ಸೋಮನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಶ್ರವಣಾದಿರೂಪ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆಯುವರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಅವರು ವಿರಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವು ದಿಲ್ಲ. ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಬಳಿಕ ಈ ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಕೊಂಡು ಸಾಯುಜ್ಯಮುಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಹೊರಬರುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ವೇದ ಮರುತಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಸೋಮೇನೈವ ಮುಖೇನ ಏತದೇವ ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ | ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿತಿ | ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದೇತಿ |

ಸ ಯಾವಾದಿತ್ಯಃ ಪಶ್ಚಾದುದೇತಾ ಪುರಸ್ತಾದಸ್ತಮೇತಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವದುತ್ತರತ

**ಉದೇತಾ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ಮರುತಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ
ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈತಾ |**

ಯಾರು ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಮಧು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಮರುತ್‌ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಒಬ್ಬನಾಗಿ, ಸೋಮನ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಹೊರಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಕಾಲದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಆದಿಪತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾಲಗಳು, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವ ತನಕ ಸಂಚರಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಅದರ ಅರ್ಥದಷ್ಟು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ದೇಶಕ್ಕೆ ಅನಿರುದ್ಧೋಪಾಸಕನು ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಸುಖಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಮರುತ್ತುಗಳ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲ ಬೆಳಗಿನ ಝಾವ ಮೂರುವರೆ ಗಂಟೆಯಿಂದ ಐದು ಗಂಟೆಯವರೆಗೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚತುರ್ಥಸ್ಯ ತು ಸೋಮಾದ್ಯಾಃ ಮರುತಃ.....

ಅನುವಾದ—ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪವನ್ನು ಸೋಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. || ಖಂಡ-೯ ||

ಮಧುನಾಮಕ ನಾರಾಯಣೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯತ್ ಪಂಚಮಮೃತಂ ತತ್ ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ | ನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ನಂತಿ ನ ಪಿಬಂತಿ ಏತದೇವ
ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ | ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತಿ |
ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದ್ಯಂತಿ |

ಐದನೆಯ ನಾರಾಯಣರೂಪವನ್ನು ಸಾಧ್ಯರೆನಿಸಿದ ಋಜುಗುಣಸ್ವರು, ಗರುಡ ಶೇಷ ಸರಸ್ವತೀ ಸುಪರ್ಣೀ ಮತ್ತು ವಾರುಣಿಯರು ತಮಗೆ ಉಪದೇಶಕ ರಾದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಶ್ರವಣಾದಿರೂಪವಾದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ

ವಿರಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವರು ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುವುದಿಲ್ಲ. ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಬಳಿಕ ಈ ನಾರಾಯಣರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದಿ ತೃಪ್ತಿಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಹೊರ ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ವೇದ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಮುಖೇನ ಏತದೇವ ಅಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾತ್ಮಪೃತಿ | ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶತಿ ಏತಸ್ಮಾದ್ ರೂಪಾದ್ ಉದೇತಿ |

ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರತ ಉದೇತಾ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಸ್ತಮೇತಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವದೂರ್ಧ್ವ ಉದೇತಾ ಅರ್ವಾಕ್ ಅಸ್ತಮೇತಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈತಾ |

ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮಧು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ, ಅವನು ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲಿಯೇ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಉಪದೇಶ ದಿಂದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಆ ನಾರಾಯಣಜ್ಞಾನಿಯು, ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ ಭಗವಂತನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾಲದ ಪರಿಮಾಣಗಳು, ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗಲು ಬೇಕಾಗುವ ಎಷ್ಟು ದೇಶಕಾಲ ಪರಿಮಾಣಗಳಿಗೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಎನಿಸುವವೋ ಅಷ್ಟು ಪರಿಮಿತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಪರಿಮಿತಿಯ ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯರಿಗೆ ಇರುವ ಆಧಿಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಸುಖಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಸಾಧ್ಯರ ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲ ಬ್ರಾಹ್ಮ ಮುಹೂರ್ತ, ಅಂದರೆ ಬೆಳಗಿನ ಐದು ಗಂಟೆಯಿಂದ ಐದು ಮುಕ್ಕಾಲು ಗಂಟೆಯವರೆಗೆ. ಸಾಧ್ಯರೆಂದರೆ ಋಜುಗಳು ಹಾಗೂ ಅವರ ಭಾರ್ಯೆಯರು ಮತ್ತು ಶೇಷ ಗರುಡರು ಹಾಗೂ ಅವರ ಭಾರ್ಯೆಯರು, ಹೊರತು ಧರ್ಮಪುತ್ರರಾದ ಸಾಧ್ಯಗಣದವರಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—....ಪಂಚಮಸ್ಯ ಚ |

ಋಜುವೋ ಬ್ರಹ್ಮಮುಖ್ಯಾ ಹಿ ಸುಪರ್ಣಃ ಶೇಷ ಏವ ಚ |

ಸರಸ್ವತೀ ಸುಪರ್ಣೀ ಚ ವಾರುಣೀ ಸಾಧ್ಯನಾಮಕಾಃ |
 ಅನ್ಯೋನ್ಯಮುಖಿತಾ ಮುಕ್ತೌ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಂ ಸಮತಾ ತಥಾ |
 ವಾಕ್ಶೇಷಾದೇರ್ಮುಖಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಮುಕ್ತಾವಪಿ ವಿಶೇಷತಃ |
 ದ್ರಷ್ಟೋಭಯಸ್ಯಾಪಿ ಶಿವೋ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಂತ್ಯಗಸ್ಯ ಚ |
 ಮೋಕ್ಷೇ ತ್ವನ್ಯತ್ರ ಚೈತಸ್ಯ ಪರತಃ ಶೇಷಭಾವತಃ |
 ಯೇ ಚೈತತ್ಪದಯೋಗ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಃ ದೇವಾಃ ಪಂಚ ಮಹಾಗಣಾಃ |
 ತೇಷಾಮಪಿ ಯದೋಪಾಸಾ ನಿಶ್ಚಿದ್ರಾ ಮಧುನಾಮಕೇ |
 ತದಾ ವಸ್ತಾದಿತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮುಕ್ತಿಮೇಷ್ಯಂತ್ಯಸಂಶಯಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ಪ್ರಮುಖರಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಸಾಧ್ಯನಾಮಕರಾದ
 ಋಜುಗಳು ಗರುಡ ಶೇಷ ಸರಸ್ವತೀ ಸೌಪರ್ಣೀ ವಾರುಣಿಯರು ಐದನೇ
 ನಾರಾಯಣರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು ಯದ್ಯಪಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ
 ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಋಜುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಸಾಮ್ಯವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ
 ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವೂ ಕೂಡುವದು. ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾಭಾವದ ವಿವಕ್ಷೆ
 ಯಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ’ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಸರಸ್ವತೀ ಶೇಷ
 ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಕೂಡ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ
 ಪ್ರಮುಖರು. ರುದ್ರದೇವರು ಶೇಷಪದವಿಗೆ ಬಂದು ಅನಂತರ ಮುಕ್ತರಾದಾಗ,
 ರುದ್ರರು ನೋಡುವ ಮೂರನೇ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪವನ್ನು ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯರು
 ನೋಡುವ ಐದನೇ ನಾರಾಯಣರೂಪವನ್ನು ಹೀಗೆ ಎರಡನ್ನು ನೋಡುವರು.
 ರುದ್ರಪದವಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಕೇವಲ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪವನ್ನು ನೋಡುವರು.
 ವಸು ರುದ್ರ ಆದಿತ್ಯ ಮರುತ್ ಸಾಧ್ಯ ಹೀಗೆ ಐದು ದೇವಪದವಿಗಳಿಗೆ
 ಯೋಗ್ಯರಾದ, ಐದು ಮಹಾಗಣಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದೇವತ್ವಯೋಗ್ಯ ಚೇತನರಿಗೆ
 ಮಧುನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆಯು ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ
 ಪೂರ್ಣವಾದಾಗ, ವಸು ಮೊದಲಾದ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು
 ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಹೊರತು ವಸು ಮೊದಲಾದ ಪದವಿಗೆ
 ಅಯೋಗ್ಯರಾದ ಬೇರೆ ಚೇತನರಿಗೆ ಈ ಫಲ ಸಿಗಲಾರದು.

ವಸು ಮೊದಲಾದವರ ಅಧಿಪತ್ಯದ ದೇಶ-ಕಾಲಗಳು

ಭಾಷ್ಯ—ಉದೇತ್ಯಾಸ್ತಮಯಂ ಯಾವತ್ ಯಾತಿ ಭಾನುಸ್ತು ಪರ್ವತೇ |

ಉದಯಾಸ್ತಾದ್ರಿಮಧ್ಯಸ್ಯ ವಸವಃ ಪತಯಃ ಸ್ಮೃತಾಃ |

ತತಶ್ಚಾಸ್ತಮಯಾತ್ ಯಾವತ್ ಅರ್ಧರಾತ್ರಂ ದಿವಾಕರಃ |
 ದಕ್ಷಿಣಾದುತ್ತರಂ ಯಾತಿ ಕಿಂಚಿತ್ ಪೂರ್ವಸಮನ್ವಿತಮ್ |
 ತದ್ದೇಶಕಾಲಯೋರೀಶಾ ರುದ್ರಾ ವಾಯುಪುರಸ್ಸರಾಃ |
 ವಸುಭೋಜ್ಯಾದರ್ಧಕಾಲಂ ಅರ್ಧದೇಶಸ್ತಥೈವ ಚ |
 ರುದ್ರಭೋಜ್ಯೋಽರ್ಧರಾತ್ರಾತ್ತು ಯಾಮ ಆದಿತ್ಯ ದೈವತಃ |
 ಪಶ್ಚಿಮಾತ್ ಪೂರ್ವಮಾರ್ಗಸ್ತು ರೌದ್ರಾದರ್ಧಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
 ತತಃ ಪರೋಽರ್ಧಯಾಮಸ್ತು ಸೌಮ್ಯಾದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗಕಃ |
 ಮಾರುತಃ ಕಾಲ ಉದ್ದಿಷ್ಟಃ ಆದಿತ್ಯಾರ್ಧಶ್ಚ ದೇಶತಃ |
 ಪಶ್ಚಾತ್ ಪಶ್ಚಾತ್ ಉದೇತ್ಯೈವ ಪೂರ್ವತೋಽಸ್ತಮುಪೈತಿ ಚ |
 ತತಸ್ತದರ್ಧಕಾಲೇನ ಚೋತ್ತರಾದುದಿತಸ್ತಥಾ |
 ಅಸ್ತಂ ದಕ್ಷಿಣತೋ ಯಾತಿ ಸ ಕಾಲೋ ಮಾರುತಃ ಸ್ಮೃತಃ |
 ಉದೇತ್ಯೈಂದ್ರಪುರೇ ಚೋರ್ಧ್ವಂ ಆರ್ವಾಗುದಯರ್ಪತೇ |
 ಅಸ್ತಮೇತಿ ತದರ್ಧೇನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತಸ್ಯ ಪತಿಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣನು ಉದಯ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ
 ಅಸ್ತಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವವರೆಗೆ ಎಷ್ಟು ದೇಶ-ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸು
 ವನೋ ಆ ದೇಶಕಾಲಗಳಿಗೆ ಅಂದರೆ, ಉದಯಾಚಲ ಹಾಗೂ ಅಸ್ತಾಚಲದ ಮಧ್ಯ
 ದೇಶಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಪೂರ್ತಿ ಹಗಲಿಗೆ ವಸುಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ.
 ಅಸ್ತವಾದಾಗಿನಿಂದ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆ ಸೂರ್ಯನು ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ
 ಪೂರ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ದೇಶಕಾಲಗಳಿಗೆ ವಾಯು
 ಪ್ರಮುಖರಾದ ರುದ್ರರು ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಅಂದರೆ ವಸುಭೋಗ್ಯ ಕಾಲ, ದೇಶಗಳ
 ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಕಾಲ-ದೇಶಗಳು ರುದ್ರಭೋಗ್ಯ. ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಒಂದು
 ಯಾಮದಷ್ಟು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯರು ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಆ ಒಂದು ಯಾಮದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು
 ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾಲ ರುದ್ರ ದೇಶ
 ಮತ್ತು ಕಾಲದ ಅರ್ಧಭಾಗ. ಆದಿತ್ಯರ ಕಾಲದ ನಂತರ ಅರ್ಧ ಯಾಮಕಾಲದಲ್ಲಿ
 ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮರುತ್ಗಳ ಕಾಲ ಮತ್ತು
 ದೇಶ. ಇದು ಆದಿತ್ಯರ ಕಾಲ-ದೇಶಗಳ ಅರ್ಧಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಸೂರ್ಯನು
 ಮೇರುಪರ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಬರುವಾಗ ಅವನ ಬೆನ್ನಹಿಂದಿರುವ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ
 ಅಲ್ಲಿರುವ ಜನರಿಗೆ ಉದಯ. ಅವನ ಮುಂದಿನ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಅವನು ಹೋದಾಗ
 ಹಿಂದಿನ ದೇಶದ ಜನರಿಗೆ ಅದು ಅಸ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಉದಯ,

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದೂ ಯುಕ್ತವೇ. ಆದಿತ್ಯರ ಕಾಲದ ನಂತರ ಅವರ ಕಾಲದ ಅರ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವನು. ಆ ಕಾಲವು ಮರುತ್‌ಗಳ ಕಾಲ ಎನಿಸುವುದು. ಇಂದ್ರಪುರದಲ್ಲಿ ಉದಯಪರ್ವತ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಸೂರ್ಯನು ಮಾರುತಕಾಲದ ಅರ್ಧಕಾಲದ ಸಂಚರಿಸಿ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವನು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯರು ಅಧಿಪತಿಗಳು.

ವಸ್ತಾದಿ ದೇವತಾ ಕಾಲದ ವಿವರ

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕತ್ರಂಶತ್ ತು ಘಟಿಕಾಃ ಸಾಧಿಕಾ ವಸುದೈವತಾಃ |

ತದರ್ಧಾ ರುದ್ರದೈವತ್ಯಾಃ ತತ ಆದಿತ್ಯದೈವತಾಃ |

ತದರ್ಧಾ ಮಾರುತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಸ್ತದರ್ಧಾ ದೇಶತಸ್ತಥಾ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಹಗಲು ೩೦ ಘಳಿಗೆ, ೧೫ ವಿಘಳಿಗೆಗಳಿಗೆ ವಸುಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಅದರ ಅರ್ಧ ಅಂದರೆ ರಾತ್ರಿ ೧೫ ಘ, ೩೭ವರೆ ವಿಘಳಿಗೆಗಳಿಗೆ ರುದ್ರರು ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಅದರ ಅರ್ಧ ಅಂದರೆ ರಾತ್ರಿ ೭ ಘ, ೩೦ ವಿಘಳಿಗೆಗಳಿಗೆ ಆದಿತ್ಯರು ಅಧಿಪತಿಗಳು, ಅದರ ಅರ್ಧ ಅಂದರೆ ೩ ಘಳಿಗೆ ೪೫ ವಿಘಳಿಗೆಗಳಿಗೆ ಮರುತ್‌ಗಳ ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಅದರ ಅರ್ಧ ಅಂದರೆ ಉಷಾಕಾಲ ೧೫ಳಿಗೆ ೫೨ವರೆ ವಿಘಳಿಗೆಗಳಿಗೆ ಯಜುಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಹೀಗೆ ವಸ್ತಾದಿಗಳು ಆಳುವ ದೇಶದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ರೌದ್ರೋ ದ್ವಿಗುಣೀಭೂತೋ ವಸುಕಾಲೋ ಯಾವಾನ್ ತಾವಾನ್ ಭವತೀತಿ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ | ಅರ್ಧ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | 'ಬ್ರಾಹ್ಮೇ ಮುಹೂರ್ತೇ' ಇತಿ ಉಷಾಕಾಲಸ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಶ್ಚ | ರೌದ್ರಃ ಕಾಲ ಇತಿಪೂರ್ವರಾತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ ಸಾರ್ಧರಾತ್ರಸ್ಯ | ಸೌಮ್ಯಃ ಕಾಲ ಇತಿ ಅಪರರಾತ್ರಸ್ಯ | ಸೌಮ್ಯಕಾಲತ್ವಾಚ್ಚ ತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಶೀತಮುತ್ಪದ್ಯತೇ | ಮಾರುತ ಕಾಲತ್ವಾದ್ವಾಯುಶ್ಚ ವಾತಿ | ಆಗ್ನೇಯಕಾಲತ್ವಾದೇವ ಅಹ್ನಿ ಸೈಕಘಟಿಕಂ ಹೋಮಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಶೇಷತಃ ಪ್ರವರ್ತಂತೇ |

ಅನುವಾದ—ಯಾವ ರೌದ್ರಕಾಲವು ದ್ವಿಗುಣಿತವಾದರೆ ವಸುಕಾಲವಾಗುವುದೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಎಂದು ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧ. ಅಂದರೆ ರೌದ್ರಕಾಲವು ವಸುಕಾಲದ ಅರ್ಧ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ 'ಬ್ರಾಹ್ಮೇ ಮುಹೂರ್ತೇ ಚೋತ್ಥಾಯ' ಎಂಬ ಸ್ಮೃತಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವತಾಕತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉಷಃಕಾಲವೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಕಾಲ. ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾತ್ರಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ರೌದ್ರಕಾಲ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸೌಮ್ಯಕಾಲ ಎಂದು ಅಪರರಾತ್ರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇದೆ. ಶೀತಕಿರಣನಾದ ಸೋಮನ ಕಾಲವಾದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೈತ್ಯ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಮಾರುತ ಕಾಲವೂ ಅಪರರಾತ್ರಿಯೇ ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿ ಬೀಸುವುದು. ಉದಯಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಅರ್ಧ, ಅಸ್ತಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಹೀಗೆ ಒಂದು ಘಳಿಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಗಲಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ವಸುಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳಾದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೋಮಕರ್ಮಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ—ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಸುಕಾಲದ ಎರಡುಪಟ್ಟು ರೌದ್ರಕಾಲ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ ವಸ್ತಾದಿಗಳ ಕಾಲವು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಎರಡೆರಡುಪಟ್ಟು ಜಾಸ್ತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಕಾಲವು ಮಾರುತ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಎರಡುಪಟ್ಟು ಅಧಿಕ ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಇದು 'ಬ್ರಾಹ್ಮೇ ಮುಹೂರ್ತೇ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವಿರುದ್ಧ. ಉಷಃಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಮುಹೂರ್ತ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಇತರ ಕಾಲವೂ ದ್ವಿಗುಣ ಎನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ವಿರುದ್ಧ.

ವಸ್ತಾದಿ ಕಾಲವ್ಯವಸ್ಥೆ ಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ಧ

ಭಾಷ್ಯ—ಅಹಃ ಸರ್ವಂ ವಸೂನಾಂ ತು ಪರೇಷಾಂ ರಾತ್ರಿರೇವ ಚ |

ಪ್ರದತ್ತಾ ವಿಷ್ಣುನಾ ಪೂರ್ವಂ ನಾಲಮಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ ಪರೇ |

ಪುನರ್ವಿಶೇಷತೋ ದತ್ತಂ ರುದ್ರಾಣಾಂ ಮರುತಾಂ ತಥಾ |

ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ತೃತೀಯಂ ಚಾಪ್ಯಾಧಿತ್ಯಾನಾಂ ಪ್ರದತ್ತವಾನ್ |

ವಿಶ್ವೇಷಾಮಪಿ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಮಾನ್ಯಾದ್ ವಸುನಾಮಹಃ | ಇತಿ ಚ |

ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ರುದ್ರಾದ್ಯಾಸ್ತು ದ್ವಯೋರ್ಧ್ವಯೋಃ |

ವಸವಸ್ತು ಹೃದ್ವೇಶಾಃ ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ ನ ವಿಶೇಷತಃ | ಇತಿ ಚ |

ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ತೃತೀಯೇ ಚ ರುದ್ರಾದೇ ರಾಜ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ |

ತದ್ಭೃತ್ಯತ್ವಾದ್ ವಸೂನಾಂ ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲೋ ವಿಶೇಷತಃ |

ತತ್ರಾಪಿ ವಾಯುಧೀನತ್ವಂ ಅಗ್ನ್ಯಾದೀನಾಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ |

ಅನುವಾದ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ವಸುಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಹಗಲನ್ನೂ ರುದ್ರಾದಿ

ಗಳಿಗೆ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಸಾಲದು ಎಂದರು. ಪುನಃ ವಿಷ್ಣುವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ರುದ್ರರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಮರುತ್ಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತೃತೀಯ ಸವನದ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಆದಿತ್ಯರಿಗೆ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಗಲಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಸುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾತ್ರವೇ ಅಧಿಪತಿಗಳು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಧಿಪತಿಗಳು. ರುದ್ರರು ಆದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಮರುತ್ಗಳು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳ ಭಾಗಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಎರಡೆರಡು ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳು. ವಸುಗಳು ಹಗಲಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಧಿಪತಿಗಳು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಲ್ಲ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ-ಮರುತ್ಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಧಿಪತ್ಯ. ಆ ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೃತ್ಯರಾದುದರಿಂದಲೇ ವಸುಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಧಿಪತ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಅಧಿಪತ್ಯ. ಆದರೂ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ವಸುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ದೇಶ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ರುದ್ರಾಣಾಂ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ |

ಮರುತಾಂ ಚ, ದ್ಯುಲೋಕೇಶಾ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಸರ್ವೇಷಾಮಧಿಪೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ದ್ಯುವಾಧೀಶಸ್ತು ಮಾರುತಃ |

ತ್ರಿಲೋಕಾಧಿಪತಿಶ್ಚೇಂದ್ರಸ್ತೇಷಾಮಪ್ಯಧಿಪೋ ಹರಿಃ | ಇತಿ ಚ |

ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಭೋಗಃ| ಸ್ವರಂಜನಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ವಸುಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳು. ರುದ್ರರು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಗಳೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಿಗೆ ವಾಯುದೇವರು. ಇಂದ್ರನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿ. ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಧಿಪತಿ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣ. ಸ್ವ ಎಂದರೆ ತಮ್ಮನ್ನು ರಂಜನಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ, ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ, ಸ್ವಾರಾಜ್ಯ ಎಂದರೆ ವಿಷಯಭೋಗ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ನಿರಾಸ:

ಭಾಷ್ಯ—ನ ತು ಇಂದ್ರಾತ್ ಯಮೋ ದ್ವಿಗುಣಕಾಲಂ ತಿಷ್ಠತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ವರುಣಃ
ತಸ್ಮಾತ್ ಸೋಮಃ ಇತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಮ್ | ನ ಚ ಸೋಮಾತ್
ದ್ವಿಗುಣಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತಿಷ್ಠತಿ | ದ್ವಿಪರಾರ್ಧಂ ಹಿ ತಸ್ಯ ಕಾಲಃ |
ಇಂದ್ರಾದಯೋ ಹಿ ಮನ್ವಂತರಮಾತ್ರಂ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ನ ಚ ವಸೂನಾಂ
ಪೂರ್ವೋ ದೇಶೋ ರುದ್ರಾಣಾಂ ದಕ್ಷಿಣ ಆದಿತ್ಯಾನಾಂ ಪಶ್ಚಿಮೋ
ಮರುತಾಮುತ್ತರ ಏವ ನಾನ್ಯತ್ರ ಇತ್ಯತ್ರ ಪ್ರಮಾಣಮಸ್ತಿ | ತತ್ಕ್ಷೇ ರುದ್ರೈಃ
ಸಹ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣತ್ವಪ್ರಾಪ್ತೇಶ್ಚ | ನ ಚ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದೇನ
ವಾಯುಸ್ತೈರ್ಗೃಹೀತಃ | ಅತ ಇಂದ್ರಾದೇವೇಂದ್ರಸ್ಯ ದ್ವಿಗುಣ ಕಾಲತ್ವಮಿತಿ
ವಿರೋಧಃ |

ಅನುವಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಯಮ, ಯಮನಿಗಿಂತ ವರುಣ, ವರುಣನಿಗಿಂತ ಚಂದ್ರ ಎರಡೆರಡು
ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ
ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು
ಎರಡುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಇರುವರೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಇದು
ಸರಿಯಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಕಾಲ ಎರಡು ಪರಾರ್ಧ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಂದ್ರ, ಯಮ,
ವರುಣ, ಸೋಮರು ಒಂದೊಂದು ಮನ್ವಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ
ಪದವಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವಸುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದೇಶದಲ್ಲಿ
ರುದ್ರರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ, ಆದಿತ್ಯರಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ, ಮರುತ್‌ಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ
ಆಧಿಪತ್ಯ. ಬೇರೆ ದೇಶದ ಅಧಿಪತ್ಯವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ.
ಮತ್ತು ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ರುದ್ರರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ರುದ್ರರೊಂದಿಗೆ
ದಕ್ಷಿಣದ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ ಇಂದ್ರನೆಂದರೆ
ವಾಯು ಎಂದು ಅವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನೆಂದೇ ಅರ್ಥ
ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೇ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಎರಡುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ
ಆಧಿಪತ್ಯ ಎಂಬ ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಂದ್ರಾದಿಪುರಿಣಾಮುದ್ವಾಸತ್ವೇನೈವಮಂಗೀಕಾರೇ ತತ್‌ಷೋಡಶ
ಗುಣತ್ವಾತ್ ಉರ್ಧ್ವೋದಯಸ್ಯ ಏಕೇಂದ್ರಾತ್ ಪರತೋಽನಿಂದ್ರತ್ವ-
ಮೇವ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಥ ತತಃ ಉರ್ಧ್ವ ಉದೇತ್ಯ ಇತಿ ತತ್ಕ್ಷೇ

ಪಶ್ಚಾದಪ್ಯಾದಿತ್ಯಾಭಾವಾತ್ ಕಲ್ಪಾಂತ ಪ್ರಲಯೋಽಪಿ ನ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾ-
 ದ್ಯನಂತ ದೋಷದುಷ್ಪತ್ವೇಽಪಿ ಗ್ರಂಥಾಲ್ಪತ್ವಾಯೈವ ಉಪರಮ್ಯತೇ |
 ವಸ್ತಾದೀನಾಂ ತು ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸರ್ವದಿಕ್ಷು ಪುರಾಣ್ಯಪಿ |
 ಸಂತ್ಯೇವಮಪಿ ಧೀವೃತ್ತೈ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ದಿಕ್ಷು ಕಥ್ಯತೇ | ಇತಿ ಚ |
 ಐಂದ್ರ್ಯಾ ಉದ್ವಾಸೇ ರುದ್ರಾಣಾಮೇವೋದಯಾಭಾವ

ಇತಿ ಚ ದೋಷಃ |

ಅತೋ ಯತ್ಕಿಂಚಿದೇತತ್ |

ಅನುವಾದ—ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷಿಣತ ಉದೇತಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಪಟ್ಟಣವಾದ ಅಮರಾವತಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ನಾಶವಾದಾಗ ಸೂರ್ಯನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಹೀಗಾದರೆ ಊರ್ಧ್ವ ಉದಯಕಾಲವು ಪೂರ್ವಉದಯ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಹದಿನಾರುಪಟ್ಟು ಅಧಿಕವಾದ್ದರಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣಾದ್ಯುದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಪ್ರಳಯವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾದೀತು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮ ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು. ಇಂದ್ರ ನಾಶಾಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಳಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಊರ್ಧ್ವೋದಯ ಕಾಲ ಸಮಾಪ್ತಿಯ ಅನಂತರವೇ ಪ್ರಳಯವೆಂದು ಅವರು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ. ವಸ್ತುತಃ 'ಅಥ ತತ ಊರ್ಧ್ವ ಉದೇತ್ಯ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವರು ಮಾಡಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪ್ರಕಾರವೇ ಊರ್ಧ್ವ ಉದಯ ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಾಂತರ ಪ್ರಲಯವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವರ ಪಕ್ಷ ಅನಂತ ದೋಷದುಷ್ಪವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಗ್ರಂಥವು ಅಲ್ಪವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಈ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿಸಲಾಗಿದೆ ಹೊರತು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಸು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಟ್ಟಣಗಳಿವೆ. ಆದರೂ ಧ್ಯಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಇದರ ವಿರೋಧವೂ ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನ ಮತ್ತು ಅಮರಾವತಿಯ ನಾಶವಾದಾಗ ಇಂದ್ರನ ಪರಿವಾರದವರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ನಾಶವಾಗುವುದ ರಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾದಿದೇಶ ಎಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ದೋಷವೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸು ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ದೇಶನಿಯಮ ಕಲ್ಪನೆಯು ಹುರುಳುಬಿಡು.

ವಿವರಣೆ—ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ, ಪೂರ್ವ, ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ ಉರ್ಧ್ವದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಉದಯವೆಂದರೆ ದೈನಂದಿನ ಉದಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ. 'ಈ ಒಂದೊಂದು ಉದಯವೂ ಕಾಲಾಂತರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಮೊದಲನೆಯ ಉದಯ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಎರಡನೆಯ ಉದಯಕಾಲ ಇಮ್ಮಡಿ. ಪೂರ್ವೋದಯದ ಕಾಲ ಮುಗಿದಾಗ ಇಂದ್ರನ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಶ. ಅದರಂತೆ ಮುಂದಿನ ಉದಯದಲ್ಲೂ ಕೂಡ ಆಯಾ ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳ ನಾಶ. ಉರ್ಧ್ವ ಉದಯಕಾಲ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಲಯ'. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಉದೇತಿ ಪೂರ್ವತಃ ಸೂರ್ಯೋ ನಿಮ್ಲೋಚತಿ ಚ ಪಶ್ಚಿಮೇ |
 ಏವಂ ನಿಯಮ ಉದಿಷ್ಟೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಷ್ಣುಚೋದನಾತ್ |
 ದ್ವಿಗುಣಂ ದ್ವಿಗುಣಂ ಕಾಲಮುದಿತ್ವಾ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಷು |
 ಮಧ್ಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ಪಶ್ಚಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಯಾಚಿತಾ ಪುರಾ |
 ಹಿರಣ್ಯಕೇನ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಹಿರಣಾಕ್ಷೇಣ ವೈ ಪುನಃ |
 ತದಾಽಸುರಾಣಾಂ ದೇವತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತತ್ ಪ್ರದದೌ ತಯೋಃ |
 ತಚ್ಚುತ್ಪ್ಲಂದ್ರಾದಿಭಿಃ ಪೋಕ್ಷಃ ಕಥಂ ಪ್ರಾದಾ ವರಾವಿಮೌ |
 ದೇವತಾ ಹಿ ವಿನಶ್ಯೇಯುರೇವಂ ದತ್ತೇ ವರೇ ತ್ವಯಾ |
 ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ದೈವತೈಃ ಪ್ರಾಹ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಲೋಕಪಿತಾಮಹಃ |
 ನ ಮಯಾ ಸ ವರೋ ದತ್ತೋ ದೈತೇಯಾನಾಂ ಸುರಾಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಯೇನ ಯುಷ್ಮದ್ವಿನಾಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ತತೋ ವೈ ತು ಚ ವೋ ಭಯಮ್ |
 ದಕ್ಷಿಣಾದ್ಯುದಯೋ ಯಸ್ತು ಸ ಹಿ ದೈನಂದಿನೋ ಮಯಾ |
 ಅಭಿಪ್ರೇತೋ ನೈವ ಚಾಯಂ ಕಾಲಾಂತರಗತಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಅರ್ಧನಾಡ್ಯುತ್ತರಾ ನಾಡಿಃ ಸಕಾಷ್ಠಾ ನಿತ್ಯಶೋ ರವಿಃ |
 ಪಂಚಾದಶೋತ್ತರಾಂ ಗಚ್ಛೇತ್ ಪೂರ್ವರಾತ್ರೇ ತು ದಕ್ಷಿಣಾತ್ |
 ತದರ್ಧಂ ಪಶ್ಚಿಮಾತ್ ಪೂರ್ವಂ ತದರ್ಧಂ ಚೋತ್ತರಾದಪಿ |
 ದಕ್ಷಿಣಾಂ ಚ ತದರ್ಧಂ ಸ ಉರ್ಧ್ವಾದರ್ವಾಕ್ ಚ ಗಚ್ಛತಿ |
 ದಕ್ಷಿಣಾದ್ಯುದಯಸ್ತ್ವೇಷ ನ ತು ಕಾಲಾಂತರೇ ಕ್ವಚಿತ್ |
 ಯದೋತ್ತರಸ್ಮಾದ್ ದ್ವಿಗುಣಃ ಪೂರ್ವೋ ಭವತಿ ವೈ ಸುರಾಃ |

ತದಾಽಪಿ ದ್ವಿಗುಣತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ತನ್ಮಯಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ।

ಅಹಸ್ಯಾನ್ಮೇಽಪಿ ಕ್ರಮಶ ಆತಪಸ್ಯಾಲ್ಪಕಾಲತಃ ।

ಗರ್ಯಾವೃತ್ತೇಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಮನ್ಯೇಷೂದಯಾಸ್ತಮಯಾವಿವ ।

ಅನುವಾದ—ಸೂರ್ಯನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣು ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ಈ ನಿಯಮ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಬಳಿ “ಸೂರ್ಯನು ಪೂರ್ವಾದಿ ಉದಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎರಡೆರಡು ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಯಿಸಿ ಅನಂತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರ ಬೇಕೆಂದೂ ಆಗ ಅಸುರರಿಗೆ ದೇವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿ ಆಗಬೇಕೆಂದೂ ಎರಡು ವರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದರು. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಆ ವರಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಈ ವರವನ್ನು ನೀವು ಹೇಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರಿ? ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ” ಎಂದರು. ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಲೋಕಪಿತಾಮಹ ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೇಳಿದ, ‘ದೇವತೆಗಳೆ! ನಿಮಗೆ ವಿನಾಶವಾಗುವಂತಹ ವರವನ್ನು ನಾನು ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ನೀವು ಭಯಪಡಬೇಡಿ. ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಉದಯವೆಂದರೆ ಅದು ಪ್ರತಿದಿನ ಆಗುವ ಉದಯವೇ ಆಗಿದೆ, ಎಂದು ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ರಾತ್ರಿಯ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ೧೫ ಘಳಿಗೆ ೩೭ವರೆ ವಿಘಳಿಗೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅದರ ಅರ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, ೭ ಘಳಿಗೆ ೩೦ ವಿಘಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅದರ ಅರ್ಧ ಅಂದರೆ ೩ ಘಳಿಗೆ ೪೫ ವಿಘಳಿಗೆ ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅದರ ಅರ್ಧ ಅಂದರೆ ೧ ಘಳಿಗೆ ೫೨ವರೆ ವಿಘಳಿಗೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉದಯವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯದ ಈ ವಿಧವಾದ ಸೂರ್ಯಸಂಚಾರವೇ ಆಗಿದೆ, ಹೊರತು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅನಂತರದ ಉದಯಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಉದಯವು ಇಮ್ಮಡಿಯಾದರೂ ಕೂಡ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಉದಯವು, ‘ಯಾವ ಉದಯಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಉದಯವು ಎರಡುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚೋ ಅದು ದ್ವಿಗುಣ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುಣವಾದಂತಾಯಿತು. ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಉದಯವು ದ್ವಿಗುಣವಾಗಲಿ ಎಂದು ನಾನು ಕೊಟ್ಟ ವರಕ್ಕೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಯದ್ಯಪಿ ಮೇರು ಪರ್ವತದ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಅವಧಿ ಸಮವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೂ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮುಂದೆ

ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇರುಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಸುತ್ತು ಬರುವುದರಿಂದ, ಪಶ್ಚಿಮಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಕಡಿಮೆ ಕಾಲ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗೌಣವಾಗಿ ಅಲ್ಪಕಾಲದ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಾಲಾಂತರೇ ಭಾವಿನಂ ತು ದಕ್ಷಿಣಾದ್ಯುದಯಂ ಪುನಃ |

ಅಪೇಕ್ಷ್ಯವ ವರೋ ದತ್ತೋ ದ್ವಿತೀಯೋ ದೇವತಾ ಮಯಾ |

ಸಮಯಶ್ಚ ಕೃತೋ ನಿತ್ಯೋ ಮಯಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಚಾನಘಾಃ |

ಪೂರ್ವಸ್ಮಾದುದಯೋ ನಿತ್ಯಂ ಪಶ್ಚಿಮೇಽಸ್ತಮಯಸ್ತಥಾ |

ನಿಯಮೋ ನಾನ್ಯಥಾಯಂ ಸ್ಯಾದ್ ಕದಾಚಿತ್ ಕೇನಚಿತ್ ಕ್ವಚಿತ್ |

ತಸ್ಮಾತ್ ನ ವೋ ಭಯಂ ಕ್ವಾಪಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಇತ್ಥಂ ಸುರಾಸ್ತದಾ |

ವಿತೋಕಾ ಅಭವನ್ ಸರ್ವೇ ಯಯುಃ ಸ್ವಂ ಸ್ವಂ ನಿವೇಶನಂ | ಇತಿ ಚ |

ಏತದೇವ ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮೇಷು ಬಲಿವಾಸವ ಸಂವಾದೇ ಉಕ್ತಂ |

ದೇವಾನ್ ಪ್ರತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಚನಂ ರಹಸ್ಯತ್ವಾದವಿಜ್ಞಾಯ ಬಲಿನಾ

ದಕ್ಷಿಣಾದ್ಯುದಯ ಉಕ್ತಃ | ಇಂದ್ರೇಣ ತು ಬ್ರಹ್ಮವಚನಂ ಚಾನತಾ

ದಕ್ಷಿಣಾದ್ಯುದಯೋ ನಾಸ್ತೀತ್ಯುಕ್ತಂ |

ದೈತೇಯಯೋರ್ವರಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತ್ವವಿಜ್ಞಾಯ ಸುರಾನ್ ಪ್ರತಿ |

ಬ್ರಹ್ಮಣೋಕ್ತಂ ಹಿ ಬಲಿನಾ ವಾಸವಂ ಪ್ರತ್ಯುದೀರಿತಂ |

ದಕ್ಷಿಣಾದ್ಯುದಯಾಂತೇ ತು ತ್ವಾಂ ಜೇಷ್ಠಾಮಿ ಪುರಂದರ |

ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ತಮುವಾಚೇಂದ್ರೋ ನ ಕದಾಚನ ತದ್ ಭವೇತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ನಿಯಮೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಕೃತಃ ಪ್ರಾಗುದಯೋ ರವೇಃ |

ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ತು ಜಗಾಮೇಂದ್ರೋ ದಿವಮೈರಾವತಸ್ಥಿತಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ದೇವತೆಗಳೇ! ದೈತ್ಯರಿಗೆ ದೇವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಎರಡನೆಯ ವರ ಕೊಡುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಉದಯ ವಾದರೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟು ವರಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಉದಯಿಸಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲೇ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಇದು ಯಾರಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮಗೆ ಭಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಶೋಕ ರಹಿತರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು.

ಇದೇ ವಿಷಯವು ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮ ಪರ್ವದಲ್ಲಿ, ಬಲಿ-ಇಂದ್ರರ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ವರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಅರಿಯದೆ ಬಲಿಯು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಬ್ರಹ್ಮನ ವರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ದೇವೇಂದ್ರನು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗಲಾರದು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. 'ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ವರಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ತಿಳಿದು, ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಿದ ಆ ವರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಬಲಿಯು ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳುವನು. 'ದಕ್ಷಿಣೋದಯ ಕಾಲದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವೆನು' ಎಂದು. ಆಗ ದೇವೇಂದ್ರನು, 'ಹಾಗೆಂದೂ ಆಗಲಾರದು, ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಉದಯ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲೇ ಅಸ್ತಮಯ ಎಂದು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ನಿಯಮಿಸಿದ್ದಾರೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಐರಾವತದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹೋದನು, ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. || ಖಂಡ ೧೦ ||

ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಲ್ಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ತತ ಊರ್ಧ್ವ ಉದೇತ್ಯ ನೈವೋದೇತಾ| ನಾಸ್ತಮೇತಾ|

ಏಕಲ ಏವ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾ| ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ|

ನ ವೈ ತತ್ರ ನ ನಿಮ್ಲೋಚೋ ನೋದಿಯಾಯ ಕದಾಚನ |

ದೇವಾಸ್ತೇನಾಹಂ ಸತ್ಯೇನ ಮಾವಿರಾಧಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ | ಇತಿ |

ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದ ಅನಂತರ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಕ್ಷಿಂತ ಮೇಲಿನ ವೈಕುಂಠಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಲ್ಲದೆ ಏಕಪ್ರಕಾರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕವು ಸಂವಾದಿಯಾಗಿದೆ. 'ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗಲೀ ಅಸ್ತಮಯವಾಗಲೀ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳೇ ಆ ಸತ್ಯನುಡಿಯಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನನಗೆ ದೇವತ್ವ ಹಾನಿಯಿಲ್ಲ' ಎಂದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಥ ಸೂರ್ಯಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರಾದಿತ್ಯಸ್ತ್ವಾದಿಮೂಲತಃ |

ಆದಾನಾದ್ವಾಪಿ ದೇವಾನಾಂ ಊರ್ಧ್ವ ಗಚ್ಛತಿ ಮಂಡಲಾತ್ |

ಪ್ರಾಪ್ಯ ವೈಕುಂಠಲೋಕಂ ಚ ನೋದೈತ್ಯಸ್ತಂ ನ ಚೈತಿ ಸಃ |

ಏಕಲಃ ಪ್ರಲಯೇ ಸ್ಥಿತಾ....|

ಅನುವಾದ—ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆದಿಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನವರೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲೆ ಇರುವ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ದೇವತಾ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ತೇನ ಸತ್ಯೇನ ವೃದ್ಧಿಮಾಪ್ನಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಇತ್ಯುವಾಚ ಪುರಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಸ ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ಅನುವಾದ—‘ದೇವತೆಗಳೇ! ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹಬೇಡ. ಆ ಸತ್ಯನುಡಿಯಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾನು ಯಾವ ದಾರಿದ್ರ್ಯಕ್ಕೂ ಈಡಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವನು.

ಉಪನಿಷತ್—ನ ಹ ವಾ ಅಸ್ಮಾ ಇದೇತಿ ನ ನಿಮ್ಲೋಚತಿ ಸಕೃದ್ಧಿವಾ ಹೈವಾಸ್ಮೈ ಭವತಿ ಯ ಏತಾಮೇವಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪನಿಷದಂ ವೇದ |

ಯಾರು ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಹಗಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏತಾಂ ವಿದ್ಯಾಂ ತು ಯೋ ವೇದ ನಿತ್ಯಮಸ್ಯ ದಿವಾ ಭವೇತ್ |

ವೈಕುಂಠಧಾಮಸಂಸ್ಥಸ್ಯ ಮುಕ್ತಾಸ್ಯಾನುದಯಾಸ್ತಕಂ |

ಅನುವಾದ—ಯಾರು ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಹಗಲೇ ಇರುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ಧ ಏತದ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಯ ಉವಾಚ |

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಮನವೇ | ಮನುಃ ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ | ತದ್ಧ ಏತುದುದ್ದಾಲಕಾಯ ಆರುಣಯೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಯ ಪುತ್ರಾಯ ಪಿತಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೋವಾಚ |

ಇದಂ ವಾವ ತತ್ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಯ ಪುತ್ರಾಯ ಪಿತಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಬ್ರೂಯತ್ ಪ್ರಣಾಯ್ಯಾಯ ವಾಂತೇವಾಸಿನೇ | ನಾನ್ಯಸ್ಮೈ ಕಸ್ಮೈಚನ |

ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ದೇವಮಧು ಎನಿಸಿದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ವಯಂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ. ಆತನು ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿಗೆ, ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವು ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಮುಂತಾದ ಸಂತತಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ. ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರರಾದ ಉದ್ದಾಲಕ ಆರುಣಿಗೆ ತಂದೆಯು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಿಗೂ, ಗುರುವು ವಿನೀತನಾದ ಶಿಷ್ಯನಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಕೂಡದು.

ಭಾಷ್ಯ—ತದೇತದ್ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾದಾದ್ ಜ್ಞಾನಂ ವಿರಿಂಚಯೇ |

ವಿರಿಂಚರ್ಮನವೇ ಪ್ರಾಹ ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋ ಮನುರೇವ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿಗೆ, ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವು ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಮುಂತಾದ ಸಂತತಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ಯಪ್ಯಸ್ಮಾ ಇಮಾಮದ್ಭಿಃ ಪರಿಗೃಹೀತಾಂ ಧನಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಾಂ ದದ್ಯಾದೇತದೇವ ತತೋ ಭೂಯ ಇತಿ ಏತದೇವ ತತೋ ಭೂಯ ಇತಿ |

ಮಧುವಿದ್ಯೋಪದೇಶಕನಿಗೆ ಸಪ್ತಸಾಗರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಸಂಪದ್ಭರಿತ ವಾದ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದರೂ ಕಡಿಮೆಯೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಈ ಮಧು ವಿದ್ಯಾದಾನವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನಿಸುವುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪೂರಯಿತ್ವಾ ತು ಪೃಥಿವೀಂ ರತ್ನೈಃ ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಿಣೀಂ |

ದತ್ವಾಪಿ ಗುರವೇ ನೈವ ಪೂರ್ಯತೇ ಗುರುದಕ್ಷಿಣಾ |

ಅನುವಾದ—ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ರತ್ನಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಸಿ ಮಧು ವಿದ್ಯೋಪದೇಶಕ ಗುರುಗಳಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದರೂ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆ ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವಾಸ್ತೂಪಾಸನಾಯೋಗ್ಯಾ ಏಕೈಕಸ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ ಹಿ |

ಸರ್ವಸ್ಯೋಪಾಸನೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತದನ್ಯೇ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಕೇ |

ಉಪಾಸನೇ ನೈವ ಯೋಗ್ಯಾಸ್ತದ್ಯೋಗ್ಯಾ ಹಿ ಸರಾ ಯತಃ |

ಇತಿ ದೇವಶ್ರುತೌ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪರೇಣ ಮಾ ವಿರಾಧಿಷಿ । ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಾವ್ಯದ್ಧಿಂ ನ
ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾಮಿತ್ಯರ್ಥಂ ॥

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ದೇವತೆಗಳು ಯೋಗ್ಯರು. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರು. ಇತರರು ಅಂದರೆ ಮಾನವರು ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೊರತು ಉಪಾಸನೆಗಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಉಪಾಸನಾಯೋಗ್ಯರು ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಎಂದು ದೇವಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪರೇಣ ಮಾ ವಿರಾಧಿಷಿ' ಎಂದರೆ, ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಯಾವ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನೂ ನಾನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ
ಹಯಶೀರ್ಷ, ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪ ಮತ್ತು ವಾಕ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ।
ವಾಗ್ವೈಗಾಯತ್ರೀ । ವಾಗ್ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ । ಗಾಯತಿ ಚ
ತ್ರಾಯತಿ ಚ ।

ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕನಾದ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹಯಶೀರ್ಷ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವು ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪ. ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪವೆಲ್ಲವೂ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಎರಡನೇ ರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ನಾಮಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪ. ಇದು ಹಯಶೀರ್ಷ ಎಂಬ ರೂಪಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವಾಕ್ನಾಮಕನು ಭಗವಂತನೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತೂ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಪ್ರವರ್ತಕತ್ವ ಭಗವಂತನದೇ ಲಕ್ಷಣ. ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಹಯಶೀರ್ಷರೂಪವೇ ವೇದಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಉಪದೇಶಮಾಡಿ, ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವಂತಹದಾದ್ದರಿಂದ ಆ ರೂಪಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು ಯುಕ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಭೂತಂ ಪ್ರಭೂತಂ ಪರಿಪೂರ್ಣಂ ತತ್ ಸರ್ವಂ
ಗಾಯತ್ರೀ ಭಗವಾನೇವ । ಭೂ ಬಹು ಇತಿ ಧಾತೋಃ । ಬಹು

ಪೂರ್ಣತಾಯಾಂ ಇತಿ ಚ |

ಯದಿದಂ ಪರಿತಃ ಪೂರ್ಣಂ ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾದಿರೂಪಕಂ |

ತದಿದಂ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಾಂತಃಸ್ಥಿತ ಏವ ಚ |

ತನ್ನಿಸೃತತ್ವಾದ್ವೇದಾನಾಂ ಗಾಯಕಸ್ತಾತ್ರಿ ಚಾಖಿಲಂ |

ಅತೋ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಾಸೌ ವಾಸುದೇವಃ ಪರಃಪುಮಾನ್ |

ಭೂಮಾ ಭೂತಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ಅನನ್ಯಾಪೇಕ್ಷಮುದ್ರಿಕ್ತಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿನಿಯಾಮಕಂ |

ಯದ್ಯತ್ತತ್ತದ್ವಿಷ್ಣುರೇವ ನಾನ್ಯದೇತಾದೃಶಂ ಕ್ವಚಿತ್ |

ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಜ್ಞಾನಾಮಾ ವಾಚಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ವಚನಾದ್ ಹಯಶೀರ್ಷಾಖ್ಯೋ ಗಾಯತ್ರಾಂ ಚ ಸ ಆಸ್ಥಿತಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ...’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಭೂತಂ ತತ್ಸರ್ವಂ ಗಾಯತ್ರೀ’ ಎಂದು ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಭೂತಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭೂತ. ಅಂದರೆ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಗಾಯತ್ರೀ’ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಿ ನಾಮಕ ಭಗವಂತನೇ ಎಂದರ್ಥ. ಭೂತಂ ಎಂಬುದು ಭೂ ಬಹು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬಹು ಎಂಬುದು ಪೂರ್ಣತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬ ವಚನವೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂತಂ ಎಂದರೆ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ.

‘ದೇಶಕಾಲಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾದಿ ರೂಪವೂ ಮತ್ತು ಸರ್ವರೂಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದ ರೂಪವೂ ವಿಷ್ಣುರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಯಗ್ರೀವನಾಮಕನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖದಿಂದಲೇ ವೇದಗಳು ಹೊರ ಹೊಮ್ಮಿದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ವೇದಗಳಿಗೆ ಗಾಯಕ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭೂತನೆಂದು ಉಕ್ತನಾದವನು ಭೂಮನೆ. ಭೂಮನೆಂದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಿ ಪರಮಪುರುಷ ವಾಸುದೇವನೆ. ಪರರ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಯಂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದೂ, ಸರ್ವ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿರುವುದೂ ಏನಿದೆಯೋ ಅದು ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಏನಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರರ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಯಂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ರೂಪನು ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಭಗವಂತನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ.

ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನೂ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ

ಭಗವಂತನಿಂದ ಅಭಿನ್ನನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಾತನಾಡುವವರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಮಾತನಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಾಕ್‌ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವ ರೂಪವೂ ಹಯಗ್ರೀವ ರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ.

ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೇ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾ ವೈ ಸಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಇಯಂ ವಾವ ಸಾ ಯೇಯಂ ಪೃಥಿವೀ ।

ಅಸ್ಯಾಂ ಹಿ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಏತಾಮೇವ ನಾತಿಶೀಯಂತೇ ।

ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾದ, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನೂ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಭಗವಂತನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪೃಥಿವೀ ಸಂಸ್ಥನಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತು ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದೆ. ಮತ್ತು ಅವನನ್ನು ಯಾರೂ ಮೀರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏವ ಪೃಥಿವೀನಾಮಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಪಿ ಸಂಸ್ಥಿತ ।

ವಿಷ್ಣು ಹಿ ಪೃಥಿವೀಸಂಸ್ಥೇ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ।

ನಾತಿಶೇತೇ ಚ ತಂ ಕಶ್ಚಿತ್ ಸ ಹಿ ಸರ್ವಾಧಿಕೋ ಹರಿಃ ।

ಪೃಥುತ್ವಾತ್ ಪೃಥಿವೀನಾಮಾ...

ಅನುವಾದ—ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾಗಿ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವನೂ ಗಾಯತ್ರೀ ನಾಮಕ ಭಗವಂತನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪೃಥಿವೀಸಂಸ್ಥಿತನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ಯಾರೂ ಆತನನ್ನು ಮೀರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಶರೀರವೆಂಬ ಐದನೇ ರೂಪದ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾ ವೈ ಸಾ ಪೃಥಿವೀ ಇಯಂ ವಾವ ಸಾ ಯದಿದಮಸ್ಮಿನ್

ಪುರುಷೇ ಶರೀರಮ್ । ಅಸ್ಮಿನ್ ಹೀ ಮೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ ।

ಏತದೇವ ನಾತಿಶೀಯಂತೇ ।

ಜೀವರೊಳಗಿದ್ದ ಶರೀರನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪೃಥಿವೀ

ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಜೀವರೂಳಿಗಿರುವ ಶರೀರನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲೇ ಪ್ರಾಣಾದಿ ವಾಯುಗಳೂ ಹಾಗೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಈ ರೂಪವನ್ನು ಯಾರೂ ಮೀರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ಸ ಏವಾಂತ ಶರೀರಗಃ |

ಶರಿತ್ವಾದೀರಣಾಚ್ಛೇವ ಶರೀರಂ ಭಗವಾನಜಃ |

ಪುರುಷೋ ಜೀವ ಉದ್ದಿಷ್ಟಃ ತಸ್ಮಿನ್ನಂತ ಸ್ಥಿತೋ ವಿಭುಃ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವನಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ಭಗವಂತನೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವಂತನು ಶ ಅಂದರೆ ಸುಖರೂಪ, ರ ಎಂದರೆ ರಮಣರೂಪ. ಈರ ಅಂದರೆ ಪ್ರೇರಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶರೀರ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪುರುಷೇ ಶರೀರಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಅಂದರೆ ಜೀವ. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಭಗವಂತ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ.

ಹೃದಯವೆಂಬ ಆರನೇ ರೂಪದ ಉಪಾಸನೆ

**ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ವೈತತ್ ಪುರುಷೇ ಶರೀರಂ ಇದಂ ವಾವ ತತ್
ಯದಿದಮಸ್ಮಿನ್ನಂತಃ ಪುರುಷೇ ಹೃದಯಮ್ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಹಿ ಇಮೇ ಪ್ರಾಣಾಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ | ಏತದೇವ ನಾತಿಶೀಯಂತೇ |**

ಜೀವನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಹೃದಯನಾಮಕನಾಗಿರುವವನೂ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಶರೀರನಾಮಕನಾಗಿರುವ ಭಗವಂತನೇ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ರೂಪವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ. ಮತ್ತು ಇದನ್ನು ಯಾರೂ ಮೀರಲಾರರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೋಽಸೌ ಜೀವೇ ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಶರೀರಮಿತಿ ನಾಮಕಃ |

ಶಂತ್ವಾಚ್ಚ ರತಿರೂಪತ್ವಾದೀರಣಾಚ್ಛ ಸ ಏವ ತು |

ಜೀವ ಚೈತನ್ಯ ರೂಪಸ್ಯ ಹೃದಯೇಽಪಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಅಯನಾದ್ಧೃದಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ಸಹೃದಯಂ ಕೀರ್ತಿತೋ ಬುದ್ಧಃ |

ಅನುವಾದ—ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸುಖರೂಪ, ಕ್ರೀಡಾಸ್ವರೂಪ ಹಾಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಶರೀರ ಎನಿಸಿ ಜೀವರಲ್ಲಿರುವವನೋ ಅವನೇ ಜೀವ ಚೈತನ್ಯದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವನು ಹೃದಯನಾಮಕ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಕೀರ್ತಿತನಾಗಿರುವನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸೈಷಾ ಚತುಷ್ಟದಾ ಷಡ್ವಿಧಾ ಗಾಯತ್ರೀ ।

ಹೀಗೆ ಆರು ವಿಧವಾದ ರೂಪಉಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಾಲ್ಕು ಪಾದ ಉಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗಾಯತ್ರಾಂ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಸೂರ್ಯ ಸಪ್ರಭಃ ।

ದ್ವಿತೀಯಶ್ಚೈವ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿಃ ಭೂತನಾಮಾಽವತಾರಗಃ ।

ತೃತೀಯೋ ವಾಚಿ ಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋ ಹಯಶೀರ್ಷಕಃ ।

ಚತುರ್ಥಃ ಪೃಥ್ವೀಸಂಸ್ಥಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಪೀತವರ್ಣಕಃ ।

ಜೀವಸ್ಯಾಂತರ್ಗತೋ ವ್ಯಾಪ್ಯ ಶರೀರಮಿತಿ ನಾಮಕಃ ।

ಪಂಚಮಃ ತದ್ವದಿಸ್ಥಶ್ಚ ಷಷ್ಠೋ ಹೃದಯನಾಮಕಃ ।

ಗಾಯತ್ರೀ ನಾಮಕೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಏವಂ ಷಡ್ವಿಧ ಉಚ್ಯತೇ ।

ತ್ರಿಭಿಃ ಸ್ವರೂಪಪಾದೈಶ್ಚ ಭಿನ್ನೇನೈಕೇನ ಚೈವ ಹಿ ।

ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಚತುಷ್ಟಾತ್ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ।

ಅನುವಾದ—ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕಾಂತಿ ಉಳ್ಳವನು. ಇದು ಅವನ ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪ. ಭೂತನಾಮಕವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಅವತಾರರೂಪವು ಎರಡನೆಯ ರೂಪ. ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಯಗ್ರೀವನಾಮಕವಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವು ಮೂರನೆಯ ರೂಪ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಳದಿಬಣ್ಣದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವು ನಾಲ್ಕನೆಯ ರೂಪ. ಜೀವರೂಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಶರೀರನಾಮಕವಾಗಿ ಇರುವ ರೂಪ ಐದನೆಯ ರೂಪ. ಜೀವರೂಳಿಗೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೃದಯನಾಮಕವಾಗಿ ಇರುವ ರೂಪವು ಆರನೆಯ ರೂಪ. ಹೀಗೆ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಆರು ರೂಪ ಉಳ್ಳವನು.

ಇದರಂತೆ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಅಂಶ ಮತ್ತು ಒಂದು ಭಿನ್ನಾಂಶ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಾಲ್ಕುಪಾದವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಗವಂತನ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳ ವಿವರ

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತದೃಚಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ-ತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ತತೋ

ಚ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪೂರುಷಃ । ಪಾದೋಽಸ್ಯ ಸರ್ವಾ ಭೂತಾನಿ

ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ ॥ ಇತಿ ।

ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಭಗವಂತನು ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಈ ಋಚಿ

ಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ-ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷತ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಭಗವಂತನ ಮಹಿಮೆ. ಅವನ ಮಹಿಮೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಮಹಿಮೆ ಉಳ್ಳವನು ಭಗವಂತ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಭಗವಂತನ ಭಿನ್ನವಾದ ಒಂದು ಅಂಶ ಮಾತ್ರ. ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಮೂರು ಅಂಶಗಳು ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವ ವೈಕುಂಠನಾಮಕವಾದವುಗಳು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ ಅನಂತಾಸನ ವೈಕುಂಠಲೋಕಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭಿನ್ನಪಾದಾಸ್ಸರ್ವಜೀವಾಸ್ತಸ್ಯ ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರತಃ |

ಸ್ವರೂಪಪಾದಾ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ತ್ರಯೋ ಹಿ ದಿವಿ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |

ನಾರಾಯಣೋ ವಾಸುದೇವೋ ವೈಕುಂಠ ಇತಿ ತೇ ತ್ರಯಃ |

ಅನಂತತಯನಂ ಚೈವ ತಥಾನಂತಾಸನಂ ಹರೇಃ |

ಬಹುಲಕ್ಷೋಚ್ಛ್ರಿತೇ ನಿತ್ಯೇ ವಿಮಾನೇ ಸಂಸ್ಥಿತಂ ಯತಃ |

ಚಿತ್ತಕ್ಷತ್ಯಾತ್ಮನಿ ತತೋ ದಿವೀತಿ ಕಥಿತಂ ಶ್ರುತೌ |

ಲೋಕತ್ರಯ ವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಪರತೋ ಲಕ್ಷಯೋಜನಾತ್ |

ಸರ್ವಂ ದ್ಯೌರಿತಿ ವಿಚ್ಛೇಯಂ ತತಸ್ತೇ ದಿವಿ ಸಂಸ್ಥಿತಾ |

ದಿವಃ ಪರಶ್ಚ ಭಗವಾನ್ ಸಪ್ತಲೋಕವಿವಕ್ಷಯಾ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲ ಜೀವರು ಭಗವಂತನ ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರ ಉಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಭಿನ್ನಾಂಶರೆನಿಸುವರು. ಅವನ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪಾಂಶಗಳು ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ, ಅನಂತಾಸನ, ವೈಕುಂಠಗಳಲ್ಲಿವೆ. ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವ ವೈಕುಂಠ ಎಂಬವೇ ಆ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪಾಂಶಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಕುಂಠರೂಪವು ಸತ್ಯಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಎತ್ತರವಾದ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ನಾರಾಯಣ-ವಾಸುದೇವರೂಪಗಳು ಭೂಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಬಹು ಲಕ್ಷ ಯೋಜನ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ನಿತ್ಯವಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ ಅನಂತಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಭೂಃ ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಲೋಕತ್ರಯ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಯೋಜನ ಎತ್ತರದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಆಚೆ ಇರುವುದೆಲ್ಲವೂ ದ್ಯುಲೋಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಂಶಗಳು ಮೂರು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿ, ಸಪ್ತಲೋಕ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು 'ಅಥ ಯದತಃ ಪರೋ ದಿವಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಆಚೆ ಇರುವವನು ಎಂಬ ಮಾತೂ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಭಗವಂತನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳ ವಿವರಣೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಯದ್ವೈ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಇತೀದಂ ವಾವ ತದ್ ಯೋಽಯಂ ಬಹಿರ್ಧಾ ಪುರುಷಾದಾಕಾಶಃ

ಯೋ ವೈ ಸ ಬಹಿರ್ಧಾ ಪುರುಷಾದಾಕಾಶಃ । ಅಯಂ ವಾವ ಸ ಯೋಽಯಮಂತಃಪುರುಷ ಆಕಾಶಃ

ಯೋ ವೈ ಸೋಽಂತಃ ಪುರುಷ ಆಕಾಶಃ ಅಯಂ ವಾವ ಸ ಯೋಽಯಮಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶಃ

ಯೋ ವೈ ಸೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶಃ ತದೇತತ್ ಪೂರ್ಣಮಪ್ರವರ್ತಿ ಪೂರ್ಣಾಮಪ್ರವರ್ತಿನೀಂ ಶ್ರಿಯಂ ಲಭತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ।

ದೇಹದ ಹೊರಗೂ ಒಳಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕ ರೂಪವು ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದ. ಈ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ರೂಪವೇ ಜೀವಸ್ವರೂಪದ ಹೊರಗೆ ಜಡಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಆಕಾಶನಾಮಕವಾಗಿದೆ. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪಾದ.

ಜೀವಸ್ವರೂಪದ ಹೊರಗೆ ಜಡಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವ ಈ ರೂಪವೇ ಜೀವರೋಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದ.

ಜೀವರೋಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ಆಕಾಶನಾಮಕವಾದ ಈ ರೂಪವೇ ಜೀವಸ್ವರೂಪಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದ.

ಜೀವಸ್ವರೂಪಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ಈ ರೂಪವು ದೇಶ, ಕಾಲ, ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ. ಯಾರು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು, ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು, ವಿಷ್ಣುವೈರಿಕ್ತರಿಗೆ ಅಧೀನವಲ್ಲದ, ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತರರು ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವಗಃ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಸ ಏವ ಜೀವಸ್ಯ ಬಹಿರ್ವ್ಯದಯಾಕಾಶ ಆಸ್ಥಿತಃ |

ಯೋಽಯಂ ಹೃದಯಗಃ ಸೋಽಥ ಜೀವಾಂತರ್ವ್ಯಾಪ್ಯ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ವ್ಯಾಪ್ತೋ ಜೀವಾಂತರೇ ಯೋಽಸೌ ಸ ಜೀವೇ ಹೃದಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಏವಂ ಚಾಪಿ ಚತುಷ್ಪಾತ್ತ್ವಂ ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿತಂ |

ಸ ಏವ ಪೂರ್ಣೋ ಭಗವಾನಪ್ರವರ್ತ್ಯಸ್ಥಧಾಽಖಿಲೈಃ |

ಅನ್ಯೈಃ ಪ್ರವರ್ತ್ಯತೇ ಯೋಽಸೌ ಸ ಪ್ರವರ್ತೀತಿ ಗೀಯತೇ |

ಅಪ್ರವರ್ತ್ಯೋ ಹರಿನಿತ್ಯಃ ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ ಸದೈವ ಚ |

ಅಸ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಾಸ್ತೀತಿ ಸೋಽಪ್ರವರ್ತೀತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ |

ಪೂರ್ಣಾ ಸ್ವತಂತ್ರಾ ಶ್ರೀಶ್ಚಾಸ್ಯ ವೇತ್ತುರ್ಭವತಿ ಶಾಶ್ವತೀ |

ಸಾಕ್ಷಾದ್ ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸಾಯಾ ಯೋಗ್ಯ ಏಕಶ್ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ತಸ್ಮಾದನನ್ಯತಂತ್ರಾಸ್ಯ ಶ್ರೀರ್ಭವೇನ್ನಾನ್ಯಥಾ ಕ್ವಚಿತ್ |

ವಿಷ್ಣು ತಂತ್ರತ್ವಮಸ್ಯ ಸ್ಯಾತ್ ಪರೇಷಾಂ ತಸ್ಯ ತಂತ್ರತಾ |

ಯಥಾಕ್ರಮೇಣ ತಂತ್ರತ್ವಂ ಯೋಗ್ಯತಾಕ್ರಮತೋ ಭವೇತ್ |

ಇತಿ ಚ ಸತ್ತತ್ವೇ ||

ಅನುವಾದ—‘ಯದ್ವೈತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪದದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಅಂದರೆ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪ. ಇದು ಗಾಯತ್ರೀ ನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪ. ಆ ಭಗವಂತನೇ ಜೀವಸ್ವರೂಪದ ಹೊರಗೆ ಜಡಶರೀರದ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವನು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ರೂಪ. ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜೀವರೊಳಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಮೂರನೆಯ ರೂಪ. ಜೀವರೊಳಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಜೀವಸ್ವರೂಪ ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ರೂಪ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಅಪ್ರವರ್ತಿ, ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವವನಲ್ಲ. ಸ್ವತಂತ್ರ ವಾಗಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವವನು, ಯಾರು ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಪ್ರೇರಣೆಗೊಳಗಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಯಾರಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪ್ರವರ್ತಕನು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವನು ಅಪ್ರವರ್ತಿ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿತ್ಯಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಸದಾ ಅಪ್ರವರ್ತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಅಪ್ರವರ್ತಿ.

ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಂಪತ್ತು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಭಗವದುಪಾಸನೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೊಬ್ಬರೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಸಂಪತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೊಬ್ಬರಿಗೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯವರಿಗಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಸಂಪತ್ತು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವೆಂದರೂ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ರಮಾ ಇವರಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರುದ್ರಾದಿಗಳ ಸಂಪತ್ತು, ವಿಷ್ಣು ರಮಾ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೂ ಅಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ವೋತ್ತಮರಿಗೂ ಅಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾಚ್ಚ ಭಗವಾನಿತ್ಯವಸೀಯತೇ | ಪೂರ್ಣಾಪ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಮುಖ್ಯಂ | ತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಇತಿ ಮಂತ್ರಾಚ್ಚ | 'ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ' ಇತಿ ಜೀವಾನಾಂ ಚತುಷ್ಟಾದಾಂತರ್ಭಾವಾತ್ ಭೂತಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಇತಿ ಷಡ್ವಿಧಾಂತರ್ಭೂತಂ ಭೂತಂ ಮತ್ಯಾದ್ಯವತಾರರೂಪಮೇವ |

ದ್ವಾವಿಂಶೇಷ್ಟವತಾರೇಷು ಜೀವೋಽಪ್ಯುಕ್ತೋ ಯಥಾ ಪ್ರಥಮಃ |
ತಥಾ ಪಾದೇಷು ಚತುರ್ಷು ಸಾನ್ನಿಧ್ಯಾಜ್ಜೀವ ಈರಿತಃ |
ಯಥಾ ಕಾಲಃ ಪುಮಾನ್ ವ್ಯಕ್ತಂ ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚ ಪರಸ್ಯ ತು |
ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಾಣಿ ಗಣ್ಯಂತೇ ಪರರೂಪೇಣ ವೈ ಸಹ |
ಏವಂ ಭೂತಾನಿ ಗಣ್ಯಂತೇ ಭಿನ್ನಾನ್ಯಪಿ ಪದ್ಯೈಃ ಸಹ |
ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತೇ ಯಥಾ ರೂಪೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತು ತಥೈವ ಚ |
ಭಿನ್ನಾನ್ಯಪಿ ತು ಭೂತಾನಿ ಪದಾನಿ ಸ್ವಪದ್ಯೈಃ ಸಹ | ಇತಿ ಪ್ರಾಥಮ್ಯೇ |
'ಸುದರ್ಶನಾಖ್ಯಂ ಸ್ವಾಸ್ತ್ರಂ ತು ಪ್ರಾಯುಂಕ್ತ ದಯಿತಂ ತ್ರಿಪಾತ್ |'
ಇತಿ ಶ್ರೀ ಭಾಗವತೇ ಪ್ರಯೋಗಾಚ್ಚ ನ ಜೀವೋ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಂ |
ಸುವರ್ಚಲಾ ಯಥಾ ಸೂರ್ಯಪತ್ನ್ಯಂಶಃ ಸಮುದಾಹೃತಾ |
ಏವಂ ಜೀವೋ ಭಗವತೋ ವಸ್ತುಭೇದೇಽಪಿ ಸರ್ವದಾ || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದರೆ ಭಗವಂತನೇ ಹೊರತು

ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವಲ್ಲ. ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ಣತ್ವ ಮತ್ತು ಅಪ್ರವರ್ತಿತ್ವವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮಪರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ' ಎಂಬ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಪಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಗಾಯತ್ರೀ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ.

ಈ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ 'ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ' ಎಂದು ಜೀವರಿಗೆ ಗಾಯತ್ರೀನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಿರುಗಿ 'ಭೂತಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ' ಎಂದು ಆ ಗಾಯತ್ರೀ ನಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಆರು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ 'ಭೂತ' ಎಂದು ಜೀವರನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂತ ಎಂದರೆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಅವತಾರರೂಪವೇ ಹೊರತು ಜೀವರೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ.

ಭಗವಂತನ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಅವತಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೀವನಾದ ಪೃಥುವು ಕೂಡಾ ಭಗವಂತನ ಆವೇಶ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಂತೆ ಭಗವಂತನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಜೀವರನ್ನೂ ಒಂದು ಪಾದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲು ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪಾದೋಽಸ್ಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪಾದವೆಂದರೆ ಜೀವರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆ ಕಾಲ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ, ಜಡಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರಾಗಿದ್ದರೂ, ಇವರನ್ನು ಅಭಿನ್ನರೂಪಗಳೊಂದಿಗೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆ ಭಿನ್ನರಾದ ಜೀವರನ್ನು ಅಭಿನ್ನಪಾದಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಾದಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ, ಹೇಗೆ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮೂರ್ತ ಅಮೂರ್ತ ಎಂಬ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಹಾಗೆ ಭಿನ್ನ ಪಾದರಾದ ಜೀವರನ್ನೂ ಆ ಭಿನ್ನಪಾದಗಳೊಂದಿಗೆ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಪ್ರಾಥಮ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಜೀವರನ್ನು ಅಭಿನ್ನಪಾದವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ 'ತನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸುದರ್ಶನಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತ್ರಿಪಾದ್ ಎನಿಸಿದ ಭಗವಂತನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತ್ರಿಪಾದ್' ಎಂದು ಇದೆ. ಜೀವರು ನಾಲ್ಕನೆ ಅಭಿನ್ನಪಾದರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ 'ಚತುಷ್ಪಾದ್' ಎನ್ನಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದರಾದ ಜೀವರು ಅಭಿನ್ನ ಪಾದರಲ್ಲ ಎಂದಾಯಿತು.

ಸುವರ್ಚಲಾ ಹಾಗೂ ಸಂಜ್ಞಾ ದೇವಿಯರಿಗೆ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಸುವರ್ಚಲೆ ಯನ್ನು ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯ ಅಂಶವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿದಂತೆ

ಜೀವರನ್ನೂ ಸದಾ ಭಗವಂತನ ಪಾದವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೃದಯನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು—ಪೂರ್ವದ್ವಾರಪಾಲಕ ಸೂರ್ಯ

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಹೃದಯಸ್ಯ ಪಂಚ ದೇವಸುಷಯಃ | ಸ ಯೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಸುಷಿಃ ಸ ಪ್ರಾಣಃ | ತಚ್ಚಕ್ಷುಃ | ಸ ಆದಿತ್ಯಃ | ತದೇತತ್ ತೇಜೋನ್ನಾದ್ಯಮಿತ್ಯುಪಾಸೀತ | ತೇಜಸ್ವ್ಯನ್ನಾದೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಜೀವಸ್ವರೂಪಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೃದಯ ನಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಐದು ದೇವತೆಗಳು ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಹೃದಯಗತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪೂರ್ವದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಸೂರ್ಯ. ಇವನೇ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿ. ಇವನನ್ನು ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು ಸೂರ್ಯನ ಅಂಶಾಂಶದಷ್ಟಾದರೂ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ, ಅನ್ನಭೋಕ್ತೃವೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರಪಾಲಕ ಚಂದ್ರ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಃ ಸುಷಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಃ | ತತ್ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಸ ಚಂದ್ರಮಾಃ | ತದೇತತ್ ಶ್ರೀಶ್ಚ ಯಶಶ್ಚ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಶ್ರೀಮಾನ್ ಯಶಸ್ವೀ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಹೃದಯಗತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರಪಾಲಕನು ವ್ಯಾನವಾಯುವಿಗೂ, ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರ. ಇವನನ್ನು ಲಾವಣ್ಯ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ಸುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು ಚಂದ್ರನ ಅಂಶಾಂಶದಷ್ಟಾದರೂ ಲಾವಣ್ಯ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಪಶ್ಚಿಮದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಹ್ನಿ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ಪೃತ್ಯಚ್ಛಃ ಸುಷಿಃ ಸೋಽಪಾನಃ | ಸಾ ವಾಕ್ | ಸೋಽಗ್ನಿಃ | ತದೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮನ್ನಾದ್ಯಮಿತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಮಿ ಅನ್ನಾದೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಹೃದಯಗತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದ್ವಾರಾಧಿಪತಿಯು ಅಪಾನವಾಯು ವಿಗೂ, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿ. ಈತನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿಗೂ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶಾಂಶದಷ್ಟಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿಯೂ ಮತ್ತು ಅನ್ನಾದಿ ಭೋಗವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಉತ್ತರದ್ವಾರಪಾಲಕ ಇಂದ್ರ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ಉದಜ್ ಸುಷಿಃ ಸ ಸಮಾನಃ | ತನ್ಮನಃ | ಸ ಪರ್ಜನ್ಯಃ | ತದೇತತ್ ಕೀರ್ತಿಶ್ಚ ವೃಷ್ಟಿಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಕೀರ್ತಿಮಾನ್ ವೃಷ್ಟಿಮಾನ್ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಹೃದಯಗತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಉತ್ತರದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಸಮಾನವಾಯು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಕ ಇಂದ್ರ. ಇವನನ್ನು ಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಉಪಾಸಕನು ಇಂದ್ರನ ಅಂಶಾಂಶದಷ್ಟಾದರೂ ಕೀರ್ತಿವಂತನೂ ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನೂ ಆಗುವನು.

ಉರ್ಧ್ವದ್ವಾರಪಾಲಕ ಪ್ರಧಾನವಾಯು

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ಉರ್ಧ್ವ ಸುಷಿಃ ಸ ಉದಾನಃ | ಸ ವಾಯುಃ | ಸ ಆಕಾಶಃ | ತದೇತದೋಜಶ್ಚ ಮಹಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಓಜಸ್ವೀ ಮಹಸ್ವಾನ್ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಹೃದಯಗತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಉರ್ಧ್ವದ್ವಾರಪಾಲಕನು ಉದಾನವಾಯುವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಉದಾನನಾಮಕನೂ ಆಕಾಶನಾಮಕನೂ ಆದ ಮುಖ್ಯ ವಾಯು, ಇವನನ್ನು ಶಕ್ತಿ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನ ಅಂಶಾಂಶದಷ್ಟಾದರೂ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಶಕ್ತಿತೇಜಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಾರಪಾಲಕೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ತೇ ವಾ ಏತೇ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಾಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾಃ | ಸ ಯ ಏತಾನೇವಂ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಾನ್ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾನ್ ವೇದ ಅಸ್ಯ ಕುಲೇ ವೀರೋ ಜಾಯತೇ |

ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯ ಏತಾನೇವಂ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರುಷಾನ್
ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾನ್ ವೇದ ।

ಈ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಐವರು ದೇವತೆಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೃದಯಮಂದಿರದಲ್ಲಿ
ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು. ಯಾರು ಈ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೃದಯಗತ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಕ್ಕೂ ದ್ವಾರಪಾಲಕ
ರೆಂದು ತಿಳಿಯುವರೋ ಅವರ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸಂತಾನವಾಗುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು
ಹಾಗೆ ತಿಳಿದವರು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನೀ ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ಸೂರ್ಯ ಏವ ಹೃದಾಹೃತಃ ।

ತೇಜೋಽನ್ನಾದ್ಯಭಿಮಾನೀ ಚ ಪ್ರಾಗ್‌ದ್ವಾರಾಧಿಪತಿಹರೇಃ ।

ದಕ್ಷಿಣಾಧಿಪತಿಃ ಸೋಮೋ ವ್ಯಾನಃ ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನವಾನ್ ।

ಯಶೋ ಲಾವಣ್ಯ ರೂಪಶ್ಚ ಪಶ್ಚಿಮದ್ವಾರಪಸ್ತಥಾ ।

ವಾಗಪಾನಾತ್ಮಕೋ ವಹ್ನಿಃ ಬ್ರಹ್ಮತೇಜೋಽನ್ನದೇವತಾ ।

ಉತ್ತರದ್ವಾರಪಸ್ವಿಂದ್ರಃ ಸಮಾನೋ ಮನ ಆತ್ಮಕಃ ।

ಕೀರ್ತ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಾತ್ಮಕೋ ನಿತ್ಯಂ ಊರ್ಧ್ವದ್ವಾರಪ ಏವ ಚ ।

ಪ್ರಧಾನವಾಯುರಾಕಾಶಃ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದುನ್ನತೇಸ್ತಥಾ ।

ಉದಾನ ಊರ್ಜಿತತ್ವಾತ್ ಸಃ ಓಜಃ ಪೂರ್ಣತತ್ವೋ ಮಹಃ ।

ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವೇತೇ ಪುರುಷಾಃ ಪಂಚ ಕೀರ್ತಿತಾಃ ।

ದ್ವಾರಪಾ ಹೃದಯೇ ಚೈವ ವಿಷ್ಣುಲೋಕೇ ಚ ಸರ್ವದಾ ।

ಅಂತರದ್ವಾರಪಾ ಹ್ಯೇತೇ ಜಯಾದ್ಯಾಃ ಬಾಹ್ಯತಃ ಸ್ಮೃತಾಃ ।

ಏವಮೇತಾನುಪಾಸ್ಮೈವ ತದ್ಗುಣಾಂಶಭಾಗ್ ಭವೇತ್ ।

ವಿಷ್ಣುಲೋಕಂ ತಥಾ ಗಚ್ಛೇತ್ ಭವೇದಪಿ ಸುಸಂತತಿಃ ।

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ಮತ್ತು ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯು
ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ
ಹಾಗೂ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪೂರ್ವದ್ವಾರಾಧಿಪತಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.
ಶ್ರೀಹರಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರಾಧಿಪತಿಯು ವ್ಯಾನವಾಯು ಮತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರದ ಅಭಿಮಾನಿ
ಹಾಗೂ ಯಶಸ್ಸು ಮತ್ತು ಲಾವಣ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರ, ಪಶ್ಚಿಮ ದ್ವಾರಾಧಿ
ಪತಿಯು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಅಪಾನವಾಯುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮತ್ತು
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸು ಹಾಗೂ ಅನ್ನಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿ-

ಉತ್ತರದ್ವಾರಾಧಿಪತಿಯು ಸಮಾನವಾಯು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಾಗೂ ಕೀರ್ತಿ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರ, ಉದ್ವಾರಾಧಿಪತಿಯು, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ್ದರಿಂದ ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ, ಸರ್ವೋನ್ನತನಾದ್ದರಿಂದ ಉದಾನ ನಾಮಕನಾದ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ ಓಜಃ ಎನಿಸಿದ, ಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಮಹಃ ಎನಿಸಿದ ಪ್ರಧಾನ ವಾಯುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಐದು ದೇವತೆಗಳು ಹೃದಯ ದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಕ್ಕೂ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು. ಈ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಳಗಿನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಜಯ, ವಿಜಯಾದಿಗಳು ಹೊರಗಿನ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು. ಹೀಗೆ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳ ಅಂಶಗಳ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಸುಸಂತತಿಯೂ ಆಗುವುದು.

ವಿವರಣೆ—ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿಗೆ ಆಕಾಶ ಉದಾನ ಓಜಸ್ ಮಹಸ್ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವಗಳಿರುವಂತೆ. ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರ-ಆಗ್ನಿ-ಇಂದ್ರರಿಗೂ, ಪ್ರಾಣ ಚಕ್ಷುಸ್ ತೇಜಸ್ ಅನ್ನಾದಿ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಗಳಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಾಹ್ಯತೇಜ ಅನ್ನಾದಿ ಯಶಸ್ಸು ಲಾವಣ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವಂತೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ತೇಜ ಆದಿರೂಪವಾಗಿರುವ ರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ನಿತ್ಯವೂ ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷ ದಲ್ಲಿಯೂ ಕೀರ್ತಿ ಐಶ್ವರ್ಯನಾಮಕನಾಗಿರುವನೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯದತಃ ಪರೋ ದಿವೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ದೀಪ್ಯತೇ ವಿಶ್ವತಃ ಪೃಷ್ಠೇಷು ಸರ್ವಶಃ ಪೃಷ್ಠೇಷು ಅನುತ್ರಮೇಷು ಉತ್ತಮೇಷು ಲೋಕೇಷು ಇದಂ ವಾವ ತದ್ ಯದಿದಮಸ್ಮಿನ್ನಂತಃ ಪುರುಷೇ ಜ್ಯೋತಿಃ | ತಸ್ಯೈಷಾ ದೃಷ್ಟಿಃ |

ಯತ್ರೈತದಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ ಸಂಸ್ಪರ್ಶೇನೋಷ್ಣಿಮಾನಂ ವಿಜಾನಾತಿ ತಸ್ಯೈಷಾ ಶ್ರುತಿಃ | ಯತ್ರ ಏತತ್ ಕರ್ಮಾವಪಿಗೃಹ್ಯನಿನದಮಿವ ನದಧುವಿವ ಅಗ್ನೇರಿವ ಪ್ರಜ್ವಲತ ಉಪಶ್ಯಣೋತಿ ತದೇತದ್ ದೃಷ್ಟಂ ಚ ಶ್ರುತಂ ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಚಕ್ಷುಷ್ಯಃ ಶ್ರುತೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ನಾರಾಯಣ, ವಾಸುದೇವ, ವೈಕುಂಠ ಎಂಬ ರೂಪತ್ರಯಉಳ್ಳ ಭಗವಂತನು

ದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಮೇಲೆ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ, ಅನಂತಾಸನ, ವೈಕುಂಠಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯನಾಗಿ ವಿರಾಜಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು, ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯನಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರೂಪ ಭಗವಂತನಿದ್ದಾನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಅನುಭವವೇ ಪ್ರಮಾಣ—

ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿದಾಗ ಉಷ್ಣಸ್ಪರ್ಶದ ಅನುಭವ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತ ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶರೀರದೊಳಗಿರುವ ಪ್ರಾಣದೇವರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಜೀವರು ತಮ್ಮರಡೂ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಾಗ ಸಮುದ್ರಘೋಷದಂತೆ, ಮೇಘನಾದದಂತೆ, ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯು ಘೋಷದಂತೆ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಪ್ರಾಣದೇವರು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಶಬ್ದ. ಆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಭವ ಮತ್ತು ಶಬ್ದಶ್ರವಣರೂಪ ಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ದ ಎಂದೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ ಕೀರ್ತಿವಂತರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯೋಽಸೌ ವೈಕುಂಠಗೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಪ್ತಲೋಕೋಪರಿಸ್ಥಿತಃ |

ಸ ಏವ ಸರ್ವಲೋಕೇಷು ವಿಶ್ವತೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಿಸ್ತಥಾ |

ಉಚ್ಚೇಷೂತ್ತಮಲೋಕೇಷು ತಥಾ ಪ್ರತ್ಯವರೇಷು ಚ |

ಪುರುಷೇಷು ಚ ಸರ್ವೇಷು ಸ ಏಕಃ ಸಂವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಪ್ರಾಣಸಂಸ್ಥಃ ಸ ವೈ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾಣೋಽಗ್ನೌ ಸಂವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಸ್ಪರ್ಶೇನ ದೃಶ್ಯತೇ ಚಾಗ್ನಿಃ ತದ್ವೃಷ್ಟಿರಿವ ಸಾ ತತಃ |

ಸ ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ತೌತಿ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಸಾ ಸ್ತುತಿಃ ಶ್ರೂಯತೇ ಸದಾ |

ಕರ್ಣೌ ಪಿಥಾಯ ತದ್ವಿದ್ವಾನ್ ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಃ ಸುಕೀರ್ತಿಮಾನ್ |

ಮುಕ್ತೋ ಭೂತ್ವಾ ಭವೇದ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಉಪಾಸೀತ್ಯೇವ ಸಂತತಂ ||

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ |

ಅನುವಾದ—ಏಳು ಲೋಕಗಳ ಮೇಲೆ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ, ವಿಶ್ವತಃ ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ

ಮೇಲಿನದ್ದಾದ ಉತ್ತಮ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇರುವನು.

ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಅಗ್ನಿ ಯಾದರೂ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಭವವೇ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಭವವಿದ್ದಂತೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತಾನು ದೇಹ ದಲ್ಲಿದ್ದು ಅಲ್ಲೇ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಕಿವಿ ಮುಚ್ಚಿದಾಗ ಸದಾ ಕೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದೊಳಗೆ ಭಗವಂತನಿರುವನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಭಗವಂತನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಭವ ಮತ್ತು ಶಬ್ದಶ್ರವಣಗಮ್ಯನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ದಿವ್ಯ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಳ್ಳ ವನೂ ಉತ್ತಮ ಕೀರ್ತಿವಂತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು, ಎಂದು ಸತ್ತತ್ತದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದಿಕ್ಷು ಯಾನಾದ್ಯಶೋ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಕೀರ್ತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಃ ಸ್ತುತಿಃ |

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಸರ್ವತಃ ಪೃಷ್ಠೇಷು ಸರ್ವತ ಉಚ್ಚೇಷು ವೈಕುಂಠಕ್ಷೀರ
ಸಾಗರಾನಂತಾಸನಾದಿಷು | ವಿಶ್ವತೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪ್ಯುಚ್ಚೇಷು | ತತ
ಉತ್ತಮೋಽನ್ಯೋ ನಾಸ್ತೀತಿ ಅನುತ್ತಮಾಃ | ಸರ್ವತಃ ಸ್ವಯಮುತ್ತಮಾಃ |

ಪೃಥಿವೀಸ್ಥೇಷು ಸರ್ವೋಚ್ಚೋ ಲೋಕೋಽನಂತಾಸನಾತ್ಮಕಃ |

ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ಮಕೇಭ್ಯಶ್ಚ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪೇ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ |

ದ್ವ್ಯಾತ್ಮಕೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವೋಭ್ಯೋ ವೈಕುಂಠಶ್ಚೋಚ್ಚ ಉಚ್ಚತೇ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ದ್ಯೌರ್ಮಹಾಹಮೇರುರಾಕಾಶೇ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಂ |

ದಿವೀಂದ್ರಸದನಂ ಚೈವ ತತ್ಪರೇ ತು ದಿವಃ ಪರೇ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮೇರೌ ಜಯಂತಂ ತ್ವಂತರಿಕ್ಷಗಂ |

ತೃತೀಯಂ ಸತ್ಯಲೋಕಂ ಚ ಸದನಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಸ್ಮೃತಂ |

ತೇಭ್ಯೋನಂತಾಸನಾದ್ಯಾ ಯತ್ಪರತೋ ವಿಶ್ವತಃ ಪರೇ |

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ತೇ |

ನಿನದಃ ಸಮುದ್ರಘೋಷಃ ಸ್ಯಾನ್ನದಧುರ್ಮೇಘಸಂಭವಃ | ಇತಿ ಚ |

ಚಕ್ಷುಷ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುಷಿ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೇಷ ಯಾತೀತ್ಯುಪಾಸಕಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡುವಂಥಹುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಮಹಿಮೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕೀರ್ತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕೇಳಿ ಬರುವ ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಶಃ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಏಳನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವತಃ ಪೃಷ್ಠೇಷು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲಿನದ್ದಾದ ವೈಕುಂಠ ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಅನಂತಾಸನಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಶ್ವತಃ ಪೃಷ್ಠೇಷು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಸದನಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅನುತ್ತಮ ಎಂದರೆ ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮ ಲೋಕವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ. ಉತ್ತಮ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲದಕ್ಕಿಂತಲೂ ತಾವು ಉತ್ತಮವಾಗಿರುವುವು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎತ್ತರವಾದ ಲೋಕ ಅನಂತಾಸನ. ಎಲ್ಲ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವವನು ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಸ್ಥ ನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ. ಎಲ್ಲ ದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವವನು ವೈಕುಂಠಸ್ಥ ನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೇರುಪರ್ವತವು ದ್ಯುಲೋಕ ವೆನಿಸಿದೆ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವು ದ್ಯುಲೋಕವೆನಿಸಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸದನವು 'ದ್ಯು' ಎನಿಸಿದೆ. ಅನಂತಾಸನಾದಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಮೂರು ದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಭಗವದ್ರೂಪ ಗಳು 'ದಿವಃಪರ'ವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸದನವು ಮೇರುಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಜಯಂತ. ಇದು ಮೊದಲನೆಯದು. ಎರಡನೆಯದು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಭವನ. ಮೂರನೆ ಯದು ಸತ್ಯಲೋಕ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಬ್ರಹ್ಮಸದನಗಳು. ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಮೇಲಿನ ಅನಂತಾಸನಾದಿಗಳು 'ವಿಶ್ವತಃಪರ'ವಾಗುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಸತ್ತತ್ತ ದಲ್ಲಿದೆ.

ನಿನದ ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರಘೋಷ, ನದಥು ಎಂದರೆ ಮೇಘದ ಘೋಷ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

'ಚಕ್ಷುಷಿ' ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು 'ಯಾತಿ' ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ, ದಿವ್ಯ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಳ್ಳ ಉಪಾಸಕನು ಚಕ್ಷುಷ್ಯಃ ಎನಿಸುವನು, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ| ತಜ್ಜಲಾನ್ ಇತಿ ಶಾಂತ ಉಪಾಸಿತ |

ಅಥ ಖಿಲು ಕ್ರತುಮಯಃ ಪುರುಷಃ | ಯಥಾಕ್ರತುರಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ
ಪುರುಷೋ ಭವತಿ ತಥಾ ಇತಃ ಪ್ರೇತ್ಯ ಭವತಿ | ಸ ಕ್ರತುಂ ಕುರ್ವೀತ |

ಮನೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಶರೀರೋ ಭಾರೂಪಃ ಸತ್ಯಕಾಮಃ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪ
ಆಕಾಶ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಕಾಮಃ ಸರ್ವಗಂಧಃ ಸರ್ವರಸಃ
ಸರ್ವಮಿದಮಭ್ಯಾತ್ಮೋಽವಾಕ್ಯನಾದರಃ |

ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅತಿಸಮೀಪ
ದಲ್ಲಿರುವವನು, ಅವನೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನು, ಪ್ರಳಯ ಜಲದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಯೂ
ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಉಳ್ಳವನು, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಿಷ್ಕೆಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಜೀವನು ಜ್ಞಾನಪ್ರಧಾನ, ಉಪಾಸನೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಫಲಹೊಂದುವನು.
ಅವನು ಎಂಥಹ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಮರಣಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ
ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಫಲವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು.

ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನಉಳ್ಳವನೂ, ಬಲರೂಪ
ವಾದ ಶರೀರಉಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಕಾಶ ಸ್ವರೂಪನೂ, ಸತ್ಯಕಾಮನೂ, ಸತ್ಯ
ಸಂಕಲ್ಪನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವೇಶ್ವರನೂ, ಚಿನ್ಮಯವಾದ ಸರ್ವಕರ್ಮ,
ಸರ್ವಕಾಮ್ಯದ್ರವ್ಯ, ಸರ್ವಗಂಧ ರಸಾದಿ ಗುಣಸ್ವರೂಪನೂ, ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು
ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವವನೂ, ನಿರರ್ಥಕವಾಕ್ಯ ನುಡಿಯದವನೂ, ಆತ್ಮಶ್ಲಾಘನಾರಹಿತನೂ
ಆಗಿರುವನು ಎಂದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾತಿಸಾಮೀಪ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಗುಣತ್ವಃ |

ತಚ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮಜಲಾನ್ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಭ್ಯೋಽಸೌ ವಿಷ್ಣುರ್ಜಲೇಽನತಿ |

ಆನೀದವಾತಮಿತಿ ಯಂ ವೇದವಾಗವದತ್ ಸ್ಫುಟಂ |

ಅಪ್ರಕೇತೇ ತು ಸಲಿಲೇ ಬ್ರಹ್ಮ ನಾರಾಯಣೋಽಪಿ ಸಃ |

ಇತಿ ಶಾಂತ ಉಪಾಸೀತ ಯಸ್ಮಾತ್ ಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪುಮಾನ್ |

ಕ್ರತುಸ್ತು ನಿಶ್ಚಿತಂ ಜ್ಞಾನಂ ತದ್ವಶಃ ಪುರುಷೋಽಮೃತೌ |

ತಸ್ಮಾದ್ ವಿನಿಶ್ಚಿತಂ ಜ್ಞಾನಂ ಕುರ್ಯಾದ್ ವಿಷ್ಣೌ ಮಹಾಗುಣೇ |

ಮಹಾ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಮನೋಮಯಃ |

ಯಸ್ಮಾದ್ ಬಲಶರೀರೋಽಸೌ ಅತಃ ಪ್ರಾಣಶರೀರಕಃ |

ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಪ್ರಕಾಶಾತ್ ಸಃ ಆಕಾಶಾತ್ಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಸರ್ವಗಂಧಾದಿರೂಪಶ್ಚ ಭೋಕ್ತಾ ಚೈಷಾಂ ಸದೈವ ಹಿ |

ಇತಿ ನಿಶ್ಚಯಕೃದ್‌ಯಾತಿ ತಮೇವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ | ಇತಿ ಸದ್ಗುಣೇ ||

ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾಗಿ ಅತಿಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಇದಂ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಂ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ಜಲಾನ್' ಎಂದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಸ್ವತಃ ಪ್ರಲಯಜಲದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾಡುವವನು. 'ವಾತಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೇ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸಿದನು' ಎಂದು ವೇದವಾಕ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ. ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಚೇತನಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾತ್ಮಕ ಪ್ರಲಯಜಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು "ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವವನು" ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣಶಬ್ದದಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ವಾಚ್ಯನು ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಜ್ಜಲಾನ್ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ. ಅವನನ್ನು ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶಾಂತನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಕ್ರತು ಎಂದರೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಜ್ಞಾನ. ಅಂದರೆ ಉಪಾಸನೆ. ಪುರುಷನು ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಧಾನ. ಅವನು ಈ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ತನ್ನ ನಿಶ್ಚಿತಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಾದಿ ಫಲವುಳ್ಳವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಹಾಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಗ್ಗೆ ನಿಶ್ಚಿತ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ, ಮನೋಮಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬಲವೇ ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಶರೀರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಆ' ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ, 'ಕಾಶ' ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು 'ಆಕಾಶ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸಕಲ ಶುಭಗಂಧಾದಿ ಸ್ವರೂಪನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಅವುಗಳ ಭೋಕ್ತೃವೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು. ಆ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸದ್ಗುಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಣೋರಣೀಯ, ಮಹತೋ ಮಹೀಯ

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಮ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಹೃದಯೇಽಣೀಯಾನ್ ವ್ರೀಹೇರ್ವಾ
ಯುವಾದ್ವಾ ಸರ್ವಪಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಕಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಾಕತಂಡುಲಾದ್ವಾ | ಏಷ
ಮ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಹೃದಯೇ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ | ಜ್ಯಾಯಾನ್

ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ | ಜ್ಯಾಯಾನ್ ದಿವೋ | ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಏಭ್ಯೋ
ಲೋಕೇಭ್ಯಃ |

ಈ ನನ್ನ ಹೃದಯದೊಳಗೆ ಬತ್ತ, ನವಣೆ, ಸಾಸಿವೆ, ಸೀಮೆಅಕ್ಕಿ ಇವುಗಳಿ
ಗಿಂತಲೂ ಅಣುವಾಗಿ ಇರುವ ಅಂತರಾತ್ಮನೇ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗ ಈ
ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ದೊರೆಯುವ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಸರ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಕಾಮಃ ಸರ್ವಗಂಧಃ ಸರ್ವರಸಃ
ಸರ್ವಮಿದಮಭ್ಯಾತ್ಮೋಽವಾಕೃತನಾದರಃ | ಏಷ ಮ ಆತ್ಮಾಂತ-
ರ್ಹೃದಯೇ | ಏತದ್ಭ್ರಹ್ಮ | ಏತಮಿತಃ ಪ್ರೇತ್ಯ ಅಭಿಸಂಭವಿತಾಸ್ತೀತಿ ಯಸ್ಯ
ಸ್ಯಾದದ್ಧಾ ನ ವಿಚಿಕ್ವಾತ್ಸಾಸ್ತೀತಿ ಹ ಸ್ಮ ಆಹ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ ಶಾಂಡಿಲ್ಯಃ |

‘ಸರ್ವ ಶುಭಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಸರ್ವ ಶುಭಕಾಮ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಸರ್ವಶುಭ
ಗಂಧ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು. ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವವನು.
ನಿರರ್ಥಕ ಮಾತಿಲ್ಲದವನು. ಆತ್ಮಶ್ಲಾಘನೆ ಇಲ್ಲದವನು. ಇಂತಹವನು ನನ್ನ
ಹೃದಯದೊಳಗಿನ ಪರಮಾತ್ಮನು. ಇವನು ಅಣುತ್ವ ಮಹತ್ವಾದಿ ಸಕಲಗುಣಗಳಿಂದ
ಪೂರ್ಣ. ಇವನನ್ನೇ ಮರಣೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವೆನು’ ಎಂದು ಉಪಾಸನಾ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಿದೆಯೋ ಅವನು, ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಭಗವಂತನನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಶಾಂಡಿಲ್ಯ ಮುನಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏಕತ್ರ ಸರ್ವಗಂಧಾದಿನಾ ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕ ಸರ್ವಗಂಧಾದಿ-
ರೂಪತ್ವಮುಚ್ಯತೇ | ಅನ್ಯತ್ರ ತದ್ಭೋಕ್ತೃತ್ವಂ | || ಖಂಡ ೧೪ ||

ಅನುವಾದ—ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗಂಧಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ
ಭಗವಂತನು ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕ ಗಂಧಾದಿಸ್ವರೂಪನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೇ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗಂಧಾದಿಪದಗಳಿಂದ ಗಂಧಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವ
ನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಶರೀರ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷೋದರಃ ಕೋಶಃ | ಭೂಮಿಬುಧ್ಧಃ | ನ ಜೀರ್ಯತಿ |
ದಿಶೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತಕ್ತಯಃ | ದ್ಯೌರಸ್ಯೋತ್ತರಂ ಬಿಲಂ | ಸ ಏಷ ಕೋಶೋ
ವಸುಧಾನಃ ತಸ್ಮಿನ್ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ಶ್ರಿತಂ |

ಆನಂದ ಮತ್ತು ಇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಉದರದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಉಳ್ಳವನು. ಪಾದಮೂಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ಉಳ್ಳವನು. ಇವನು ಅಜರ. ಇವನ ಬಾಹುಗಳು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಇವನ ಶಿರೋವಿವರವು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ. ಆನಂದೇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಈ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯ. ಹೀಗೆ ಇವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತು ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕ ಇತ್ಯಾನಂದ ಉದ್ದಿಷ್ಟಃ ಉಶ ಇಚ್ಛಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ |

ಆನಂದೇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪೋಽಸೌ ಕೋಶೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ತಸ್ಯೋದರೇಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಪೃಥಿವೀ ಪಾದಬುಧ್ಧಯೋಃ |

ಶಿರೋವಿವರಗಾ ದ್ಯೌಶ್ಚ ದಿಶೋ ಬಾಹುಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ |

ಅಜರೋಽಯಂ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ ವಸವೋ ದೇವತಾಗಣಾಃ |

ತೇಷಾಂ ನಿಧಾನಂ ಭಗವಾನ್ ತಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವಮಿದಂ ಶ್ರಿತಂ |

ಅನುವಾದ—‘ಕ’ ಎಂದರೆ ಆನಂದ, ‘ಉಶ’ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ, ಆದ್ದರಿಂದ ಆನಂದ ಇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಕೋಶ ಎನಿಸುವನು. ಅವನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ, ಪಾದಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯೂ ಇದೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಶಿರೋ ವಿವರದಲ್ಲಿದೆ. ದಿಕ್ಕುಗಳು ಬಾಹುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಜರಾರಹಿತ, ವಸುಗಳೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು. ಅವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ.

ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಭಗವಂತನ ಬಾಹುಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಚೀ ದಿಕ್ ಜುಹೂರ್ನಾಮ | ಸಹಮಾನಾ ನಾಮ ದಕ್ಷಿಣಾ | ರಾಜ್ಞೀ ನಾಮ ಪ್ರತೀಚೀ | ಸುಭೂತಾ ನಾಮ ಉದೀಚೀ | ತಾಸಾಂ ವಾಯುರ್ವತ್ಸ | ಸ ಯ ಏತಮೇವಂ ವಾಯುಂ ದಿಶಾಂ ವತ್ಸಂ ವೇದ ನ ಪುತ್ರರೋದಂ ರೋದಿತಿ | ಸೋಽಹಮೇತಮೇವಂ ವಾಯುಂ ದಿಶಾಂ ವತ್ಸಂ ವೇದ ಮಾ ಪುತ್ರರೋದಂ ರುದಂ |

ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಲಭಾಗದ ಮೇಲಿನ ಬಾಹುವು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದು ಜುಹೂ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಬಲಭಾಗದ ಕೆಳಗಿನ ಬಾಹುವು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದು

ಸಹಮಾನಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಎಡಭಾಗದ ಮೇಲಿನ ಬಾಹುವು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಇದು ರಾಜ್ಞೇ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಎಡಭಾಗದ ಕೆಳಗಿನ ಬಾಹುವು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ. ಇದು ಸುಭೂತಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಈ ಬಾಹುಗಳಿಗೆ ಜನಿಸಿದ ಪುತ್ರ. ಯಾರು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೀಗೆ ಅಂದರೆ, ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಾಹುಗಳ ಪುತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಪುತ್ರರಾಗಿ ಜನಿಸಿ ಆಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾಗುವರು. ನಾನು ವಾಯುವನ್ನು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗಾಶ್ರಯವಾದ ಹರಿಯ ಬಾಹುಗಳ ಪುತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರಿಯಾಗಿ ಜನಿಸಿ ಆತ್ತಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—‘ವಾಯುವನ್ನು ಹರಿಯ ಬಾಹುಗಳಿಗೆ ಜನಿಸಿದ ಪುತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿದ ನಾನು ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದು ರೋದನ ಮಾಡಿಲ್ಲ’ ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ‘ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಮುಕ್ತಳೇ ಆಗಿದ್ದೇನೆ’ ಎಂದು. ಇದು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಮಾತು ಎಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಚೀನದಿಕ್ಸಂಸ್ಥಿತಸ್ತಸ್ಯ ಬಾಹುದರ್ಕ್ಷಿಣ ಊರ್ಧ್ವಗಃ |

ಜುಹೂಃ ಸ ಹೋಮಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಭುಂಕ್ತೇ ವೈತೇನ ಕೇಶವಃ |

ದಕ್ಷಿಣಸ್ಥ ಧರೋ ಬಾಹುದರ್ಕ್ಷಿಣಾದಿಕ್ಸಿತ್ತೋ ವಿಭೋಃ |

ಸಹಮಾನೇತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತೋ ಮಾನಂ ವೇದಾತ್ಮಕಂ ಯತಃ |

ಶಂಖೋ ವೇದಾತ್ಮಕಃ ಶಂಖಸಹಿತೋ ದಕ್ಷಿಣಾಧರಃ |

ಬಾಹುರ್ಜುಹೋತಿ ಚಕ್ರೇಣ ಶತ್ರುನಿತ್ಯಥವಾ ಜುಹೂ |

ಪ್ರತೀಚೀದಿಕ್ ಸ್ಥಿತಸ್ತಸ್ಯ ವಾಮಬಾಹುಸ್ತಥೋತ್ತರಃ |

ರಾಜೀಯುಕ್ತ ಗದಾಯುಕ್ತೋ ರಾಜ್ಞೇನಾಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅಧರೋ ವಾಮಬಾಹುರ್ಯ ಉತ್ತರಾದಿಕ್ಸಿತ್ತೋ ವಿಭೋಃ |

ಶ್ರಿಯ ಆಧಾರ ಪದ್ಮಿತ್ವಾತ್ ಸುಭೂತನಾಮಕಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ದಿಜ್ಞಾಮಾನಶ್ಚ ತೇ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಾದಿ ದೇಶನಾತ್ |

ತೇಭ್ಯೋ ಜಾತೋ ಮಹಾವಾಯುರ್ದಿಶಾಂ ವತ್ಸಸ್ತತಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಾದಿ ರೂಪೇಣ ವಿಷ್ಣೋರ್ಬಾಹುಚತುಷ್ಟಯಾತ್ |

ಜಾತಂ ವಾಯುಂ ವಿದಿತ್ವೈವ ಪುತ್ರೋ ಭೂತ್ವಾ ನ ರೋದತಿ |

ನ ಜಾಯತೇ ನ ಮ್ರಿಯತೇ ಮುಕ್ತೋ ಭೂತ್ವಾ ಸುಖೀ ಭವೇತ್ |

ವಾಯುಂ ಹರೇಃ ಸುತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನಾಹಂ ಪುತ್ರತಯಾಽರುದಂ |

ಹರೇಃ ಪ್ರಸಾದಸಾಮರ್ಥ್ಯದಜರಾ ಚಾಮರಾ ಹೃಹಂ ।

ಅನಾದಿಕಾಲಸಂಬಂಧಾದಿತ್ಯುವಾಚ ಪರಾ ರಮಾಃ ।

ಅನುವಾದ—ಆನಂದೇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಲಭಾಗದ ಮೇಲಿನ ಬಾಹುವು ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇದರಿಂದ ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜುಹೂ ಎನಿಸಿದೆ. ಅವನ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಲ ಕೆಳಬಾಹುವು ಸಹಮಾನಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಮಾನ ಎಂದರೆ ವೇದ. ಶಂಖವು ವೇದಾತ್ಮಕ. ಬಲಕೆಳಬಾಹುವು ಶಂಖವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಮಾನಾ ಎನಿಸುವುದು.

ಅಥವಾ ಬಲಮೇಲಿನ ಬಾಹುವು ಚಕ್ರದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಜುಹೂ ಎನಿಸುವುದು. ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅವನ ಎಡಭಾಗದ ಮೇಲಿನ ಬಾಹುವು ರಾಜೀಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂದರೆ ಶೋಭೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗದೆ ಧರಿಸಿದುದರಿಂದ ರಾಜ್ಞೀ ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ, ಎಡಭಾಗದ ಕೆಳಬಾಹುವು ಭೂತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಪದ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸುಭೂತಾ ನಾಮಕವಾಗಿದೆ. ಆ ಬಾಹುಗಳು ಧರ್ಮ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ದಿಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಆ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಸುತ ಎನಿಸುವನು. ಧರ್ಮಜ್ಞಾನ ವೈರಾಗ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯರೂಪದಿಂದ, ಆ ನಾಲ್ಕು ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದ ವಾಯುವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಪುತ್ರನಾಗಿ ರೋದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಜನನಮರಣಗಳನ್ನು ಪಡೆಯದೇ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸುಖಿಯಾಗುವನು. ವಾಯುವು ಹರಿಯ ಸುತನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರಸಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪುತ್ರಿಯಾಗಿ ಅಳಲಿಲ್ಲ. ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜರಾಮರಣ ರಹಿತಳಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಉತ್ತಮಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಹೇಳಿದಳು.

ವಿವರಣೆ—ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಲಭಾಗದ ಮೇಲಿನ ಕೈಗೆ ಜುಹೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಜುಹೋತಿ ಇತಿ ಜುಹೂಃ' ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹೋಮ ಎಂದರೆ ದಾನ ಆದಾನ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಲಗೈಯು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಮತ್ತು ಅವರಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಜುಹೂ. ಜುಹೋತಿ ಎಂದರೆ ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಚಕ್ರಧಾರಿಯಾದ ಆ ಕೈಯು ಶತ್ರು ಸಂಹಾರಕವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಜುಹೂ ಎನಿಸಿದೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯ ಎಲ್ಲ ಕೈಗಳಿಗೂ ದಿಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದಿಶ (ಅತಿಸರ್ಜನೇ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ದಿಕ್‌ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅತಿಸರ್ಜನ ಎಂದರೆ ಕೊಡುವುದು. ಧರ್ಮ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕೈಗಳು ದಿಕ್ ಎನಿಸಿವೆ.

ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಾಹುಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ರಮಾದೇವಿ ಪಡೆದ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಅರಿಷ್ಟಂ ಕೋಶಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇಽಮುನಾಽಮುನಾಽಮುನಾ |
ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇಽಮುನಾಽಮುನಾಽಮುನಾ | ಭೂಃ ಪ್ರಪದ್ಯೇಽ
ಮುನಾಽಮುನಾಽಮುನಾ | ಭುವಃ ಪ್ರಪದ್ಯೇಽಮುನಾಽಮುನಾಽ
ಮುನಾ | ಸ್ವಃ ಪ್ರಪದ್ಯೇಽಮುನಾಽಮುನಾಽಮುನಾ |

ಅಥ ಯದವೋಚಂ ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ
ಭೂತಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತಮೇವ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯಥ |

ಅಥ ಯದವೋಚಂ ಭೂಃ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇಽಂತರಿಕ್ಷಂ
ಪ್ರಪದ್ಯೇ ದಿವಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ತದವೋಚಂ |

ಅಥ ಯದವೋಚಂ ಭುವಃ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತಿ ಅಗ್ನಿಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ವಾಯುಂ
ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಆದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ತದವೋಚಂ |

ಅಥ ಯದವೋಚಂ ಸ್ವಃ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತಿ ಋಗ್ವೇದಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ
ಯಜುರ್ವೇದಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಸಾಮವೇದಂ ಪ್ರಪದ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ತದವೋಚಂ
ತದವೋಚಂ ||

‘ನಾಶರಹಿತನಾದ, ಆನಂದೇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ಇದು ಕೇವಲ ಅವನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಹೊರತು ನನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಭೂನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನನ್ನೂ, ಭುವಃ ಎನಿಸಿದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನೂ, ಸ್ವಃ ಎನಿಸಿದ ಅನಿರುದ್ಧ ನನ್ನೂ ಕೇವಲ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ.

‘ನಾನು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದನಷ್ಟೆ. ಮತ್ತ್ನಾಲ್ಕು ಎಲ್ಲ ಅವತಾರಗಳ ಸಮೂಹವೂ, ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಥ ವಾಸುದೇವನನ್ನೇ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಹೊಂದಿರಿ.

ಭೂಃ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಎಂದು ನಾನು ಏನು ಹೇಳಿದ್ದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ

ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಅಂತರಿಕ್ಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ದ್ಯುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಹೊಂದಿರಿ.

ಭುವಃ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಆದಿತ್ಯ ಎನಿಸಿದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಅಂಥ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಹೊಂದಿರಿ.

ಸ್ವಃ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದೂ ಕೂಡ ಋಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಸಾಮವೇದನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದಲೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಅಂಥ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಹೊಂದಿರಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅವಿನಷ್ಟಂ ಪರಾನಂದಕಾಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಸದಾ ಹೃಹಂ |

ಪ್ರಪದ್ಯೇ ತತ್ತಸಾದೇನ ಕೇವಲಂ ನಾತ್ಮಶಕ್ತಿಃ |

ಪ್ರಾಣಂ ಸರ್ವಪ್ರಣೇತಾರಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ ಕೇಶವಂ ಸದಾ |

ಪ್ರಭೂತಂ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾತ್ಮಕಂ ಹರೇಃ |

ಮತ್ಸ್ಯಾದ್ಯಂ ತತ್ ಪ್ರಾಣ ಏವ ವಿಷ್ಣುರ್ನಾಸ್ತತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ತಸ್ಮಾನ್ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಂ ತಂ ವಿಷ್ಣುಮೇವ ಪ್ರಪದ್ಯಥ |

ಹೇ ಜನಾ ಇತ್ಯವೋಚತ್ ಸಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರತಿ |

ಪ್ರಾಣಾನಾಮಾ ವಾಸುದೇವೋ ಮೋಕ್ಷಂ ಸ್ವಾನ್ ಪ್ರಣಯೇದ್ಯತಃ |

ಸಂಕರ್ಷಣಸ್ತು ಭೂರ್ನಾಮಾ ಭೂಷಯೇತ್ ಜ್ಞಾನತೋ ಯತಃ |

ಸ ಪೃಥ್ವ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀನಾಮಾ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಥಯೇದ್ಯತಃ |

ಅಂತರಿಕ್ಷೇಽಂತರಿಕ್ಷಾಖ್ಯೋ ಯತಃ ಸಾಧ್ವಂತರೀಕ್ಷತೇ |

ದಿವಿ ದ್ಯುನಾಮಾ ಸ ವಿಭುಃ ಸರ್ವಕ್ರೀಡಾಕರತ್ವತಃ |

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಶ್ಚ ಭುವೋನಾಮಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಯದ್ವಾವಯೇಜ್ಜಗತ್ |

ಸೋಽಗ್ನಿನಾಮಾ ಪರೋ ವಹ್ನಿ ಅತ್ತಿ ಸರ್ವಂ ಯತೋ ಹುತಂ |

ವಾಯುನಾಮಾ ಸ ವಾಯುಸ್ಥೋ ವಾತ್ಸಾಯುಶ್ಚ ಯತೋಽಸ್ಯ ತತ್ |

ಆದಿತ್ಯಾಖ್ಯಃ ಸ ಆದಿತ್ಯೇ ಆದದಾತ್ಮಾಯುರಸ್ಯ ಯತ್ |

ಸ್ವರ್ನಾಮಾ ತ್ವನಿರುದ್ಧೋಽಸೌ ಪರಾನಂದ ಪ್ರದತ್ವತಃ |

ಋಗ್ವೇದಾಖ್ಯಃ ಸ ಋಗ್ವೇದೇ ಜ್ಞಾನಂ ವೇದಯತೇ ಯತಃ |

ಯಜುರ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದೇ ಯಜ್ಞಂ ವೇದಯತೇ ಯತಃ |

ಸಾಮವೇದಃ ಸಾಮವೇದೇ ಸಾಮ್ಯಂ ವೇದಯತೇ ಹ್ಯಯಂ |

ಏವಂ ಚತುರ್ವಿಧಂ ತತ್ತ್ವಂ ತದಪೋಚಮಹಂ ಹರೇಃ |

ಇತ್ಯುವಾಚೇಂದಿರಾದೇವೀ ಸ್ತುವಂತೀ ಪರಮಂ ಹರಿ | ಇತಿ ಚ ||

ಪುಲ್ಲಿಂಗೇನೋಚ್ಯತೇ ಸ್ತ್ರೀ ಚ ಪುಂವಚ್ಯಕ್ತಿಮತೀ ಯದಿ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—‘ಅರಿಷ್ಟಂ ಕೋಶಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ’ ಎಂದರೆ, ನಾಶರಹಿತನಾದ ಉತ್ತಮ ಆನಂದೇಚ್ಛಾಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಹೊಂದಿರುವ ಹೊರತು ಕೇವಲ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರಪದ್ಯೇ’ ಎಂದರೂ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದ ಕೇಶವನನ್ನು ಸದಾ ಹೊಂದಿರುವ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಭಗವದವತಾರ ವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಗಿವೆ, ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇ ಜನರೇ, ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಿಯಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರಿ, ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಹೇಳಿದಳು. ಶ್ರೀವಾಸುದೇವನೇ ತನ್ನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಸಂಕರ್ಷಣನು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅಲಂಕಾರಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಭೂಃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದ ರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎನಿಸಿರುವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಒಳಗೆ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಕ್ರೀಡೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭುವಃ ಎಂದೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂದೂ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ವಾಯು ಎಂದೂ, ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವುದ ರಿಂದ ಆದಿತ್ಯ ಎಂದೂ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಿರುದ್ಧನು ಉತ್ತಮವಾದ ಆನಂದ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಣಾಮಕನೂ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದನಾಮಕನೂ, ಯಜುರ್ವೇದನಾಮಕನೂ, ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಾಮವೇದನಾಮಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ನಾಲ್ಕು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಉತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯು ಹೇಳಿದಳು ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ.

ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುರುಷರಂತೆ ಶಕ್ತಿಉಳ್ಳವಳಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಹಂ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಪ್ರಣಯತಿ (ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗುವನು) ಇತಿ ಪ್ರಾಣಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯ.

ಸಂಕರ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಭೂಷಯತೀತಿ ಭೂಃ, ಪ್ರಥಯತೀತಿ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತಃ ಈಕ್ಷತೇ ಇತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ, ದೀವ್ಯತೀತಿ (ದಿವು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ) ದ್ಯೌಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಭಾವಯತೀತಿ (ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದು) ಭುವಃ. ವಾತಿ ಚೌಸಾ ಆಯುಶ್ಚ ಇತಿ ವಾಯುಃ, ಆದದಾತಿ ಆಯುಃ ಇತಿ ಆದಿತ್ಯಃ ಎಂದು ತತ್ತನ್ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅನಿರುದ್ಧನು ಸ್ವಃ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸು-ಆನಂದ, ವರ್-ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆನಂದಪ್ರದ, ಋಚಂ ವೇದಯತೇ ಇತಿ ಋಗ್ವೇದಃ, ಯಜುಃ ವೇದಯತೇ ಇತಿ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮ (ಸಾಮ್ಯಂ) ವೇದಯತೇ ಇತಿ ಸಾಮವೇದಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ತತ್ತನ್ನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಜೀವನವು ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪ-ಪ್ರಾತಃಸವನ

ಉಪನಿಷತ್—ಪುರುಷೋ ವಾವ ಯಜ್ಞಃ | ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ವರ್ಷಾಣಿ ತತ್ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ | ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ | ಗಾಯತ್ರಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ | ತದಸ್ಯ ವಸವೋಽನ್ವಾಯತಾಃ | ಪ್ರಾಣಾ ವಾವ ವಸವಃ | ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ವಾಸಯಂತಿ | ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ ವಯಸಿ ಕಿಂಚಿದುಪತಪೇತ್ ಸ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಾಣಾ ವಸವ ಇದಂ ಮೇ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಮನುಸಂತನುತೇತಿ | ಮಾಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಸೂನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಜ್ಞೋ ವಿಲೋಪ್ನೀಯ ಇತಿ | ಉದ್ಭವ ತತ ಏತಿ | ಆಗದೋ ಹ ಭವತಿ |

ಜೀವನು ತಾನು ವಿಷ್ಣುಪೂಜಾರ್ಥವಾದ ಯಜ್ಞ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡ ಬೇಕು. ಜೀವನ ಒಂದು ನೂರಾಹದಿನಾರು ವರ್ಷ ಆಯುಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು ಪ್ರಾತಃಸವನ. ಏಕೆಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು. ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳೇ ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ.

ಇಂತಹ ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ವರ್ಷರೂಪವಾದ ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ವಸುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಧಿದೈವದ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿ ವಸುಗಳೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವರು. ಅವರೇ ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು ಜೀವರ ವಾಸಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಬದುಕಿಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದು ವಸುಗಳೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಜೀವನನ್ನು ಈ ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ವರಾದಿರೋಗವು ಬಾಧಿಸಿದರೆ ಅವನು ವಸುಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು—‘ಹೇ ವಸುಗಳೆನಿಸಿದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ನನ್ನ ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದೊಂದಿಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನೀವು ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರುವಾಗ ಭಗವತ್ಪೂಜಾರ್ಥ ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ನಾನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗಾಣದಿರಲಿ’ ಎಂದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮೇಲೇಳುತ್ತಾನೆ, ನಿರೋಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಾನಿ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶದ್ ವರ್ಷಾಣಿ ತನ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ | ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶದಕ್ಷರಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ತದಸ್ಯ ರುದ್ರಾ ಅನ್ವಾಯತಾಃ | ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ವ ರುದ್ರಾಃ | ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ರೋದಯಂತಿ | ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ ವಯಸಿ ಕಿಂಚಿದುಪತಪೇತ್ ಸ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಾಣಾ ರುದ್ರಾ ಇದಂ ಮೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನ ತೃತೀಯಂ ಸವನಮನುಸಂತನುತೇತಿ | ಮಾಽಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ರುದ್ರಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಚ್ಛೋ ವಿಲೋಪ್ಸೀಯ ಇತಿ | ಉದ್ವೈವ ತತ ಏತಿ ಆಗದೋ ಹ ಭವತಿ |

ಜೀವನು ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಉಳಿ ವರ್ಷಗಳು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ನಲವತ್ತಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ವಿಹಿತ. ಈ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕ್ಕೆ ರುದ್ರರೇ ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯ ದೇವತೆಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಧಿದೈವದ ರುದ್ರರೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು. ಅವರು ತಾವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ರೋಧಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ರುದ್ರ ಎನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನನ್ನು ಯಾವುದಾದರೂ ರೋಗವು ಬಾಧಿಸಿದರೆ, ‘ಹೇ ರುದ್ರರೆಂಬ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೇ, ಈ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನವನ್ನು ತೃತೀಯ ಸವನದೊಂದಿಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನೀವು ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರಲು ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ನಾನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗಾಣುವಂತಾಗ

ಬಾರದು' ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮೇಲೇಳುವನು ನಿರೋಗಿಯಾಗುವನು.

ಸಾಯಂಸವನ

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಯಾನ್ಯಷ್ಟಚತ್ವಾರಿಂಶದ್ವರ್ಷಾಣಿ ತತ್ ತೃತೀಯಂ ಸವನಂ ।
 ಅಷ್ಟಚತ್ವಾರಿಂಶದಕ್ಷರಾ ಜಗತೀ । ಜಾಗತಂ ತೃತೀಯಂ ಸವನಂ ।
 ತದಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾ ಅನ್ವಾಯತ್ವಾಃ । ಪ್ರಾಣಾ ವಾವ ಆದಿತ್ಯಾಃ । ಏತೇ ಹೀದಂ
 ಸರ್ವಮಾದದತೇ । ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ ವಯಸಿ ಕಿಂಚಿದುಪತಪೇತ್ ಸ
 ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಾಣಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಇದಂ ಮೇ ತೃತೀಯಂ ಸವನಂ
 ಆಯುರನುಸಂತನುತೇತಿ । ಮಾಽಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಮಾದಿತ್ಯಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
 ಯಚ್ಛೋ ವಿಲೋಪ್ಸೀಯ ಇತಿ । ಉದ್ಭವ ತತ ಏತಿ ಆಗದೋ ಹೈವ
 ಭವತಿ ।

ಜೀವನ ಮುಂದಿನ ನಲವತ್ತೆಂಟು ವರ್ಷಗಳು ತೃತೀಯ ಸವನರೂಪ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸು ನಲವತ್ತೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ತೃತೀಯ ಸವನವು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಇದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯರು ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ಯದೇವತೆಗಳು, ಅಧಿ ದೈವದ ಆದಿತ್ಯರೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿರುವರು. ಇವರು ಶಬ್ದಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ರೋಗಭಾದೆಯುಂಟಾದರೆ ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು—‘ಆದಿತ್ಯರೆನಿಸಿದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೇ, ಈ ತೃತೀಯ ಸವನವನ್ನು ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನೀವು ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರಲು ಭಗವತ್ಪೂಜಾರ್ಥ ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ನಾನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗಾಣುವುದು ಬೇಡ’. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮೇಲೇಳುವನು, ನಿರೋಗಿಯಾಗುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣುಪೂಜಾರ್ಥಯಚ್ಛೋಽಹಮಿತ್ಯುಪಾಸನಮಾದರಾತ್ ।

ಕುರ್ವೀತ ಪುರುಷೋ ನಿತ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಯತ್ ಷೋಡಶೋತ್ತರಂ ।

ಶತಮಾಯುಸ್ತತ್ತು ಸವನತ್ರಯಮೀರಿತಮುತ್ತಮಮ್ ।

ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ತು ಯತ್ ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಮೇವ ತತ್ ।

ಪ್ರಾಥಯಿತ್ವಾ ವಸೂಂಸ್ತದ್ಗಂ ಪುಮಾನ್ ಮೃತ್ಯುಮಪಾನುದೇತ್ ।

ಮಧ್ಯೇ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶದ್ ಮಧ್ಯಮಂ ಸವನಂ ಸ್ಮೃತಂ ।

ರುದ್ರಾಣಾಂ ಪ್ರಾರ್ಥನೇನಾತ್ರ ಪುಮಾನ್ ಮೃತ್ಯುಮಪಾನುದೇತ್ ।

ತತೋಽಷ್ಟಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ತು ತೃತೀಯಂ ಸವನಂ ಸ್ಮೃತಂ ।

ಆದಿತ್ಯಾನಾಂ ಪ್ರಾರ್ಥನೇನ ತದ್ಗಂ ಮೃತ್ಯುಮಪಾನುದೇಹ್ ।

ಇತಿ ಸರ್ವಯಜ್ಞೇ ।

ಅನುವಾದ—ಪುರುಷನು 'ನಾನು ವಿಷ್ಣುಪೂಜೆಗಾಗಿ ಇರುವ ಯಜ್ಞರೂಪ ಎಂದು ಯಾವಾಗಲೂ ಅದರಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಪುರುಷನ ಒಟ್ಟು ನೂರಾಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳು ಉತ್ತಮವಾದ ಮೂರು ಸವನರೂಪ, ನೂರ ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು ಪ್ರಾತಃಸವನ, ವಸುಗಳೆನಿಸಿದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ಪುರುಷನು, ಆವಾಗ ಬರಬಹುದಾದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮಧ್ಯದ ಳಳ ವರ್ಷಗಳು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ರುದ್ರರೆನಿಸಿದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅನಂತರದ ನಲವತ್ತೆಂಟು ವರ್ಷಗಳು ತೃತೀಯ ಸವನ. ಆದಿತ್ಯರೆಂಬ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಆಗಿನ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು' ಎಂದು ಸರ್ವಯಜ್ಞಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಪುರುಷಯಜ್ಞೋಪಾಸನೆಯ ಫಲ

ಉಪನಿಷತ್—ಏತದ್ಧಸ್ಮ ವೈ ತದ್ವಿದ್ವಾನಾಹ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯಃ । ಸ ಕಿಂ ಮ ಏತದುಪತಪಸಿ ಯೋಽಹಮನೇನ ನ ಪ್ರೇಷ್ಯಾಮೀತಿ । ಸ ಹ ಷೋಡಶಂ ವರ್ಷಶತಮಜೀವತ್ । ಸ ಹ ಷೋಡಶಂ ವರ್ಷಶತಂ ಜೀವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ।

ಇತರಾದೇವಿಯ ಮಗನಾದ ಮಹಿದಾಸ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಈ ಪುರುಷ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿ ಜ್ವರಾದಿರೋಗಾಭಿಮಾನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. 'ಹೇ ರೋಗವೇ! ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನಾದ ನನ್ನ ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಯಾಕೆ ಬಾಧಿಸುತ್ತಿ? ನಾನೇನೂ ಈ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಮೃತನಾಗಲಾರೆ' ಎಂದು. ಆ ಮಹಿದಾಸನು ನೂರಹದಿನಾರು ವರ್ಷಕಾಲ ಬಾಳಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರು ಈ ಪುರುಷಯಜ್ಞವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನೂ ನೂರಹದಿನಾರು ವರ್ಷಕಾಲ ಬಾಳುವನು.

ಮಹಿದಾಸ, ಕೃಷ್ಣ, ಕಪಿಲ ಎಂಬ ಜೀವರ ಚರಿತ್ರೆ

ಭಾಷ್ಯ—ಮಹಿದಾಸೋಽನ್ಯಃ ಕೃಷ್ಣಶ್ಚಾನ್ಯ ಏವ ।

ಮಹಿದಾಸಶ್ಚೈತರೇಯಃ ಕೃಷ್ಣೋಽನ್ಯೋ ದೇವಕೀಸುತಃ ।

ಕಪಿಲಶ್ಚ ದ್ವಿತೀಯೋಽನ್ಯಃತ್ರಯ ಏತೇ ಪುರಾತನಾಃ |
 ಸಂಗತ್ಯೋಚ್ಚಿಸ್ತಪಸ್ತೇಪುಃ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪರಮೇಷ್ಠಿನೇ |
 ಮಾತುಃ ಸ್ವಸ್ಯ ಚ ನಾಮೈಕ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುನಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಹ್ಯುಭೌ |
 ಸ್ವಾತ್ಮಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯಾಣಾಂ ನಾಮೈಕ್ಯೇ ಕಪಿಲಸ್ತಥಾ |
 ಏವಮೇವ ಚ ವೇದೋಕ್ತಾ ಭವೇಮೇತಿ ತ್ವತಂದ್ರಿತಾಃ |
 ತಾನ್ ವರಾನ್ ಪ್ರದದೌ ತೇಷಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಲೋಕಪಿತಾಮಹಃ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ತನ್ನಾಮಿನಶ್ಚಾಸ್ತಂಸ್ತ್ರಯಸ್ತೇ ಮನಯೋಽಪಿ ಹಿ |
 ಮಹಿದಾಸಸೈತರೇಯೋ ಬಹ್ವಚೋಪನಿಷದ್ಗತಃ |
 ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಸ್ತನ್ನಾಮೈಕೋ ಮುನಿರ್ಹ್ಯಭೂತ್ |
 ಕೃಷ್ಣಸ್ತು ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೈವ ಕೇವಲಃ |
 ತನ್ನಾಮಾ ದೇವಕೀಪುತ್ರಸ್ತನ್ಯೋಽಪ್ಯಭವದಂಜಸಾ |
 ಕಪಿಲೋ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಃ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |
 ತನ್ನಾಮಾ ಕಪಿಲೋಽನ್ಯಸ್ತು ಶಿಷ್ಯನಾಮ್ನಾ ಸಹಾಭವತ್ |
 ಸ ಷೋಡಶತಂ ಜೀವೀ ಮಹಿದಾಸೋಽಪರಸ್ಪಷಿಃ |
 ಘೋರಶಿಷ್ಯಸ್ತಥಾ ಕೃಷ್ಣಃ ಕಪಿಲಶ್ಚ ಕುಶಾಸ್ತ್ರಕೃತ್ |
 ತ್ರಯ ಏತೇ ವರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ |
 ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಪ್ರಮುಮುದುಃ ತನ್ನಾಮಾನಶ್ಚ ತೇಽಭವನ್ |

ಇತಿ ಕಾಲಕೀಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತನಾದ ಮಹಿದಾಸನು ಭಗವದವತಾರವಲ್ಲ, ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೃಷ್ಣನೂ ಭಗವದವತಾರವಲ್ಲ.

ಇತರಾಸುತನಾದ ಮಹಿದಾಸನೂ ಭಗವದವತಾರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ನಿದ್ದಾನೆ. ದೇವಕೀತನಯನಾದ ಕೃಷ್ಣನೂ ಭಗವದವತಾರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ನಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಂತೆ ಭಗವದವತಾರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಕಪಿಲನೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಮೂವರೂ ಜೀವರು. ಇವರು ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಘೋರ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ತನಗೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ತಾಯಿಗೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಾಗೂ ಅವನ ತಾಯಿಯ ಹೆಸರೇ ಇರಬೇಕೆಂಬುದು ಮಹಿದಾಸ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ಇವರಿಬ್ಬರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ತನಗೂ, ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯರಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಾಗೂ ಅವನ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯರ ಹೆಸರಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಕಪಿಲನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಭಗವದವ

ತಾರದಂತೆ ತಾವೂ ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಬಯಸಿ ಮೂವರೂ ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರು. ಲೋಕಪಿತಾಮಹರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಆ ವರಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಮೂರು ಋಷಿಗಳೂ ಭಗವದವತಾರಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅವರ ತಾಯಂದಿರೂ, ಶಿಷ್ಯಪ್ರಶಿಷ್ಯರೂ ಭಗವಂತನ ತಾಯಂದಿರ ಶಿಷ್ಯಪ್ರಶಿಷ್ಯರ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮೂವರೂ ಮುನಿಗಳಾದರು.

‘ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಇತರಾಸುತ ಮಹಿದಾಸನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಬೇರೊಬ್ಬ ಮುನಿಯೂ ಇದ್ದನು. ವಸುದೇವಸುತನಾದ ಕೃಷ್ಣನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಮತ್ತು ದೇವಕೀತನಯನೂ ಆದ ಬೇರೊಬ್ಬ ಮುನಿಯೂ ಇದ್ದನು. ವಾಸುದೇವನೆನಿಸಿದ ಕಪಿಲನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ನಾರಾಯಣನೇ. ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕಪಿಲನೂ ಇರುವನು. ಇವನ ಶಿಷ್ಯನ ಹೆಸರೂ ಭಗವಂತನ ಶಿಷ್ಯನ ಹೆಸರೇ ಆಗಿದೆ. ನೂರ ಹದಿನಾರು ವರುಷ ಬಾಳಿದ ಮಹಿದಾಸನೆಂದರೆ, ಭಗವದವತಾರವಲ್ಲದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಋಷಿಯೇ. ‘ಘೋರ’ ಋಷಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಕೃಷ್ಣನೂ ಭಗವದವತಾರ ವಲ್ಲದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮುನಿಯೇ. ಭಗವದವತಾರವಲ್ಲದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮುನಿಯಾದ ಕಪಿಲನೇ ದುಷ್ಟವಾದ ಸಾಂಖ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬರೆದವನು. ಈ ಮೂವರೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ವರದಿಂದ ಭಗವಂತನ ಹೆಸರುಳ್ಳವರಾದರು ಮತ್ತು ಕೃತಕೃತ್ಯರಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ’ ಎಂದು ಕಾಲಕೀಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಪುರುಷಯಜ್ಞದ ದೀಕ್ಷಾ ಉಪಸದ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿಚಾರ

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯದಶಿಷತಿ ಯತ್ ಪಿಪಾಸತಿ ಯನ್ನ ರಮತೇ ತಾ ಅಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಾಃ | ಅತ ಯದಶ್ನಾತಿ ಯತ್ ಪಿಬತಿ ಯದ್ರಮತೇ ತದುಪಸದೈರೇತಿ | ಅಥ ಯದ್ದಸತಿ ಯಜ್ಞಕ್ಷತಿ ಯನ್ಮೈಥುನಂ ಚರತಿ ಸ್ತುತ ಶಸ್ತ್ರೈರೇವ ತದೇತಿ | ಅಥ ಯತ್ತಪೋ ದಾನಮಾರ್ಜವಮಹಿಸಾ ಸತ್ಯ ವಚನಮಿತಿ ತಾ ಅಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಃ |

ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಸೋಷ್ಯತ್ಯಸೋಷ್ಯೇತಿ ಪುನರುತ್ಪಾದನಮೇವಾಸ್ಯ | ತನ್ಮರಣಮೇವಾವಭೃಥಃ | ತದ್ವೈತದ್ ಘೋರ ಅಂಗಿರಸಃ ಕೃಷ್ಣಾಯ ದೇವಕೀಪುತ್ರಾಯ ಉಕ್ತ್ವಾ ಉವಾಚ | ಅಪಿಪಾಸ ಏವ ಸ ಬಭೂವ | ಸೋಽಂತವೇಲಾಯಾಮೇತತ್ ತ್ರಯಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯೇತ | ಆಕ್ಷಿತಮಸಿ ಅಚ್ಯುತಮಸಿ ಪ್ರಾಣಸಂತಿತಮಸೀತಿ |

ಹಸಿವೆ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ರಮಿಸದಿರುವುದು ಇವು ಪುರುಷ ಯಜ್ಞದ ದೀಕ್ಷೆಗಳು. ಉಣ್ಣುವುದು ಕುಡಿಯುವುದು ಮತ್ತು ರಮಿಸುವುದು ಇವುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನ ಮಾಡುವ ಉಪಸದ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಗಳಂತಾಗುತ್ತವೆ. ನಗುವುದು ತಿನ್ನುವುದು ಮತ್ತು ಮೈಥುನ ಇವುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಗೂ ಶಂಸನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಮನಾಗುತ್ತವೆ. ತಪಸ್ಸು ದಾನ ಮನೋವಾಕ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೂಪತೆ ಅಹಿಂಸಾ ಸತ್ಯವಚನ ಇವು ಪುರುಷ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೆಗಳು.

ಹೀಗೆ ಆಯುಸ್ಸು ಯಜ್ಞಸದೃಶವಾದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ 'ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂಡುವನು ಹಿಂಡಿದನು' ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನವನ್ನು, ಪತ್ನಿ ಪ್ರಸವಿಸುವಳು ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುರುಷನ ಮರಣವೇ ಪುರುಷಯಜ್ಞದ ಅವಭೃಥ. ಈ ಪುರುಷಯಜ್ಞಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಅಂಗಿರಸ್ ಋಷಿಗಳ ಪುತ್ರನಾದ ಘೋರನು ದೇವಕೀತನಯನಾದ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ಮಾನವನಿಗೆ ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಈ ಉಪಾಸನಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಕೃಷ್ಣನು ಈ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತನಾದನು. ಘೋರನು ಏನು ಹೇಳಿದನಂದರೆ, ಪುರುಷಯಜ್ಞದ ಅವಭೃಥರೂಪವಾದ ದೇಹತ್ಯಾಗ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀಹರಿಯೇ! ನೀನು ನಾಶರಹಿತನೂ, ಗುಣಗಳಿಂದ ಚ್ಯುತಿರಹಿತನೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಸುಖ ಉಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಿ ಎಂದು ಭಗವಂತನ ಮೂರು ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು' ಎಂದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ವರೂಪಭೂತಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕ್ಷುತ್ ಪಿಪಾಸಾಽರತಿಸ್ತಥಾ |

ದೀಕ್ಷಾ ಭೋಜನಪಾನೇ ಚ ರತಿಶ್ಲೋಪಸದಃ ಸ್ಮೃತಾಃ |

ವ್ಯವಾಯ ಹಾಸ ಭಕ್ಷಾಸ್ತು ಸ್ತುತಶಸ್ತ್ರಾತ್ಮಕಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ

ತಪೋ ದಾನಾರ್ಜವಾಹಿಂಸಾಃ ಸತ್ಯಮಪ್ಯಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಃ |

ಸೋಷ್ಯತೃಸೋಷ್ಣೇತಿ ತತೋ ಯಜ್ಞವತ್ ಪುತ್ರಜನ್ಮನಿ |

ಅಹುರ್ಹಿ ಪುನರುತ್ಪತ್ತಿಃ ಪ್ರಸವಃ ಪ್ರಥಮಾ ಪಿತುಃ |

ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಂ ತು ಮರಣಂ ತದಾ ಧ್ಯಾಯೇತ್ ತ್ರಯಂ ಪುಮಾನ್ |

ಭಗವನ್ನಕ್ಷಯೋಽಸಿ ತ್ವಮಚ್ಯುತೋಽಸಿ ಗುಣೈಃ ಸದಾ |

ಪ್ರಾಣಾಚ್ಚ ಸುಖತೋ ನಿತ್ಯಮಧಿಕಶ್ಚೇತಿ ಚಿಂತಯೇತ್ | ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ |

ಅನುವಾದ—ಪುರುಷಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹಸಿವೆ ನೀರಡಿಕೆ ಮತ್ತು ಅರತಿ ಇವು ದೀಕ್ಷೆಗಳು. ಭೋಜನ, ಪಾನ ಮತ್ತು ರತಿ ಇವು 'ಉಪಸದ' ಎಂಬ

ಯಜಮಾನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿದ್ದಂತೆ. ಮೈಥುನ ನಗು ಮತ್ತು ತಿನ್ನುವುದು ಇವುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಶಂಸನ ಮಂತ್ರಗಳು. ತಪಸ್ಸು ದಾನ ಆರ್ಜವ ಅಹಿಂಸಾ ಸತ್ಯ ಇವು ದಕ್ಷಿಣಗಳು. ಬೇರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿರುವಂತೆ 'ಸೋಷ್ಯತಿ' 'ಅಸೋಷ್ಯ' ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಪುರುಷಯಜ್ಞದಲ್ಲೂ ಪುತ್ರನ ಪುನರ್ಜನ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿದೆ. ಪುತ್ರನಿಗೆ ತಂದೆಯಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಜನ್ಮ. ತಾಯಿಯಿಂದ ಪುನಃ ಜನ್ಮ. ಬೇರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅವಭೃಥಸ್ಥಾನವಿದ್ದಂತೆ ಪುರುಷಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮರಣ. ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಭಗವಂತನ ಮೂರು ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು— 'ಭಗವಂತನೇ ನೀನು ನಾಶರಹಿತ. ಸದಾ ಗುಣಗಳಿಂದ ಚ್ಯುತಿರಹಿತ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಸದಾ ಅಧಿಕ ಸುಖಉಳ್ಳವನು' ಎಂದು ಹೀಗೆ ಸತ್ತತ್ತ ದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಪುತ್ರನಿಗೆ ತಂದೆಯಿಂದ ವೀರ್ಯರೂಪದಿಂದ ತಾಯಿಯ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವೇ ಮೊದಲನೇ ಜನನ. ತಾಯಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು ಪುನರುತ್ಪತ್ತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಗವದುಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ, ಭಗವತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿ

ಉಪನಿಷತ್—ತತ್ರ ಏತೇ ದ್ವೇ ಋಚೌ ಭವತಃ—

“ಆದಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ ರೇತಸೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಶ್ಯಂತಿ ವಾಸರಂ | ಪರೋ ಯದಿಧೃತೇ ದಿವಾ |” “ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ತರಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವಶ್ಯಂತ ಉತ್ತರಂ | ಸ್ವಃ ಪಶ್ಯಂತ ಉತ್ತರಂ | ದೇವಂ ದೇವತ್ರಾ ಸೂರ್ಯಮಗನ್ತ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಿತ್ಯಗನ್ತ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಿತಿ ||”

ಪುರುಷಯಜ್ಞೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವೂ, ಭಗವತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಎರಡು ಋಚಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿವೆ— ‘ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿ ಆನಂದಪಡಿಸುವುದ ರಿಂದ ವಾಸರಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ, ಅನಾದಿಯೂ ಆನಂದರೂಪನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಅವನು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಪುರುಷಯಜ್ಞೋಪಾಸಕ ರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಜ್ಯೋತಿ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲಿನದಾದ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ದೇದೀಪ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ.’ ‘ನಾವು ಆನಂದರೂಪವಾದ ಉತ್ತಮ ವಾದ ಆ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವೆವು. ಅನಂತರ ದೇವದೇವನಾದ, ಸೂರಿಗಿಂತಲೂ, ಉತ್ತಮ ಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಹೊಂದಿದೆವು.’

ಭಾಷ್ಯ—ಆದಿತ್ ತಸ್ಮಾದೇವ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದೇವ| ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ ಪುರಾತನಸ್ಯ ಅನಾದೇಃ
 ಭಗವತಃ, ರೇತಸಃ ರತಿರೂಪಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಪಶ್ಯಂತಿ | ವಾಸೇನ
 ರಮಯತೀತಿ ವಾಸರಂ | ದಿವಃ ಪರತೋ ವೈಕುಂಠೇ ಯದಿಧೃತೇ |
 ಋದ್ಧತಮಮೇವ ಸರ್ವದಾ | 'ಅಥ ಯದತಃ ಪರೋ ದಿವಃ'
 ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ | ನ ಚ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಂ ದಿವಃ ಪರತಃ | ಉತ್ತರಂ ಜ್ಯೋತಿಃ
 ಪಶ್ಯಂತಃ ಸ್ವರಾನಂದರೂಪಂ ಪರಿಪಶ್ಯಂತೋ ವಯಂ ತಮಸ ಉದಗನ್ತು |
 ಉತ್ತರಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಶ್ಯಂತಃ ತದೇವೋತ್ತರಂ ಸ್ವಶ್ಚ ಪಶ್ಯಂತಃ |
 ದ್ವಿರುಕ್ತಿಶ್ಚಾತ್ಯಾರ್ಥೋ | ಉದಾಖ್ಯಂ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ ತಮಸಃ
 ಸಕಾಶಾದಗನ್ತು ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಸ್ಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | 'ತಸ್ಮೋದಿತಿ ನಾಮ' ಇತಿ
 ಶ್ರುತೇಃ | ದೇವತ್ರಾ ದೇವಂ ದೇವವಿಷಯೇಽಪಿ ದೇವಂ, ದೇವಾನಾಮಪಿ
 ದೇವಂ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂರಿಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾತ್ ಸೂರ್ಯಂ |

ಅನುವಾದ—'ಆದಿತ್' ಎಂದರೆ, ಅವನಿಂದಲೇ ಆ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದ
 ದಿಂದಲೇ ಎಂದರ್ಥ. 'ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ' ಪುರಾತನನಾದ, ಅನಾದಿಯಾದ, 'ರೇತಸಃ' ರತಿ
 ರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ನೋಡುವರು. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ
 ವಾಸಮಾಡಿ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಭಗವಂತನ ರೂಪವೇ 'ವಾಸರಂ'.
 ದಿವಾ ಪರಃ ಎಂದರೆ ದಿವಃ ಪರತಃ, ದ್ಯುಲೋಕದ ಮೇಲಿನ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ
 ದೇದೀಪ್ಯಮಾನವಾದದ್ದು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಇಧೃತೇ' ಎಂದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲ
 ಸೂಚಕ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಅತ್ಯಂತ ದೇದೀಪ್ಯಮಾನ ಎಂದೇ
 ಅರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಲೋಕದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನ
 ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. 'ಅಥ ಯದತಃ ಪರೋ ದಿವಃ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ವೈಕುಂಠವನ್ನೇ
 ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ದಿವಾ ಪರಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕುಂಠವನ್ನೇ
 ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನಲ್ಲ, ಅದು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವುದು.
 ಅಲ್ಲದೆ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನದಲ್ಲ. ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು
 ನೋಡುವವರಾಗಿ, 'ಸ್ವಃ' ಆನಂದರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ನೋಡುವವ
 ರಾಗಿ, ತಾವು ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದಿರುವೆವು. ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಯೋತಿ
 ಯನ್ನು ನೋಡಿದವರಾಗಿ ಅದನ್ನೇ ಆನಂದ ರೂಪವೆಂದು ನೋಡುವವರಾಗಿ
 ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿ, ಆನಂದಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಎರಡೆರಡು ಬಾರಿ
 ಪಶ್ಯಂತಃ ಎಂದಿರುವುದು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಲು,
 ಅಥವಾ 'ಉದಗನ್ತು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, 'ಉತ್' ಎಂದರೆ ತಮೋಭಿಮಾನಿನಿ

ದುರ್ಗಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು, 'ಅಗನ್ತ' ಹೊಂದಿದೆವು, ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಅವನಿಗೆ ಉತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉತ್ ಎಂದರೆ ಭಗವಂತ. 'ದೇವತ್ವಾ ದೇವಂ', ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೇವನಾದವ, ದೇವರ ದೇವ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂರಿಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ 'ಯ' ಗಮ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ.

ಭಾಷ್ಯ—ರತಿರೂಪಂ ಪರಂಜ್ಯೋತಿರನಾದೇಃ ಕೇಶವಸ್ಯ ಯತ್ |

ತತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ಪಶ್ಯಂತಿ ಹೃದಿ ವಾಸಾದ್ರತಿಪ್ರದಂ |

ಯತ್ ಪೂರ್ಣಂ ಸರ್ವದಾ ಭಾತಿ ವೈಕುಂಠೇ ಪರತೋ ದಿವಃ |

ತದುದಾಖ್ಯಂ ಪ್ರಪಶ್ಯಂತೋ ನಿರ್ಗತ್ಯ ತಮಸೋ ವಯಂ |

ಜ್ಯೋತಿರಾನಂದಸದ್ರೂಪಮುತ್ತಮೋತ್ತಮಸೂತ್ರಮಂ |

ದೇವಾನಾಂ ದೈವತಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸೂರಿಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಪರಂ ಪದಂ |

ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಸ್ಮಃ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಮಿತಿ ಮಂತ್ರದ್ವಗಬ್ರವೀತ್ |

ಇತಿ ನಾರಾಯಣೇಯೇ |

ಅನುವಾದ—ಅನಾದಿಯಾದ ಕೇಶವನ ಸುಖರೂಪವಾದ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿ ಆನಂದಪ್ರದವಾದುದರಿಂದ ವಾಸರನಾಮಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು, ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪುರುಷಯಜ್ಞೋಪಾಸಕರು ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಅದು ದ್ಯುಲೋಕ ಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿನ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಉತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅದನ್ನು ನೋಡುವವರಾಗಿ, ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರಬಂದು ನಾವು ಆನಂದರೂಪವಾದ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮವಾದ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ದೈವತವೆನಿಸಿದ, ಜ್ಞಾನಿಗಮ್ಯವಾದ, ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿದ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆವು ಎಂದು ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರನು ಹೇಳಿದನು. ಹೀಗೆಂದು ನಾರಾಯಣೇಯದಲ್ಲಿ.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಅಥ ಅಧಿದೈವತಂ

ಆಕಾಶೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಉಭಯಮಾದಿಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚ

ಅಧಿದೈವತಂ ಚ |

ಮನೋನಾಮಕನಾದ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಗುಣಪೂರ್ಣ

ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ, ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಆಕಾಶ ನಾಮಕನಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಗುಣಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಅಧಿದೈವ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಉಪಾಸನೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತತ್ ಚತುಷ್ಟಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮ | ವಾಕ್ ಪಾದಃ | ಪ್ರಾಣಃ

ಪಾದಃ | ಚಕ್ಷುಃ ಪಾದಃ | ಶ್ರೋತ್ರಂ ಪಾದಃ | ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಅಥ

ಅಧಿದೈವತಂ | ಅಗ್ನಿಃ ಪಾದಃ | ವಾಯುಃ ಪಾದಃ | ಆದಿತ್ಯಃ ಪಾದಃ | ದಿಶಃ

ಪಾದಃ | ಇತ್ಯುಭಯಮೇವಾದಿಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚ ಅಧಿದೈವತಂ ಚ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನು ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ವಾಕ್‌ನಾಮಕನಾಗಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವವನೇ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನ, ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಒಂದಂಶ. ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ ಫ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅವನ ಸಂಕರ್ಷಣನೆಂಬ ಒಂದಂಶ. ಚಕ್ಷುಸ್‌ನಾಮಕನಾಗಿ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅವನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆಂಬ ಒಂದಂಶ. ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕನಾಗಿ ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅವನ ಅನಿರುದ್ಧನೆಂಬ ಒಂದಂಶ. ಇದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಮನೋಗತ ನಾರಾಯಣನ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳ ವಿವರಣೆ. ಇನ್ನು ಅಧಿದೈವತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವವನೇ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯಣನ ವಾಸುದೇವನೆಂಬ ಒಂದಂಶ. ವಾಯುನಾಮಕನಾಗಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅವನ ಸಂಕರ್ಷಣನೆಂಬ ಒಂದಂಶ. ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅವನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆಂಬ ಒಂದಂಶ. ಅಗ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಗಾದಿಗತ ಅಂಶಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಾದಿ ನಿರೂಪಣೆಯಿಂದಲೇ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವಗತ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವ

ಉಪನಿಷತ್—ವಾಗೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ | ಸೋಽಗ್ನಿನಾ ಚ್ಯೋತಿಷಾ

ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ | ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ಯಶಸಾ

ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವನೆ ನಾರಾಯಣನ ನಾಲ್ಕನೆ ಒಂದು ಅಂಶ. ಅವನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು ಮತ್ತು ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸುಡುವನು. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಕೀರ್ತಿಯಿಂದ, ಜ್ಞಾನಸುಖಗಳಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ.

ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣ

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ | ಸ ವಾಯುನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ | ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ, ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ, ಸಂಕರ್ಷಣನು ನಾರಾಯಣನ ನಾಲ್ಕನೆ ಒಂದಂಶ. ಅವನೆ ವಾಯುನಾಮಕನಾಗಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಕೀರ್ತಿ, ಜ್ಞಾನ, ಸುಖ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ.

ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ

ಉಪನಿಷತ್—ಚಕ್ಷುರೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ | ಸ ಆದಿತ್ಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ | ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕನಾಗಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆ ನಾರಾಯಣನ ನಾಲ್ಕನೆ ಒಂದಂಶ. ಅವನೆ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು ಮತ್ತು ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸುಡುವನು. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಕೀರ್ತಿ, ಜ್ಞಾನ, ಸುಖ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಸುಡುವನು.

ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧ

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರೋತ್ರಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ | ಸ ದಿಗ್ಭಿಃ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ | ಭಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ ವೇದ | || ಖಂಡ ೧೮ ||

ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕನಾಗಿ ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧನೆ ನಾರಾಯಣನ ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದಂಶ. ಅವನು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಕೀರ್ತಿ, ಜ್ಞಾನ, ಸುಖ, ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಚಸುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಸುಡುವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಮನಃ ಸಂಸ್ಥಸ್ತು ಯೋ ದೇವಃ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಸ ಏವಾಕಾಶಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಮನ ಆಕಾಶನಾಮಕಃ |

ಮನನಾನ್ಮನ ಆಕಾಶ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ |

ವಾಸುದೇವಾದಿ ಭೇದೇನ ಸ ವಾಗಾದಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |

ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಷು ಚ ತನ್ನಾಮಾ ವಾಗಾದಿಸ್ತಃ ಸ ಏವ ತು |

ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಸ್ಥೈಃ ಸಹೈವೇಶೋ ಭಾತಿ ದುಷ್ಟಾಂಸ್ತಪತ್ಯಥ |

ಏವಂ ವಿದ್ವಾಂಸ್ತಮೀಶೇಶಂ ಯಶೋಜ್ಞಾನ ಸುಖಾತ್ಮತಾಂ |

ಕೀರ್ತಿಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯ ವರತಾಂ ಮುಕ್ತಿಗಾಮಪಿ |

ಪ್ರಾಪ್ಯ ಭಾತಿ ತಪತ್ಯದ್ಧಾ ಸ್ವಜ್ಞಾನಾದಿಕಮೇವ ಚ | ಇತಿ ಚ |

|| ಖಂಡ ೧೮ ||

ಅನುವಾದ—ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮನೋನಾಮಕನಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವ ನಾರಾಯಣನೆ ಮನ ಆಕಾಶನಾಮಕನಾಗಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲೂ ಇರುವನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಮನೋನಾಮಕ ಮತ್ತು 'ಅ' ಎಲ್ಲ ಕಡೆ, 'ಕಾಶ' ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶನಾಮಕ. ಅವನೆ ವಾಸುದೇವ ಸಂಕರ್ಷಣ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಗಳಿಂದ ವಾಕ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ವಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯುತನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ವಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಶಃ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಸುಖಗಳನ್ನು, ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಆವಿರ್ಭೂತವಾದ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ಪಡೆದು, ತನ್ನ ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಸುಡುವನು ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆ

ಉಪನಿಷತ್—ಆದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ |
 ಅಸದೇವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ತತ್ ಸದಾಸೀತ್ | ತತ್ ಸಮಭವತ್ |
 ತದಾಂಡಂ ನಿರವರ್ತತ | ತತ್ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಮಶಯತ |
 ತನ್ನಿರಭಿದ್ಯತ | ತೇ ಅಂಡಕಪಾಲೇ ರಜತಂ ಚ ಸುವರ್ಣಂ ಚಾಭವತಾಂ |
 ತದ್ಯದ್ರಜತಂ ಸೇಯಂ ಪೃಥಿವೀ | ಯತ್ ಸುವರ್ಣಂ ಸಾ ದ್ಯೌಃ |
 ಯಜ್ಜರಾಯು ತೇ ಪರ್ವತಾಃ | ಯದುಲ್ಬಂ ಸ ಮೇಘೋ ನೀಹಾರಃ |
 ಯಾ ಧಮನಯಸ್ತಾ ನದ್ಯಃ | ಯದ್ವಾಸ್ತೇಯಮುದಕಂ ಸ ಸಮುದ್ರಃ |

ಅಥ ಯತ್ತದಜಾಯತ ಸೋಸಾವಾದಿತ್ಯಃ | ತಂ ಜಾಯಮಾನಂ
 ಘೋಷಾ ಉಲೂಲವೋಽನೂದತಿಷ್ಠನ್ | ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ |
 ಸರ್ವೇ ಚ ಕಾಮಾಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಯೋದಯಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಯನಂ ಪ್ರತಿ
 ಘೋಷಾ ಉಲೂಲವೋಽನೂತಿಷ್ಠಂತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ
 ಚ ಕಾಮಾಃ |

ಸ ಯ ಏತದೇವಂ ವಿದ್ವಾನಾದಿತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತೇ ಅಭ್ಯಾಶೋ ಹ
 ಯದೇನಂ ಸಾಧವೋ ಘೋಷಾ ಆ ಚ ಗಚ್ಛೇಯುರುಪ ಚ
 ನಿಮ್ರೇಡೇರನ್ ನಿಮ್ರೇಡೇರನ್ || || ಖಂಡ ೧೯ ||

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಮಚ್ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷದಿ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಗುಣಪೂರ್ಣ ಎಂದು
 ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ಉಪದೇಶ. ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ
 ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದರ ಉಪಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಇದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿವರಣೆ-ಪ್ರಪಂಚ
 ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಗಮ್ಯನಾಗದಿರುವು
 ದರಿಂದ 'ಅಸತ್' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಇದ್ದನು. ಆ ನಾರಾಯಣನು
 ಜ್ಞಾನಿಗಣ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ಸತ್' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿ
 ಸಿದನು. ಚಿತ್ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಮಾಯಾದೇವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದಳು. ಆಗ ಆ
 ವಾಸುದೇವನು ಮಾಯಾದೇವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ
 ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಹಾಗೂ ಮಹದಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ತೊಡಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ
 ಪರ್ಮಂತವಾದ ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಪಂಚ ಉದ್ಭವಿಸಿತು. ಅಂಡವು ಕೆಲವು ಕಾಲ

ಪರ್ಯಂತ ಹಾಗೆ ಇದ್ದಿತು. ಅನಂತರ ಅದು ಮೇಲೆ ಕೆಳಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವಂತೆ ಎರಡು ಕಪಾಲಗಳಾಗಿ ಭಾಗವಾದಂತೆ ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಂಡಿತು. ಆ ಎರಡು ಕಪಾಲಗಳು ರಜತ ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುವು.

ಕೆಳಗಿನ ರಜತಮಯ ಕಪಾಲದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತ ಅಧೋಲೋಕಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಸುವರ್ಣಮಯ ಕಪಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವ್ಯಲೋಕ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಈ ಅಂಡದೊಳಗೆ ಸ್ಥೂಲವಾದ ಗರ್ಭಾವರಣವೇ ಪರ್ವತಗಳು. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಗರ್ಭದ ಹೊದಿಕೆಯೇ ಮೋಡ ಮಂಜುಗಳು. ನಾಡಿಗಳೇ ನದಿಗಳು. ಬಸ್ತಿಯ ನೀರೇ ಸಮುದ್ರ.

ಅನಂತರ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದವನು ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನೂ, ಆದಿತ್ಯ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥ ಪರಮಾತ್ಮ. ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾದ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಜೀವರು ಅತಿ ಮಹತ್ತರವಾದ ಗಾಯತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ವೇದ ಘೋಷಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಗಂಧಾಕ್ಷತಾದಿ ಸಕಲ ಮಂಗಲದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯೋದಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ ಮಂಗಲದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಭಗವಂತನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗೆ ಮೂಡಿ ಬಂದ ಶಿಶುವಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನ ನಾಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ ವೇದಗಳು ಬಂದು ನೆಲೆಸುವುದು ಶೀಘ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆ ವೇದಗಳು ಸದಾ ಅವನ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ವಿಸ್ಮೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತಂದುಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗಮ್ಯತ್ವಾದಸನ್ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ |

ಪ್ರಲಯೇ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಂ ಗಮ್ಯಂ ಸದಭವದ್‌ವಿದಾಂ |

ತತ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸಮಭವತ್‌ತತ ಅಂಡಮಜಾಯತ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಆದಿತ್ಯನಾಮಾಸಾವಭವತ್ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲೇ |

ನಿಯಂತ್ಯೈವ ಚ ಸೂರ್ಯಸ್ಥ ಭಗವಾನ್ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯನಾಮಾನಂ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಂ ಜನಾರ್ದನಂ |

ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸಿತ ಪರಮಂ ಸರ್ವವೇದಜ್ಞತಾ ತತಃ | ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವೇ |

ಉಲೂಲವಃ ಉರೂರವಃ ಅತಿಮಹಾಂತೋ ಗಾಯತ್ರಾದಿಘೋಷಾಃ |

ಉಪ ಚ ನಿಮ್ಮೇಡೇರನ್, ಮುಕ್ತೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ವಸೇಯುಃ |
 ಸೂರ್ಯಬಿಂಬಸ್ಥಿತೇ ವಿಷ್ಣೌ ಜಾಯಮಾನೇ ಪರಾತ್ಮನಿ |
 ಗಾಯತ್ರೀ ಪೂರ್ವಕೈರ್ವೇದೈರ್ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಃ ಸಮುಪಸ್ಥಿತಾಃ |
 ಉಪತಿಷ್ಠಂತ್ಯತೋ ನಿತ್ಯಂ ಗಾಯತ್ರಾ ದಿಭಿರಂಜಸಾ |
 ತದ್ವಿದ್ವಾನ್ ಮುಕ್ತ ಆವಾಸೋ ವೇದಾನಾಂ ಸರ್ವದಾ ಭವೇತ್ |

ಇತಿ ಚ |

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ
 ಛಾಂದ್ಯೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಯಾರಿಂದಲೂ ಗಮ್ಯನಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಸತ್ ಎನಿಸಿದನು. ಅವನ ವಾಸುದೇವ ರೂಪನಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಮ್ಮನಾದುದರಿಂದ 'ಸತ್' ಎನಿಸಿದನು. ಆ ವಾಸುದೇವನು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅವತಾರಳಾದ ಮಾಯಾದೇವಿಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದನು. ಅನಂತರ ಮಹ ದಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ತೊಡಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದವರೆಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ಜನಿಸಿತು. ಆ ಅಂಡದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾಗಿ, ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ, ಆದಿತ್ಯನಾಮಕಮಾಗಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾದನು. ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವದೇವಸ್ತುತ್ಯ ನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಶ್ರೀಹರಿಯೇ. ಆದಿತ್ಯಸ್ಥನೂ, ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭೂತನಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಸರ್ವವೇದಜ್ಞಾನ ಲಭಿಸುವುದು, ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿದೆ.

ಉಲೂಲವ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತಾದವುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಲೂಲವೋ ಘೋಷಾಃ ಎಂದರೆ, ಅತಿ ಮಹತ್ತಾದ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ವೇದಗಳು ಎಂದರ್ಥ. “ಉಪ ಚ ನಿಮ್ಮೇಡೇರನ್” ಎಂದರೆ, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಮುಕ್ತನಾದ ಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸೂರ್ಯಬಿಂಬಸ್ಥ ವಿಷ್ಣು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾದಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ ಇಂದಿಗೂ ಜನರು ಯಾವಾಗಲೂ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಸದಾ ವೇದಗಳಿಗೆ ಆವಾಸಸ್ಥಾನನೆನಿಸಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.